

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE, ABD VE RUSYA FEDERASYONU'NUN
ORTA DOĞU'DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARININ
BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

HAZIRLAYAN
Fatma Nur ÖZDEMİR

MALATYA-2024

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM
DALI

SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

TÜRKİYE, ABD VE RUSYA FEDERASYONU'NUN ORTA DOĞU'DA
FARKLILAŞAN ÇIKARLARININ BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ
DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Hazırlayan

Fatma Nur ÖZDEMİR

MALATYA-2024

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Gökhan TUNCEL'in danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **“TÜRKİYE, ABD ve RUSYA FEDERASYONU’NUN ORTA DOĞU’DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARININ BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ”** başlıklı bu araştırmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

28/06/2024

Fatma Nur ÖZDEMİR

ÖNSÖZ

Arap Baharı sürecinde Suriye ve Libya’da yaşanan iç savaş, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleriyle bölgesel bir kriz haline gelerek Orta Doğu’nun güvenlik dinamikleri üzerinde belirgin bir etki meydana getirmektedir. Bölgesel aktör Türkiye ve küresel aktörler ABD ve Rusya, Suriye ve Libya’daki krizlere ulusal çıkarları doğrultusunda doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunarak bu ülkelerde yaşanan gelişmelerin seyrini etkilemekte ve bölgede değişen güvenlik dinamikleri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu kapsamda çalışmada Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye ve Libya’da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerinin analiz edilmesi hedeflenmektedir.

Doktora eğitimim boyunca hiçbir konuda desteğini esirgemeyen, bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Gökhan TUNCEL’e şükranlarımı sunuyorum. Akademik hayata başladığım ilk günlerden itibaren çalışma fırsatı bulduğum, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. Osman AĞIR’a teşekkürü borç biliyorum. Tez yazım sürecinde fikirleriyle katkıda bulunan değerli hocam Doç. Dr. Abdullah TORUN’a teşekkür ediyorum. Doktora eğitimim boyunca Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)’ün 100/2000 programı kapsamında aldığım maddi destekten ötürü YÖK’e teşekkürlerimi sunuyorum. BİÇABA kapsamında sağlamış oldukları burs desteğinden dolayı Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumuna-Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığına (TÜBİTAK-BİDEB) teşekkürlerimi sunarım. Bu kapsamda projesinde yer aldığım, Uluslararası İlişkiler alanında çatışma analizi ve dış politika konularında uluslararası düzeyde üstün nitelikli çalışmalarından dolayı 100. yıl TÜBİTAK Teşvik Ödülüne layık görülen Doç. Dr. Efe TOKDEMİR ile çalışmaktan onur duyduğumu belirterek teşekkürlerimi sunuyorum. Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan babam Aslan ÖZDEMİR ve annem Fatoş ÖZDEMİR’e minnettarım. Kardeşlerim Melike, Nisa Nur ve Onur’a teşekkür ediyorum. Desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Arş. Gör. Mehmet Emin GÜVEN’e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu doktora tezini nitelikli araştırmacı olarak yetiştirilen, tüm zorluklara rağmen özveriyle çalışan, ümitlerini kaybetmeyen ve kadro bekleyen YÖK 100/2000 öncelikli alan doktora bursiyerlerine ithaf ediyorum.

ÖZET

Doktora Tezi

TÜRKİYE, ABD VE RUSYA FEDERASYONU'NUN ORTA DOĞU'DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARININ BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ

Fatma Nur ÖZDEMİR

Malatya-2024

Danışman: Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

Bu çalışmada Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi Suriye ve Libya krizleri üzerinden analiz edilmektedir. Arap Baharı sürecinde iç savaşa sürüklenen Suriye ve Libya'da yaşanan kriz bölgesel ve küresel aktörler arasındaki rekabetin parçası haline gelmiştir. Türkiye, ABD ve Rusya Suriye ve Libya'daki krizlere doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunarak çatışmaların seyrine yön vermişlerdir. Bu doğrultuda; Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'ya yönelik politikaları, dış politika stratejilerinin uluslararası sistemden gelen sinyallerin yerel faktörlerin süzgecinden geçerek oluştuğunu öngören neoklasik realizmin metodolojisi doğrultusunda analiz edilmektedir. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikaları analiz edildikten sonra farklılaşan çıkarları tespit edilerek rekabet ve işbirliği alanları ortaya konmaya çalışılmaktadır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'daki farklılaşan çıkarları doğrultusunda rekabet etmelerinin bölgesel güvenliğe etkileri analiz edilmektedir.

Çalışmada Türkiye'nin, Suriye ve Libya krizlerine ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamalarından, ABD ve Rusya'nın ise küresel hedefleri doğrultusunda müdahil oldukları tespit edilmiştir. Türkiye, ABD ve Rusya arasında yaşanan çıkar farklılıklarının bu ülkelerde iç savaşın uzamasına ve siyasi istikrarın sağlanamamasına yol açarak bölgesel güvenliği olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak tarihsel ve betimsel bir metodoloji kullanılmıştır.

Anahtar Kavramlar: Türkiye, ABD, Rusya, Orta Doğu, Bölgesel Güvenlik.

ABSTRACT

PhD Thesis

THE EFFECT OF THE DIFFERENT INTERESTS OF TÜRKİYE, THE USA AND THE RUSSIAN FEDERATION IN THE MIDDLE EAST ON REGIONAL SECURITY

Malatya-2024

Supervisor: Prof. Dr. Gökhan TUNCEL

In this study, the impact of the differing interests of Türkiye, the USA and Russia in the Middle East on regional security is analyzed through the Syrian and Libyan crises. The crisis in Syria and Libya, which drifted into civil war during the Arab Spring, has become a part of the competition between regional and global actors. Türkiye, the USA and Russia have directly and indirectly intervened in the crises in Syria and Libya and shaped the course of the conflicts. In this regard, the policies of Türkiye, the USA and Russia towards Syria and Libya are analyzed in line with the methodology of neoclassical realism, which predicts that foreign policy strategies are formed by passing the signals from the international system through the filter of local factors. After analyzing the Syria and Libya policies of Türkiye, the USA and Russia, their differing interests are determined and areas of competition and cooperation are tried to be revealed. The effects of Türkiye, the USA and Russia's competition in line with their differing interests in Syria and Libya on regional security are analyzed.

In the study, it was determined that Türkiye intervened in the Syrian and Libyan crises due to its perception of threats to its national security, while the USA and Russia intervened in line with their global goals. It has been concluded that the differences in interests between Türkiye, the USA and Russia negatively affect regional security by causing the civil war to prolong in these countries and the failure to ensure political stability. A historical and descriptive methodology was used in the study, utilizing qualitative research methods.

Keywords: Türkiye, USA, Russia, Middle East, Regional Security.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	i
ONUR SÖZÜ	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	x
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
1. ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	7
1.3. Araştırma Soruları ve Hipotezleri	8
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	9
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	11
1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası	11
1.7. Literatür Taraması.....	12
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	16
2.1. Realist Teorinin Gelişimi	16
2.1.1. Klasik Realizm	18
2.1.2. Neorealizm (Yapısal Realizm)	20
2.1.2.1. Savunmacı (Defensive) Realizm.....	23
2.1.2.2. Saldırgan (Offensive) Realizm	23
2.2. Neoklasik Realizm	24
2.2.1. Tarihsel Gelişimi ve Temel Argümanları	25
2.2.2. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi	28
2.2.2.1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem.....	29
2.2.2.1.1. Sistemin Yapısı ve Yapısal Düzenleyiciler	30
2.2.2.1.2. Görelî Güç Dağılımı ve Kutupluluk	31
2.2.2.1.3. Açıklık.....	32
2.2.2.1.4. Serbest/Kısıtlayıcı Stratejik Ortam	33

2.2.2.2. Ara Değişkenler: İç Politika Faktörleri	34
2.2.2.2.1. Liderlerin Algıları	34
2.2.2.2.2. Stratejik Kültür	36
2.2.2.2.3. Devlet-Toplum İlişkisi	37
2.2.2.2.4. İç Kurumlar	38
2.2.2.3. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri	39
2.3. Ulusal Çıkar	42
2.3.1. Ulusal Çıkar Kavramı	42
2.3.2. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Ulusal Çıkar	46
2.3.2.1. Realizmde Ulusal Çıkar	46
2.3.2.2. Liberalizmde Ulusal Çıkar	48
2.3.2.3. Eleştirel Teoride Ulusal Çıkar	51
2.4. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi	53
3. TÜRKİYE, ABD VE RUSYA’NIN ORTA DOĞU’DA TEMEL ÇIKARLARI VE BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI	56
3.1. Orta Doğu	56
3.1.1. Orta Doğu Kavramı ve Kapsamı	56
3.1.2. Orta Doğu’nun Temel Dinamikleri	60
3.1.2.1. Yapısal Faktörler	61
3.1.2.2. Siyasi Aktörler	64
3.1.2.3. Konjonktürel Faktörler (Bölgesel ve Küresel Dinamikler)	69
3.2. Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu’nun Orta Doğu Politikası	75
3.2.1. Türkiye ve Orta Doğu	76
3.2.1.1. Orta Doğu’nun Önemi ve Temel Çıkarları	76
3.2.1.2. Türkiye’nin Orta Doğu Politikası	78
3.2.1.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2002)	79
3.2.1.2.2. AK Parti Dönemi (2002-2011)	81
3.2.1.2.3. Arap Baharı Sonrası	85
3.2.2. ABD ve Orta Doğu	89
3.2.2.1. Orta Doğu’nun Önemi ve Temel Çıkarları	89
3.2.2.2. ABD’nin Orta Doğu Politikası	93
3.2.2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD’nin Orta Doğu Politikası	93
3.2.2.2.2. 11 Eylül Sonrası ABD’nin Orta Doğu Politikası	95
3.2.2.2.3. Arap Baharı Sonrasında ABD’nin Orta Doğu Politikası	99

3.2.3. Rusya Federasyonu ve Orta Doğu.....	103
3.2.3.1. Orta Doğu'nun Önemi ve Temel Çıkarları.....	103
3.2.3.2. Rusya'nın Orta Doğu Politikası	105
3.2.3.2.1. 1990-1999 Arası Dönem: Orta Doğu'dan Çekilme	105
3.2.3.2.2. 1999-2011 Arası Dönem: Orta Doğu'ya Dönüş.....	106
3.2.3.2.3. Arap Baharı Sonrası Rusya'nın Orta Doğu Politikası	109
4. TÜRKİYE, ABD VE RUSYA FEDERASYONU'NUN SURİYE VE LİBYA'DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARI	113
4.1. Suriye'de Temel Dinamikler ve İç Savaş.....	113
4.1.1. Suriye'de Siyasal Sistem, Sosyoekonomik Yapı ve Dış Politika Dinamikleri	113
4.1.2. Suriye İç Savaşı.....	117
4.2. Libya'da Temel Dinamikler ve İç Savaş.....	120
4.2.1. Libya'da Siyasal Sistem, Sosyoekonomik Yapı ve Dış Politika Dinamikleri	120
4.2.2. Libya İç Savaşı.....	127
4.3. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya Politikasında Bağımsız ve Ara Değişkenler.....	129
4.3.1. Türkiye.....	129
4.3.1.1. Bağımsız Değişken: Sistemik Faktörler	130
4.3.1.2. Ara Değişkenler: Yerel Dinamikler	135
4.3.2. ABD.....	141
4.3.2.1. Bağımsız Değişken: Sistemik Faktörler	142
4.3.2.2. Ara Değişkenler: Yerel Dinamikler	145
4.3.3. Rusya Federasyonu.....	152
4.3.3.1. Bağımsız Değişken: Sistemik Faktörler	152
4.3.3.2. Ara Değişkenler: Yerel Dinamikler	155
4.4. Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Suriye ve Libya Politikasında Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri	161
4.4.1. Suriye	161
4.4.1.1. Türkiye'nin Dış Politika Stratejileri.....	161
4.4.1.2. ABD'nin Dış Politika Stratejileri.....	167
4.4.1.3. Rusya'nın Dış Politika Stratejileri	172
4.4.2. Libya	179
4.4.2.1. Türkiye'nin Dış Politika Stratejileri.....	180

4.4.2.2. ABD'nin Dış Politika Stratejileri	185
4.4.2.3. Rusya'nın Dış Politika Stratejileri	190
4.5. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da Farklılaşan Çıkarları.....	196
4.5.1. Suriye'de Farklılaşan Çıkarlar	196
4.5.2. Libya'da Farklılaşan Çıkarlar.....	205
5. TÜRKİYE, ABD VE RUSYA'NIN SURİYE VE LİBYA'DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARININ BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ	215
5.1. Bölgesel Dinamiklerin Değişmesi	217
5.2. Bölgesel Rekabetin Derinleşmesi	221
5.3. İç Savaşların Uzaması ve Başarısız Devletler	225
5.4. Göç ve Mülteci Sorunu	230
5.5. Silahlanma Yarışı.....	235
5.6. Radikal Hareketlerin Yükselmesi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Etkinliklerini Artırması	240
6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	253
KAYNAKÇA.....	270

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Dört Dış Politika Teorisi	27
Tablo 2.2. Ara Değişkenler ve Etkileri.....	39
Tablo 2.3. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Ulusal Çıkar	53
Tablo 3.1. Bassam Tibi'ye Göre Orta Doğu ve Kısımları.....	59
Tablo 3.2. Orta Doğu'nun Temel Dinamikleri	61
Tablo 3.3. Maşrik Alt Sistemi Ülkelerinin Yüz Ölçümleri, Demografik ve Siyasal Yapıları	67
Tablo 3.4. Haliç Alt Sistemi Ülkelerinin Yüz ölçümleri, Demografik ve Siyasal Yapıları	68
Tablo 3.5. Mağrip Alt Sistemi Ülkelerinin Yüz Ölçümleri, Demografik ve Siyasal Yapıları	69
Tablo 4.1. Neoklasik Realizm Perspektifinden Türkiye'nin Suriye Politikasının Analizi	162
Tablo 4.2. Neoklasik Realizm Perspektifinden ABD'nin Suriye Politikasının Analizi	168
Tablo 4.3. Neoklasik Realizm Perspektifinden Rusya Federasyonu'nun Suriye Politikasının Analizi	173
Tablo 4.4. Neoklasik Realizm Perspektifinden Türkiye'nin Libya Politikasının Analizi	181
Tablo 4.5. Neoklasik Realizm Perspektifinden ABD'nin Libya Politikasının Analizi.	186
Tablo 4.6. Neoklasik Realizm Perspektifinden Rusya'nın Libya Politikasının Analizi	191
Tablo 4.7. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye İç Savaşındaki Aktörlere Yönelik Yaklaşımları.....	201
Tablo 5.1. Suriye ve Libya'da Sahada Faaliyet Gösteren Devlet Dışı Silahlı Aktörler	244

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi.....	29
Şekil 2.2. Neoklasik Realizmde Bağımsız Değişkenler	30
Şekil 2.3. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi.....	40
Şekil 2.4. Bağımlı Değişkenler Dizisi	41
Şekil 3.1 Geniş Anlamda Orta Doğu ve Alt Bölgeleri	58
Şekil 4.1. Suriye’de Dini Grupların Coğrafi Dağılımı	114
Şekil 4.2. Suriye’de Kontrol Oranlarını Gösteren Grafik.....	118
Şekil 4.3. Suriye’de 2022 Yılı Sonu İtibariyle Askeri Kontrol Haritası	119
Şekil 4.4. Libya’nın Etnik Yapısı.....	122
Şekil 4.5. Türkiye’nin Dış Politikasına Etki Eden Bağımsız Değişkenler	130
Şekil 4.6. ABD Dış Politikasına Etki Eden Bağımsız Değişkenler	142
Şekil 4.7. Rusya’nın Dış Politikasına Etki Eden Bağımsız Değişkenler.....	152

KISALTMALAR DİZİNİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AFRICOM: Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı

AK Parti: Adalet ve Kalkınma Partisi

BAE: Birleşik Arap Emirlikleri

BM: Birleşmiş Milletler

BMGK: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

BOP: Büyük Orta Doğu Projesi

CIA: Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)

DCAF: Cenevre Güvenlik Sektörü Yönetişim Merkezi

GKRY: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi

GOP: Genişletilmiş Orta Doğu Projesi

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

HTŞ: Heyet Tahrir eş-Şam

INFORM: The Index for Risk Management

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

KGB: Devlet Güvenlik Komitesi

KKTC: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

LZB: Libya Zırhlı Birlikleri

MEB: Münhasır Ekonomik Bölge

MGK: Milli Güvenlik Kurulu

MÜSİAD: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

NATO: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

ÖSO: Özgür Suriye Ordusu

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PYD: Demokratik Birlik Partisi

RIAC: Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi

SDG: Suriye Demokratik Güçleri

SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü

SMO: Suriye Milli Ordusu

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDK: Türk Dil Kurumu

TSK: Türk Silahlı Kuvvetleri

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği

UGK: Ulusal Geçiş Konseyi

UMH: Ulusal Mutabakat Hükümeti

UNHCR: BM Mülteci Yüksek Komiserliği

YGK: Yüksek Güvenlik Konseyi

YPG: Halk Koruma Birlikleri

1. ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Bu bölümde araştırmanın konusu ve önemine, amacına, araştırma soruları ve hipotezlerine, araştırmanın yöntemine, araştırmanın sınırlılıklarına, sunuş planına ve literatür taramasına yer verilecektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmanın konusunu Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi oluşturmaktadır. Sahip olduğu dinamiklerle küresel siyaset gündeminin merkezinde yer alan Orta Doğu, kadim tarihi, zengin enerji kaynakları ve stratejik konumundan dolayı büyük güçler arasında rekabet ilişkilerine sahne olmaktadır. Savaşlar, ekonomik problemler, terör ve dış güçlerin müdahalelerinden dolayı dünyanın en istikrarsız bölgelerinin başında gelen Orta Doğu, bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye, ABD ve Rusya'nın ulusal çıkarları açısından önemli bir coğrafyadır.

Bu çalışmanın aktörlerinden biri olan ve bölge ülkeleri ile derin tarihi, kültürel ve dini bağları bulunan Türkiye'nin bölgede köklü çıkarları bulunmaktadır (Lewis, 1992: 119). Orta Doğu'nun Türkiye için önemli bir dış ticaret pazarı olması (Barkey, 2011: 4) ve zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olması bölgeyi enerji kaynakları açısından dışa bağımlı Türkiye için önemli kılmaktadır. Bölge, petrolün güvenli bir şekilde Batı'ya taşınmasında stratejik bir öneme sahip Türkiye'ye, dış politikada enerji güvenliği ve enerji merkezi olma hedefi doğrultusunda büyük fırsatlar sunmaktadır. Bölge ile son derece özel ilişkileri bulunan Türkiye'nin istikrarı, güvenliği ve ekonomik refahı Orta Doğu'da meydana gelen her türlü gelişmeden etkilenmektedir.

Monroe Doktrini¹ ile yalnızcılık politikası izleyen ve kıtada hakimiyetini sağlayan ABD, 20. yüzyılın başlarından itibaren Orta Doğu bölgesi ile yakından ilgilenmiştir. 2. Dünya Savaşı sonrası SSCB ile birlikte süper güçler olarak uluslararası sistemdeki yerini alan ABD, İngiltere ve Fransa'nın nüfuzunu kaybetmesiyle bölgedeki güç boşluğunu doldurmuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile tek süper güç olan ABD'nin bölgede köklü çıkarları bulunmaktadır. İsrail'in güvenliği ve Orta Doğu barış sürecinin tamamlanması, enerji kaynaklarının kontrolü ve Batıya akışının sağlanması, Batı yanlısı rejimlerin

¹ ABD Başkanı James Monroe'nin 1823 yılında Kongreye sunduğu, ABD dış politikasının hattını çizen doktrindir.

korunması, bölgede düşman bir hegemonun ortaya çıkmasının engellenmesi, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, siyasi ve ekonomik reformu teşvik ederek istikrarın sağlanması ve terörizmin kontrol altında tutulması ABD'nin bölgedeki temel ulusal çıkarlarıdır (Lesser vd., 1998: 172; Baharççek, 2018: 422). ABD bölgede bazı dönemlerde farklı politikalar izlese de ekonomik, siyasi ve askeri çıkarları değişmemektedir.

Orta Doğu, Rusya'nın küresel çıkarları doğrultusunda büyük önem arz etmektedir. Terminolojilerinde Orta Doğu yerine "Yakın Doğu" kavramını kullanmaları Rusların bölgeye verdikleri önemi ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu, SSCB ve ABD arasındaki büyük rekabete sahne olmuştur. SSCB'nin yıkılmasıyla ardılı Rusya Federasyonu, yaşadığı sorunlardan dolayı bölgeden uzak durmuş ve hakimiyetini kaybetmiş ancak 2000'li yıllardan sonra Vladimir Putin ile birlikte ekonomik ve uluslararası politik alanda yükselişe geçmesiyle bölgedeki ağırlığını artırmaya başlamıştır. Rusya Federasyonu ABD etkisini kırmak, dünya enerji piyasalarına hâkim olmak, bölge ülkelerine sattığı askeri teknolojilerden gelir elde etmek, bölgesel güçler üzerinde ağırlığını korumak ve yeniden küresel bir güç olmak için bölge ile yakından ilgilenmektedir. Bölgede meydana gelen değişiklikleri lehine çevirmeye çalışarak küresel bir aktör olmayı hedefleyen Rusya, son yıllarda bölgedeki etkinliğini büyük ölçüde artırmayı başarmıştır.

Orta Doğu'da Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketleri neticesinde bu çalışmanın konusunu oluşturan Suriye ve Libya iç savaşa sürüklenmiştir. 13 Mart 2011'de Suriye'nin güneyindeki Dera şehrinde rejime karşı duvar yazısı yazdıkları için on beş gence istihbarat teşkilatı tarafından işkence edilmesi ülkede protestoların başlamasına neden olmuştur. Protesto gösterilerine rejimin şiddetle karşılık vermesi üzerine Suriye günümüzde hala devam eden bir iç savaşa sürüklenmiştir (Baczko, Durronsoro ve Quesnay, 2018: 32). Esad rejimi devrilmese de ülke topraklarının tamamı üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Suriye'de savaşın devam etmesi, ülke içi faktörlerin yanında büyük güçler arasında yaşanan çıkar farklılıkları ile açıklanabilir. Bölgede çıkarları bulunan devletlerin kimi zaman doğrudan, kimi zaman da dolaylı olarak Suriye'deki krize müdahil olmaları Suriye'yi ne zaman biteceği öngörülemeyen kaosa sürüklemiştir.

Türkiye, Suriye’de iç savaşın başlaması ile Esad rejimini halkına zulmeden ve meşruiyetini yitirmiş bir yönetim olarak niteleyerek rejimin devrilmesinden yana tavır koymuştur. Ancak Suriye ile uzun bir kara sınırını paylaşan Türkiye, iç savaştan dolayı sınır güvenliği açısından ciddi sorunlarla karşılaşmış ve IŞİD ve PYD gibi terör örgütleri ile sınır komşusu haline gelmiştir. Ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı Suriye politikasında değişiklik yapmak zorunda kalmıştır. Türkiye’nin Suriye politikasında yaşanan değişimin doğru analiz edilebilmesi için, dış gelişmelerin yanında yerel faktörlerin de hesaba katılarak değerlendirmeye dahil edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’nin Suriye politikası analiz edilirken yerel faktörleri de analize dahil eden neoklasik realizmin metodolojisi kullanılacaktır.

Suriye, Akdeniz’e ve İsrail’e komşu olmasından dolayı ABD için jeopolitik açıdan önem arz etmektedir. Suriye’de krize doğrudan müdahil olmak istemeyerek başat güç olmaktan kaçınan ABD, savaşın ilk yıllarında rejimin değişmesi gerektiğini ifade etse de kısa bir süre sonra bu politikasından vazgeçerek PYD ile işbirliği yapmaya başlamıştır (Humud ve Blanchard, 2020). ABD’nin Suriye’de politika değişikliğinin temel sebebi ise temel önceliğini Esad rejiminin devrilmesinden IŞİD ile mücadeleye vermiş olmasıdır. ABD’nin IŞİD ile mücadele adına PYD’ye destek vermesi NATO müttefiki Türkiye ile çıkar çatışması yaşamasına yol açmıştır.

Suriye, Rusya’nın küresel ve bölgesel politikalarını hayata geçirebilmek için oldukça önemlidir. Halk hareketlerinin Suriye’ye sıçramasıyla Libya’daki senaryonun Suriye’de yaşanmaması için aktif bir politika izlemeye başlayan Rusya, ulusal çıkarları doğrultusunda Esad rejiminin arkasında kararlılıkla durmuştur. Suriye, Rusya’nın Orta Doğu’ya açılan kapısı durumundadır ve rejim değişikliği Rusya’nın çıkarları açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yeniden küresel bir güç olarak kendini kabul ettirmek için 2015 yılında savaşa doğrudan müdahil olmuştur (Yılmaz, 2020: 102-106). Bu müdahale bir taraftan rejimin ayakta kalmasını sağlarken diğer taraftan bölgede daha iddialı bir Rus varlığının önünü açmıştır (Petkova, 2020).

Kuzey Afrika’da yer alan, Mısır ve Tunus arasında bulunan ve Akdeniz’e kıyısı olan Libya, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir ülkedir. Arap Baharı sürecinde başlayan olaylar, Şubat 2011’de aşiret yapısının hâkim olduğu Libya’ya sirayet etmiş ve ülke iç savaşa sürüklenmiştir. 1969’da darbe ile iktidara gelen Albay Kaddafi rejimi, Mart

2011’de uluslararası koalisyon tarafından gerçekleştirilen askeri müdahale neticesinde devrilmiş ve 42 yıllık iktidarı son bulmuştur. Libya’yı, Arap Baharı sürecinde diğer ülkelerden ayıran özellik ise askeri müdahalede bulunulan ilk ve tek devlet olmasıdır. Kaddafi’nin devrilmesinden sonra ülkede arzu edilen istikrar ve refaha kavuşulamamıştır. Kaddafi sonrasında Libya, daha parçalanmış bir yapıya bürünmüş, yerel aktörlerin çoğalmasıyla vekalet savaşına zemin hazırlanmıştır. Libya’daki krize bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil olmaları krizin uluslararası bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bölgesel ve küresel aktörlerin Doğu Akdeniz’de enerji paylaşımı konusunda yaşadığı anlaşmazlıklar Libya’da UMH ya da Hafter rejimine destek vermelerine yol açmış, bu durum ise Libya’daki çatışmaların devam etmesine ve ülkenin istikrara kavuşamamasına neden olmaktadır. Libya’da yaşananlar Doğu Akdeniz’de meydana gelen gelişmelerden bağımsız değildir. Bu yüzden çalışmanın kapsamına Doğu Akdeniz’de dahil edilmiştir.

Hem tarihsel bağlar hem de bölgesel dinamikler açısından Libya, Türkiye için oldukça önemli bir ülkedir. Protestoların başlamasından itibaren Türkiye, Libya’nın toprak bütünlüğünün korunmasından yana tavır sergilemiştir. Türkiye, Kaddafi’nin devrilmesinden sonra Ulusal Geçiş Konseyi’ni Libya’nın tek yasal temsilcisi olarak kabul etmiştir. Son dönemde yakın çevresinde tarihi ve kültürel bağları dikkate alarak dış politika izleyen Türkiye, Libya’ya yönelik dost ve kardeş ülke vurgusu yapmış, Başbakan Erdoğan Libya’da petrol kuyularının hesabının yapılmaması gerektiğini belirterek Türkiye’nin çıkar odaklı bir yaklaşım benimsemediğini ifade etmiştir. 2019 yılında Türkiye, UMH ile imzaladığı deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma ile sahadaki dengeleri değiştirmeye başlamıştır. Türkiye bir taraftan Doğu Akdeniz’de önemli bir avantaj elde ederken diğer taraftan Libya krizinde önemli bir aktör olarak yerini almıştır. Türkiye’nin krize müdahil olmasıyla Hafter’in 2019’da Trablusgarp kuşatması sonuçsuz kalmıştır. Libya’nın meşru hükümeti ile yapılan anlaşmalar neticesinde Türkiye, Libya’nın geleceğinde söz sahibi olmuştur.

Libya zengin enerji kaynakları ve stratejik konumundan dolayı ABD ve Batılı ülkeler için önemli bir ülkedir. ABD, 2. Dünya Savaşı’ndan sonra özellikle 1950’li yıllarda petrol yataklarının keşfedilmesiyle Libya ile ilgilenmeye başlamış, ABD’li petrol şirketleri Libya’ya yerleşmişlerdir. Hem ABD’li şirketlerin çıkarları hem de enerji güvenliği açısından Libya, ABD için önemli bir ülke haline gelmiştir. 1969’da Kaddafi rejiminin iktidara gelmesiyle petrolü millileştirme kararı alması, sosyalist ve milliyetçi

söylemleri iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Libya, zengin rezervlere sahip olmasının yanında Afrika'nın Avrupa'ya açılan kapısı durumunda olmasından dolayı stratejik açıdan önem arz etmektedir. Afrika'dan Avrupa'ya geçmek isteyen mülteciler için transit ülke konumundadır. Enerji rezervlerinin yanında sahip olduğu bu önemli stratejik konumu Batılı ülkelerin Libya'ya müdahale etmelerine yol açmıştır. Libya'da, enerji kaynaklarının akışını kontrol altına alarak hegemonyasını devam ettirmeye çalışan ABD, Libya'da Arap Baharı'nın başlamasıyla protestocuların yanında yer alarak Kaddafi rejiminin yönetimi bırakması yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Batılı müttefiklerinin de isteğiyle NATO aracılığıyla Libya'ya müdahalede bulunan ABD Kaddafi rejiminin devrilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Libya'ya yönelik tutarlı bir politika izleyemeyen ABD Başkanı Obama, görevden ayrılırken Libya'ya müdahale kararını başkanlık hayatı boyunca yaptığı en büyük hata olarak nitelendirirken halefi Trump ise Libya'ya yönelik operasyonu skandal olarak değerlendirmiştir. Beyaz Saray, Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı arasında Libya'ya yönelik politikalarda bölünmeler yaşanmış, bu durum ise ABD'nin tutarlı bir politika izleyememesine yol açmıştır.

Libya, Rusya'nın dış politikasında önemli bir yere sahiptir. Rusya'nın Libya'da önemli ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Rus şirketleri Kaddafi döneminde Libya ile büyük yatırım projeleri imzalamıştır. Ayrıca Libya, Rusya için büyük bir silah satışı pazarıdır. Arap Baharı sürecinde Rusya, dışarıdan müdahalelere karşı çıkmasına rağmen BM Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya yönelik alınan kararda çekimser oy kullanmıştır. Çekimser oy kullanmasının sebebi ise bir taraftan dış müdahalelere karşı duruşunu devam ettirmek suretiyle Batılı ülkelerin istediği rejim değişikliğini engellemek istemesi diğer taraftan ise Arap Baharı sürecinde Batı ile izlediği uyumlu politikanın bozulmasını istememesidir. Rusya'nın bu kritik kararı o dönem Başbakan olan Putin tarafından şiddetle eleştirilmiş, daha sonrasında Medvedev ise stratejik bir hata yaptıklarını kabul etmiştir. Kaddafi rejiminin düşmesi ile Rusya, Libya'daki ekonomik çıkarlarını kaybetmiştir. Kaddafi rejimi döneminde imzalanan projeler hayata geçirilememiş, yeni rejim Rusya'ya mesafeli yaklaşmış, Rus enerji şirketlerinin Libya'daki anlaşmaları sona ermiştir. Libya'da rejim değişikliğinden sonra çıkarlarını kaybeden Rusya, yaşanan siyasi istikrarsızlıktan ve çatışmalardan faydalanarak kendine nüfuz alanı sağlamaya çalışmaktadır. Hafter, Rusya'nın desteğini alabilmek için Kaddafi döneminde yapılan

büyük anlaşmaları yenileme taahhüdünde bulunmuştur. Hafter rejimine destek veren Rusya, Wagner paralı askerlerini göndererek Hafter'in sahada etkinliğini artırmasına büyük katkı sağlamıştır. Rusya'nın Libya'ya yönelik silah satışları ve Kaddafi döneminde Libya'da bulunan Rus şirketlerinin Libya pazarına geri dönme isteği Rusya'nın bu ülkede etkin politika izlemesine yol açmıştır. Rusya'nın Libya'da etkin bir politika izlemesinin arkasında büyük güç olma ideali, Batı karşıtlığı ve ekonomik çıkarları vardır. Libya'da meydana gelen güç boşluğundan faydalanarak nüfuz alanı oluşturmak istemekte ve Batılı ülkelere karşı jeopolitik koz elde etmeye çalışmaktadır. Rusya, Kaddafi rejiminin düşmesinden sonra kaybettiği ekonomik çıkarlarını yeniden kazanmak istemekte ve Avrupa'nın kendisine olan bağımlılığını azaltacak alternatif enerji güzergahlarına karşı çıkarak enerji trafiği üzerinde söz sahibi olmak istemektedir.

Hem Libya hem de Suriye krizi giderek daha karmaşık bir hal alarak küresel ve bölgesel aktörler arasındaki rekabetin parçası haline gelmeye başlamıştır. Bölgesel aktör Türkiye ve küresel aktörler ABD ve Rusya, Libya ve Suriye'de yaşanan krizlere doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunarak bu ülkelerde savaşın seyrine önemli ölçüde etki etmişlerdir. Türkiye yaşanan krizlere ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı müdahil olmak zorunda kalırken ABD ve Rusya Federasyonu küresel politikaları doğrultusunda krizlere müdahalede bulunmuşlardır. Suriye ve Libya'daki krizlere yaptıkları müdahaleler neticesinde ABD'nin bölgedeki etkisi azalırken Rusya'nın etkisini artırdığı, Türkiye'nin ise geçmiş dönemlere kıyasla daha cesur politikalar izlediği görülmektedir.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın çıkarları doğrultusunda farklı politikalar takip ederek rekabet etmeleri Suriye ve Libya'daki savaşların uzamasına neden olmuştur. Suriye ve Libya'da iç savaşın devam etmesi ve siyasi istikrarın sağlanamaması başarısız devlet haline gelmelerine yol açmıştır. Suriye ve Libya, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleriyle bölgesel bir kriz haline gelerek Orta Doğu'nun güvenlik dinamikleri üzerinde belirgin bir etki meydana getirmektedir. Türkiye, ABD ve Rusya ise Suriye ve Libya'daki krizlere müdahil olarak bölgede değişen güvenlik dinamikleri üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu doğrultuda; Türkiye, ABD ve Rusya'nın dış politikalarının temelini oluşturan ulusal çıkarlarının saptanarak, rekabet alanlarının belirlenmesi ve farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisinin analiz edilmesi konunun önemini oluşturmaktadır. Suriye ve Libya krizleri üzerinden Türk dış politikasında karar verici

konumda bulunan aktörlerin ulusal çıkar belirlemesi ve buna uygun politika geliştirmesinde bu tez çalışmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Hem Libya hem de Suriye krizi yerel, bölgesel ve küresel aktörlerin dahil olduğu karmaşık bir krizdir. Libya ve Suriye krizleri üzerinden ortaya çıkan sorunlara ve meydana gelen gelişmelere bakıldığında; Türkiye, ABD ve Rusya'nın çıkarlarının farklılaştığı ve farklılaşan çıkarlarından dolayı rekabet hali içerisinde oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu'da farklılaşan çıkarlarının Libya ve Suriye örnekleri üzerinden tartışılmasıdır. Bu ülkelerin farklılaşan çıkarlarının rekabet etmelerine neden olduğu, bu durumun ise Suriye ve Libya'nın istikrara kavuşamamasına yol açarak bölgesel güvenliği olumsuz etkilediği ortaya konmaya çalışılacaktır. Ancak Türkiye, ABD ve Rusya'nın sadece rekabet alanlarının bulunmadığı vurgulanarak, ikili iş birliği alanlarının da ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Arap Baharı süreci sonrasında bölgede ABD'nin etkisinin azalırken, Rusya'nın etkisinin artmasının, Türkiye'nin ise proaktif politikalar izlemesinin bölgesel dinamikleri nasıl etkilediğini ortaya koymak çalışmada hedeflenen bir diğer husustur.

Çalışmanın kuramsal arka planında neoklasik realizme yer verilerek Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikalarının analizinde sistemik faktörlerin yanında yerel dinamiklerin de etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın çıkar algılarında ulusal, bölgesel ve sistemik faktörlerin etkilerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın dış politikalarının belirlenmesinde etkili olan ara değişkenler (yerel faktörler) her ülkede etkinliklerine göre ayrı ayrı belirlenmeye çalışılacaktır. Özellikle lider faktörünün bu ülkelerin Suriye ve Libya politikalarındaki etkisinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Örneğin ABD Başkanı Obama, görevi bırakırken ABD'nin Libya müdahalesini başkanlık hayatı boyunca yaptığı en önemli hata olarak nitelendirmiştir. Benzer şekilde Rusya Devlet Başkanı Medvedev, BM Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya yönelik müdahale kararında çekimser oy kullanmakla stratejik bir hata yaptıklarını kabul etmiş, bu durum dönemin Başbakanı Putin tarafından şiddetli şekilde eleştirilmiş ve Putin'in iç politikada tabanının artmasına yol açmıştır. ABD'de Beyaz Saray, Pentagon ve Dışişleri Bakanlığı arasında Libya politikasında görüş ayrılıkları olması ABD'nin Libya'da muğlak bir politika izlemesine neden olmuştur.

Dolayısıyla bu ülkelerin bölgeye yönelik politikalarının kapsamlı bir analizinin yapılması için yerel faktörlerin de etkisinin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya ve Suriye'de rekabet halinde olmalarının bu ülkeler arasındaki ilişkileri nasıl etkilediği çalışmanın bir diğer amacıdır. Suriye ve Libya'da Türkiye ile Rusya'nın farklılaşan politikaları iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemektedir. ABD politikalarına duyulan ortak kaygının ise bu ülkelerde Türkiye ve Rusya arasında işbirliği alanları ortaya çıkarıp çıkarmadığı tartışılarak varsa işbirliği alanlarının tespit edilmesi hedeflenmektedir. Suriye ve Libya krizinin, özellikle son zamanlarda lider diplomasisi ile krizleri çözen Türkiye ve Rusya ilişkilerinde yarattığı fırsat ve tehditler ortaya konmaya çalışılacaktır. Özellikle son zamanlarda Rusya'nın Libya'da etkinliğini artırması ABD'yi rahatsız etmeye başlamıştır. Dış politikanın belirlenmesinde etkili bir aktör olan ABD'nin Afrika gücü AFRICOM, bu duruma dikkat çekerek Rus tehdidinin IŞİD tehdidinin önüne geçmeye başladığını belirtmektedir. Bu durumun ise Libya'da ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini geliştirerek muhtemel bir ortaklık kurulmasına yol açıp açmayacağı ortaya konmaya çalışılacaktır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya ve Suriye krizleri üzerinden bölgede farklılaşan çıkarlarının tespit edilerek işbirliği ve rekabet alanlarının belirlenecek olması ve bu doğrultuda bu çıkarların bölgesel güvenliği nasıl etkilediğinin analiz edilecek olmasından dolayı çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir. Suriye ve Libya meselelerinin güncel ve dinamik olması ise çalışmanın zorluğunu oluşturmaktadır.

1.3. Araştırma Soruları ve Hipotezleri

“Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Orta Doğu'da Farklılaşan Çıkarlarının Bölgesel Güvenliğe Etkisi” başlıklı bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır;

- Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarları bölgesel güvenliği nasıl etkilemektedir?
- Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarları nelerdir?
- Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarlarından dolayı rekabet alanları nelerdir?
- Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarlarından dolayı bölgede işbirliği imkanı mümkün müdür?

- Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikalarında yerel dinamiklerin etkileri nelerdir?
- Suriye krizinde Türkiye-Rusya ilişkilerinde ortaya çıkan fırsat ve tehditler nelerdir?
- ABD'nin, Rusya'nın Libya'da giderek nüfuz kazanmasından dolayı Türkiye ile işbirliği yapması mümkün müdür?
- Arap Baharı sürecinden sonra bölgede ABD'nin etkisinin azalması, Rusya'nın etkisinin artması, Türkiye'nin ise proaktif politikalar izlemesi bölgesel dinamikleri nasıl etkilemektedir?

Çalışmanın hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir;

H₁: Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarları bölgesel güvenliği olumsuz etkileyerek bölgenin istikrara kavuşamamasına yol açmaktadır.

H₂: Türkiye, ABD ve Rusya arasında yaşanan çıkar farklılıkları Suriye'de iç savaşın uzamasına, Libya'da ise istikrarın sağlanamamasına yol açmaktadır.

H₃: Türkiye, Suriye ve Libya krizlerine ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamalarından dolayı müdahil olurken, ABD ve Rusya ise küresel hedefleri doğrultusunda müdahil olmaktadır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda üç ülkenin Suriye ve Libya politikaları incelenmiştir. Dış politika analizine yönelik çok sayıda kuram bulunmaktadır. Dış politikanın belirlenmesinde sistemin yapısının etkili olduğu ve bu nedenle devletlerin bu yapıya göre hareket etmek zorunda olduğunu savunan sistemik teoriler bulunmaktadır. Sistemik teorilerin dışında devletlerin dış politikasında iç dinamiklerin etkili olduğunu savunan innenpolitik teoriler mevcuttur. Genel olarak sistemik ve innenpolitik teoriler tek taraflı bir bakış açısıyla bütüncül bir yaklaşım sunma noktasında yetersiz kalmaktadır. Sistemik teoriler aynı ortamda devletlerin neden farklı politikalar takip ettiklerini açıklamada sorunlar yaşamış, innenpolitik teoriler ise benzer iç yapıya sahip devletlerin neden dış politikada farklı davrandıklarını açıklamada yetersiz

kalmıştır. Sistemik ögelere vurgu yapan neorealizm, SSCB'nin dış müdahale olmadan nasıl dağıldığına ve sistemin yapısının değişmesine sebep olmasına cevap vermede yetersiz kalmış, bu noktada disiplinde neoklasik realizm adında yeni bir realist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Gideon Rose'un 1998 yılında yayımlanan "*Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*" isimli makalesi, kuramın en temel yayınlarından biri olmuş ve Rose, klasik realizm ve neorealizmin temel noktalarını göz önünde bulundurarak içsel ve dışsal değişkenleri bünyesinde toplayarak devletlerin dış politika davranışlarını açıklamayı hedeflemiştir. Dış politika analizine bütüncül bir yaklaşım getiren Neoklasik Realizm, devletlerin dış politikasının belirlenmesinde uluslararası sistemin yanında yerel dinamiklerin de etkili olduğunu savunmaktadır. Dış politika analizinde üç temel değişken üzerine odaklanmaktadır. Bunlar bağımsız, ara ve bağımlı değişkenlerdir. Bağımsız değişkenler sistemik faktörlerdir. Ara değişkenler ülke içi dinamiklerdir. Liderlerin algı ve tutumları, stratejik kültür, anayasal kurumlar, devlet-toplum ilişkisi gibi faktörler ara değişkenleri oluşturmaktadır. Bağımlı değişkenler ise dış politika stratejileri yani çıktılardır. Sistemik faktörler yerel dinamiklerin etkisiyle dış politika stratejilerini oluşturmaktadır.

Hiçbir teori tek başına bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu'ya yönelik politikalarını açıklamakta yeterli değildir. Araştırmanın kurgusu açısından hem farklı düzlemleri tek tek hem de düzlemlerin birbirleriyle etkileşimini dikkate alarak birlikte incelemeye uygun bir kuramsal-yöntemsel çerçeveye ihtiyaç duyulmuştur. Bu açıdan neoklasik realizmin bağımlı, bağımsız ve ara değişkenler modellemesinin uygun bir çerçeve sunacağı dikkate alınarak neoklasik realizmden yararlanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmada Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikası incelenirken, neoklasik realizmin dış politika analizi yaklaşımı doğrultusunda bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler belirlenerek üç ülkenin dış politikasına uygulanmıştır. Bu ülkelerin liderlerinin algıları, stratejik kültürleri, muhalefetleri, devlet-toplum ilişkisi ve iç kurumları gibi ulusal faktörler ara değişkenler olarak belirlenmiştir. Sistemik faktörlerin (bağımsız değişkenlerin) bu ülkelerin yerel dinamikleri (ara değişkenler) vasıtasıyla dış politika stratejilerine (bağımlı değişken) dönüştürüldüğünün analizi yapılmıştır. Bu ülkelerin dış politikalarının analiz edilmesinden sonra farklılaşan çıkarları tespit edilerek bölgesel güvenliğe etkisi analiz edilmiştir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak tarihsel ve betimsel bir metodoloji kullanılmıştır. Libya ve Suriye krizinin güncel ve devam eden bir kriz olması nedeniyle farklı ulusal ve uluslararası medya taraması yönetiminden istifade edilerek, gerekli ampirik bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Libya ve Suriye krizi ile ilgili süreli yayınlar, resmi açıklama, rapor ve belgeler ile süreç analizi için haber kaynakları ile Libya ve Suriye krizi ile özel olarak ilgilenen internet kaynakları incelenmiştir.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerinin inceleneceği bu çalışma, dönemsel olarak Soğuk Savaş sonrası dönem ile sınırlandırılmaktadır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarları kapsam olarak Suriye ve Libya örnekleri ile sınırlandırılarak analiz edilecektir. Çalışmanın teorik arka planında neoklasik realizme yer verilecektir. Neoklasik realizmin dış politika analizinde bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler üzerinden analiz yapılmaktadır. Ara değişkenler liderlerin algı ve tutumları, muhalefet, stratejik kültür, ordu, anayasal kurumlar ve devlet-toplum ilişkisi gibi iç faktörlerdir. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu politikaları analiz edilirken ülkenin iç dinamiklerine uygun olarak ara değişkenler belirlenmiştir. Son yıllarda Doğu Akdeniz'de meydana gelen olaylar Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya politikasından bağımsız olmamasından ötürü Doğu Akdeniz de çalışma kapsamına dahil edilmiştir.

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

Çalışmanın birinci bölümünde araştırma hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Araştırmanın konusu ve önemine, amacına, araştırma soruları ve hipotezlere, araştırmanın yöntemine, sınırlılıklarına, sunuş sırasına ve literatür taramasına yer verilmiştir. Kavramsal ve kuramsal çerçeveyi oluşturan ikinci bölümde, çalışmanın teorik alt yapısını oluşturan neoklasik realizmin temel argümanları ortaya konularak neoklasik realizmin dış politika analizi incelenmiştir. Dış politika kararlarının temelini oluşturan ulusal çıkar kavramı ele alınarak teorilerin ulusal çıkarı nasıl ele aldıkları incelenmiştir. Ulusal çıkara ilişkin Uluslararası İlişkiler teorileri arasında ortak bir fikir birliği bulunmamasından dolayı, ana akım teoriler olması sebebiyle realizm, liberalizm ve eleştirel teori ile sınırlandırılmıştır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarlarının

bölgesel güvenliğe etkisi analiz edileceği için kavramsal ve kuramsal çerçevede Bölgesel Güvenlik Kompleksi teorisine yer verilmiştir.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu'da temel çıkarları ve bölgeye yönelik politikalarının ele alınacağı üçüncü bölümde, ilk olarak Orta Doğu kavramı ve kapsamına yer verilerek bölgenin temel dinamikleri ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye, ABD ve Rusya'nın Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgeye yönelik politikaları analiz edilerek bölgedeki temel çıkarları belirlenmiştir. Dördüncü bölümde Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'ya yönelik politikaları incelenerek farklılaşan çıkarları analiz edilmiştir. Son bölümde ise Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkileri analiz edilmiştir. Farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkileri; bölgesel dinamiklerin değişmesi, bölgesel rekabetin derinleşmesi, iç savaşların uzaması ve başarısız devletler, göç ve mülteci sorunu, silahlanma yarışı, radikal hareketlerin yükselmesi ve devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliklerini artırması şeklinde altı başlıkta ele alınmıştır.

1.7. Literatür Taraması

Bu tez çalışması kapsamında yapılan literatür taraması sonucunda Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi ile ilgili doğrudan bir çalışmaya ulaşılamamıştır. Bu nedenle neoklasik realizm, ulusal çıkar, Orta Doğu, Suriye ve Libya ile ilgili kaynaklara erişim sağlanmaya çalışılmıştır. Ulaşılan kaynakların tamamına bu bölümde yer vermenin mümkün olmamasından dolayı tezin konusu ile doğrudan ilişkilendirilen kaynakların taraması yapılmıştır.

Hans J. Morgenthau tarafından yazılan, Baskın Oran ve Ünsal Oskay tarafından 1967 tarihli İngilizce 4. baskıdan Türkçeye çevrilen “*Uluslararası Politika Cilt 1-2*” isimli kitap alanın baş yapıtlarından biridir. Klasik realizmi formüle eden Morgenthau, ulusal çıkarı güç olarak tanımlamıştır. Devlet adamları güç olarak tanımlanabilecek ulusal çıkar temelinde düşünür ve hareket eder. İnsan doğasının bencil ve güç peşinde olmasından dolayı devletler arasındaki çıkarların uyumlaştırılmasının imkânsız olduğunu savunan Morgenthau'ya göre, bir devletin çıkarları gücüne ve anarşik ortamdaki yerine bağlıdır. Realizme göre anarşik uluslararası sistemde devletler daha iyi bir pozisyon elde etmek için sürekli gücünü artırma arayışı içerisinde. Bu doğrultuda devletler ulusal

çıkarlarını mümkün olan en yüksek mertebeye taşımaya çalışır. Ulusal çıkarlar rasyonel fayda hesabı ile yapılır. Uluslararası politikada esas olan güç yoluyla ifade edilen çıkardır.

Tezin kuramsal arka planını oluşturan neoklasik realizm, literatürde kavram olarak ilk defa 1998 yılında Gideon Rose tarafından “*Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy*” başlıklı makalede kullanılmıştır. Rose çalışmasında aslında kendisinden önce bu kuramın kullanıldığını ifade etmiştir. William Wohlforth (SSCB), Thomas Christensen (Çin-ABD), Fareed Zakaria (ABD) ve Randall L. Schweller’in (2. Dünya Savaşı tarafları) çalışmalarında dış politikadaki karar alıcıların algıları ve ideolojik unsurlar gibi birim düzeyindeki faktörlerin belirleyicilikleri de ortaya çıkartılmıştır. Rose bu yaklaşımların tamamını neoklasik realizme dahil etmiştir. Devletlerin dış politikalarını açıklama amacıyla ortaya atılan neoklasik realizmin sistematik açıklamalarını sunan Rose, devletlerin dış politikasının belirlenmesinde uluslararası sistemin yanında yerel dinamiklerin de etkili olduğunu vurgular. Uluslararası sistem ile yerel dinamikler arasında bir denge gözeterek, analizde sistemik unsurlara öncülük vermiş ancak bu unsurların ara değişkenler vasıtasıyla çıktılara dönüştüğünü ortaya koymuştur. Netice itibarıyla Rose, realist gelenek içerisinde dış politika analizindeki eksikliğin giderildiği bir kuramsal çerçeve sunmuştur.

1991 yılında Jack Snyder tarafından yayınlanan “*Domestic Politics and International Ambition*” isimli kitap ve Fareed Zakaria tarafından 1992 yılında yayınlanan “*Realism and Domestic Politics*” isimli çalışma konuyla ilgili literatürde kayda değer önemli çalışmalardandır. Randall L. Schweller tarafından 1996 yılında yayılan “*Neorealism's status-quo bias: What security dilemma?*” başlıklı çalışma literatürde önemlidir. Editörlüğünü Steven E. Lobell, Norrin M. Ripsman and Jeffrey W. Taliaferro tarafından yapılan 2009 yılında “*Neoclassical Realism, The State and Foreign Policy*” isimli kitap ve Norrin M. Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro ve Steven E. Lobell tarafından 2016 yılında yazılan “*Neoclassical Realist Theory of International Politics*” başlıklı kitap neoklasik realizm ile ilgili literatürdeki önemli çalışmalardır. Jennifer Sterling-Folker tarafından 2002 yılında yayınlanan “*Theories of International Cooperation and the Primacy of Anarchy*” başlıklı kitap ve Kevin Narizny tarafından “*On Systemic Paradigms and Domestic Politics A Critique of the Newest Realism*” isimli 2017 yılında yayınlanan makale konuyla ilgili önemli çalışmalardır.

Tezin kavramsal çerçevesinde “ulusal çıkar” kavramına yer verileceğinden dolayı Joseph Frankel tarafından 1970 yılında yazılan “*National Interest*” isimli kitap ve 2005 yılında Scott Burchill tarafından yazılan “*The National Interest in International Relations Theory*” başlıklı kitap konuyla ilgili literatürdeki önemli çalışmalardır.

Bernard Lewis tarafından 1992 yılında yazılan “*Rethinking the Middle East*” başlıklı makale ve çevirisini Selen Y. Kölay’ın yaptığı “*Ortadoğu*” isimli kitap ile David Seddon tarafından hazırlanan ve 2004 yılında yayınlanan “*A Political And Economic Dictionary Of The Middle East*” başlıklı sözlük, bölgeye dair literatürdeki önemli çalışmalardır.

Francis Fukuyama tarafından yazılan “*Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*” isimli eserde, yazar 1930’lardan başlayarak neo-con düşünceyle ilgili tarihi bir perspektif sunarak Bush yönetiminin neo-con düşüncenin mirasını yanlış yorumladığını ele alıyor. Neo-con düşüncenin 1990’larda güç kullanımını aşırı biçimde vurgulayan Amerikan dış politikasını haklı çıkarmak amacıyla kullanıldığını, sonuç olarak Irak savaşına yol açtığını ileri sürüyor. Neo-con düşüncüyü ele alarak ABD dış politikasının anlaşılmasına katkı sağlayan literatürdeki önemli çalışmalardan biridir.

AK Parti hükümetinin dış politika mimarı, önce dış politikadan sorumlu Başbakan Başdanışmanı daha sonra ise Dışişleri Bakanı olan ve bu dönemde Türkiye’nin politik tutum ve davranışlarının belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynayan Ahmet Davutoğlu tarafından yazılan ve 2001 yılında yayımlanan “*Stratejik Derinlik*” başlıklı çalışma, Türkiye’nin Orta Doğu’ya yönelik politikasının analiz edilmesi açısından önemli bir çalışmadır. Söz konusu çalışmada Stratejik derinlik kavramı, pratik dış politika yapımında Türkiye’nin tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak hem bölgesel hem de küresel ölçekte uluslararası sistemin “merkez” ülkesi olduğu anlamına gelmektedir. Tarihsel ve coğrafi derinlik üzerine kurulan “Stratejik derinlik”, Türkiye’nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik düzeylerde sahip olduğu konumunun dünya siyaseti ve uluslararası sistemin dönüşümü açısından oldukça önemli olduğu varsayımına dayanmaktadır.

Editörlüğü Tarık Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi tarafından yapılan “*Küresel ve Bölgesel Güçlerin Ortadoğu Politikaları*” başlıklı 2019 yılında yayınlanan kitap, bölgedeki değişen dinamiklerin analiz edilmesi açısından Türkçe literatürdeki önemli çalışmalardan biridir.

Adam Baczko, Gilles Dorronsoro ve Arthur Quesnay tarafından 2017 yılında yayınlanan ve Ayşe Meral tarafından Türkçeye çevrilen “*Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi*” isimli kitap, Suriye’de saha araştırması yapması nedeniyle literatürdeki eksikliği dolduran önemli bir çalışmadır.

Libya konusunda otorite kabul edilen Mansur Ömer el-Kihya tarafından yazılan ve Saadet Yıldız İnal tarafından Türkçeye çevrilen “*Libya’nın Kaddafisi*” isimli kitap, Libya’nın tarihten günümüze kadar uzanan siyasi yapısını incelemesi ve Kaddafi’nin kişiliğinin ve politikalarının etkilerini tarihsel bir bağlamda ele almasıyla literatürdeki önemli çalışmalardan biridir.

Editörlüğünü Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman’ın yaptığı “*Libya Krizi Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları*” başlıklı kitap (2020), Libya’da yaşanan kriz ile ilgili hem bölgesel hem de küresel aktörlerin Libya’ya yönelik siyasetleri ile ilgili analizler içermesi sebebiyle Türkçe literatürde önemli bir çalışmadır.

Sami Kiraz tarafından 2018 yılında “*Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)*” başlıklı tez ve 2018 yılında yayınlanan “*Dış Politika Analizi Modeli Olarak Neoklasik Realizm: İkinci Dünya Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Analizi*” isimli makale Türkçe literatürdeki dikkate değer çalışmalardandır.

Yaroslav Samaylov tarafından 2018 yılında yayınlanan “*Rusya’nın Suriye Politikası*” başlıklı çalışma, Rusya’nın Suriye krizine doğrudan katılması ile bölgesel ve küresel güç dengesinin nasıl değiştiğini analiz etmektedir. Çalışmada Rusya’nın Suriye’ye müdahalesinin ABD’nin bölge üzerinde tekel olma planlarını engellediği vurgulanmaktadır.

BÖLÜM 2

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal ve kuramsal çerçevenin ele alınacağı bu bölümde, öncelikle realist teorinin gelişimine yer verilerek klasik realizm ve neorealizme değinilecek, neoklasik realizmin temel argümanları ve neoklasik realizmde dış politika analizi incelenecektir. Sonraki bölümde ulusal çıkar kavramı ele alınarak Uluslararası İlişkiler teorilerinin ulusal çıkar kavramına yaklaşımları analiz edilecektir. Çalışmanın temel amacı Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi olduğu için Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisine de kuramsal çerçevede yer verilecektir.

2.1. Realist Teorinin Gelişimi

Realizm, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra disipline egemen olan idealizmin 2. Dünya Savaşı'nı önleyememesi üzerine bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Realistlerin ütopyacılık olarak nitelendirdiği idealizme bir tepki olarak 1940'tan 1960'a kadar Uluslararası İlişkiler disiplinine egemen olmuştur. Uluslararası İlişkiler teorilerinin çoğu politik realizm ve onun eleştirilerinin bir ürünüdür (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1970: 65). Realizm, bir Uluslararası İlişkiler teorisi olarak görece yakın bir milada sahip olsa da, realist yaklaşımın kökenleri milattan önce 5. yüzyılda yaşayan Thucydides'e kadar uzanmaktadır. Sun Tzu real politik düşüncenin öncülerinden biri olarak kabul görürken modern dönemde İtalyan düşünür Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes ile önemli bir karşılık bulmuştur.

Atinalı bir general olan ve Atina ile Sparta arasındaki savaşı ele alan Thucydides, "*Peleponnez Savaşları*" kitabı ile realist geleneğin ilk yazarı kabul edilmektedir. Peleponnez Savaşı, Helen dünyasındaki hakimiyet için Atina ve Sparta arasında verilen mücadeledir. Thucydides'e göre savaşın nedeni, Atina'nın aşırı güçlenmesinin güç dengesinde değişiklik meydana getirmesi ve Sparta'nın bu durumu hayatta kalmasına tehdit olarak algılamasıdır (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1970: 200). Sparta, Yunan dünyasındaki üstünlüğünü kaybetmekten korktuğu için askeri kapasitesini artırmayı ve müttefiklerinin desteğini almayı amaçlamıştır (Viotti ve Kauppi, 2016: 43). Savaşı başlatan taraf Sparta olmuş, savaşın sonucunu güç ve kapasite belirlemiş, savaşı daha avantajlı olan Atina kazanmıştır. Böylelikle Thucydides realizm ile özdeşleşen öngörünün öncülüğünü yapmıştır (Balcı, 2017: 121).

16. yüzyıl İtalya'sında yaşayan Niccolo Machiavelli, devlet adamlarına yol gösterici kılavuz niteliğindeki “*Prens*” isimli kitabıyla realist yaklaşımın öncülerinden biri kabul edilmektedir. Eser Floransa hükümdarı Lorenzo de Medirici'ye atfedilmiştir. Machiavelli'ye göre, insan doğası bencil, nankör ve içten pazarlıklıdır. Devlet adamlarının temel görevi ulusal çıkarları korumak ve bekayı sağlamaktır. Ulusal çıkarların korunması ise acımasızlığı içerir. Hayatta kalmanın yolu, ahlak ve normlardan değil realpolitikten geçer. Devletlerarası ilişkilerde savaş hali kuraldır. Tüm devletleri ayakta tutan başlıca temeller iyi kanunlar ve iyi ordulardır. Ancak iyi orduların bulunmadığı yerde iyi kanunlar bir işe yaramaz. Bu nedenle kanunlar üzerinde durmayıp sadece ordulardan söz etmek gerekir. Ordunun ve dolayısıyla yasaların iyi işlemesi için ordunun prense sıkı sıkıya bağlı olması gerekir (Machiavelli, 1994). Bu nedenle güvenlik, ordunun iktidara bağlılığı ile sağlanmaktadır.

Hobbes'un ilk kez 1651'de yayınlanan “*Leviathan*” adlı eseri realizmin temel metinlerinden biri kabul edilmektedir. İnsan doğası hakkında kötümser bir bakışa sahip olan Hobbes'a göre, toplumsal sözleşme öncesi insanlar doğa durumunda yaşamaktadır. Doğa durumu, herkesin herkese karşı savaş içerisinde olduğu durumdur ve insanların hayatları tehlikededir. İnsanlar bu ortamdan kurtulmak için yetkilerini Leviathan'a (mutlak otorite sahibi) devreder ve “*Commonwealth*” oluştururlar. Dolayısıyla Hobbes, Leviathan'ı toplumsal sözleşmenin bir ürünü olarak sunmaktadır. Bireyi toplumsal sözleşmeye iten en temel ihtiyaç güvenlik ihtiyacıdır (Hobbes, 1998: 84-95). Hobbes'un fikirleri realizmin şekillenmesine büyük katkı sağlamıştır. İnsan doğasına ilişkin kötümser yaklaşımı ve anarşi olgusu realist düşünürleri derinden etkilemiştir. Hobbes'un temellerini attığı düşünce, Morgenthau tarafından sistemik hale getirilmiş ve klasik realizm ortaya çıkmıştır.

Realizmin temellerinin atılmaya başladığı iki dünya savaşı arası dönemde en önemli düşünürlerin başında şüphesiz İngiliz tarihçi ve diplomat Edward Hallet Carr gelmektedir. İdealizme yönelttiği ağır eleştiriler ile klasik realizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. “*The Twenty Years' Crisis 1919-1939*” isimli kitabında idealistleri ütopyacı şeklinde adlandırmıştır. Gücün siyasette temel bir bileşen olduğunu güçlü şekilde ortaya koyan Carr'a göre, uluslararası politika güç siyasetidir (Carr, 1946: 102). Uluslararası politikanın temel aktörleri olarak devletleri kabul eden Carr, ütopyacıların çıkarların uyumu doktrinini eleştirerek devletlerin çıkarlarının uyuşmaz olduğunu

savunmuştur. Devletlerin çıkarlarının uyumlu olduğunu savunan görüşler, başkalarına kendi iradelerini kabul ettirme girişimidir (Carr, 1946: 80). Carr’a göre 2. Dünya Savaşı’nın esas sebebi 1. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası siyasete hâkim olan ütopyacı anlayıştır. Carr, ahlakın politikadan ayrıldığını varsayan realizmin aşırı versiyonuna da karşı çıkmıştır. Ona göre politika, ütopya (değerler) ve gerçeklik (güç) elementlerine dayanması gerekir (Viotti ve Kauppi, 2016: 50). Realizmin temellerinin atılmasında önemli bir etkisi olmuştur.

Realist teoride klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizm olmak üzere üç farklı akım bulunmaktadır. Bu üç akım birçok noktada birbirlerinden farklılaşsa da aynı teorinin parçaları kabul edilmesinin temel nedeni, uluslararası ilişkilere dair aynı soruları sormaları ve büyük ölçüde benzer cevap vermeleridir.

2.1.1. Klasik Realizm

Thucydides, Niccolo Machiavelli, Thomas Hobbes, Carl von Clausewitz, E. Hallet Car önemli klasik realist düşünürlerdir. Hans J. Morgenthau (1904-1980), klasik realizmin kurucusu kabul edilmektedir. Almanya doğumlu olan Morgenthau, Nazilerin iktidara gelmesiyle ABD’ye yerleşmiştir. Klasik realizmi formüle eden Morgenthau, kuramını “siyasi realizm” şeklinde adlandırmıştır. Morgenthau “*Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*” isimli kitabını yayınladığında (1948), 2. Dünya Savaşı yeni bitmiştir. Savaşın sonuçları ve uluslararası ortam Morgenthau’nun fikirlerini derinden etkilemiştir. Morgenthau kuramını meşhur altı ilkesi ile ortaya koymuştur (Morgenthau, 1970: 1-14);

- Siyaset genel olarak toplum gibi kökleri insan doğasında bulunan objektif yasalarla yönetilir.
- Devlet davranışlarını belirleyen temel faktör güç olarak tanımlanan ulusal çıkardır.
- Uluslararası politika devletlerin çıkarlarının çatışma alanıdır. Çıkarlar politikanın özüdür, sabit değildir ve zamanla değişebilir.
- Evrensel ahlaki ilkeler devletlerin davranışlarını belirlemez.
- Bir devletin ahlaki kaygıları dünyayı şekillendiren ahlaki yasalarla özdeşleştirilemez.
- Siyaset otonom bir alandır ve kendi ilkeleri çerçevesinde ele alınmalıdır.

Klasik realistlere göre siyaset, insan dürtülerinin bir ifadesidir (Lebov, 2021: 70). Klasik realizm, insan doğasına ilişkin kötümser bir yaklaşım benimser. İnsanlar doğası gereği bencil varlıklardır, insanların bir araya gelerek oluşturdukları devletler de insanlar gibi bencildir ve sadece kendi çıkarını gözetir. Realist anlayış insanın bencil doğası gereği savaş ve çatışma gibi olguları kaçınılmaz olarak kabul etmektedir. Uluslararası politikada en önemli aktörler devletlerdir. Uluslararası sistem, üst bir otorite olmadığı için anarşik² bir ortamdır (Aydın, 2004: 37-39). Anarşik uluslararası ortamda devletlerin en temel uğraşı varlıklarını devam ettirmeleridir. Realistlere göre egemen güç, devletlerdir. Uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler realistler tarafından kabul edilir ancak daha az öneme sahiptir. Uluslararası örgütler devletlerin yönlendirmelerinden başka bir şey yapmıyor gibi görülür. Realizm devletleri bütünlüğü olan rasyonel aktörler olarak kabul eder. Devlete tek bir birim gözüyle bakılır, mecazi anlamda devlet kara kutu olarak görülür, kara kutunun içerisine bakmaya gerek yoktur (Viotti ve Kauppi, 2016: 39).

Uluslararası politika, bir güç³ ve iktidar mücadelesidir (Morgenthau, 1970: 30). Realizm gücü, devletlerin karşı karşıya olduğu uluslararası ortamın tanımlayıcı özelliği olarak görür. Devletler güvenliklerini bir başka devletin eline bırakmanın tehlikeli olduğu kendi kendine yardım (self-hep) durumu ile karşılaşır (Viotti ve Kauppi, 2016: 56). Devletler anarşik uluslararası sistemde kendi imkânlarına güvenmek zorundadır. Devletin zenginliği, nüfusu ve teknolojik düzeyi temel güç unsurlarıdır. Askeri güç devletlerin ulusal güvenliğini sağlamasında en önemli faktördür. Devletler rekabet ve savaşın baskın olduğu uluslararası sistemde varlıklarını devam ettirir (Glaser, 2013: 14-15). Klasik realizme göre devletlerin dış politikasının başlıca amacı güçtür. Gücün nasıl dağıldığının analizi ile ilgilenen klasik realistlere göre en önemli varsayım güç dengesi (balance of

² Anarşi, “uluslararası sistemde merkezi hükümetin yokluğunda egemen devletlerin varlığından doğan siyasal sorunları” ifade eder. Bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, 2003, Cambridge University Press, s.247. Anarşi kavramı ilk olarak G. Lowes Dickinson (1862-1932) tarafından kullanılmıştır. Dickinson, “*The European Anarchy*” isimli kitabında, 15. yüzyılda egemen devletlerin ortaya çıkmasının uluslararası anarşinin kesin kabulünün dönüm noktası olduğunu belirtmektedir. Bkz. G.L. Dickinson, *The European Anarchy*. The Macmillan Company, 1917, s.13.

³ Güç, “başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği” olarak tanımlanmaktadır. Weber ise gücü, “bir sosyal ilişki içinde, bir aktörün hangi temele dayanırsa dayansın, direnmeyle karşılaşsa bile istediğini yapabilme konumunda olma ihtimali” olarak tanımlamıştır. Bkz. Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, 6. baskı, 2013, s. 40.

power)⁴ dir. Devletler statükoyu devam ettirmeye çalışır ve güç dengesi bunu sağlamanın en temel yoludur. Güç dengesi, bir devletin uluslararası sistemde baskın olmasını engellemeye çalışan önemli bir mekanizmadır, kendiliğinden ortaya çıkabileceği gibi devletlerin stratejileri doğrultusunda da ortaya çıkabilir (Bozdağlıoğlu, 2014: 119). Realistlere göre güvenlik yüksek politika kabul edilirken, ekonomik ve diğer meseleler düşük politika kabul edilir. Askeri meseleler dünya politikasına hükmeder (Viotti ve Kauppi, 2016: 40). Realizme göre ahlaki ilkeler uluslararası politikaya uygulanamaz. Politika etiğin bir işlevi değildir (Dougherty ve Pfaltzgraff, 1970: 66).

Morgenthau'unun fikirleri ABD üzerinde etkili olmuş ve Soğuk Savaş döneminde Amerikan dış politikasını şekillendirmiştir. Realizm, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra disiplini derinden etkilemiştir. Soğuk Savaş dönemine hâkim olan realist anlayış silahlanma yarışına yol açmıştır. Klasik realizm zaman içerisinde ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. İnsan doğasını temel alması ve pek fazla bilimsellik barındırmaması klasik realizme yöneltilen eleştirilerin temelini oluşturmuştur.

2.1.2. Neorealizm (Yapısal Realizm)

Geleneksel çalışmaların özünü insana yapılan vurgu oluşturmaktadır. İnsan doğasından yola çıkılarak yapılan analizler devlet davranışlarının açıklanmasında birey düzeyinde sınırlı kalmaktadır. Bu sebeple temelleri Kenneth Waltz tarafından atılan, sistemin yapısının ve uluslararası güç dağılımının devlet davranışları üzerindeki etkisi üzerinde duran neorealizm bir dönüm noktası teşkil etmektedir.

Waltz, 1979 yılında yayımlanan “*Theory of International Politics*” isimli eserinde uluslararası politik sistemin bilimsel açıklamasını yapmaya çalışmıştır. Hobbesçu bir doğa durumu anlayışına bağlı olmayan bir uluslararası teori formüle etmeye çalışan Waltz, insan doğasının kötülüğü üzerinden pesimist bir yaklaşım yerine bilimsel bir yaklaşımla olay ve olguları anlamlandırma yoluna gitmiştir (Marks, 2011: 30). Klasik realizmin eksiklikleri üzerinde durarak devletler üzerinde yoğunlaşmasını eleştirmiştir.

Realizmi yapısal çizgide yeniden yorumlayan Waltz, sistemi birimler yerine yapı ile açıklama yoluna gitmiştir. Sistem yapılardan ve etkileşim içerisindeki birimlerden

⁴ Güç dengesi en genel tanımıyla “bir veya daha fazla devletin gücünün, başka bir devlet veya devletler grubunun gücünü dengelemek için kullanılmasıdır”. Bkz. Goldstein ve Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, 2017, s. 95.

oluşmaktadır (Waltz, 2015: 53). Yapı, bir sistemin parçalarının düzenlenmesini tanımlar ve aktörlerin içsel özelliklerinden ayrı değerlendirilir. Aktörlerin birbirleri olan etkileşimleri açısından değil, birbirleri karşısındaki pozisyonlarına göre tanımlanır (Waltz, 2015: 104). Waltz, aktörlerin sistemde nasıl düzenlendiğini ulusal ve uluslararası politika üzerinden açıklamıştır. Ulusal sistemde hiyerarşik, uluslararası sistemde anarşik konumlanmışlardır. Anarşi ve hiyerarşi birimler arası etkileşimin düzenleyici ilkeleridir. Anarşik yapı, devletler üzerinde emir veren üst bir siyasi otoritenin olmamasıdır. Hiyerarşik yapıda ise ast-üst ilişkisi söz konusudur, bu yapı devlet içi ilişkilerde ortaya çıkmaktadır (Waltz, 2015: 118). Ulusal siyaset otorite, yönetim ve hukuk alanı iken uluslararası politika güç, mücadele ve uyuşma alanıdır. Uluslararası alan siyasal bir alandır. Ulusal alan hiyerarşik iken uluslararası alan anarşiktir (Waltz, 2015: 142). Anarşik ve hiyerarşik yapı üzerinden ulusal ve uluslararası politika arasındaki ayrımı ortaya koyan Waltz'a göre, ulusal ve uluslararası politika arasındaki farklılık yapılardan kaynaklanmaktadır.

Waltz'a göre realistler için anarşi ayrı bir yapıdan ziyade devletlerin başa çıkması gereken bir durumdur. Devletler yönetim biçimi, ideoloji ve daha birçok noktada farklılık gösterir. Ancak devletler yapının kısıtlamalarından dolayı benzer birimler olmaya devam eder. Sistemin anarşik olması devletlerin fonksiyonel olarak aynı olmasını gerektirir (Waltz, 1990: 36). Devletler arasındaki farklılıklar işlevsel değil, güç ve yeteneklerle ilgilidir. Devletler sadece sahip olduğu kapasiteler açısından farklılık gösterir (Waltz, 1979: 96). Neorealizmde temel analiz noktası, sistemin yapısı ve sistem içerisindeki gücün dağılımıdır. Waltz, uluslararası sistemin anarşik yapısının devletlerin davranışlarını nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Waltz'a göre siyasi yapı aktörleri belli şekilde davranmaya zorlandığı için sistemdeki aktörler daha az önemlidir. Devletler uluslararası sistemin yapısından bağımsız bir politika izleyemezler.

Yöntem sorununa eğilerek uluslararası politika teorisinin sistemik olması gerektiğini savunan Waltz, devletleri içsel özellikleri açısından inceleyen teorileri indirgemeci (reductionist) şeklinde nitelendirmekte, bu doğrultuda klasik realistleri de bu kategoriye dahil etmektedir. İndirgemeci teoriler uluslararası politikanın objektif ve sübjektif yönlerini yeterince ayırt edemezler. Uluslararası politika teorisi sistemik olmalıdır (Ashley, 1984: 231). İç politika ile dış politika arasında bir etkileşim olmadığını kabul eden Waltz'a göre, uluslararası olaylar ulusal faktörlerle açıklanamaz. Sistemik

teori ise uluslararası politikayı açıklamak için uluslararası düzeydeki faktörleri dikkate alır.

Waltz'a göre pek çok realist için güç arzusu insan doğasından kaynaklanmaktadır. Hobbes'a ve Morgenthau'ya göre çatışma ve savaşın kökleri insan doğasındadır. Realistlere göre güç, bir amaç olarak görülmektedir. Waltz'a göre ise güç, bir amaç değil varlığını devam ettirmenin bir aracıdır. Waltz, gücü maksimize etmenin iyi bir seçenek olmadığını öne sürmüştür. Bir devletin aşırı güç elde etmesi, diğer devletleri ittifak kurmaya itebilir ve devletin güvenliğini azaltabilir (Waltz, 1990: 34-36). Neorealizme göre güç, devletlerin hayatta kalmaları için bir araçtır. Devletlerin en önemli kaygıları gücü maksimize etmek değil, sistemdeki konumlarını korumaktır. Hiyerarşik siyasal sistemde aktörler peşine takılma (bandwagoning) siyaseti izleyebilir, güçlü tarafın yanında yer alarak kazancını artırma yoluna gider. Ancak devletler anarşik uluslararası sistemde peşine takılma (bandwagoning) yerine dengeleme (balancing) siyaseti izlemeyi tercih eder. Çünkü devletler daha zayıf olana katılma yolunu seçer. Devletler gücü maksimize etmek isteselerdi daha güçlü olan tarafa katılırlardı, dengeleme siyaseti izleyerek daha kuvvetli tarafa karşı koyarak riskleri azaltmaya çalışırlar (Waltz, 1979: 126).

Yapı, sistemdeki devletlerin sahip olduğu kapasitelerin dağılımı açısından tanımlanır. Sistemdeki büyük güçlerin sayısında değişme sistemin değişmesine yol açar. Waltz'a göre iki kutuplu sistem çok kutuplu sistemlere göre daha barışçıldır. Ekonomik karşılıklı bağımlılık çatışmayı daha olası yapar, iki kutuplu sistemlerde karşılıklı bağımlılık daha azdır (Waltz, 2005: 240).

Neorealizm temel bazı noktalarda klasik realizmden ayrılır. Klasik realizmin kökeni genellikle sosyoloji ve tarihe, neorealizmin ise mikroekonomiye dayanır. Klasik realistlere göre devletler güvenliği olduğu kadar gücü de maksimize etmeye çalışır. Neorealistler ise güvenliğin en yüksek son olduğuna inanır. Klasik realizm güç maksimizasyonu ve ulusal çıkarı, neorealizm ise anarşi, güç dengesi ve kapasite dağılımını öne çıkarır (Schweller ve Priess, 1997: 7). Neorealistler çatışmaların kaynağına ilişkin olarak da klasik realizmden ayrılır. Klasik realistlere göre çatışmaların nedeni insan doğasının bencil ve çıkarıcı olması iken, neorealizm daha bilimsel bir

yaklaşım getirerek çatışmaların temel nedeninin sistemin anarşik olmasından kaynaklandığını ileri sürer.

Neorealistler arasında “ne kadar güç yeterlidir” sorusuna verilen cevapta önemli ayrımlar vardır. Bu ayrım ise savunmacı ve saldırgan realizmin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2.1.2.1. Savunmacı (Defensive) Realizm

Neorealizmin öncü teorisyeni Waltz’a göre güç, amaç değil araçtır. Bu nedenle Waltz’un neorealizmi savunmacı realizm şeklinde nitelendirilmektedir. Savunmacı realizm, belirli koşullar altında işbirliği ve kendini sınırlamanın en iyi seçenek olduğunu öne sürer. Diğer neorealistlerin aksine uluslararası sistemin genelde rekabet eğilimi ortaya çıkarmadığını ve bazı koşullar altında devletlerin ileri derecede güvenli olabileceklerini savunur (Glaser, 2013: 20). Bu nedenle savunmacı realizmde devletler sürekli en kötü senaryoya göre hareket etme durumunda değildir.

Güvenlik ikilemi (security dilemma), savunmacı realizmde önemli bir yere sahiptir. John Herz tarafından tanımlanan güvenlik ikilemi, “bir devletin savunma amacı ile giriştiği çabaların, diğer devletin güvenliğini olumsuz etkilemesinden dolayı o devletin de gücünü artırma yoluna gitmesidir.” Böylelikle kısır döngü başlar. Herz’e göre güvenlik ikilemi insanlar ve toplumlar için doğal bir durumdur ve bu doğal durumu “homo homini lupus” (insan insanın kurdudur) deyiimi ile ifade etmektedir (Herz, 1950: 157-158). Güvenlik ikilemi anarşik uluslararası sistemin doğal bir sonucudur. Güç artırma çabaları yanlışlıkla düşmanlık bağları ortaya çıkartabilir.

2.1.2.2. Saldırgan (Offensive) Realizm

Yapısal realizmin teorisyeni Waltz, güçlü bir teori ortaya çıkartmasına karşın bir temel hususa açıklık getirememiştir. Waltz’a göre devletlerin temel amacı hayatta kalmadır, bu noktada güç ise güvenlik elde etmenin bir aracıdır. Ancak tüm devletlerin temel amacı hayatta kalma ise hayatta kalma olgusuna yönelik tehditler nerden kaynaklanmaktadır? Bu noktada Randal Schaweller’a göre, “anarşi durumunda güvenlik ikilemini harekete geçiren şey, sistemi oluşturan birimler skalası içinden bir yağmacı devletin çıkma olasılığıdır. Anarşi ve kendi kendini koruma tek başına herkesin herkese karşı savaşını açıklamaya yetmez” (Scheweller, 1996: 91). Scheweller, devletlerin tek

motivasyonunun hayatta kalma olmadığını belirtmiştir. Donnelly'e göre, devletlerin sadece hayatta kalmalarını varsaymak yetersiz bir teoriye yol açar. Eğer tüm devletler sadece hayatta kalma peşindeyse savaş ve çatışmaların yaşanmaması gerekirdi (Donnelly, 2004: 54).

John Mearsheimer klasik realizmi, insan doğası realizmi (human nature realism), yapısal realizmi (defensive realism) ise savunmacı realizm şeklinde nitelendirerek kendisini saldırgan realizmin (offensive realism) teorisyeni olarak takdim eder. Waltz'a göre anarşi, devletleri savunmacı davranmaya ve güç dengesini sürdürmeye zorlamaktadır. Ona göre devletlerin öncelikli kaygısı uluslararası sistemdeki konumlarını korumaktır. Büyük güçlerin agresif davranması diğerlerinin saldırganlaşmasına yol açabilir. Savunmacı realistleri statüko yanlısı olmakla suçlar. Mearsheimer'ın saldırgan realizmi, devletlerin amacının savunmacı realizmin aksine gücü korumak yerine gücü artırmak olduğunu ileri sürmektedir. Devletlerin nihai hedefi uluslararası sistemde hegemon güç olmaktır. Mearsheimer'a göre, uluslararası sistemin yapısı devletleri hegemonya⁵ kurmaya teşvik eder (Mearsheimer, 2001: 19-21).

Saldırgan realistlere göre, devletlerin mümkün olan en yüksek mertebede güçlerini artırmaları iyi bir stratejidir. Bir devletin hayatta kalmasının en iyi yolu, ezici bir güce sahip olmasıdır. Devletler uygun koşullarda hegemonya aramalıdır (Mearsheimer, 2021: 90). Bir devlet ne kadar güçlüyse saldırı durumunda kendisini savunması o denli yüksek olur. Devlet hegemon güç olduğunda kendisini güvende hisseder. Devletlerin varlığını garanti altına almalarının en iyi yolu gücün maksimize edilmesidir (Glaser, 2013: 19).

2.2. Neoklasik Realizm

Neorealistlere göre Soğuk Savaş dönemi barış ve istikrar dönemidir. Bu durumun temel nedeni ise bu dönemde büyük güçler arasında sıcak çatışma yaşanmamasıdır. Neorealizm, başarılı bir teorik argümana sahip olmasına karşın Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Neorealizmin en temel önermelerinden biri sistemin ve dolayısıyla yapının uluslararası ilişkileri belirlemesidir.

⁵ Hegemonya, uluslararası sistemdeki başat gücün tek bir devletin elinde bulunduğu durumdur. Böylelikle uluslararası siyasi ve ekonomik düzen tek merkezden kontrol edilir. Bkz. Goldstein ve Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, 2017, s. 101.

SSCB'nin dağılmasında Mihail Gorbaçov'un "Glastnost ve Prestroika" politikası etkili olmuştur. Neorealizm SSCB'nin dışardan müdahale olmadan dağılmasına cevap verememiştir. Waltz'un yapısal realizmi devletlerin birbirleriyle etkileşimleri sonucu ortaya çıkan neticelerle ilgilendiği için esas itibariyle bir uluslararası politika kuramıdır. Ancak sistem ile iç politikada yaşanan gelişmeleri birlikte değerlendirecek bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda yapısal realizme pek çok konuda eleştiri getiren neoklasik realizm ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde neoklasik realizmin tarihsel gelişimi ve temel argümanları ile neoklasik realizmde dış politika analizine yer verilecektir.

2.2.1. Tarihsel Gelişimi ve Temel Argümanları

Neoklasik realizm, nevi şahsına münhasır bir teori değildir, realist geleneğin mantıksal bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır (Ripsman vd., 2016: 16). Soğuk Savaş'ın bitmesinin ardından neorealizmin uluslararası politikada meydana gelen değişiklikleri açıklamada yetersiz kalmaya başlamasıyla yeni teoriler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı yazarlar tarafından sadece sistemik faktörlerin değil, iç faktörlerin de hesaba katılması gerektiği fikri benimsenmeye başlamış ve Gideon Rose tarafından neoklasik realizm şekillendirilmiştir (Rose, 1998: 146).

Neoklasik realizm kavramı ilk kez Gideon Rose'un 1998 yılında yayınlanan "*Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policies*" isimli eserinde kullanılmıştır. Neoklasik realizm kavramını literatürde ilk kez kullanan Rose, aslında Thomas Christensen, William Wohlfort, Fareed Zakaria ve Randall L. Schweller gibi bazı realist yazarların çalışmalarında genel önermelerden farklı bir bakış getirerek aslında kuramın kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu yazarlar çalışmalarında dış politika dinamiklerinin görece güç dağılımından kaynaklandığını ortaya koymakla birlikte yerel düzeydeki unsurların belirleyiciliklerini de ortaya çıkarmışlardır (Rose, 1998: 154). Bu kişiler tanınmış neoklasik yazarlar olarak kabul edilmektedir.

Rose, dış politika analizine yönelik 4 farklı yaklaşımın bulunduğunu savunmuştur. Birincisi, dış politikayı iç faktörler üzerinden açıklayan innenpolitik teorilerdir. İkincisi, sistemik faktörlerin dış politikayı belirlediğini savunan saldırgan realizmdir. Üçüncüsü, saldırgan realizme göre daha yumuşak bakış açısına sahip

olmasına karşın yine de sistemik faktörlerin dış politikayı belirlediğini savunan savunmacı realizmdir. Dördüncüsü ise sistemik faktörlerin içsel dinamiklerle birlikte dış politikayı belirlediğini savunan yeni bir yaklaşım olan neoklasik realizmdir (Rose, 1998: 146).

Rose'un belirttiği ilk yaklaşım olan innenpolitik teoriler, bir devletin dış politika davranışını siyasi ve ekonomik ideoloji, ulusal karakter ve sosyoekonomik yapı üzerinden açıklamaya çalışır. Tek bir innenpolitik yaklaşımın bulunmadığını savunan Rose, innenpolitik yaklaşımların her birinin farklı bir iç değişkene odaklandığını vurgulamaktadır. Farklılıklar bulunmasına karşın hepsinin ortak varsayımı dış politikanın en iyi iç politikanın ürünü olarak anlaşılabilceğidir. Innenpolitik yaklaşımlar arasında farklılıklar bulunsada hepsi dış politikayı iç faktörler üzerinden analiz etmektedir. Rose'a göre innenpolitik teorilerin temel sorunu, benzer yapıdaki devletlerin dış politikada neden farklı politika izlediklerini ya da farklı yapıdaki devletlerin neden benzer dış politika izlediklerini açıklayamamasıdır (Rose, 1998: 148). Bu noktada innenpolitik teorilere en büyük eleştiri neorealistlerden gelmiştir. Neorealistler bu konuda sisteme belirleyicilik niteliği vererek bu sorunu gidermeye çalışmışlardır.

Rose'un bahsettiği ikinci dış politika yaklaşımı saldırgan realizmdir. Devletlerin dış politika yaklaşımları sistemik faktörlerle açıklanır. Uluslararası ortam genellikle Hobbesçu anarşidir⁶, bu yapı devletlerin amaç ve davranışlarını belirleyerek sınırlandırmaktadır. Rose'un bahsettiği diğer bir dış politika yaklaşımı olan savunmacı realizmde ise uluslararası sisteme belirleyicilik rolü verilmektedir. Ancak devletlerin rasyonel davranarak çatışmadan kaçınma gibi motivasyonları da hesaba katılmakta ve dolayısıyla az da olsa iç dinamikler dahil edilebilmektedir (Rose, 1998: 149). Innenpolitik teorilere getirilen eleştirilerin bir benzeri de savunmacı ve saldırgan realizme getirilmiştir. Aynı uluslararası ortamda devletlerin neden farklı politika takip ettiklerini ya da farklı koşullar altında neden aynı politikalar izlediklerini açıklamada yetersiz kalmışlardır. Rose'a göre üç yaklaşımın da eksiklikleri bulunmaktadır. Bu noktada Rose, hem sistemik

⁶ Wendt'e göre anarşinin içsel bir mantığı yoktur, anarşi devletler ne anlıyorlarsa o dur. Üç çeşit anarşik yapı vardır. Devletler birbirleriyle düşman oldukları gibi rakip ve arkadaş ta olabilirler. Hobbesçu anarşi düşman, Lockeçu anarşi rakip ve Kantçı anarşi ise arkadaş olarak tasvir edilmektedir. Bkz. Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Second edition), 2003, s. 43.

hem de iç faktörlerin birlikte analiz edildiği bütüncül bir yaklaşım olarak neoklasik realizmi sunar. Neoklasik realizmin bu üç yaklaşımın eksikliklerini giderdiğini savunur.

Tablo 2.1. Dört Dış Politika Teorisi

Teori	Uluslararası Sistem Görüşü	Birimler	Nedensel Mantık
<i>Innenpolitik Teoriler</i>	Önemsiz	Yüksek oranda farklılaşmaktadır	Devletin iç dinamikleri dış politikayı belirler
<i>Savunmacı Realizm</i>	Anarşi bazı zamanlarda önemli, etkileri değişkenlik göstermektedir	Yüksek oranda farklılaşmaktadır	Sistemik faktörler ya da iç faktörler dış politikayı belirler
<i>Saldırgan Realizm</i>	Önemli, Hobbesçu anarşi durumu	Benzeşirler	Sistemik faktörler dış politikayı belirler
<i>Neoklasik Realizm</i>	Önemli, anarşi muğlak	Farklılaşır	Sistemik faktörler (bağımsız değişkenler) iç faktörlerle (ara değişkenler) dış politikayı belirler. Sistemik faktörler iç faktörlerin süzgecinden geçerek dış politika belirlenir.

(Kaynak: Rose, 1998: 154).

Rose, yapısal realizmin temel varsayımı olan bir ülkenin dış politikasının o ülkenin sistemdeki yerinden ve güç kapasitesinden etkilendiği fikrini benimser ve bu nedenle realist aileden olduğunu savunur. Ancak Rose’a göre sistemsel baskılar bir ülkenin dış politikasının analizinde yeterli değildir. Sistemik faktörlerin ara değişkenler vasıtasıyla birim düzeyine dönüştürülmesi gereklidir (Rose, 1998: 146). Dolayısıyla neoklasik realizmde dış politika analizi için sistemik unsurlara öncelik rolü verilmektedir. Ancak bu unsurların dış politikada anlamlı veriler olabilmesi için ara değişkenler aracılığıyla süzülmesi ve onlara ne anlam ifade ettiğinin ortaya çıkarılması gerekir.

Neorealistler devleti, dış politikasında büyük ölçüde yerel baskılardan etkilenmeyen güçlü bir varlık olarak kabul eder. Uluslararası sistem devlet davranışını belirler. Bu nedenle siyasi rejim türleri fark etmeksizin tüm devletler benzer şekilde davranırlar. Savunmacı realistler, yerel politik faktörlere bir miktar ağırlık verseler de devletlerin iç politik faktörlere çok dikkat etmeden dış politika yürüttüğü konusunda hemfikirdirler. Dolayısıyla neorealistler dış politika yapım sürecinde yerel aktörleri dışlamışlardır (Ripsman, 2009: 174-175). Neoklasik realizmde ise devlet, uluslararası politikada klasik realizmde olduğu gibi temel aktördür. İç dinamikler ve uluslararası ilişkiler arasında köprü şeklinde kabul edilmektedir. Uluslararası sistem ve dış politika arasında değişken bir yapıdadır, topluma göre zayıf ya da güçlü olabilir (Lobell, 2009: 44).

Neorealizmde anarşi uluslararası politikada devlet davranışlarını belirleyen temel faktör kabul edilmektedir. Rose ise anarşinin önemli olduğunu vurgulamakta ancak etkisinin belirsiz olduğunu savunmaktadır. Devletlerin güvenlik aradıklarını varsaymak yerine uluslararası anarşinin belirsizliklerine dış çevrelerini kontrol etmeye ve şekillendirmeye çalışarak yanıt verdiklerini varsayar (Rose, 1998: 152). Bu sebeple Rose neoklasik realizmi, sistemik faktörleri vurgulayan yapısalcılar ve uluslararası gerçekliğin sosyal olarak inşa edildiğini savunan anarşiyi devletlerin ondan anladığı şey olarak takdim eden konstrüktivizm arasında orta bir yol şeklinde sunmaktadır.

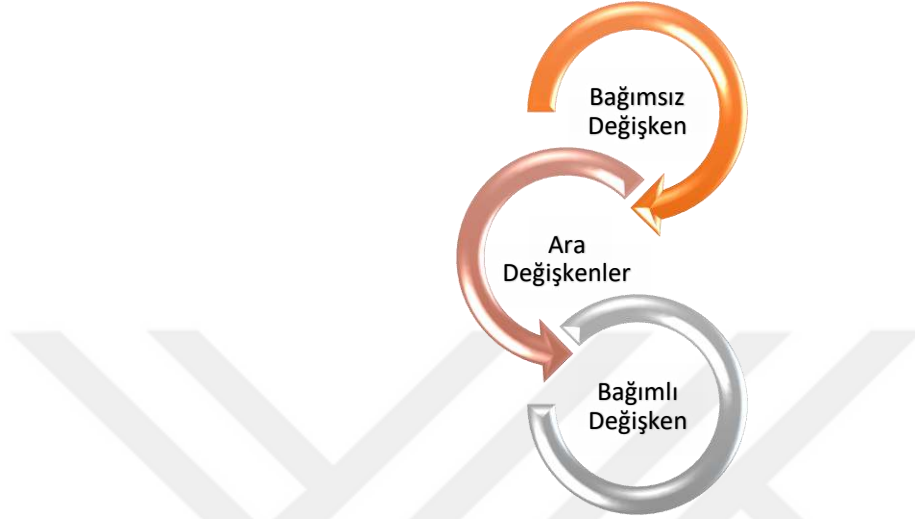
2.2.2. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi

Neorealist teoriler uluslararası yapının rolünü vurgulaması ve toplam askeri güç değişimine odaklanması nedeniyle esas itibarıyla uluslararası politika teorisi olarak kabul edilmektedir. Neoklasik realizm ise devletlerin dış politikasını anlama ve açıklama amacıyla olmasından dolayı esas itibarıyla bir dış politika teorisidir (Lobell, 2009: 42-43).

Neoklasik realistler dış politika analizine hem dış hem de iç faktörleri dahil ederler. Neoklasik realizmde dış politika bağımlı değişken kabul edilmekte ve iki farklı unsurun etkileşimiyle meydana gelmektedir. Bu unsurlar sistemik faktörler (bağımsız değişken) ve iç faktörler (ara değişkenler)dir. Uluslararası sistem bağımsız değişken kabul edilmekte ve dış politika analizinde öncelik verilmektedir. Sistemik faktörler, ara

değişkenlerin süzgecinden geçtikten sonra bağımlı değişkeni yani dış politika stratejilerini oluşturmaktadır.

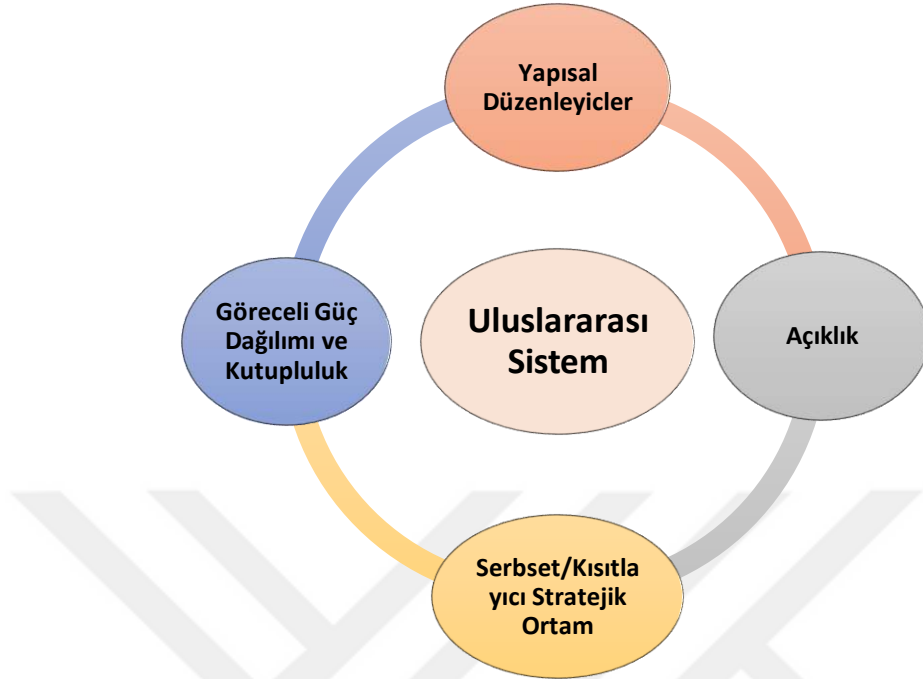
Şekil 2.1. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi

2.2.2.1. Bağımsız Değişken: Uluslararası Sistem

Neoklasik realizmin başlangıç noktasını uluslararası sistem oluşturmaktadır. Dış politika analizinde uluslararası sisteme öncelik verilmektedir. Bir ülkenin dış politikasının kapsamı ve boyutu öncelikle uluslararası sistemdeki yerine ve göreceli maddi güç kapasitene göre belirlenmektedir (Rose, 1998: 146). Dolayısıyla uluslararası sistem, neoklasik realizmin dış politika analizinin merkezine konumlanmıştır. Bu yönü ise neoklasik realizmi yapısal realizme yakınlaştırmaktadır. Ancak sistemik faktörler devletlerin dış politika davranışlarında en önemli faktör kabul edilse de sistemik baskılar iç siyasetteki karar alıcıların algıları ve yerel faktörler gibi birim düzeyindeki değişkenlerin süzgecinden geçerek dış politika stratejisini belirlemektedir.

Şekil 2.2. Neoklasik Realizmde Bağımsız Değişkenler

2.2.2.1.1. Sistemin Yapısı ve Yapısal Düzenleyiciler

Neoklasik realistler diğer realistler gibi devleti yukarıdan aşağıya bir yapı olarak kabul eder. Uluslararası sistemin yapısı devletlerin davranışlarını sınırlandırmaktadır. Ancak Waltz'un sadece sistem ve yapının üzerinde durması devletlerin dış politikasının açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Sistem, devletlerin davranışını sınırlandırır da tek başına davranışlarını belirleyemez. Waltz'a göre uluslararası sistem, birimleri yukarıdan aşağı doğru kısıtlamaktadır ve bu yönüyle dikey boyutta biçimlendirmiştir. Neoklasik realistler ise dikey boyutu yetersiz kabul etmektedir. Birimler ve unsurların birbirlerine bağlantılı olması durumunda bazı unsurlarda yaşanan değişiklikler sistemin diğer bölümlerinde değişime sebebiyet vermektedir. Tüm sistem kendi parçalarından farklı özellik taşımaktadır (Ripsman vd., 2016: 37).

Neoklasik realizmde sistemsel unsurlar yalnızca birimlerin etkileşim kapasitesi ve isteğini değil aynı zamanda istenilen etkileşimin düzeyine karar verir. Snyder, sistemsel değişkenler için yapısal düzenleyici terimini kullanmış, tüm birimleri benzer şekilde etkilediğini vurgulamıştır. Ancak Waltz'un yapının özelliği olarak tanımladığı birim sayısı ve yeteneklerin dağılımından farklıdır. Örneğin askeri teknoloji yapısal bir düzenleyicidir, çünkü teknolojik değişim tüm büyük güçleri etkiler. Dolayısıyla

teknolojik yayılma birimlerden ziyade sistemsal bir değişkendir. Ripsman ve arkadaşları, uluslararası sistem düzeyindeki maddi değişkenler veya yapısal olmayan bölgesel alt sistemi tanımlamak için yapısal düzenleyici terimini kullanmışlardır. Yapısal düzenleyiciler, coğrafya, teknolojik yayılım oranları ve askeri teknolojideki savunmacı-saldırgan dengesini içermektedir. Neoklasik realistler için yapısal düzenleyiciler, sistemin yapısını, birimlerin davranışlarını ve stratejik etkileşimlerdeki parametreleri değiştirme gücüne sahiptir (Ripsman vd., 2016: 39-40).

Bazı yapısal düzenleyiciler tüm birimler üzerinde etkili iken bazılarının sadece belli bir bölge ve birimlere etkisi bulunmaktadır. Coğrafya, bazı birimler için fırsat ya da kısıtlılık sağladığı için yapısal düzenleyici olarak kabul edilmektedir. Coğrafyanın devletlerin güvenliklerini etkilediğı klasik, yapısal ve neoklasik realizmde ortak bir görüş birliğı vardır. Ancak teknolojik ilerlemelerle birlikte devletler arasındaki coğrafi uzaklık artık göreceli hale gelmiştir (Ripsman vd., 2016: 41-42).

2.2.2.1.2. Göreli Güç Dağılımı ve Kutupluluk

Neorealizmde olduğı gibi neoklasik realizmde de uluslararası sistem, göreli güç dağılımı ile açıklanmaktadır. Güç kavramına mukayeseli bir rol verilmektedir. Wohlforth'a göre güç, devletlerin birbiri üzerinde etki kurmasını sağlayacak "kapasite" veya "kaynaklar" şeklinde tanımlanmaktadır (Wohlforth, 1993: 4). Dış politikada belirleyiciliğı olan güce dair var olan algıdır. Gücün kendisi değil bu gücün karar alıcılar tarafından nasıl algılandığı ve değerlendirildiğı önemlidir. Neoklasik realizmde göreli güç dağılımı ve güç eğilimleri açıklayıcı değişkenler şeklinde tanımlanmaktadır ve bu değişkenler coğrafya ve teknoloji gibi yapısal düzenleyiciler tarafından şekillenmektedir (Ripsman vd., 2016: 43).

Neoklasik realizmde anarşı, neorealizmde olduğı gibi merkezi konumdadır. Ancak anarşinin devletler üzerinde belirleyiciliğı konusunda neorealizmden farklılaşmaktadır. Neorealizmde devletler anarşik uluslararası sistemde güvenlik peşinde koşmaktadır. Neoklasik realizmde ise devletler dış çevrelerini korumaya ve şekillendirmeye çalışarak anarşinin belirsizlikleri ile mücadele etmektedir (Rose, 1998: 157).

Neoklasik realizmde belli bir zamanda sistem içerisinde bulunan süper güçlerin sayısını ifade etmek için neorealizmde olduğu gibi kutupluluk terimi kullanılmaktadır. Sistemde tek başat gücün bulunması durumunda tek kutuplu, iki başat gücün olması durumunda iki kutuplu, üç ve daha fazla gücün bulunması durumunda ise çok kutuplu sistem şeklinde tanımlanmaktadır. Kutupluluk, büyük güçler arasındaki ittifak bloklarından ziyade kapasitenin göreceli dağılımının bir fonksiyonudur (Ripsman vd., 2016: 45). Neoklasik realistler, Waltz'un ileri sürdüğü gibi iki kutuplu sistemlerin çok kutuplu sistemlere göre daha istikrarlı olduğunu kabul ederler. Çok kutuplu sistemler çatışma olasılığını artırır (Keersmaecker, 2017: 22).

Neoklasik realizmde, neorealizmdeki gibi göreceli gücün dağılımı dış politikada devletlerin davranışını belirleyen tek değişken kabul edilmemektedir. Aynı uluslararası sistemde devletler farklı davranışlar sergileyebildiklerinden dolayı devletlerin kendilerine özgü dinamiklerinde hesaba katılması gereklidir. Bu noktada mevcut güç dağılımından ziyade dış politikada karar alıcıların güç dağılımına yönelik algıları önemlidir.

2.2.2.1.3. Açıklık

Neoklasik realizmi diğer realist teorilerden ayıran önemli bir husus, bağımsız değişken kabul edilen uluslararası sistemin açıklığıdır. Uluslararası sistemin açıklığından kast edilen sistemin sunduğu bilgi ve işaretlerin devletler tarafından anlaşılabilir olması durumudur. Açıklığın temelde üç bileşeni bulunmaktadır. Bunlar; tehdit ve fırsatların saptanabilme kolaylığı, sistemin tehdit ve fırsatların zamanı hakkında bilgi sağlaması ve en uygun politika seçeneklerinin ortaya çıkması durumudur. Açık şekilde kabul edilebilen tehditlerin üç temel özelliği bulunmaktadır. İlki; bir devletin toprak bütünlüğüne veya temel çıkarlarına yönelik düşmanca tutumdur. İkincisi; coğrafya ve teknolojiye bağlı olarak ekonomik ve askeri düzeyde bir devlete zarar verebilme kapasitesidir. Üçüncüsü ise tehdidin kısa sürede gerçekleşeceği beklentisidir (Ripsman vd., 2016: 46). Açıklık meselesine örnek verilecek olursa, Arap Baharı sürecinde bölgesel ve küresel aktörler ortaya çıkan gelişmeleri kolay şekilde analiz edememiştir. Sistemik zorluk bu aktörlere yaşanan gelişmelerin fırsat mı yoksa tehdit mi sağlayacağı konusunda yeterli bilgi sunamamıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye, ABD ve Rusya, olayların başlangıcından sonraki süreçte tehdit algılamalarında farklılıklar yaşamış ve politika değişikliklerine gitmişlerdir.

Açıklığın önemli ikinci bileşeni ise zaman dilimidir. Zamanın doğru hesaplanması oldukça önemli bir husustur. Düşmanın hem niyetinin hem de kapasitesinin doğru şekilde bilinmesi ile zaman dilimi doğru şekilde hesaplanır. Bu durumun ise liderler tarafından tahmin edilmesi zordur. Örneğin 1930'lu yıllarda İngiltere, Almanya'nın silahlanmasını fark edememiş, kapasite ve amacını net şekilde görememiş ve sessiz kalmış, bu durum ise Almanya'nın cesaretlenmesine yol açmıştır. Üçüncü bileşen ise seçeneklerin netliğine ilişkindir ve bu oldukça nadirdir. Uluslararası sistem devletleri sınırlandırırken en uygun politikaların seçiminde çok fazla netlik sağlayamamaktadır (Ripsman vd., 2016: 48).

Açıklık, neoklasik realizmde önemli bir sistemsel değişken olarak kabul edilmektedir. Neoklasik realistlere göre uluslararası sistemde açıklığın olmaması belirsizlik yaşanmasına yol açmaktadır. Belirsizlik ise özellikle liderlerin algıları ve stratejik kültür gibi devletlerin yerel dinamiklerinden kaynaklanmaktadır.

2.2.2.1.4. Serbest/Kısıtlayıcı Stratejik Ortam

Neoklasik realizmde önemli başka bir bağımsız değişken bir devletin sahip olduğu stratejik ortamın doğasıdır. Sistemdeki açıklık durumu, sistem tarafından aktöre verilen bilginin kapsamı iken stratejik ortam ise bu bilginin içeriğidir. Serbest ve kısıtlayıcı olmak üzere iki tür stratejik ortam bulunmaktadır. Serbest ve kısıtlayıcı stratejik ortam arasındaki ayırım, fırsat ve tehditlerin yakınlığı ve büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Diğer unsurlar eşit olduğunda, tehdit ne kadar yakın ve tehlikeli ise veya fırsat yakın ve daha cazibeli ise devletin stratejik ortamı o kadar kısıtlayıcıdır. Tersî şekilde fırsat ve tehdidin uzak ve düşük olması durumu ise devletin stratejik ortamının serbest olduğunu gösterir. Kısıtlayıcı stratejik ortam, fırsatları değerlendirmek ya da tehditlerle baş etmek için daha az alternatif sunmasından dolayı serbest ortama göre daha az karmaşıktır (Ripsman vd., 2016: 52).

Kısıtlayıcı bir ortamda, uluslararası sistem daha net sinyaller gönderir ve bu ortamda uluslararası gereklilikler aktörlerin davranışlarında önemli rol oynar. Tehdit zaman açısından yakındır ve aktörlerin pek fazla seçeneği yoktur. Serbest stratejik ortamda ise uluslararası kısıtlamalar stratejilerin belirlenmesinde görece olarak daha zayıf etkiye sahiptir. Çünkü karar vericilerin politika seçenekleri daha fazladır, dolayısıyla birim düzeyindeki değişkenler daha fazla rol oynar. Netice itibarıyla kısıtlayıcı ve serbest stratejik ortam, devletlere tehdit ve fırsatlar hakkında bilgi sağlar. Ancak sistemden

gönderilen bilgilerin nasıl algılandığı dış politika karar vericilerinin algılarına, ideallerine ve amaçlarına bağlıdır.

2.2.2.2. Ara Değişkenler: İç Politika Faktörleri

Neoklasik realizmde, sistemik değişkenlere öncelik verilmektedir ancak sistemin dış politikayı nasıl etkilediği ara değişkenler aracılığıyla analiz edilmektedir. Neoklasik realizmi diğer realist teorilerden ayıran en temel fark devletlerin yerel dinamiklerinin analize dahil edilmesidir. Sistemin yapısının anarşik olduğu kabul edilse de bu yapı dış politikada devletleri aynı davranışları sergilemek zorunda bırakmaz.

Neoklasik realistler yerel faktörleri, devlet davranışları ve uluslararası yapı arasında müdahaleci değişken olarak ele alırlar (Schweller, 2003: 337). Neoklasik düşünürler tarafından ara değişkenlerin neler olduğu konusunda netlik bulunmamaktadır. Bazı yazarlar tarafından oldukça muğlak ve geniş ele alınmaktadır. Ripsman, Taliefferro ve Lobell, ara değişkenleri 4 kategoride toplayarak teoriyi daha sistematik hale getirmeyi hedeflemişlerdir. Bunlar; liderlerin algıları, stratejik kültür, devlet-toplum ilişkisi ve iç kurumların düzenlenişidir (Ripsman vd., 2016: 59). Bu tez çalışmasında ara değişkenler Ripsman ve diğerlerinin belirlediği 4 kategori üzerinden ele alınacaktır.

2.2.2.2.1. Liderlerin Algıları

Neoklasik realizm, maddi unsurların yanında maddi olmayan unsurları da analize dahil etmesiyle realist teoride yeni bir kapı açmış, dış politika analizinde birey düzeyinin eklenmesiyle liderler önem kazanmıştır. Rose'a göre dış politika tercihi, liderler ve siyasi seçkinler tarafından yapılır. Önemli olan ülkenin sahip olduğu fiziksel kapasite ve güç değil, liderler tarafından bu gücün nasıl algılandığıdır (Rose, 1998: 147).

Dış politika yöneticileri özel bilgilere sahip oldukları ve her türlü verilere ulaşabilmelerinden dolayı ayrıcalıklı kişilerdir, dolayısıyla üzerinde durulması gereken en önemli aktörlerdir. Tüm insanlar temel değer ve inançlara sahiptir ve bunlar kolayca değiştirilemez. Liderlerin ideolojileri, siyasi görüşleri, dünyayı algılama biçimleri ve karakteristik özellikleri dış politikanın belirlenmesinde doğrudan ya da dolaylı etkiye sahiptir. Liderler algı ve tutumlarına bağlı olarak uluslararası zorluk ve fırsatlara farklı tepki vermektedirler (Ripsman vd., 2016: 61-62).

Daniel L. Byman ve Kenneth M. Pollack’a göre (2001) Bismarck, Adolf Hitler ve Saddam Hüseyin gibi bazı güçlü liderlerin, ülkelerinin stratejik seçimleri üzerinde ciddi etkileri bulunmuştur. Çalışmalarında bazı liderlerin risk almaktan kaçınırken bazılarının ise risk almaya eğilimli olduğunu belirtmişlerdir. Bilişsel faktörlerin dışında liderlerin kişilik ve karakter yapılarının dış politikadaki etkileri yadsınamazdır.

William C. Wohlfort (1993), “*The Elusive Balance: Power and Perception During Cold War*” isimli çalışmasında, Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB rekabetinin doğası üzerinden elitlerin güç algılarını incelemiştir. Gücün unsurları, güç dağılımı, gücün işleyişi ve prestij olmak üzere liderlerin gücü 4 farklı açıdan algıladıklarını ortaya koymuştur. Soğuk Savaş döneminden örnek vererek liderlerin dış politika analizinde oldukça önemli bir faktör olduğunu vurgulayan Wohlforth, liderlerin kendi devletleri ve rakip devletlerin yetenekleri konusundaki algılamaları doğrultusunda farklı stratejiler izlediklerini ortaya koymuştur. SSCB liderlerinin askeri kapasiteye, ABD’li liderlerin ise ekonomik ve kurumsal kaynaklara vurgu yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte Wohlfort, güç algısındaki değişimlerin materyal kapasite ile tamamen alakasız olabileceğini de savunmuştur.

Nathan Leites, Alexander George ve Ole Holsti’nin vurguladığı gibi her liderin dış dünyayı anlamlandırmasına yardım eden ve kararlar vermesinde ona rehberlik eden bir dizi ana inançtan oluşan operasyonel kodları vardır (Ripsman, 2016: 64). Operasyonel kodlar bir siyasi aktörün politik yaşamda davranışlarını etkileyen inanç ve tutumların önemli bir parçasıdır. Siyasi aktörlerin operasyonel kodlarını ortaya çıkaran araçsal ve felsefi olmak üzere 2 tür inançları vardır. Felsefi inanç, siyasi aktörün politik yaşamın ve çatışmaları nasıl gördüğüne ilişkin varsayımları iken araçsal inançlar ise politik olaylar bağlamında aktörlerin doğruluklarına inandıkları şeylerdir (George, 1969: 199).

Neoklasik realist düşünürler arasında dış politika analizinde liderlere vurgu yapan isimlerin başında şüphesiz Fareed Zakaria gelmektedir. Neoklasik realizmin önemli temsilcilerinden biri olan Zakaria’ya göre, uluslararası politikada temel aktör devletler değil, devlet adamlarıdır. Nesnel güç ölçümlerinden ziyade asıl önemli olan liderler tarafından bu gücün nasıl algılandığıdır. Dış politika tüm bir ulus tarafından değil, o ulusun hükümeti tarafından yürütülmektedir. Karar alıcılar kendi hedeflerini gerçekleştirebilmek için ulusal gücün bir parçası olarak devlet gücünü kullanırlar. Bu

noktada Zakaria, devlet gücü ile ulusal güç arasında bir ayrım yapmaktadır. Devlet gücünü, amaç ve çıkarlar doğrultusunda belirlenen ulusal güç kullanma kapasitesi ile ele almaktadır. Zakaria'ya göre ulusal güç devlet aracılığıyla ancak devlet adamları eli ile kullanılmaktadır. Dış politikadaki karar alıcılar devlet gücünde görece bir artış algılaması durumunda, çıkarlarını genişletmeye çalışırlar ve yayılmacı bir politika izlemeye başlarlar (Zakaria, 1999: 42).

Thomas Christensen, “ulusal siyasi güç” kavramı doğrultusunda devlet adamlarının güvenlik politikaları için hem maddi hem de insani kaynakları harekete geçirme yetisine sahip olduğunu ifade etmiştir. Christensen'e göre ulusal çıkarlar, devlet adamları tarafından tanımlanır ve dolayısıyla liderlere göre değişiklik gösterebilir (Christensen, 1996: 11-13).

2.2.2.2.2. Stratejik Kültür

Neoklasik realizmde bir diğer önemli ara değişken stratejik kültürdür. Stratejik kültür kavramı ilk kez Jack Snyder tarafından 1977 yılında kullanılmıştır. Snyder'e göre stratejik kültür, “stratejik bir toplumun üyelerinin stratejik tercihle ilgili eğitim ya da taklit yoluyla edindikleri ve birbirleriyle paylaştıkları alışlagelmiş davranış kalıplarının, şartlı duygusal reflekslerin ve fikirlerin toplamı” olarak tanımlanabilir (Snyder, 1977: 8). Ahmet Davutoğlu ise stratejik kültürü, stratejik zihniyet şeklinde tanımlamaktadır. Davutoğlu'na göre bir toplumun stratejik zihniyeti “içinde kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihi birikim ile bu birikimin olduğu ve yansıdığı coğrafi hayat alanının ortak ürünü olan bir bilincin, o toplumun dünya üzerindeki yerine bakış tarzını belirlemesinin ürünüdür.” Farklı toplumların farklı stratejik bakış açılarına sahip olmasının nedeni, zaman ve mekânsal olarak farklı dünya algılamalarıdır. Stratejik kültür milletlerin dünyaya bakış açısını belirler (Davutoğlu, 2021: 29).

Coğrafya, siyasi yapı, savunma organizasyonları, mitler ve semboller stratejik kültürün kaynaklarıdır (Lentis, 2015: 7). Bir devletin stratejik kültüründe genellikle üç kategori düzeyi bulunmaktadır. İlk düzey; coğrafi, etnik, kültürel ve tarihi özellikleri içerir. İkinci düzey; toplumun sosyal, ekonomik ve politik yapısını içeren seviyedir ve bu düzey birincil öğelerden ortaya çıkmaktadır. Üçüncü düzey ise askeri kurumları ve sivil-asker ilişkilerini içermektedir. Bu üç düzey devletlerin stratejik kültürünü ortaya çıkarmaktadır (Jones, 1990: 37).

Stratejik kültür, birbiriyle ilişkili inanç, norm ve varsayımları içerir. Siyasi liderlerin, toplumsal elitlerin hatta genel halkın stratejik anlayışını şekillendirir. Kolektif varsayımlar neyin kabul edilebilir ya da kabul edilemez olduğunu tanımlayarak bir devletin davranışını derinden etkilemektedir (Ripsman vd., 2016: 67). Ripsman, Taliefferro ve Lobell, ideoloji, güç kullanma ve milliyetçiliği de stratejik kültürün bileşenleri olarak kabul etmektedir (Ripsman vd., 2016: 69).

Neoklasik realizmde stratejik kültür, devlet davranışlarını analiz etmeye yardımcı olduğu için önemli bir değişken olarak görülmektedir. Dış politika aktörleri, zihinsel arka planlarında uzun süredir yer etmiş kültürel faktörlerin etkisi altında kalırlar.

2.2.2.2.3. Devlet-Toplum İlişkisi

Ripsman, Taliefferro ve Lobell'e göre, üçüncü ara değişken devlet-toplum ilişkisidir. Devlet-toplum ilişkisi, devletin merkezi kurumları ile ekonomik ve toplumsal gruplar arasındaki etkileşimin karakteri şeklinde tanımlanabilir. Devlet ve toplum arasındaki koordinasyon derecesi, toplumun dış politika meselesinde bir anlaşmazlık durumunda liderine güvenmesi, ulusal güvenlik konularında halk desteği, devlet içerisinde siyasi ve sosyal uyum derecesi gibi etmenler devlet-toplum ilişkisini ortaya çıkaran unsurlardır. Bu unsurlar devlet liderinin ulusal gücü kullanmaya ve halkı seferber etme gücüne sahip olup olmadığını etkilemektedir (Ripsman vd., 2016: 70-71).

Toplumsal uyum düzeyi politik ve sosyal bütünleşmenin derecesini yansıtır. Devlet-toplum uyuşmazlığının bulunması durumunda politika oluşturmak ve uygulamak zor hale gelir. Dış politika ve grand strateji⁷ büyük çaplı malzeme ve finansman ve insan kaynağı gerektirmektedir. Bu kaynaklara sahip gruplar, devletten bu kaynakları sakınması durumunda devlet başka kaynaklara yönelmek zorunda kalacak ve bu durum politikanın etkinliğinin azalmasına yol açacaktır. Ulusal çapta desteklenmeyen politikalar hükümetin hatta devletin güvenliğini tehlikeye atabilir (Ripsman vd., 2016: 72).

Neoklasik realizmde devlet-toplum ilişkisinin doğası devletlerin stratejik davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Schweller'e göre (2006: 11-13) devletlerin tehlikeli bir saldırganlığa karşı dengeleme yapamamasının veya etkisiz bir

⁷ Lobell'e göre grand strateji, bir devletin askeri doktrini, diplomatik faaliyetleri, dış ticaret politikaları ve yerel kaynak çıkarmasını kapsar. Bkz. Lobell, *Challenge of Hegemony*, s.14.

şekilde yapmasının temelde iki yerel sebebi vardır. Liderlerin tercihleri uluslararası kaygılardan ziyade ulusal kaygılardan etkilenmekte ya da olası risk ve kayıpların dengelemeden daha ciddi olduğu düşünülmektedir. Elitler ve toplumsal düzeyler arasında parçalanma ve bölünmeler uygun olmayan dengeleme davranışının ortaya çıkmasına yol açabilir.

2.2.2.2.4. İç Kurumlar

Neoklasik realizmde bir diğer ara değişken devlet yapısı ve yerel siyasi kurumlardır. Devletlerin farklı kurumsal yapıları devletlerin dış politikaları üzerinde önemli etkiye sahiptir. Ripsman ve arkadaşları, demokratik ve demokratik olmayan ülkelerdeki iç kurumları incelemişler, demokrasilerdeki güçler ayrılığı ile denge ve denetim mekanizmalarının liderleri sınırlayan ve olası savaşı zorlaştıran faktörler olduğunu ortaya koymuşlardır. Demokrasilerin farklı kurumsal özellikler taşıması sebebiyle kurumsal farklılıkların incelenmesi önemlidir. Demokratik yönetimlerde hükümet sistemi fark etmeksizin dış politika erklerinin özerkliği ile yasama organı ve bürokrasi ile ilişkileri en önemli özelliktir. Yasama-yürütme ilişkisi, hükümetin niteliği, parti sistemi ve seçim sistemi gibi unsurlar bir ülkenin dış politikasını etkileyen kurumsal değişkenlerdir. Bu değişkenler liderlerin ulusal gücü kullanmalarında ve güç değişimlerine adapte olmalarında etkindir. Demokratik olmayan ülkelerde ise iç kurumlar, liderlerin otorite sınırlarını ve ordu, aristokrasi veya iş dünyasında önemli seçkin grupların taleplerinin ne kadar dikkate alınacağını belirler (Ripsman vd., 2016: 76-77).

Ripsman ve arkadaşları, neoklasik realizmde ara değişkenleri yukarıda açıklandığı üzere dört kategoride sınıflandırmışlardır. Tüm bu ara değişkenler bir arada değerlendirildiğinde hangi değişkenin düzey ve dönem açısından ne derece etkili olduğunu da açıklamaya çalışmışlardır. Liderlerin algıları kısa vadede kriz durumları gibi acil karar verilmesi gereken durumlarda etkilidir. Kriz zamanlarında liderin psikolojik durumu ve dünya görüşü karar verme sürecinde çok etkilidir. Ancak dış politikada zaman dilimi uzadıkça yasama, bürokrasi, kamuoyu ve çıkar grupları gibi aktörler devreye girdiği için liderin politika üzerindeki kontrolü azalmaktadır. Stratejik kültür ise hem kısa hem de uzun vadede dış politikayı etkilemektedir. Kısa vadede, karar alıcıların politika seçimlerine yön verirken uzun vadede ise grand strateji için politika oluşturulmasında

ulusal değer, tutum ve kültürün belirleyiciliğinden dolayı önemli bir etkiye sahiptir ve karar alıcıların bu etkenlerle çelişen politika tercih etmeleri düşüktür. Üçüncü ve dördüncü ara değişkenler olan devlet-toplum ilişkisi ve iç kurumlar ise kısa vadeli dönemlerde çok az etkiye sahip iken uzun dönemde önemli etkiye sahiptir (Ripsman vd., 2016: 91-93).

Ara değişkenlerin tamamı bir miktar da olsa sistemik sonuçlar ve yapısal değişimler üzerinde etkide bulunabilir. Ara değişkenler bağımsız değişkenlerden de etkilenebilir (Ripsman vd., 2016: 93).

Tablo 2.2. Ara Değişkenler ve Etkileri

Ara Değişkenler	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Liderlerin algıları	Çok etkin	Az etkin
Stratejik kültür	Çok etkin	Çok etkin
Devlet-toplum ilişkisi	Az etkin	Çok etkin
İç kurumlar	Az etkin	Çok etkin

2.2.2.3. Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

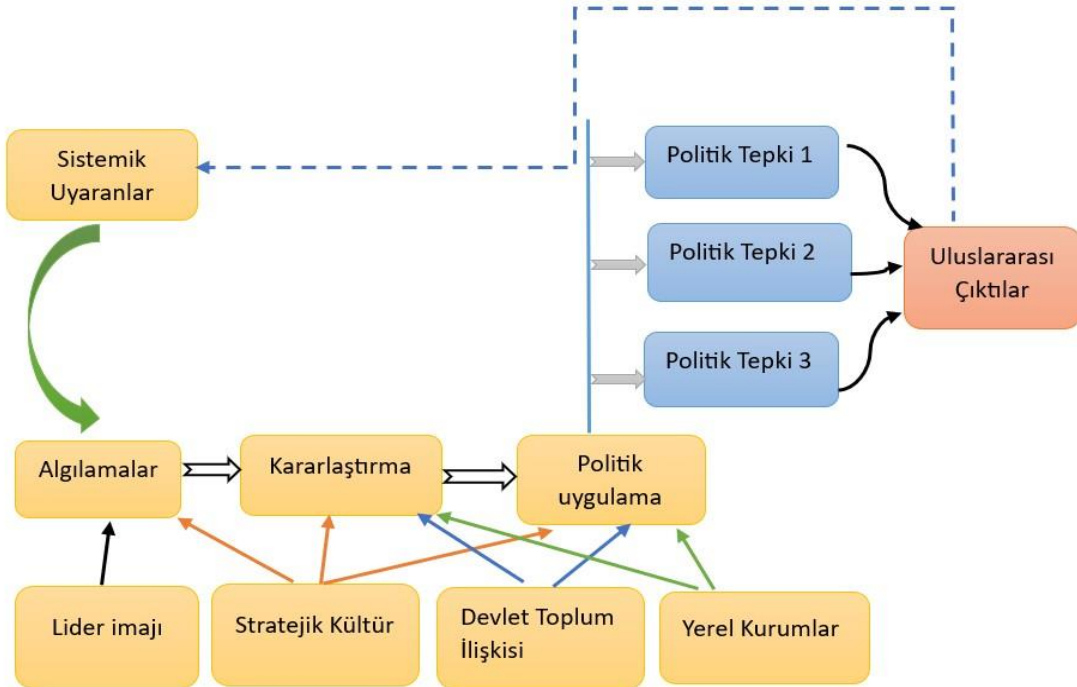
Neoklasik realizm, devletlerin dış politika davranışlarını açıklarken sistemik faktörleri iç faktörler aracılığıyla değerlendirir. Bu nedenle dış politika stratejileri bağımlı değişken kabul edilmektedir. Neoklasik realizmin amacı, farklı devletlerin veya aynı devletin uluslararası politikada farklı zamanlarda neden belirli stratejileri izlediğini açıklamaktır. Neoklasik realizmin dış politikada başlıca ilgi alanları; devletlerin büyük stratejileri (grand strategy), askerî doktrini, dış ekonomi politikası, kriz davranışları ve ittifak tercihleri gibi konulardır (Taliaferro, 2000: 133-134).

Taliaferro'ya göre bağımlı değişken, devletlerin takip ettiği stratejilerin türleri ve yoğunluğundaki değişikliklerdir. Taklit, yenilik ve süreklilik bu stratejiler arasında en önemlileri kabul edilmektedir (Taliaferro, 2009: 213).

Neoklasik realizmde bağımlı değişken, zaman dilimine bağlı olarak ele alınmaktadır. Genel olarak kısa, orta ve uzun olmak üzere üç kategoride incelenmektedir.

Günler, haftalar ve aylar olarak belirlenen kısa vadede, çok nadir durumlar hariç göreceli gücün değişmesi pek olası değildir. Kısa vadeli bağımlı değişkenler belirli olayların analizinde kullanılmaktadır. Orta vade ise zaman aralığı olarak aylar ve yıllar içerisinde dış politika analiz edilir. Orta vadede politika yapıcılar stratejik planlamaya giderler. Ayrıca amaç grand strateji üretilmesidir. Devletlerin grand stratejileri orta vadeli hedef olarak analiz edilmektedir. Öncelikle uluslararası sistemde güç dağılımı ile belirlenen devletlerin stratejik tercihleri açıklanmaktadır. Devletlerin belirli hedefleri doğrultusunda izleyecekleri stratejilerde ideolojik öncelikler, toplumsal baskılar ve kaynakları kullanma yeteneği büyük önem taşımaktadır. Uzun vadede ise devletlerin takip ettiği stratejiler diğer ülkelerin politikalarıyla etkileşime geçerek bölgesel ve küresel sonuçlar meydana getirmektedir. Diğer devletlerin stratejileri ve bölgesel güç dağılımı uzun vadeli bağımlı değişkenleri etkilemektedir. Aşırı genişleme üzerinde duran neoklasik realistler, bazı devletlerin aşırı genişlemesinin diğer devletler için karşı dengeleme yapmaktan başka seçenek bırakmadığı için savaşa yol açılabileceğini belirtirler. Uzun vadede devletlerin grand stratejileri ve uluslararası sonuçlar uluslararası yapının şekillenmesine yardımcı olabilmektedir (Ripsman vd., 2016: 82-86).

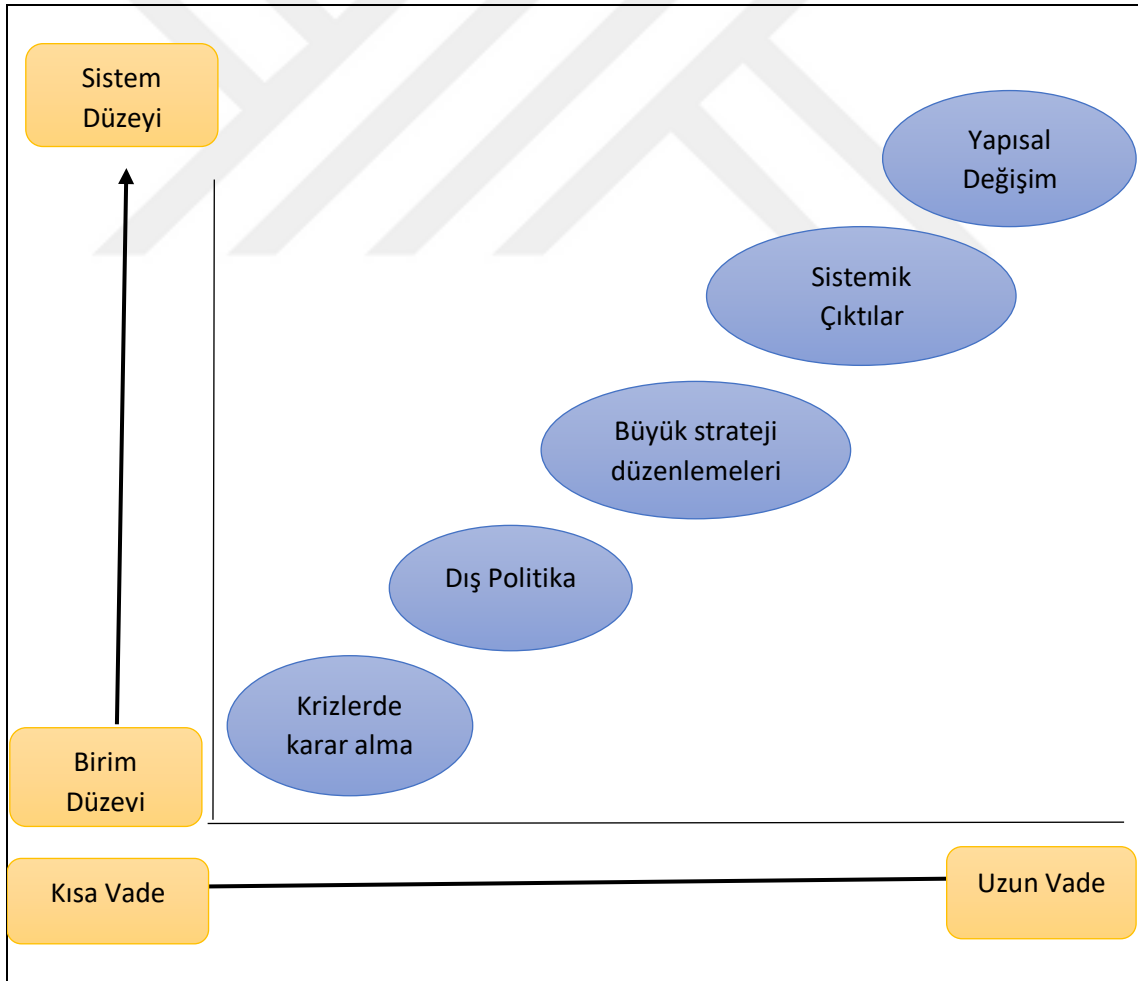
Şekil 2.3. Neoklasik Realizmde Dış Politika Analizi

(Kaynak: Ripsman, Lobell and Taliaferro, 2016: 81).

Neoklasik realizmde bağımlı değişken zaman dilimine göre üç ayrı kategoride ele alınmaktadır. Bu doğrultuda politika çıktısı 1, kısa süreli stratejileri; politika çıktısı 2, orta vadeli stratejileri; politika çıktısı 3 ise uzun vadeli stratejileri belirtmektedir. Kısa vadeli stratejilerde (politika çıktısı 1), devletlerin büyük bir güçle ittifak yapmaları için yeterli zaman yoktur. Bu durumda devletler genellikle iç dengeleme stratejisini benimserler. Orta vadeli stratejilerde (politika çıktısı 2), karar alıcılar stratejik planlama yoluna giderek grand strateji oluşturmaya çalışırlar. Uzun vadeli stratejilerde (politika çıktısı 3), büyük güçlerin izlediği politikalar uluslararası yapıda bir dönüşüme yol açabilir. Büyük güçler zayıflayabilir, bunun neticesinde ise yeni güçler ortaya çıkabilir (Ripsman vd., 2016: 83-85). Örneğin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın güç kaybetmesiyle ortaya çıkan güç boşluğu ABD ve SSCB tarafından doldurulmuştur.

Şekil 2.4. Bağımlı Değişkenler Dizisi

(Kaynak: Ripsman vd., 2016).

2.3. Ulusal Çıkar

Ulusal çıkar kavramı soyut ve anlaşılması zor bir kavramdır. Kavramın belirsizlikler içerdiği ve tanımlanmasının zor olduğu konusunda genel bir kabul vardır. Bu bölümde ulusal çıkar kavramına yer verilecek, daha sonra ise uluslararası ilişkiler teorilerinin ulusal çıkar kavramına yaklaşımları ele alınacaktır.

2.3.1. Ulusal Çıkar Kavramı

Ulusal çıkar kavramına geçmeden önce çıkar kavramının açıklanması faydalı olacaktır. Çıkar kavramı genel olarak belirli bir topluluğunun bütünü, çoğunluğu veya bir kısmı tarafından sahip olunan değerleri ifade eder (Oppenheim, 1987: 370). TDK'ya göre çıkar, “dolaylı bir biçimde elde edilen kazanç, menfaat, yarar” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2022). Çıkar kavramı genel anlamda, korunmak istenen şeye katkı ve yarar sağlayacağı düşünülen her şey şeklinde tanımlanabilir (Birdişli, 2017: 29). Thucydides’e göre “devletler arasında olsun bireyler arasında olsun en emin bağ çıkarların özdeşliğidir.” Max Weber’e göre ise “insanın eylemlerini fikirler değil çıkarlar dolaysız olarak etkilemektedir” (Aktaran Morgenthau, 1970: 9-10).

Muğlak ve tanımlanması zor bir kavram olan ulusal çıkar, toplumun ortak yarar ve ortak çıkarlarını temsil eder (Burchill, 2005: 47). Ulusal çıkar terimi, uluslararası arenada egemen devletlerin amaçlarını tanımlamak için kullanılmaktadır (Nuechterlein, 1976: 246). Ulusal çıkar, uluslararası düzeyde ulusal devletlerin refah hedeflerini ifade eder (Oppenheim, 1987: 370). Millar’a göre ulusal çıkar, bir demokraside hükümet liderliği altında büyük ölçüde kamusal oy birliği ile tanımlanan ulusal kavramlardır (Millar, 1978: 40). Devletlerin davranışlarının açıklanmasında oynadığı rolden dolayı uluslararası politika teorilerinin merkezinde yer almıştır (Weldes, 1996: 275). Devletler eylemlerini meşrulaştırmak için ulusal çıkar kavramını amaçlarına uygun şekilde kullanırlar.

Ulusal çıkar, 18. yüzyılda ulus devlet olgusunun ortaya çıkmasıyla kullanılmaya ve kabul görmeye başlamıştır. 18. yüzyıldan önce ulusal çıkar yerine “prensın amacı”, “hanedan çıkarları” ve “raison d’état” gibi kavramlar kullanılmaktadır (Frankel, 1970: 20). Ulusal çıkar hakkında ilk çalışmalardan birini Charles Beard yapmıştır. Beard, ulusal çıkar kavramının gelişimini incelemiştir. Kavramın gelişimi, hanedanlık döneminden modern devletin ortaya çıkışına kadar ele alınmıştır. Geçmiş dönemde hanedan çıkarını,

daha fazla toprağı ve serfi denetim altına almak şeklinde tanımlamıştır. Dolayısıyla hanedanlıklarda hâkim zümrenin çıkarı için mücadele verilmektedir. Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ise hanedan çıkarı ulusun çıkarına doğru evrilmiştir (Beard, 1934: 30-34).

Frankel (1970), objektif ve öznel olmak üzere ikili bir ulusal çıkar ayrımı yapmıştır. Yöneticilerin tercihlerinden bağımsız materyal unsurları temel alan ulusal çıkarlar objektif ulusal çıkarlardır. Coğrafya, tarih, komşular, etnik köken ve nüfus büyüklüğü gibi unsurları içerir. Öznel ulusal çıkarlar ise ideoloji, din ve kimlik gibi unsurları içerir ve yöneticilerin tercihlerine bağlıdır. Bu çıkarlar hükümetler değıştikçe değışir. Frankel, ulusal çıkarları “isteksel”, “uygulamaya yönelik” ve “açıklayıcı ve polemiksel” olmak üzere üç gruba ayırarak sınıflandırmıştır. İsteksel çıkarlar; devletlerin gerçekleştirmek istediğı bir takım ideal hedeflerdir. Genellikle ideolojik eğilim, kültürel yapı, kamusal istekler ve tarihi hafızadan kaynaklanır. Ulusal çıkar istek düzeyinde beyan edilirse, aktif olmadığı anlamına gelir ancak politik olarak alakasız olduğu anlamına gelmez. İstenen hedefi gösterir ve uygun fırsatlar ortaya çıktığında operasyonel hale gelebilir. İsteksel çıkarlar genellikle uzun vadeli çıkarlardır, aktif politikayı doğrudan etkilemese bile en azından bir amaç ve yön sağlayabilir. Pan-Arabizm ve Pan-Afrikanizm örnek olarak verilebilir. Operasyonel düzeyde ulusal çıkarlar; fiilen izlenen politikanın ve çıkarların toplamıdır. Genellikle öngörülebilir, kısa vadeli çıkarlardır ve hükümetin endişelerini yansıtır. Açıklayıcı ve polemiksel ulusal çıkarlarda ise amaç dış politikayı açıklamak, değerlendirmek ve yön vermektir. Devletin haklı olduğu, muhaliflerin ise haksız olduğu kanıtlanmaya çalışılır. En önemli kaynakları resmî belgelerdir (Frankel, 1970: 31-35).

Ulusal çıkar, bir egemen devletin diğer devletlerle ilişkisinde algıladığı gereksinim ve isteklerdir. Nuechterlein; dört temel ulusal çıkar ölçütü belirlemiştir. Bunlar savunma çıkarları, ekonomik çıkarlar, dünya düzeni çıkarları ve ideolojik çıkarlardır. Savunma çıkarları, bir devletin ve vatandaşlarının başka bir devletten gelebilecek fiziksel şiddet tehdidine karşı savunulmasıdır. Ekonomik çıkarlar, devletlerin diğer devletlerle ilişkilerinde ekonomik refahın artırılmasıdır. Dünya düzeni çıkarları, egemen bir devletin kendini güvende hissedebileceğı uluslararası siyasi ve ekonomik sistemin sürdürülmesidir. İdeolojik çıkarlar ise bir ulusun paylaştığı ve evrensel olarak

iyi olduğuna inandığı bir dizi değerin korunması ve geliştirilmesidir (Nuechterlein, 1976: 248).

Nuechterlein, ulusal çıkarlarda yoğunluk ölçütleri belirlemiştir. Bu yoğunluk ölçütleri ise varlığını sürdürme, yaşamsal, temel ve uzak çıkarlar olarak sıralanmıştır. Bir sorunun hayatta kalma sorunu olması için bir devletin fiziksel anlamda tehdit altında olması gerekir. Ekonomik, dünya düzeni ve ideolojik çıkar bulunmaz. Yaşamsal meseleler uzun vadede bir ülkenin siyasi ve ekonomik refahı için ciddi tehdit oluşturan konulardır. Hayatta kalma sorunundan farklı olarak yalnızca savunma çıkarlarını değil, aynı zamanda ekonomik, dünya düzeni ve ideolojik çıkarlarla ilgili olabilir. Uluslararası ilişkilerdeki çoğu konu temel sorunlar grubuna girer ve bu sorunlar genellikle diplomatik müzakereler ile çözülür. Diplomatik müzakerelerle çözülemediğinde tehlikeli bir hal alır. Devletler arasındaki ekonomik sorunların çoğu hayati değil, büyük konulardır. Uzak sorunlar, devletin refahının etkilenmediği ancak yurt dışında faaliyet gösteren şirketlerin ve vatandaşlarının çıkarlarının tehlike altında olabileceği durumlardır. Örneğin 1956'da yaşanan Süveyş Krizi'nde İngiltere'nin çıkarlarına bakıldığında, savunma çıkarları açısından uzak, ekonomik çıkarlar açısından yaşamsal, dünya düzeni ve ideolojik çıkarlarına göre ise temeldir (Nuechterlein, 1976: 248-251).

Ulusal çıkarları sınıflandıran başka bir yazar ise Thomas Robinson'dur. Robinson'un sınıflandırması şu şekildedir (Robinson, 1967: 140-141);

- **Birincil çıkarlar:** Hiçbir devletin taviz veremeyeceği çıkarlardır. Diğer devletlere karşı fiziksel, siyasi ve kültürel kimliğin korunmasını içerir. Bir devlet bu çıkarları ne pahasına olursa olsun savunmak zorundadır.
- **İkincil çıkarlar:** Birincil çıkarlardan daha az önemlidir. Devletlerin temel çıkarlarının dışında kalan ancak ona katkı sunan çıkarlardır. Örneğin yurt dışında yaşayan vatandaşların korunması ve diplomatların dokunulmazlıklarının korunması ikincil çıkarlardır.
- **Kalıcı çıkarlar:** Devletin uzun vadeli çıkarlarıdır. Değişimleri yavaştır.
- **Değişken çıkarlar:** Bir devletin belirli bir zamanda ulusal çıkar olarak görmek istediği çıkarlardır. Genellikle liderler, kamuoyu ve belli bir grubun çıkarları tarafından belirlenir.

- **Genel çıkarlar:** Tüm devletlerin ortak çıkarlarıdır. Uluslararası barışın korunması ve silahların kontrolü gibi konular genel çıkarlardır.
- **Özel çıkarlar:** Genel çıkarların mantıksal sonuçlarıdır, zaman ve mekân açısından tanımlanır. Yeni uluslararası ekonomik düzenin güvence altına alınabilmesi için üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik haklarının güvence altına alınması gelişmekte olan ülkelerin özel çıkarıdır.

Ulusal çıkarın ne olduğuna dair genel kabul görmüş varsayımlar vardır. Öncelikle toplum üyelerinin bir dizi önemli ortak çıkarları bulunduğu kabul edilir. Toplum üyeleri ulusal güvenliklerini ve toprak bütünlüklerini dış saldırılara karşı korumada aynı çıkarlara sahiptirler. Ulusal çıkar dışlama yoluyla bir bağlanma sürecini varsayar. Dünyayı içerdekiler ve dışardakiler olarak ikiye böler. İçerdekiler çıkarları gözetilenlerdir (millet), dışardakiler ise çıkarları göz ardı edilenlerdir (yabancılar). Ayrıca devletler, belirli ulusal çıkarların kalıcı olduğunu ve hükümetler aracılığıyla değişmediğini varsayarlar (Burchill, 2005: 26-27).

Ulusal çıkar, uluslararası politikada temelde iki açıdan önemlidir. İlk olarak, politika yapıcılar dış politika hedeflerini ulusal çıkar aracılığıyla belirler. Böylelikle ulusal çıkarlar devlet eylemlerinin temelini oluşturur. İkinci olarak, devlet eylemlerinin meşruiyetinin ve siyasi desteğin üretildiği retorik bir araç olarak işlev görür. Dolayısıyla devletler tarafından gerçekleştirilen eylemleri meşrulaştırmaya yardımcı olması bakımından önemli bir güce sahiptir (Weldes, 1996: 276). Ulusal çıkar, dış politika kararlarının temelini oluşturur. Dış politika eylemi ulusal çıkara aykırı olamaz. Ulusal çıkar, siyasal düzlemde karar vericilerin izledikleri politikayı meşrulaştırmaya çalıştıkları bir kavramdan ibaret değildir. Bir ülke içerisindeki farklı sınıflar veya gruplar ulusal çıkar kavramına sık sık başvurmakta ve kendi algıları doğrultusunda kullanmaktadırlar (Uzgel, 2004: 54).

Dış politika kendi başına bir amaç olmaktan çok ulusal çıkarların maksimize edilmeye çalışıldığı enstrümental bir faaliyettir. Ulusal çıkarlar bir taraftan dış politika yapımının çerçevesini belirlerken diğer taraftan bu politikaları meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir (Dağı, 1998: 161).

2.3.2. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Ulusal Çıkar

Ulusal çığara ilişkin Uluslararası İlişkiler teorileri arasında ortak bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu nedenle bu bölümde teorilerin ulusal çığar kavramına yaklaşımlarına yer verilecektir. Uluslararası ilişkilerde ana akım teoriler olması sebebiyle realizm, liberalizm ve eleştirel teorinin ulusal çığara yönelik yaklaşımları incelenecektir.

2.3.2.1. Realizmde Ulusal Çıkar

Realizm, Uluslararası İlişkiler teorileri arasında en etkili geleneklerden biridir. Uluslararası politikanın nasıl olması gerektiğinden ziyade nasıl olduğunu açıklamaya çalışır. Ulusal çığar, realizmde anahtar kavramlardan biridir ve dış politikanın belirlenmesinde temel bir rehber niteliğindedir.

Klasik realizmi formüle eden Morgenthau'ya göre ulusal çığar, güç terimi ile ifade edilir. Uluslararası politikada siyasal gerçekliğin yolunu bulmada yardım eden en önemli nirengi noktası çığardır. Uluslararası politikayı anlamaya çalışan akıl ile anlaşılması gereken gerçekler arasındaki bağlantıyı çığar kavramı sağlamaktadır. Çığar kavramı siyaseti ekonomi, din, ahlak ve estetik gibi konulardan ayrı ve bağımsız bir anlam olarak ele alır. Devlet adamı güç şeklinde tanımlanan çığar kavramına uygun düşünmekte ve hareket etmektedir (Morgenthau, 1970: 4-5). Devletlerin en temel çıkarları fiziksel, siyasal ve kültürel bütünlüklerini diğer devletlere karşı korumalarıdır (Morgenthau, 1952: 972). Realizme göre çığar politikanın özüdür, sabit değildir, yer ve zamana bağılı değişebilir (Morgenthau, 1952: 972). Günümüzde uluslararası sistemde temel birim ulus devletlerdir. Bu sebeple uluslararası politikanın özünü ulusal çıkarlar oluşturmaktadır. Ulus devletlerin yerini başka birimlerin alması durumunda siyasal süreç bu yeni birimin çıkarlarını korumaya yönelik işleyecektir (Morgenthau, 1952: 973). Realizmde güç ve güvenlik kavramları önemli yer tutmaktadır. Bu minvalde ulusal çığar anlayışında varlığını koruma, güç elde etme ve gerekli durumlarda yayılma vardır. Realistlere göre devletlerin başlıca ulusal çıkarları güvenlik arayışdır.

Realistlere göre insan doğası bencildir. Uluslararası politika kendi ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışan devletler arasında bir güç mücadelesidir (Smith, Owens, Baylis, 2014: 4). Devletler zaman zaman birbirleriyle işbirliği yapabilir ancak temelde çatışan çıkarları vardır (Mearsheimer, 2001: 18). Realizme göre ulusal çığar, hayatta kalma ve güç arayışıyla tanımlanır. Uluslararası sistemde devletlerin

güvenliklerini tesis edebilecek üst bir otorite bulunmamasından dolayı her devlet kendi başının çaresine bakmalıdır. Güç, güvenlik ve zenginlik olarak tanımlanan ulusal çıkarları korumakla yükümlüdür (Barnett, 2016: 245). Devletlerin varlığı tehlikeye girerse ekonomik, çevresel gibi diğer çıkarlar gerçekleştirilemez. Hayatta kalmak diğer tüm hedeflere ulaşmak için bir ön koşuldur. Devlet liderleri ulusal çıkarlara özel önem vermelidirler (Donnelly, 2005: 51).

Realistler için devletlerin en temel ulusal çıkarları siyasal bağımsızlığın ve toprak bütünlüğünün korunmasıdır. Bu minvalde realistler için ulusal çıkar, ulusal güvenlik kavramı ile özdeşleşmiştir (Oppenheim, 1987: 370). Realizmde güç ve güvenlik kavramları önemli yer tutmaktadır. Realistlere göre devletlerin başlıca ulusal çıkarları güvenlik arayışıdır. Bu minvalde ulusal çıkar anlayışında varlığını koruma, güç elde etme ve gerekli durumlarda yayılma vardır.

Neorealizmde ise klasik realizme göre farklı bir ulusal çıkar anlayışı vardır. Klasik realistler için ulusal çıkarlar dış politikanın belirlenmesinde bir rehber işlevi görmektedir. Waltz için ise ulusal çıkar, devlet liderlerini komuta eden otomatik bir sinyal gibidir. Morgenthau'ya göre devlet liderleri dış politikayı ulusal çıkarlar doğrultusunda belirlenen ilkelere göre yürütmekte yükümlüdürler. Waltz'a göre ise bu otomatik olarak yapılır. Morgenthau, devletleri liderler tarafından yönlendirilen kuruluşlar olarak görür, devletlerin dış politikaları liderlerin zekâsı ve bilgeliğine bağlı olarak başarılı ya da başarısız olur. Waltz ise devletleri uluslararası sistemin kısıtlamalarına cevap veren yapılar olarak görür (Jackson ve Sorensen, 2003: 87-88).

Yapısal realistler ulusal çıkar kavramına karşı mesafelidir. Waltz, devlet eylemlerini belirlemede bir rehber olarak ulusal çıkara daha az önem verir. Neorealistler için devletlerin ulusal çıkarları genellikle aynıdır, devletlerin temel amacı hayatta kalmaktır. Ulusal çıkar tanımlanır ve uluslararası sistemin anarşik durumu tarafından belirlenir (Burchill, 2015: 46). Klasik realizmde ulusal çıkarlar devlet adamları tarafından uygulanır, dış politikada başarı durumu devlet adamlarının uygulamalarına bağlıdır. Neorealizmde ise liderlerin ulusal çıkarları tanımlamada çok fazla etkileri bulunmamaktadır.

Neoklasik realizme göre ise ulusal çıkarlar, devlet adamları tarafından tanımlanır. Liderlerin dünya görüşü, algı ve tutumları arasındaki farklılıklardan dolayı değişiklik

gösterebilir (Christensen, 1996: 11-13). Görüleceği üzere klasik realistler ve neoklasik realistlere göre ulusal çıkarlar liderler tarafından tanımlanmaktadır ve dış politikanın belirlenmesinde önemli bir rehberdir. Yapısal realistlere göre ulusal çıkarlar anarşik uluslararası sistem tarafından belirlenir ve diğer realist teorilere göre daha az önem verilir.

2.3.2.2. Liberalizmde Ulusal Çıkar

Aydınlanma felsefesinin bir ürünü olan liberalizm, Batı siyasal düşüncesinin önde gelen felsefî geleneklerinden biridir ve tüm modern sanayi toplumları üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bilimsel rasyonalizmi, demokrasiyi, devletin güçlerinin sınırlandırılmasını, anayasa ile güvence altına alınmış bireysel hak ve özgürlükleri savunur (Burchill, 2005: 55). Liberal geleneğin tarihi Aydınlanma Dönemi'nde John Locke'a kadar uzanır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın entelektüel liderliğinde etki alanının genişlediği düşünülmektedir. Faşizmin yükselişe geçmesi, 2. Dünya Savaşı'nın yaşanması ve ardından Soğuk Savaş döneminde liberalizm düşüşe geçmeye başlamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile tekrardan canlanmaya başlamıştır (Morgan, 2017: 28-29).

Liberalizmin çıkış noktası bireylerdir. Liberaller insan doğası hakkında olumlu bir bakış açısına sahiptir. İnsanlar akıllarını kullandıklarında karşılıklı işbirliği ile savaşa son verebilirler (Jackson ve Sorensen, 2013: 130). Liberaller, bireyler ve devletler arasında benzerlik görürler, bireyler gibi devletlerinde farklı özellikleri vardır, devletlerin kimliği dış politikada davranışlarını belirler (Dunne, 2014: 114). Liberaller devletlerin başat aktör olduklarını inkâr etmez, uluslararası politikada en önemli aktörler devletlerdir. Ancak diğer aktörlere de önemli ölçüde yer verirler. Çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler ve ekonomik çıkar grupları gibi her türlü kurum ve kuruluş dünya siyasetinde önemli aktörlerdir (Smith, vd., 2014: 4-5). Liberalizmde devlet mutlak bir zorunluluktur. Güvenlik ve adalet temin etmek devletin en temel görevidir (von Mises, 1985: 52).

Liberaller, realistler gibi uluslararası sistemin anarşik olduğunu kabul ederler. Ancak anarşinin doğasına ilişkin realistlerden ayrılırlar. Uluslararası anarşinin bir savaş durumu olduğunu kabul etmezler. Anarşi savaşın temel nedeni değildir (Doyle, 2016: 65). Uluslararası ilişkilerin çatışmadan ziyade işbirlikçi olabileceğine inanırlar.

Liberalizm serbest ticareti savunur. Serbest piyasa şartları insanların kapasitesini ortaya çıkarmak için en elverişli zemini sunar. Serbest ticaretin önündeki engellerin kaldırılması gerektiğini savunur. Ticaret karşılıklı bağımlılık ilişkilerini ortaya çıkaracaktır, bu durum ise devletler arasındaki çatışmaları azaltacaktır. Ekonomik çıkarlar savaş için güçlü bir caydırıcı olacaktır (Burchill, 2005: 63).

Liberallere göre uluslararası politika geniş kapsamlıdır. Yüksek-alçak politika ayrımını kabul etmezler. Uluslararası politikayı sadece askeri güvenlik konuları belirlemez, ekonomik, sosyal ve çevresel konular da önemlidir (Viotti ve Kauppi, 2016: 130).

Liberal teori kendi içerisinde cumhuriyetçi liberalizm, karşılıklı bağımlılık, sosyolojik liberalizm ve kurumsal liberalizm olmak üzere dörde ayrılır. Realizme göre uluslararası ilişkiler, egemen devletler arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Sosyolojik liberalizm bu görüşü reddeder, uluslararası ilişkiler sadece devletler arasındaki ilişkiler değildir, ulusötesi ilişkiler; farklı ülkelere ait insanlar, gruplar ve kuruluşlar arasındaki ilişkilerle ilgilidir. İnsanlar arasındaki ilişkiler devletler arasındaki ilişkilerden daha işbirlikçidir. Sosyolojik liberallere göre çok sayıda ulus ötesi ağı sahip dünya daha barışçıl olacaktır (Jackson ve Sorensen, 2013: 102-105). Karşılıklı bağımlılık liberallerine göre uluslararası ekonomide işbirliğinin yüksek olması devletler arasındaki karşılıklı bağımlılığı artırır, bu durum ise devletler arasındaki çatışmaları azaltır. Ulus ötesi aktörler giderek daha fazla önemli hale gelmeye başlamıştır, devletlerin ana hedefi güvenlik değil refahtır. Kurumsal liberalizme göre uluslararası kurumlar devletler arasındaki işbirliğini geliştirmeye yardımcı olur. Devletler arasındaki güven eksikliğini telafi eder ve böylece anarşinin olumsuz etkilerini azaltır. Cumhuriyetçi liberalizm ise liberal demokrasilerin diğer siyasal sistemlerden daha barışçıl olduğunu iddia eder. Imanuel Kant'ın demokrasiler birbirleriyle savaşmazlar önermesine dayanır. Barışçıl çatışma çözümü kültürleri, ortak ahlaki değerleri karşılıklı yarar sağlayan ekonomik işbirliği liberal demokrasilerin birbirleriyle savaşmamalarının nedenleridir (Jackson ve Sorensen, 2013: 106-117).

Liberalizmin ulusal çıkar kavramına bakışı realizmden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Öncelikle liberalizmde ortak çıkar vurgusu önemlidir. Liberallere göre devletler arasında bir çıkar uyumu vardır. Karşılıklı çıkarlar ortak çıkarlara hizmet eder.

Liberalizme göre devletlerin ortak çıkarları olduğu sürece işbirliği yapmaları mümkündür. Uluslararası alanda işbirliği ve normlara uyma ulusal çıkarlara hizmet ettiği için yapılır. Dış politikada kazan-kazan mantığı vardır, realistlerin öngördüğü gibi sıfır toplamli bir oyun⁸ değildir (Oğuzlu, 2017: 153).

Ulusal çıkar realizmde güç ve mücadele ile tanımlanırken liberalizmde uyum ve işbirliği öne çıkmaktadır. Uluslararası örgütlerin güçlendirilmesi uluslararası güvenliği sağlayacağı için ulusal çıkarlar açısından uygun bulunmaktadır (Kratochwil, 1982: 5). İşbirliği yeterli derecede önemli ise devletler ulusal özerkliğin sınırlandırılmasını kabul etmeye yönelik olarak ulusal çıkarlarını yeniden tanımlama yoluna gider. Dolayısıyla ulusal çıkar, egemenliğin ve özerkliğin ötesine geçer (Morgan, 2017: 34).

Liberalizme göre ulusal çıkar sabit ve değişmez değildir. Zaman ve mekâna göre ulusal çıkarlar değişir. Ulusal çıkarlar süreç içerisinde oluşurlar (Oğuzlu, 2017: 151). Liberaller ulusal çıkarları askeri konulardan daha fazlası olarak kabul eder. Ekonomik, çevresel ve teknolojik konular ulusal çıkarlar açısından önemlidir (Smith, vd., 2014: 5). Liberaller ulusal çıkarların belirlenmesinde birey ve sosyal grupların önemli olduğunu kabul ederler. Devletlerin ulusal çıkarlarının belirlenmesinde birey ve grupların çıkarları soyutlanamaz.

Liberaller ulusal çıkarın, uluslar arasında barış arayışına odaklanması gerektiğine inanırlar. Bu ise ancak güç dengesi yerine toplu güvenlik düzenlemeleri ile mümkün olabilir (Burchill, 2005: 125).

Liberal düşüncede ulusal çıkar ile kapitalizmin çıkarı özdeşleşmektedir. Kapitalizmin işleyiş koşullarının sağlanabilmesi için gerekli altyapının oluşturulması gerekir. Bu sermaye sınıfının yararına olduğu için değil, genel çıkara uygun olduğu için yapılır. Dolayısıyla sermaye sınıfı için iyi olanın toplumun geri kalan kesimleri için de iyi olduğu varsayılır. Amerikan literatüründeki meşhur “General Motors için iyi olanın Amerika için de iyi olacağı” söylemi bu anlayışa verilecek güzel bir örnektir (Uzgel, 2004: 71).

⁸ Sıfır toplamli oyun (zero-sum game); Bir devletin kazancının diğerinin kaybı olduğu görüşünü anlatmak için kullanılır. Bkz. Robert Jackson & George Sorensen, Introduction to International Relations, Oxford University Press, 2013, s.162.

2.3.2.3. Eleştirel Teoride Ulusal Çıkar

Eleştirel teorinin kökenleri Aydınlanma Dönemi'ne kadar götürülmektedir. Kant, Hegel ve Marx'ın yazılarıyla bağlantılandırılan bir düşünce geleneğine sahiptir. 20. yüzyılda ise Frankfurt Okulu olarak bilinen bir düşünce geleneği ile birlikte anılmaya başlamıştır (Devetak, 2012: 214). Frankfurt Okulu, 1923'te Weimar Cumhuriyeti döneminde kurulmuş, Naziler iktidara geldiğinde ise ABD'ye taşınmış, savaştan sonra tekrar Frankfurt'a dönmüşlerdir. Max Horkheimer, Herbert Marcuse ve Theodor Adorno okulun en önemli temsilcileridir. Günümüzde ise Jürgen Habermas ikinci kuşak temsilcisi olarak kabul edilmektedir (Hoffman, 1987: 232).

Frankfurt Okulu temsilcilerinden Max Horkheimer, geleneksel ve eleştirel teori ayrımını yapan önemli bir düşünürdür. Horkheimer'a göre geleneksel teoriler fikirlerin şeyleştirilmesi (somutlaştırılması) ile tanımlanır, daha sonra bunlar değişmez hayat gerçekleri olarak tasvir edilir, teorinin ve teorisyenin oynadığı rol inkâr edilir. Eleştirel teori ise özne ve nesne arasındaki bu tür katı ayrımları reddeder. Şeyleştirme (somutlaştırma) süreci boyunca teori ve teorisyenin oynadığı rol açıkça ortaya konulur (Jones, 1999: 12-14).

Robert Cox, 1981 yılında yayınlanan "*Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory*" isimli makalesinde, eleştirel teoriyi geleneksel teorilerden ayırmıştır. Cox geleneksel teorileri sorun çözücü teoriler şeklinde adlandırmıştır. Cox'a göre sorun çözücü teoriler pozitivist bir yöntem ve sosyal ve siyasal yapıları meşrulaştırma eğilimine sahiptir. Sorun çözücü teoriler mevcut düzeni sorgulamaz, hâkim düzeni dolaylı bir şekilde kendi çerçevesi olarak kabul ettiği için değer bağımlıdır. Eleştirel teoriler sorun çözme teorilerinden farklı olarak kurumları, sosyal ve iktidar ilişkilerini verili kabul etmez. Hâkim düzenden ayrı durur, bu düzenin nasıl ortaya çıktığını sorgular (Cox, 1981: 128-130). Dolayısıyla eleştirel kurama göre, bir teori mevcut düzeni eleştirmiyor ise onu meşrulaştırmaya hizmet ediyordur.

Eleştirel teori; rasyonalizme, ampirizme ve pozitivistliğe karşı çıkar. Ampirik yollarla elde edilen bilginin tek meşru bilgi kabul edilmesine itiraz eder. Bilgi, öznenin nesnel bir gerçeklikle tarafsız ilişkisinden kaynaklanmaz, önceden var olan çıkar ve amaçları yansıtır. Bilgi her zaman tarihsel ve maddi koşullar altında oluşur. Mevcut yapıların değişmez olduğunu varsayan ampirik iddialara karşı çıkar (Linklater, 2008:

279). Eleştirel teori, teorik bilginin tarafsız ve siyasallıktan bağımsız olduğu düşüncesine karşı çıkar. Bilginin sosyal bir süreç olduğunu savunarak insanın aktif bir özne olarak değiştirebileceğini öne sürer.

Eleştirel teorinin temel özelliği bilgi ve çıkar arasında kurduğu bağlantıdır (Hoffman, 1987: 232). Richard Ashley'e göre bilgi, her zaman çıkarlar dikkate alınarak oluşturulur (Ashley, 1981: 207). Cox'a göre "teori her zaman birisi veya bir amaç içindir" (Cox, 1981: 128). Eleştirel teoriye göre uluslararası ilişkiler teorileri önceden var olan çıkarlar tarafından belirlenir. Bağımsız ve nesnel gözlemci teorisyen fikrini reddeder, aksine teorisyenler sosyal ve siyasal yaşamın içerisindeyler (Devetak, 2012: 242). Eleştirel teorinin amaçlarından biri sosyal ve siyasal araştırmalarda bir faktör olarak bilgi çıkarlarını açığa kavuşturmadır (Viotti ve Kauppi, 2016: 340).

Habermas, bilgi oluşturunca çıkardan bahseder. Toplumsal varlığın bir boyutuyla bağlantılı üç tür bilgi oluşturan çıkar olduğunu savunur. Bilgi oluşturan bu çıkarlar; teknik, pratik ve özgürleştirici çıkarlardır. Teknik çıkarlar işle, pratik çıkarlar etkileşimle, özgürleştirici çıkarlar ise iktidarla ilgilidir. Teknik çıkarlar, çevremizdeki nesneler üzerinde kontrol sağlar. Pratik çıkarlar, ortak bir gelenek içindeki eylem anlayışı için temel sağlar. Özgürleştirici çıkarlar ise statik toplumsal koşullardan ve çarpıtılmış iletişimden özgürlüğü güvence altına almaya yönelik çıkarlardır (Hoffman, 1987: 234-236).

Eleştirel perspektiften ulusal çıkara bakıldığında öncelikle bir devletin dış politikasının anlaşılabilmesi için iç sosyal yapısına bakılması gerekir. Dış politikayı kim belirliyor? Dış politikayı belirleyenler hangi çıkarları temsil ediyor? Eleştirel yaklaşımlara göre bir devletin ulusal çıkarları, her zaman devletin politik ve ekonomi kurumlarını kontrol edenler tarafından belirlenir. Bu nedenle ulusal çıkarlar tüm toplumun ortak çıkarları olarak kabul edilmez (Burchill, 2005: 64). Eleştirel teoriye göre, ulusal çıkar kavramı tüm halkın çıkarlarını yansıtmadığı için yanıltıcı bir kavramdır.

Tablo 3.3. Uluslararası İlişkiler Teorilerinde Ulusal Çıkar

Realizm	Liberalizm	Eleştirel Teori
•Güç olarak tanımlanır. •Dış politikanın belirlenmesinde temel rehberdir. •Çıkar, politikanın özüdür. •Devletlerin başlıca ulusal çıkarları güvenlik arayışdır. •Uluslararası politika kendi ulusal çıkarlarını maksimize etmeye çalışan devletler arasında bir güç mücadelesidir.	•Ortak çıkar vurgusu önemlidir. •Devletler arasında çıkar uyumu vardır. •Karşılıklı çıkarlar ortak çıkara hizmet eder. •Sadece askeri konular değil, ekonomik ve çevresel konularda ulusal çıkar açısından önemlidir. •Uluslararası alanda işbirliği ve normlara uyma ulusal çıkarlara hizmet ettiği için yapılır.	•Bilgi ve çıkar arasında bağlantı kurar. •Bilgi, her zaman çıkarlar dikkate alınarak oluşturulur. •Teori, her zaman birisi veya bir amaç içindir. •Bir devletin ulusal çıkarı devletin politik ve ekonomik kurumlarını kontrol edenler tarafından belirlenir. •Ulusal çıkar kavramı tüm halkın çıkarlarını yansıtmadığı için yanıltıcı bir kavramdır.

2.4. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Güvenlik ilişkilerinin bölgesel düzeyde incelenmesi uzun yıllar ihmal edilmiştir. Bu durumun sebebi olarak ise hem realist teorinin hem liberalizmin hem de eleştirel teorinin küresel boyuta odaklanması gösterilebilir (Vayrynen, 2003; Kelly, 2007: 198). Soğuk Savaş dönemi sonrasında ise uluslararası arenada güvenlik sorunları yaygınlaşmaya başlayıp daha karmaşık bir hale gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde süper güçlerin ideolojik rekabetinin sona ermesi ile bölgeler üzerindeki nüfuz mücadeleleri azalmıştır. Bununla birlikte küresel güçlerin iç kamuoyları diğer bölgelerde yaşanan krizlere askeri olarak müdahale edilmesine sıcak bakmamıştır. Büyük güçlerin iç dinamiklerine bağlı olarak dış politikada eylemlerinin kısıtlanması güvenlik çalışmalarında bölgesel yaklaşımların önemini artırmıştır (Buzan ve Weaver, 2003: 10-11). Kopenhag Ekolü tarafından geliştirilen bölgesel güvenlik kompleksi teorisi, güvenliğin bölgesel açıdan dinamiklerini ön plana çıkarmayı hedeflemekte olup bölgenin kendi aktörleri arasında daha otonom güvenlik dinamiklerinin olduğunu ortaya koymaktadır (Huymans, 2007: 58).

Güvenlik alanında bölge tanımının yapılabilmesi için ortak bir tehdidin olması gerekmektedir. Devletler arasında güvenlik önceliklerinin ve güvenlik dinamiklerinin

uyuşması bağlayıcı bir etki ortaya çıkarmakta olup ilişkilerin bağımlılık eksenine doğru gitmesine sebep olmaktadır (Coşkun, 2014: 182).

Bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre dünyadaki tüm devletler güvenlik açısından birbirine bağımlıdır. Teorinin temel mantığı, askeri ve siyasi tehditlerin uzun mesafelere göre kısa mesafelerde daha kolay yayıldığıdır. Bu doğrultuda güvensizlik genellikle yakınlık ile ilişkilendirilir. Anarşi ve coğrafi ayrışmalar güvenlik açısından bölgesel kompleksler oluşturmaktadır. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisi güvenlik analizinin nesneleri olarak bölgesel alt sistemleri ele alır. Birim olarak devlete, güvenlik ilişkilerinde ise ana form olarak siyasi ve askeri sektörler odaklanır (Buzan, 2003: 141). Güvenlik ilişkilerinde en etkili faktör olan coğrafi yakınlık; güvenliğin askeri, siyasi, ekonomik, çevresel ve sosyal tüm sektörleri için geçerli bir faktördür (Buzan ve Waeber, 2003: 30).

Bir bölgesel kompleks içerisindeki aktörlerin güvenlik etkileşimleri birbirleri ile yakından ilişkilidir. Bölge ülkeleri arasındaki rekabet ve güç dengesi bölgesel kompleksin oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Ülkeler arasındaki tarihsel ilişkiler, etnik sorunlar, sınır anlaşmazlıkları gibi faktörler devletlerin güvenlik kompleksi içerisinde güvenlik ilişkilerini etkilemektedir (Buzan, 2007: 159).

Yerel aktörlerden oluşan bölgesel güvenlik kompleksleri sadece üyeler arasındaki ilişkilerde merkezi bir rol oynamayıp aynı zamanda dış güçlerin bölgeye nüfuz etmelerini de etkiler. Buzan'a göre, birimlerin düzenlenmesi ve aralarındaki farklılaşma, dostluk ve düşmanlık kalıpları ve ana birimler arasında gücün dağılımı güvenlik kompleksini belirleyen 3 temel faktördür (Buzan, 2003: 142-143).

Bir bölgesel güvenlik kompleksi üzerinde birçok değişiklik yaşanabilir. Güç göreceli olarak değişim halinde olup kimi zaman dost ve düşman algısını değiştirebilir. Bölgesel güvenlik kompleksleri zaman içerisinde içsel ve dışsal olarak dönüşüm geçirebilir. Bir yerel kompleksin içsel dönüşümü temel yapısının değişmesi durumunda değişir. İktidarın dağılımındaki belirleyici etkenlerin değişmesi durumunda veya dost ve düşman algısının değişmesi durumunda yaşanabilir. Yerel kompleksin mevcut dış sınırının genişlemesi veya daralması neticesinde dış dönüşümü yaşanır. Büyük devletlerin komplekse eklenmesi veya ayrılması, hem iktidarın dağılımı açısından hem de dost-düşman algısında önemli değişikliklere neden olabilir (Buzan, 2003: 144).

Buzan ve Waeuver'e (2003: 53-61) göre bölgesel güvenlik kompleksleri 4 kategoriye ayrılmıştır. Bu kategoriler ise standart kompleksler, merkezli kompleksler, büyük güç kompleksleri ve süper güç kompleksleridir. Standart bölgesel kompleksler çok kutuplu kompleksler olup burada güvenlik ilişkileri bölgesel aktörlerin arasındaki etkileşim tarafından belirlenmektedir. Merkezi kompleksler tek kutuplu komplekslerdir ve tek bir hâkim güç tarafından domine edilmektedir. Büyük güç kompleksleri iki ya da çok kutuplu kompleksler olup birden fazla güç tarafından yönetilmektedir. Süper güç komplekslerinde ise büyük bir güç komşu bölgeleri aynı anda domine etmektedir.

Buzan'a göre bir bölgenin güvenliğinden söz edilebilmesi için 4 tahlilin gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu tahliller ise şunlardır (Buzan, 2003: 3);

- Bölge ülkelerinin iç durumlarına bakılarak potansiyel tehditlerin tespiti yapılmalıdır.
- Bölgedeki ülkelerin arasındaki ilişkiler bölgeyi tanımlayacak şekilde incelenmelidir.
- Bölgedeki güvenlik kompleksinin diğer komplekslerle etkileşimi değerlendirilmelidir.
- Küresel aktörlerin ve büyük güçlerin bölgedeki etkileri analiz edilmelidir.

BÖLÜM 3

3. TÜRKİYE, ABD VE RUSYA’NIN ORTA DOĞU’DA TEMEL ÇIKARLARI VE BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

Bu bölümde öncelikle subjektif bir terim olan Orta Doğu kavramı ve kapsamına yer verilerek Orta Doğu’nun temel dinamikleri ele alınacaktır. Daha sonra Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu’nun bölgeye yönelik temel çıkarları belirlenecek ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu politikaları genel hatlarıyla analiz edilecektir.

3.1. Orta Doğu

Orta Doğu; tarihi, kültürel mirası ve sahip olduğu dinamiklerle dünya siyasetinin merkezinde yer alan önemli bir coğrafyadır. Coğrafi bir tanımlamadan ziyade subjektif bir terim olan Orta Doğu kavramı, Avrupalıların kendilerini dünyanın merkezinde konumlandığı, dünyanın geri kalan bölgelerini ise kendilerine olan uzaklıklarına göre sınıflandırdığı bir anlayışın ürünüdür. Orta Doğu’nun neresi olduğu ve hangi ülkeleri içerisine aldığı ile ilgili literatürde bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu nedenle öncelikle bu bölümde Orta Doğu coğrafyasına değinilerek bu bölgenin kapsamına ilişkin farklı görüşlere yer verilecektir. Sonraki bölümde ise bu bölgeye etki eden temel dinamikler ele alınacaktır.

3.1.1. Orta Doğu Kavramı ve Kapsamı

Coğrafi bir tanımlamadan ziyade siyasi bir kavram olan Orta Doğu terimi, uluslararası literatüre yerleşmiş olsa da bu bölgenin tam olarak nereyi ve hangi ülkeleri kapsadığı konusunda genel bir kabul söz konusu değildir.

Orta Doğu kavramı, “Şark” (Doğu) ve “Yakındoğu” (Near East) kavramları gibi Batı merkezli subjektif bir kavramlaştırmanın ürünüdür. Bu kavramlaştırmanın nedeni, Avrupa’yı dünyanın merkezi olarak kabul eden, dünyanın diğer bölgelerini ise Avrupa’ya olan uzaklıklarına göre yakın, orta ve uzak şeklinde sınıflandıran bakış açısıdır (Dursun, 2003: 22). 15. yüzyılda Avrupalılar Çin, Japonya ve Malezya’yı “Uzak Doğu” şeklinde tanımlamışlardır. Uzak Doğu ile Avrupa’dan uzak olan Akdeniz kıyıları arasındaki bölgeyi ise “Yakın Doğu” olarak adlandırmışlardır (Peretz, 1994: 3). Orta Doğu kavramı ise ilk olarak 1902 yılında Amerikalı denizci Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır. Mahan bu terimi, Aden Körfezi ve Hindistan için kullanmıştır (Dawson,

1960: 667). Dolayısıyla Orta Doğu tanımlaması, yalnızca bölgenin temsil ettiği değer ve olguları değil, Batının kendisini tanımlama biçimini de ifade eder. Bu bakış açısıyla Orta Doğu, “Avrupa’ya en yakın öteki” (Varlık, 2014: 504) şeklinde ifade edilebilir.

1500’lü yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetine giren Orta Doğu, Osmanlı’nın 19. yüzyılda çöküş sürecine girmesiyle imparatorluğun topraklarının paylaşımı sorun hale gelmiş ve bu durum “Doğu Sorunu” olarak nitelendirilmiştir (Brown, 1984: 5). 1. Dünya Savaşı’nda Osmanlı’nın Balkanlarda topraklarını kaybetmesi ve Arap yarımadasının bazı bölgelerinde İngiliz ve Fransız manda yönetimlerinin kurulması ile Orta Doğu kavramı Yakın Doğu kavramının aleyhine olacak şekilde genişlemeye başlamıştır. Balkanların Osmanlı’dan ayrılmasıyla ise Yakın Doğu eski önemini kaybetmiştir (Dursun, 2003: 23). İngiltere’deki Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu (Permanent Commission on Geographical Names) Yakın Doğu’yu sadece Balkanları içerisine alacak şekilde tanımlarken Orta Doğu’yu ise Arap yarımadası, Körfez bölgesi, İran, Irak, Türkiye ve Mısır’ı içerisine alacak şekilde sınırlandırmıştır. Böylelikle Orta Doğu, İstanbul Boğazı’ndan Hindistan kıyılarına kadar uzanan bölge şeklinde tanımlanmıştır (Dawison, 1960: 668). 2. Dünya Savaşı sırasında Middle East tabiri, özellikle İngilizlerin Malta’dan İran ve Suriye’ye, oradan da Etiyopya’ya kadar etki alanını kapsayan Middle East Command (Orta Doğu Komutanlığı) ile popüler hale gelmiştir.

2. Dünya Savaşı’ndan sonra küresel anlamda büyük güçlerin yapısındaki değişime paralel olarak bölge de değişmeye başlamıştır. İngiltere’nin savaştan sonra hakimiyetini kaybetmesi bölge sınırlarının daha da belirsizleşmesine neden olmuştur. Near East yerine Middle East terimi yoğun şekilde kullanılmaya başlamış ve literatüre yerleşmiştir (Özalp, 2011: 626).

Soğuk Savaş döneminde komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla gerekirse askeri güç kullanımını öngören “Eisenhower Doktrini” olarak bilinen bölge devletlerine askeri ve ekonomik yardımı öngören ulusal politika, ABD Kongresi’ne geldiğinde Kongre tarafından o dönemde Dışişleri Bakanı olan John Foster Dulles’ten bölgenin tanımlanması talep edilmiştir. Soğuk Savaş döneminde Amerikan dış politikasının belirlenmesinde önemli rol oynayan John Foster Dulles, Orta Doğu’yu Batıda Libya,

Doğuda Pakistan, Kuzeyde Türkiye, Sudan ve Etiyopya'yı da içerisine alacak şekilde Güneyde Arap yarımadasında uzanan bölge olarak tanımlamıştır (Dawison, 1960: 665).

Önemli bölge uzmanlarından biri olan Brown, Orta Doğu'yu Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu alanlar olarak görmektedir. Günümüz şartlarında bölgeyi, Fas ve Moritanya hariç tüm Arap dünyasını, İsrail ve Türkiye'yi kapsayacak şekilde tanımlamaktadır (Brown, 1984: 7). Dolayısıyla Brown bölgeyi, İran haricindeki Osmanlı coğrafyasını kapsayan alan olarak tanımlamaktadır. Jacob Hurewitz ise Orta Doğu'yu Fas ve Afganistan arasında kalan bölge olarak tanımlamaktadır (Hurewitz, 1969: 3).

Önemli bölge uzmanlarından biri olan Bassam Tibi, Orta Doğu'yu uluslararası sistemin bir alt bölgesi olarak kabul etmektedir. Bölgeyi Maşrik (Arap Doğusu), Haliç (Körfez bölgesi) ve Mağrip (Arap Batısı) olarak üç kısma ayırmıştır. Bu üç kısım ise merkez ve kenar ülkelerden oluşmaktadır. Türkiye, İsrail, İran ve Kıbrıs Orta Doğu alt sisteminde Arap olmayan ülkelerdir (Tibi, 1998: 59).

Şekil 5.1 Geniş Anlamda Orta Doğu ve Alt Bölgeleri

(Kaynak: Del Sarto, Malmvig ve Lecha, 2019, s.8).

Tablo 3.4. Bassam Tibi’ye Göre Orta Doğu ve Kısımları

Maşrik		Haliç		Mağrip	
Merkez Devletler	Kenar Devletler	Merkez Devletler	Kenar Devletler	Merkez Devletler	Kenar Devletler
Suriye	Türkiye	Suudi Arabistan	BAE	Libya	Tunus
Mısır	Sudan	İran	Katar	Cezayir	Moritanya
İsrail	Kıbrıs	Irak	Umman	Fas	
Ürdün	Kuzey Yemen	Kuveyt	Bahreyn		
Lübnan	Güney Yemen				

(Kaynak: Tibi, Konfliktregion Naher Osten, s. 76, Aktaran: Özalp, 2011, s.629).

11 Eylül 2001’de yaşanan terör saldırılarından sonra Orta Doğu’nun kapsamı yeniden tartışılmaya başlamıştır. Jeopolitik açıdan bölgenin yeniden düzenlenmesi için “Greater Middle East” (Büyük Ortadoğu), “Broader Middle East” (Genişletilmiş Ortadoğu) ve “Islamic Greater Middle East” (İslami Büyük Ortadoğu) gibi tanımlamalar kullanılmaya başlamıştır. 11 Eylül’den sonra ABD, “Büyük Orta Doğu Projesi” (BOP) ile bölgenin sınırlarını genişleterek siyasi açıdan yeniden tanımlamıştır (Özalp, 2011: 631-634). BOP ile ABD, Fas’tan Çin sınırına kadar 22 ülkenin siyasi ve ekonomik coğrafyasını değiştirmeyi amaçlamıştır. BOP, ABD’nin bölgedeki çıkarlarını korumak için dizayn edilmiş bir projedir. İlerleyen süreçte ise Orta Asya ve Kuzey Afrika ülkelerini içerisine alarak Genişletilmiş Ortadoğu Projesi’ne (GOP) dönüştürülmüştür (Akbaş, 2011: 5).

Yukarıda ele alındığı üzere Orta Doğu’nun kapsamı hakkında fikir birliğinin bulunmadığı görülmektedir. Kavram genel olarak dar ve geniş açıdan tanımlanmaktadır. En dar şekliyle “Mısır’dan İran’a kadar uzanan Nil ve Mezopotamya havzalarının arası için, en geniş şekliyle de Fas’tan Pakistan’a kadar yayılan” alan olarak tanımlanmaktadır (Davutoğlu, 2021: 324). Dolayısıyla geniş anlamda Orta Doğu; güneyde Etiyopya,

kuzeyde Türkiye, doğuda Afganistan ve Pakistan, Batıda ise Fas’a kadar olan bölgeyi kapsamaktadır (Özalp, 2011: 627).

Önceki yüzyıllarda olduğu gibi 21. yüzyılda da Orta Doğu’nun kapsamının büyük güçler tarafından belirlendiği görülmektedir. Kavramsal ve kuramsal çerçevede ele alınan eleştirel teoriye göre bilgi, çıkarlar doğrultusunda oluşturulur. Bu bakış açısından hareketle Orta Doğu’nun kapsamının da büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda belirlendiği ifade edilebilir. Orta Doğu kavramının kapsamının belirsiz olmasından dolayı “Orta Doğu ve Kuzey Afrika” teriminin de tercih edildiği görülmektedir. Bu tez çalışmasında Orta Doğu ile kastedilen bölge, geniş anlamda kullanımıyla ele alınan coğrafyadır.

3.1.2. Orta Doğu’nun Temel Dinamikleri

Orta Doğu siyasi, ekonomik, stratejik ve kültürel açıdan her dönemde uluslararası politikada önemli bir coğrafya olmuştur. Bölgenin uluslararası politikanın merkezinde yer almasının çok yönlü sebepleri bulunmaktadır. Orta Doğu’nun sahip olduğu dinamikler, uluslararası rekabetin ve çatışmanın odak noktasında olmasına yol açmıştır.

Sinkaya’ya (2016: 4) göre Orta Doğu’da etkili olan unsurlar yapısal faktörler, siyasi aktörler ve konjonktürel faktörler olmak üzere üç ana grupta ele alınabilir. Fiziki ve beşerî coğrafyadan oluşan yapısal faktörler; tarih, toplumsal yapı, demografik ve coğrafi özellikler, jeopolitik konum, iktisadi özellikler, doğal kaynaklar ve iklim gibi unsurlardır. Siyasi aktörler ise bölge devletleri, uluslararası sistemdeki büyük güçler, uluslararası ve bölgesel örgütler ile devlet dışı aktörlerdir. Konjonktürel faktörler ise dönemsel bölgesel ve küresel dinamiklerdir. Orta Doğu’nun temel dinamikleri yapısal faktörler, siyasi aktörler ve konjonktürel faktörler olmak üzere üç başlıkta ele alınacaktır.

Tablo 3.5. Orta Doğu’nun Temel Dinamikleri

Yapısal Faktörler (Fiziki ve Beşeri Coğrafya)	Siyasi Aktörler	Konjonktürel Faktörler (Dönemsel Bölgesel ve Küresel Dinamikler)
•Tarih •Coğrafya •Jeopolitik yapı •Demografik Yapı •İktisadi özellikler •Doğal kaynaklar •İklim	•Bölge devletleri •Uluslararası sistemdeki büyük güçler •Uluslararası örgütler •Bölgesel örgütler •Devlet dışı aktörler	•Bölgesel Dinamikler •Arap Milliyetçiliği •Filistin Sorunu •Sünni-Şii Çatışması •Siyasal İslam •Küresel Dinamikler •Küreselleşme

3.1.2.1. Yapısal Faktörler

Fiziki ve beşerî coğrafya, devletlerin imkânları ve kaynakları üzerinde oldukça etkili bir faktördür. Coğrafi konumu bakımından küresel ölçekte bir yarımada niteliği taşıyan Orta Doğu üç kıtayı birleştirir. Akdeniz’i Süveyş Kanalı ile Hint Okyanusu’na, Cebelitarık Boğazı ile Büyük Okyanus’a, Türk Boğazları ile Karadeniz’e bağlar (Varlık, 2014: 506).

Jeopolitik⁹ açıdan önemli bir coğrafya olan Orta Doğu, Afroavasya dünya ana kıtasının kesişim alanını oluşturmaktadır. Kara havzası açısından Asya’nın batısını, Afrika’nın kuzeyini ve Avrupa’nın doğu sınırlarını içerisine almaktadır. Deniz havzaları açısından ise Akdeniz’in güneyi ve doğusu, Karadeniz ve Hazar’ın güney kıyıları bölgenin deniz hat sınırlarını oluşturmaktadır (Davutoğlu, 2021: 324). Jeopolitik teorisyenlerinden Halford Mackinder’in Kara Hâkimiyeti Teorisi’nde “dünya adası” ve Nicholas J. Spykman’ın Kenar Kuşak Hâkimiyet Teorisi’nde “rimland” olarak tanımladığı bölge bu coğrafyada yer almaktadır. Dünya hakimiyetinin deniz egemenliğinden geçtiğini ileri süren Alfred Thayer Mahan, bölgenin üzerinde önemle durmuştur. Hürmüz Boğazı, Aden Körfezi, Süveyş körfezi, Cebeli Tarık Boğazı ve Babül

⁹ Jeopolitik; İnsanlığı mekân faktörüyle karşılıklı ilişkisi içerisinde inceleyen bir disiplindir. Bkz. Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, 2020, Küre Yayınları, s. XII. Yves Lacoste’ye göre jeopolitik kavramı, topraklar ve o topraklarda yaşayan insanlar üzerinde etkide bulunabilme ve iktidar kurabilme rekabeti ile ilgili her şeyi ifade eder. Bkz. Yves Lacoste, *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*, 2007, NTV Yayınları, s. 8.

Mendep Boğazı gibi önemli boğaz ve körfezler bu coğrafyada yer almaktadır (Akengin, 2015: 34-37).

Orta Doğu'yu önemli kılan faktörlerden biri tarihsel derinliğinin getirdiği jeokültürel özellikleridir. Semavi dinler olarak adlandırılan Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet bu coğrafyada ortaya çıkarak dünyanın geri kalan yerlerine taşınmıştır (Kılıç, 2008: 66). Kudüs, üç önemli evrensel din için önemli kutsal mekân kabul edilmektedir. Müslümanların ilk kiblesi ve Yahudilerin ağlama duvarının bulunduğu Kudüs Hristiyanların ise hac mekânıdır.

Toplumsal yapı ve demografik özellikler devletlerin imkân ve kabiliyetlerini sınırlayan önemli etkenlerden biridir. Bölgenin medeniyetler arasında bir kavşak noktası olması nüfus bakımından çeşitlik yaşanmasına yol açmıştır. Bölgede Samiler, Hint-Avrupa grubu ve Turaniler olmak üzere üç ana etnik grup bulunmaktadır. Samiler, Orta Doğu'nun en geniş grubudur ve Araplar ve İbraniler olarak iki kola ayrılır. Hem Samiler hem de diğer gruplardaki en büyük etnik grubu Araplar oluşturmaktadır. Sadece İran, Türkiye ve İsrail bölgede Arap olmayan ülkelerdir. İbraniler, İsrail'de yaşamaktadır. Turaniler, Türklerden oluşmaktadır ve bölgenin ikinci en büyük etnik grubudur. Türkiye dışında diğer ülkelerde azınlık halinde bulunmaktadırlar. Hint-Avrupa grubunda ise Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve İranlılar yer almaktadır (Dursun, 2005: 1248-1249). İsrail dışında bölge ülkelerinin tamamında Müslüman nüfus ağırlıklıdır.

Hopkins ve İbrahim (2001: 67-71), Orta Doğu toplumlarının genel özelliklerini beş maddede açıklamışlardır. İlki; bölge ülkelerinde hızlı bir nüfus artışının yaşanmasıdır. İkincisi; genç nüfus oranının yüksek olmasıdır. Üçüncüsü; bölge ülkelerinde çeşitli sosyal sorunlar bulunmasıdır. Dördüncüsü; nüfusun ülkeler arasında ve ülke içerisinde dengeli dağılmamasıdır. Bazı yerlerde nüfus yoğunluğu çok fazla iken bazı yerlerde ise düşüktür. Bu durumun temel nedeni ise bölgenin %85'inden fazlasının çöllerle kaplı olmasıdır. Beşincisi ise hızlı kentleşmeden dolayı çeşitli sosyoekonomik sorunların bulunmasıdır.

Dini açıdan Müslümanların ağırlıkta olduğu bölgede, İsrail dışında bölge ülkelerinin tamamında Müslüman nüfus fazladır. Müslüman nüfus açısından çoğunluğu Sünniler oluştururken İran ve Irak'ta ise Şiiler çoğunluktadır. Yalnızca İran'da Şiilik resmi inançtır. Müslümanlar hâkim durumda olsa da çeşitli mezheplere ve ekollere ayrılmış durumdadırlar. Etnik çeşitliliğin dışında dini açıdan da çeşitlilik yaşanmakta,

Müslümanların dışında Hristiyanlar ve Musevilerde bulunmaktadır. Hristiyan nüfus azdır ve genellikle Lübnan ve Suriye’de yaşamaktadır. Museviler ise İsrail’de hâkim konumda bulunmakla birlikte diğer ülkelerde azınlık halinde bulunmaktadır (Dursun, 2005: 1255-1256).

Dugin’e göre İslam dünyası oldukça dağınık bir görüntü sergilemektedir. Çeşitli ideolojik ve siyasi eğilimler bulunmaktadır ve birbirlerine karşı jeopolitik projeler vardır. İran köktenciliği (ABD ve Atlantikçi karşıtı), Türkiye’nin laik rejimi (Atlantikçi, Pan-Türkçü çizgiye vurgu), Pan-Arabizm (Irak, Suriye, Libya, Sudan), Suudi Vahhabi köktenciliği (jeopolitik olarak Atlantikçilikle hemfikir) ve İslam Sosyalizmi’nin çeşitli versiyonları (Libya, Suriye, Irak, Pan-Arabizme yakın sol kesimin modelleri) bölgedeki karşıt ideolojik ve siyasi eğilimlerdir (Dugin, 2020: 74).

Bölge ekonomik açıdan zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahiptir. Önemli bir petrol üreticisi ve ihracatçısı olan Orta Doğu, uluslararası petrol endüstrisindeki gelişmeleri etkilemede önemli bir role sahiptir. 2020 yılı sonu itibariyle, dünya petrol rezervlerinin %48,3’ü Orta Doğu’da bulunmaktadır. Suudi Arabistan toplam dünya rezervlerinin %17,2’sine, İran %9,1’ine, Irak %8,4’üne, Kuveyt %5,9’una, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) %5,5’ine sahiptir. Dünya günlük petrol üretiminin %31,3’ü bölge tarafından karşılanmaktadır (BP, 2022). OPEC üyesi ülkeler dünya petrol rezervlerinin %80,4’üne sahiptir. OPEC rezervlerinin %67,1’i Orta Doğu’da bulunmaktadır. Bölge ülkelerinden İran, Irak, Suudi Arabistan, BAE, Kuveyt, Libya ve Cezayir OPEC üyesi devletlerdir. Suudi Arabistan 267.19, İran 208.60, Irak 145.02, BAE 111.00, Kuveyt 101.50, Libya ise 48.36 milyar varil rezerve sahiptir (OPEC, 2022). Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt ve BAE petrol üretiminde önemli bir işleve sahiptir. Dünya doğalgaz rezervlerinin ise %40,3’ü Orta Doğu’da yer almaktadır (BP, 2022). İran, Katar, Suudi Arabistan ve BAE doğalgaz rezervlerinde önemli paya sahiptir. Bölgede petrol açısından zengin ülkelerin yanında Mısır, Türkiye, Suriye, Tunus, Yemen ve Ürdün gibi petrol açısından yoksul ülkelerde bulunmaktadır.

Bölge siyasetinin belirlenmesinde önemli yapısal faktörlerden biri tarihtir. Tarihsel miras günümüzde hala varlığını sürdüren yapısal sorunlara neden olabilmektedir. Bölge, 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalmış, Osmanlı’nın dağılmasıyla birlikte yeni devletler kurulmuştur. Büyük ölçüde 1919 Paris ve 1920 San

Remo Anlaşmaları ile bölgenin siyasi haritası belirlenmiştir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bölge siyasi olarak bugünkü halini almıştır. İsrail ve Filistin haricinde İngiliz hâkimiyetindeki yerlerde monarşiler, Fransa'nın hâkimiyeti altındaki Suriye, Lübnan, Cezayir ve Tunus'ta cumhuriyet rejimleri kurulmuştur (Sinkaya, 2016: 8-9).

3.1.2.2. Siyasi Aktörler

Orta Doğu'da başlıca siyasi aktörler; bölge ülkeleri, uluslararası sistemdeki büyük güçler, bölgesel ve uluslararası örgütler ile devlet dışı aktörlerdir.

Bölgedeki temel aktörler devletlerdir. Orta Doğu'da devletler ve savaşlar arasında bir bağ bulunmaktadır, bir taraftan bölge devletleri savaşları yürütürken aynı zamanda bu devletler bu savaşlarla şekillenmişlerdir (Kamrava, 2005: 283). Bölgedeki Arap devletleri iki savaş arası dönemde ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını kazanmaya başlamışlardır. Suudi Arabistan, Yemen, Irak, Mısır, Suriye ve Lübnan iki savaş arası dönemde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ürdün, Kuveyt, Güney Yemen ve Körfez Emirlikleri ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır (Lewis, 2005: 415-416). Sömürge yönetimlerinden bağımsızlığını kazanarak ortaya çıkan yeni devletler genel olarak otoriter bir rejime sahiptir. Bölgede özellikle Arap ülkelerinde iktidarın el değiştirmesinin önünün kapalı olması, siyasi katılımın sınırlı olması, muhalefetin engellenmesi gibi faktörler bu devletlerin ortak özellikleridir. Bazı istisnalar dışında siyasi rejimler geleneksel/anayasal monarşi, askeri/yarı diktatörlük, hanedanlık biçimi almış tek parti yönetimlerine kadar geniş bir yelpazede şekillenmişlerdir (Şöhret, 2014: 10-11).

Devlet modelleri tarihsel süreç içerisinde kültürel yapılar üzerinden inşa edilmektedir. Varlık'a göre, Orta Doğu'daki devlet modelleri, üç ana grup altında ele alınabilir. Bunlar; Şii, Fars/Acem kültürel yapısından doğan İran devlet modeli, Anadolu kültürel yapısından doğan Türk devlet modeli ve Vahhabi, Arap kültürel yapısından doğan Suudi devlet modelidir (Varlık, 2017: 194).

Orta Doğu'da 20. yüzyılda üç siyasi kalkınma modeli bulunduğu söylenebilir. İlki Mısır, Irak ve Suriye'de olduğu gibi otoriter devletçi kalkınmadır. Otoriter siyasi sisteme sahip bu devletler, ulusal ve korumacı kalkınma modelini benimseyerek ithal ikameci sanayileşmeyi uygulamışlardır. Fiilen 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlık

kazanmışlardır. Irak ve İran büyük petrol üreticisi haline gelirken, Mısır, Türkiye ve Suriye bunu yaşayamamıştır. İkinci model ise Lübnan ve Ürdün örneğinde görülmektedir. Yüzölçümleri küçük ve petrol zengini olmayan bu ülkelerde devlet kalkınması daha kısıtlı rol oynamıştır. Toprak sahibi sınıf mülküne el koymamıştır. Üçüncü model ise Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi rantıye devletlerdir. Toprağa dayalı sınıflar yoktur, neredeyse tamamen petrol gelirlerine dayalı olarak kalkınmışlardır (Bromley, 2011: 614-617).

Siyasal rejim devlete yön verir ve siyaseti belirler. Rejimler sürekli değildir savaş, darbe ve devrimlerle yıkılabilir ve buna bağlı olarak devlet politikaları değişebilir. Bölgedeki siyasal rejimler meşruiyet kaynağına (teokratik/seküler), yönetim şekline (monarşi/cumhuriyet), siyaset tarzına (otoriter/demokratik), sosyal ve iktisadi politikalarına (muhafazakâr/devrimci) ve bölgeye ve uluslararası sisteme bakışına (revizyonist/statükocu) göre kategorize edilebilir. 1952’de Mısır’da, 1958’te Irak’ta ve 1969’da Libya’da monarşiler devrilmiş ve cumhuriyet rejimleri kurulmuştur. İran 1979’da yaşanan İslam Devrimi’ne kadar statükocu iken devrimden sonra revizyonist politikalar izleyen bir ülke haline gelmiştir. Arap Baharı sürecinde de Tunus, Mısır ve Libya’daki rejimler yıkılmıştır (Sinkaya, 2016: 10-11). Bölgede kendine has rejimlerin ortaya çıkmasının temel nedenleri din, aşiret sistemi, ideoloji, ordu, çarpık ekonomik sistemle birlikte bu rejimlerin oluşmasına rıza gösteren veya kendilerini bu rejimlere göre konumlandıran halk kitleleri olduğu söylenebilir (Şöhret, 2014: 14).

Bölgede temel siyasi aktörlerden biri bölgesel örgütlerdir. Arap Birliği, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Körfez İşbirliği Konseyi bölgede öne çıkan örgütlerdir. 1945 yılında kurulan Arap Birliği’nin 22 üyesi vardır. Ortaya çıkmasındaki en etkili faktörün Filistin sorunu olduğu söylenebilir. 1969 yılında kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı’nın merkezi Suudi Arabistan’ın Cidde kentindedir. 57 üye ile BM’den sonra en büyük kuruluştur (Organization of Islamic Cooperation, 2022). Nüfus ve coğrafya açısından önemli bir potansiyele sahip olmasına karşın bölgesel sorunların çözümünde ciddi bir etkinlik ortaya koyamamıştır. 1981 yılında kurulan Körfez İşbirliği Konseyi’nin merkezi ise Riyad’dadır (Gulf Cooperation Council, 2022).

Bölgedeki önemli diğer bir aktör devlet dışı aktörlerdir. Özellikle zayıf devletlerde örgütlenmiş etnik ve dini azınlıklar etkin siyasi aktörler olabilmektedir. Bu aktörler sadece kendi ülke sınırları içerisinde değil aynı zamanda bölgeyi de etkileyebilmektedir.

Hizbullah bölge politikalarını etkileyebilen önemli bir devlet dışı aktördür. İsrail askerlerini kaçırmak İsrail'in Lübnan'a saldırmasına yol açmıştır (Sinkaya, 2016: 13). Suriye iç savaşında da verdiği destekle Esad rejiminin iktidarını sürdürmesinde önemli bir rol oynamıştır. Haşdi Şabi¹⁰, IŞİD, PYD/YPG bölge politikalarına etki eden önemli silahlı aktörlerdir. Mısır'da Müslüman Kardeşler ve Filistin'de Hamas bölge politikalarına etki eden önemli devlet dışı aktörlerdir. Bu aktörlerin İsrail ve Batı'ya karşı sert tavırları toplumsal desteklerinin temel nedenidir. Bu devlet dışı aktörler sivil toplum örgütleri gibi hareket ederek çeşitli sosyal faaliyet ve yardımlarda bulunmaktadır.

Uluslararası sistemdeki büyük güçler bölge politikalarına etki eden bölgedeki dinamiklerin şekillenmesinde rol oynayan önemli aktörlerdir. 20. yüzyılda İngiltere ve Fransa hâkimiyeti altında olan bölge, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD-SSCB rekabetine sahne olmuştur. Orta Doğu, uluslararası sistemdeki meydana gelen değişimlere bağlı olarak jeopolitik olarak değişim yaşamış ve yaşamaya da devam etmektedir. Bölgedeki mevcut yapı, Soğuk Savaş'tan galip ayrılan ABD tarafından şekillenmiştir (Üren, 2019: 234). ABD çifte çevreleme politikası ile kurmak istediği düzene karşı olabileceklerini düşündüğü için İran ve Irak'ı tecrit etmek istemiştir. 11 Eylül sonrasında ise "Yeni Dünya Düzeni" adı altında Orta Doğu'yu ve uluslararası konjonktürü yeniden şekillendirmeye çalışmıştır. ABD, kendi hegemonik anlayışı doğrultusunda 2003 yılında Irak'a müdahalede bulunmuş, ardından geniş bir alanda 'demokratikleşme süreci' başlatılmıştır. Bu süreç doğrultusunda post-Sovyet coğrafyasında başlayan Renkli Devrimler, Orta Doğu'da ise Arap Baharı adı altında devam etmiştir (Üren, 2019: 234-235).

¹⁰ Haşdi Şabi (Halk/Millet Yığınları) Altmıştan fazla Şii milis grubunu bir araya getiren şemsiye örgüttür. Irak güvenlik güçlerinin IŞİD'in sivilleri katletmesinin önüne geçememesi üzerine Ayetullah Ali Sistani 2014 yılında tüm Iraklılara ve Şii'lere Cihad çağrısında bulunmuş, böylelikle gönüllülük esasına dayalı Haşdi Şabi kurulmuştur. Bkz. Bilgay Duman ve Göktuğ Sönmez, Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler*, 2019, s. 233-238.

Tablo 6.3. Maşrık Alt Sistemi Ülkelerinin Yüz Ölçümleri, Demografik ve Siyasal Yapıları

Ülke	Yüz Ölçümü	Nüfus	Etnik Dağılım	Din/Mezhepsel Dağılım	Siyasal Sistem
Suriye	187.437 km2	21.563.800	%50 Arap %10 Kürt %10 Levantenler (Hristiyan Arap) %15 Diğerleri (Türkmen, Çerkez, Ermeni)	%87 Müslüman %74 Sünni %13 Alevi %10 Hristiyan %3 Dürzi	Cumhuriyet Başkanlık
Mısır	1.001.450 km2	107.770.524	%90 Arap %10 Kıpti	%90 Müslüman %10 Hristiyan	Cumhuriyet Başkanlık
İsrail	21.937 km2	8.914.885	%75 Yahudi %21 Arap	%74 Yahudi %18 Müslüman	Parlamente Demokrasi
Ürdün	89.343 km2	10.998.531	%97 Arap %2 Çerkez, Çeçen	%97,1 Müslüman %92 Sünni Müslüman %2,1 Hristiyan	Anayasal Monarşi
Lübnan	10.400 km2	5.296.814	%95 Arap %4 Ermeni	%67,8 Müslüman %31,9 Sünni %31,2 Şii %32,4 Hristiyan	Parlamente Cumhuriyet
Türkiye	783.562 km2	83.047.706	%70-75 Türk %19 Kürt	%99,8 Müslüman	Cumhuriyet
Sudan					
Yemen	527.968 km2	30.984.689	Nüfusun çoğunluğunu “Kahta” adı verilen Araplar oluşturmaktadır.	%99 Müslüman %65 Sünni %35 Şii	Cumhuriyet

(Kaynak: CIA The World Factbook, 2022).

Tablo 7.4. Haliç Alt Sistemi Ülkelerinin Yüz ölçümleri, Demografik ve Siyasal Yapıları

Ülke	Yüz Ölçümü	Nüfus	Etnik Dağılım	Din/Mezhepsel Dağılım	Siyasal Sistem
İran	1.648.195 km ²	86.758.304	Pers, Azeri, Kürt	%99,6 Müslüman %90-95 Şii %5-10 Sünni	Teokratik Cumhuriyet
Irak	438.317 km ²	40.462.701	%75-80 Arap %15-20 Kürt %5 Diğer	%95-98 Müslüman %61-64 Şii %29-34 Sünni	Federal Parlamenter Cumhuriyet
Suudi Arabistan	2.149.690 km ²	35.354.380	%90 Arap %10 Afro Asyalı	%85-90 Sünni %10-12 Şii	Mutlak Monarşi
Kuveyt	17.818 km ²	3.068.155	%30,4 Kuveyt %27,4 Arap, %40,3 Asyalı	%74,6 Müslüman %18,2 Hristiyan	Anayasal monarşi
BAE	83.600 km ²	9.915.803		%76 Müslüman %9 Hristiyan	Monarşi
Katar	11.586 km ²	2.508.182	%11,6 Katar %88,4 Katar dışı	%65,2 Müslüman, %13,7 Hristiyan, %15,9 Hindu %3,8 Budist	Mutlak Monarşi
Umman	309.500 km ²	3.764.348	Arap Baluchi	%85,9 Müslüman %6,4 Hristiyan %5,7 Hindu	Mutlak Monarşi
Bahreyn	760 km ²	1.540.558	Bahreyn %46, Asyalı %45,5, diğer Arap %4,7,	%73,7 Müslüman Yaklaşık %70 Şii %9,3 Hristiyan	Anayasal Monarşi

(Kaynak: CIA The World Factbook, 2022).

Tablo 8.5. Mağrip Alt Sistemi Ülkelerinin Yüz Ölçümleri, Demografik ve Siyasal Yapıları

Ülke	Yüz ölçümü	Nüfus	Etnik Dağılım	Din/Mezhepsel Dağılım	Siyasal Sistem
Libya	1.759.540 km ²	7.137.931	%97 Berberi ve Arap %3 diğerleri	%99,6 Müslüman %2,7 Hristiyan	Cumhuriyet
Cezayir	2.381.740 km ²	44.178.884	%99 Arap-Berberi	%99 Müslüman Ağırlıklı olarak Sünni	Cumhuriyet başkanlık
Fas	716.550 km ²	36.738.229	%99 Arap Berberi	%99 Müslüman %98,9 Sünni %0,1 Şii	Anayasal Monarşi
Tunus	163.610 km ²	11.896.972	%98 Arap	%99 Müslüman (Sünni)	Parlamente Cumhuriyet

(Kaynak: CIA The World Factbook, 2022).

3.1.2.3. Konjonktürel Faktörler (Bölgesel ve Küresel Dinamikler)

Orta Doğu'da etkili olan başlıca bölgesel dinamikler; Arap milliyetçiliği, siyasal İslam, Filistin meselesi ve Sünni-Şii çatışmasıdır. Bölgesel dinamikler uluslararası sistemden etkilense de uluslararası sistemi de etkilemişlerdir.

Orta Doğu'daki önemli bölgesel dinamiklerden biri Arap milliyetçiliğidir. Arapların ortak duygu, dil, din, tarih ve kültürel mirası paylaştığı fikrine dayanan Arap milliyetçiliği (AbuKhalil, 1992: 27), sömürge sonrası bağımsız devletlerin kurulmasına rağmen Arapların birleşik bir halk ve tek bir millet olduğu inancına dayanır. Arap milliyetçiliği 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır ancak 1. Dünya Savaşı sırasında yükselişe geçmiştir (Seddon, 2004: 60). Arap milliyetçiliği, iç içe geçmiş bir dizi politik, kültürel ve sosyal hareket olarak ortaya çıkmış ve gelişme göstermiştir. Hem ayrışma hem de birleşme hareketi olan Arap milliyetçiliği, Arap dünyasını Osmanlı'dan ayırmayı ve Osmanlı sınırları içerisinde yer alan Arapları tek bir devlet altında birleştirmeyi hedeflemiştir. 1916'da Mekke Şerifi Hüseyin önderliğindeki Arap isyanı ile doruk

noktasına ulaşmıştır (Choueiri, 2011: 352). Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya karşı isyanının Arapların çoğunluğu tarafından memnuniyetle karşılanması Araplar arasında bir birlik olduğunun kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı'nın temsil ettiği eski siyasi düzenin yok olmaya mahkûm olduğuna dair inanç alternatif arayışları zorunlu kılmış ve Arap milliyetçiliğinin yükselişe geçmesine yol açmıştır. Milliyetçilik, güç ve etkinliği temsil eden Batı ile ilişkilendirildiği için çekici gelmiştir. İslam dini Arap mirasının önemli bir bileşeni olarak tasvir edilmiş, Arap ulusuna bağlılığın dini bir görev olduğu şeklinde üstü kapalı benimsetilmeye çalışılmıştır (Brown, 1984: 141-143). İngiltere ve Fransa'nın işbirliği ile hayata geçen Arap isyanı, Arap dünyasının suni kıstaslarla pek çok devlete bölünmesiyle neticelenmiştir. Arap milliyetçiliği başta Suriye ve Irak'ta başlayarak tüm Arap dünyasına yayılmıştır. Arap dünyasının en kalabalık ülkesi olan Mısır, bu çabalara katılmıştır. 2. Dünya Savaşı'nın sonuna gelindiğinde ise Arap milliyetçiliği artık büyük bir ivme kazanarak kalıcı bir dinamik olmaya başlamıştır (Choueiri, 2011: 352).

Mısır'da 1952 yılında Cemal Abdül Nasır ile birlikte Arap milliyetçiliği yükselişe geçmiştir. Süveyş Krizi'nde Mısır devlet başkanı Nasır'ın takındığı anti-emperyalist tutum Arap camiasındaki itibarını artırmış ve büyük bir kitlenin kendisine hayranlık duymasını sağlamıştır (Özdemir, 2020: 59). Arap-İsrail savaşlarının Arapların mağlubiyeti ile sonuçlanması, Mısır'da Nasır'ın ölmesi ile devlet başkanı olan Enver Sedat'ın İsrail ile Camp David Anlaşması'nı¹¹ imzalaması ve 1990 yılında Körfez Savaşı'nda bir Arap devletinin diğer bir Arap devletini işgal etmesi (Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi) ise Arap milliyetçiliğinin gerilemesine yol açmıştır.

Filistin sorunu, Orta Doğu'nun şekillenmesinde önemli dinamiklerden biridir. Bölgedeki en temel sorunlardan biri 1948 yılında İsrail'in kurulması ile başlayan Arap-İsrail çatışmasıdır. 1. Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından işgal edilen Filistin, İngiltere bölgeden çekilinceye kadar bu ülkenin yönetimi altında kalmıştır. İngiltere'nin bölgeden çekilmesinden sonra mesele BM'ye götürülmüş ve BM Komisyonu tarafından Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında taksimine karar verilmiş, Kudüs ise uluslararası bir statüye kavuşturulmuştur (Armaoğlu, 2012: 587-589). 14 Mayıs 1948'de Tel-Aviv'de Yahudi

¹¹ Mısır ile İsrail arasında 1978 yılında imzalanan Camp David Anlaşması ile ilk kez bir Arap devleti İsrail'i resmen tanımıştır. Bunun üzerine Mısır, Arap Birliği'nden çıkarılmıştır.

Milli Konseyi tarafından İsrail devletinin kurulduğu ilan edilmiştir. İsrail'i tanıyan ilk ülke ABD olmuş, daha sonra SSCB tanımış, sonrasında ise İsrail'i tanıyan ülke sayısı artmıştır. İsrail'in kurulmasından hemen sonra Mısır, Suriye, Irak, Lübnan ve Ürdün İsrail'e savaş ilan ederek Birinci Arap-İsrail Savaşı'nı başlatmışlardır. Savaşta Ürdün hariç diğer Arap ülkeleri hezimete uğrarken İsrail topraklarını genişletmiş ve Batı Kudüs, İsrail'in hâkimiyeti altına girmiştir. 1967'de Doğu Kudüs'ü işgal eden İsrail, 1980 yılında ise Kudüs'ü başkent ilan etmiştir (Yılmaz, 2009: 61-68).

İsrail-Filistin sorununda en hassas meseleyi Kudüs oluşturmaktadır. Filistin sorununda Kudüs vazgeçilemez bir şehirdir. Müslümanların ilk kiblesi Mescidi Aksa Kudüs'te bulunmaktadır (Özdemir ve Akbaş, 2020: 68). 2017 yılında ABD, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak kabul etmiş ve büyükelçiliğini Tel Aviv'den Kudüs'e taşımıştır. Bu durum İslam dünyasının harekete geçmesine yol açmış, İstanbul'da toplanan İİT, Doğu Kudüs'ün Filistin'in başkenti olduğunu deklare etmiştir.

2020 yılında ABD tarafından hazırlanan Yüzyılın Anlaşması, Kudüs'ün bölünmeden İsrail'in başkenti olacağını öngörmektedir. Bu anlaşma İsrail'in Doğu Kudüs ve Batı Şeria'da yasa dışı olarak kurduğu Yahudi yerleşimlerinin ilhak edilmesinin önünü açmaktadır. Plan, ordusu olmayan bir Filistin devleti öngörmektedir (Taştekin, 2020). Filistin'in egemen bir devlet olmayacağını öngören ve bölgesel barışı imkânsız hale getiren bu plana Türkiye'den büyük tepki gelmiştir. İsrail'in kuruluşundan bu yana bölgede önemini korumaya devam eden Filistin sorunu, bölgedeki barışın önünde büyük bir engeldir. Bölgenin en uzun soluklu çözüme kavuşturulamamış sorunlarının başında gelen İsrail-Filistin sorunu, bölge politikaları açısından kilit bir öneme sahiptir ve devletlerin Filistin sorununa yönelik tutumları bölgesel politikalarına etki etmektedir.

Bölgedeki önemli dinamiklerden bir diğeri olan siyasal İslam, “dini gerçekliğin monolitik olmayan kültürel kimliklere farklı siyasi aktarılış biçimleri”ni ifade eden bir terim olarak anlaşılmalıdır (Varlık, 2017: 193). Batı ve İslam medeniyetleri arasındaki karşıtlığın temelleri Haçlı seferlerine kadar götürülse de modern siyasal İslam, 19. yüzyıl Batı sömürgeciliği neticesinde ortaya çıkmıştır. Ontolojik olarak siyasal İslam, İslam'ın Batı karşıtı okumasıyla gelişmiştir (Dönmez, 2004: 84-85). İslamcılar, İslam'ı, dinin yanında bir ideoloji olarak görür (Roy, 2005: 17). İslam, hayatın her alanına nüfuz etmelidir, toplumun Müslümanlardan oluşması yeterli değildir, yapı itibarıyla İslami

olması gereklidir (Roy, 2005: 56). Siyasal İslamcı akımlara göre, İslam dini Hristiyan ve Yahudilerin saldırısı altındadır, Batının kültürel işgali İslam için tehdit oluşturmaktadır (Zubaida, 2001).

Teolojinin ve politikanın zengin, canlı ve bir o kadar da yıkıcı deneyimlerinin yaşandığı bir coğrafya (Evkuran, 2016: 1052) olan Orta Doğu'da İslam, toplumsal ve siyasal yaşamda oldukça güçlü bir faktördür (Dağı, 1998: 13). 1970 ve 1980'lerden itibaren bölgede siyasal İslam yükselişe geçmeye başlamıştır. Lewis'e göre siyasal İslam'ın yükselmesinin nedeni, İslam toplumlarının yaşadığı zorluklara geçmişte çözüm aramalarıdır (Lewis, 1997: 137).

1948'de İsrail'in kurulması, Arap-İsrail savaşlarında Arapların yaşadığı mağlubiyet Arap milliyetçiliğinin düşmesine sebebiyet verirken siyasal İslam'ın yükselmesine yol açmıştır. SSCB'nin dağılması Orta Doğu'da sola dair umutların kırıntılarını da götürmüş, İslamcı grupların baskın bir muhalif güç olarak öne çıkmasını sağlamıştır (Duman ve Üşenmez, 2016: 265). Soğuk Savaş'ın bitmesi ve sosyalizmin siyasal alandan çekilmesiyle liberal kapitalizmin tek yol olarak kalması bölgede kapitalizme karşı İslam'ın tek alternatif model olduğu tezini kitlesel düzeyde güçlendirmiştir (Dağı, 1998: 13). Siyasal İslam'ın kökleri 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarına tekabül etse de Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasal İslam kendini Batı'ya karşı tanımlamış, Batı da İslam'ı güvenlik meselesi haline getirmiştir. 11 Eylül'den sonra İslam, değiştirilmesi ve uyumlaştırılması gereken "öteki" olarak görülmeye başlamıştır (Dönmez, 2004: 82).

Siyasal İslam ılımlı ve radikal İslami hareketler olarak kategorize edilmektedir. Siyasal iktidarın sistem içerisinde ele geçirilmesini savunan ılımlı İslami hareketler, halk arasında İslami unsurları yaygınlaştırmayı amaçlar. 1928'de Mısır'da Müslüman Kardeşler'in kurucusu Hasan el-Benna ve 1941'de Pakistan'da Cemaat'i İslami'nin kurucusu Ebul Ala Mevdudi bu akımı savunan önde gelen düşünürlerdir. Barışçıl yollar tükendikten sonra isyana başvurulabilir (Roy, 2005: 65). Radikal İslam anlayışı üzerinde en büyük etki yapan düşünür ise Seyyid Kutup'tur. İslam'ın modern radikal vizyonunun oluşmasında önemli bir rol üstlenmiştir (Fuller, 2004: 111). Radikal İslamcılar mevcut Müslüman toplum ile uzlaşmanın mümkün olmadığını, güç kullanarak siyasal iktidarın ele geçirilmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Roy, 2005: 65). Orta Doğu'da İslam,

birbirinden farklı iki siyasal amaç için kullanılmıştır. İlki geleneksel boyutta statükonun meşrulaştırılması ve korunmasına yönelik bir işlev olarak kullanılması ikincisi ise İslam'ın kitlesel protesto hatta devrim ideolojisi olarak değerlendirilmesidir. Tarihsel süreç itibariyle Sünni siyasal gelenek halkın siyasal otoriteye itaati üzerine inşa edilmiştir (Dağı, 1998: 22).

Orta Doğu'nun temel dinamiklerinden bir diğeri Sünni-Şii çatışmasıdır. İran, Irak ve Bahreyn dışında bölge ülkelerinde Sünni nüfus ağırlıklıdır. Körfez ülkelerinde ise önemli oranda Şii nüfus bulunmaktadır. 2003 yılında Irak'ın ABD tarafından işgali bölgede mezhepsel çatışmanın öne çıkmasına sebep olmuştur. Irak'ta Şiilerin çoğunlukta olduğu bir hükümetin kurulması ile Sünni-Şii çatışmaları yaşanmaya başlamıştır. ABD bölgedeki Sünni oluşumları Şiiler ile dengelemeye çalışmış ve Irak'ta kurulan yeni yönetimde Sünniler dışlanmıştır. Şii yönetimin başa geçmesi ile İran ile Irak yakınlaşmaya başlamıştır.

Arap Baharı süreci mezhepsel ayrışmanın derinleşmesine yol açmıştır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabet Sünni-Şii ayrışmasının yoğunlaşmasına neden olmuştur. İran'a ve müttefiklerine duyulan öfke Suudi Arabistan, Mısır ve BAE gibi ülkelerin İsrail ile yakınlaşmalarına yol açmaktadır (Del Sart, Malmvig ve Lecha, 2019: 23). Suudi Arabistan ile İran arasında yaşanan Sünni-Şii çatışmasının ortasında kalan Bahreyn'de Şii nüfus üzerinde İran'ın etkinliği bulunmaktadır. Suudi Arabistan ise Sünni rejimin düşmemesi için askeri müdahalede bulunmuştur. Suriye iç savaşı ile birlikte bölgede mezhepçilik büyük ölçüde etkisini artırmış ve Sünni-Şii rekabeti derinleşmiştir.

Bölgesel dinamiklerin dışında Orta Doğu'ya etki eden diğer bir faktör ise uluslararası sistemin dinamikleridir. Bölge 1. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın hâkimiyetine, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise ABD ve SSCB'nin hâkimiyetine girmiştir. Soğuk Savaş döneminde uluslararası sistem liberalizm/sosyalizm karşıtlığı bağlamında kurulmuştur. SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiş, komünist sistemin ortadan kalkmasıyla kapitalizm tek yol olarak kalmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle 1990'ların başından itibaren yeni bir dünya düzeni altında serbest piyasa ekonomisi ve liberal demokrasi yayılmıştır.

Bölgeye etki eden küresel dinamiklerin başında küreselleşme¹² gelmekte ve şüphesiz bölge üzerinde derin etkileri bulunmaktadır. Orta Doğu’da küreselleşme Batı’dan farklı bir seyir izlemiştir. Huntington, küresel çapta orta çıkan demokratikleşme sürecini üç ana dalgaya ayırmış ve üçüncü dalga 1970’lerden 1990’ların ortasına kadar sürmüştür. Arap ülkeleri üçüncü dalgaya ayak uyduramamış dolayısıyla Orta Doğu’da küreselleşmenin etkileri Batıya göre daha geç ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme, bölgede Batı’ya göre daha geç ortaya çıksa da bölge üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Yaşanan küresel değişim ve dönüşüm Orta Doğu’da başarısız olmuştur. Bu durumun üç temel nedeni vardır. Birincisi; Orta Doğu coğrafyasında serbest piyasa ekonomisi ve demokrasinin İslam dini ile bağdaşmadığı görüşünün bulunmasıdır. İkincisi; Arap ülkelerinin liberal ekonomideki üretime dayalı ticari büyümeye geçemeyerek küresel kapitalist pazarın bir parçası olamamaları ve petrol ihracatına bağımlı sağlıklı bir ekonomiye bağlı kalmalarıdır. Üçüncüsü ise Arap liderlerin serbest piyasa ekonomisini ve çoğulcu demokrasiyi kendilerine tehdit olarak görmelerinden dolayı devletin ekonomi üzerindeki tekeli rolünü korumalarıdır (Hürsoy, 2017: 164-165). Dünyayı “risk toplumu” haline getiren küreselleşme (Beck, 1999: 125), Orta Doğu coğrafyasında “küresel Batılılaşma” şeklinde görülmekte, böylelikle Batılılaşma gibi küreselleşme de İslam dini için tehdit olarak kabul edilmektedir (Lechner ve Boli, 2005: 16).

Kapitalist değerleri taşıyıcı ve yayıcı bir enstrüman olan küreselleşme ile bölgede dönüşüm yaşanmaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizlikler, politik, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler bölgede siyasal ve sosyal sorunlara yol açmaktadır (Akbaş vd., 2016: 87). Küreselleşmenin zorunlu olarak dayattığı modernleşme, Orta Doğu’da siyasal şiddete neden olmaktadır (Dönmez, 2004: 82). Küreselleşme Orta Doğu’da, ulusların etnik ve dini açıdan parçalanması, siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, başarısız devletler, terörizmin küreselleşmesi, uluslararası suç örgütleri gibi uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturan unsurları da kapsamaktadır (Varlık, 2014: 503-504). Küreselleşme

¹² Küreselleşme, “Yerel oluşumların kilometrelerce uzaktaki olaylarca şekillendirilmesi ya da tersi biçimde uzak yerellikleri birbirine bağlayan dünya çapındaki toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması”dır. Bkz. Anthony Giddens, Modernitenin Küreselleşmesi, Ed., Kudret Bülbül, *Küreselleşme Temel Metinler* içinde (ss.161-168), Orion, 2009, s.161.

sürecinin etkileri bölge üzerinde belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Ancak küreselleşmenin bölge halkının refah düzeyini olumsuz etkilediği açıktır. Kapitalizmin kontrolsüz serbest pazar yöntemiyle güçlü devletlerin ve çokuluslu şirketlerin çıkarlarına hizmet ederek küresel adaletsiz bir sistemi genişletmesi küreselleşmeye yönelik yapılan eleştirilerin esas nedenini oluşturmaktadır (Hürsoy, 2017: 166).

Orta Doğu ülkeleri, doğrudan yabancı yatırım, rekabet gücü ve uluslararası pazarlara entegrasyon gibi küreselleşme endekslerinde geride kalmıştır. Arap ülkelerinin küresel ekonomiye dahil olamamalarının hem iç hem dış sebepleri bulunmaktadır. Otoriter siyasi yapılar, yerel pazarların gelişmemesi ve teknoloji eksikliği Arap devletlerinin küresel sisteme dahil olmalarını engellemektedir. Orta Doğu'daki siyasi yapılar ve otoriter uygulamalar daha yüksek düzeyde uluslararası ekonomik entegrasyon umutlarını önemli ölçüde baltalamaktadır (Kamrava, 2004: 96). Küreselleşme, bölgenin potansiyel bir oyuncu olarak dünya sistemindeki konumunu zayıflatmıştır. Kısa bir ulusal gelişme döneminden sonra mali sermayenin üretken sermaye üzerindeki hakimiyeti bölgenin bağımlılığını geri kazandırmıştır. Rantiyeci ulus ötesi finans kapitalistlerinden oluşan ince bir sınıf yapısal küresel eşitsizliklerden yararlanmaktadır (Hinnebusch, 2012: 38).

Küreselleşmenin bölgede ortaya çıkardığı en önemli olaylardan biri Arap Baharı'dır. Arap Baharı, uzun süre küresel gelişmelerin dışında kalan Arap toplumlarının siyasi olarak verdikleri bir tepki olarak değerlendirilebilir. Birey ve toplum hayatını etkileyen küreselleşme süreci ile bölgedeki otoriter rejimler açıktan ve daha sert eleştirilmeye başlanmış ve nitekim 2010 yılının sonunda patlak veren Arap isyanlarının meydana gelmesine yol açmıştır.

3.2. Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Orta Doğu Politikası

Bu bölümde Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde Orta Doğu politikaları analiz edilecektir. Öncelikle Orta Doğu'nun bu ülkeler nezdinde önemi ele alınarak bölgedeki temel çıkarları tespit edilecek, sonrasında bölgeye yönelik politikaları dönemlere ayrılarak incelenecektir.

3.2.1. Türkiye ve Orta Doğu

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren Orta Doğu ile kurulacak ilişkinin benimsediği Batılı karaktere zarar vereceğini düşünerek bölgeden uzak durma siyaseti izleyen Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Batı ile yaşadığı bazı sorunlardan kaynaklı zaman zaman bölge ülkeleri ile yakınlaşmaya başlasa da hiçbir zaman bölgeyi yönelecek bir alternatif olarak kabul etmemiştir. 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan ciddi bir dönüşüme girmiştir. Bölgesel ve küresel düzeyde yaşanan gelişmeler Orta Doğu'yu Türk dış politikasında öncelikli konuma getirmiştir. Arap Baharı ise Türk dış politikasında önemli bir sınav olmuş, bölgede meydana gelen gelişmeler Türkiye açısından önemli fırsat ve tehditleri beraberinde getirmiş ve Türkiye'nin dış politikasında teorik açıdan değişime sebebiyet vermiştir. Bu bölümde Türkiye'nin Orta Doğu politikasının anlaşılması için öncelikle bölgenin önemi ve bölgedeki temel çıkarları ele alınacaktır. Daha sonra Türkiye'nin bölgeye yönelik politikası dönemler halinde incelenecektir.

3.2.1.1. Orta Doğu'nun Önemi ve Temel Çıkarları

Türkiye, sahip olduğu coğrafya ile hem maddi hem de beşerî olarak kendine özgü bir niteliğe sahiptir. Beşerî boyutta birçok etnik, dini ve kültürel toplulukların kesişme ve etkileşim noktasında yer almaktadır (Ateş, 2014: 111). Orta Doğu ise Türkiye için hem fırsatları hem de tehlikeleri bünyesinde barındıran oldukça önemli bir coğrafyadır.

Orta Doğu'yu Türkiye açısından önemli kılan sebeplerin başında Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan derin tarihi, kültürel ve dini bağları gelmektedir (Lewis, 1992: 119). Orta Doğu coğrafyası büyük ölçüde Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı'nın egemenliği altına girmiş (Arı, 2017: 53) ve yaklaşık olarak 400 yıl boyunca bölge Osmanlı tarafından yönetilmiştir (Uysal, 2019: 8).

1980'li yıllarda Turgut Özal önderliğinde serbest piyasa ekonomisini benimseyen Türkiye, bölge ülkeleri ile karşılıklı olarak ticari ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. 1980'li yıllardan itibaren sürekli olarak ekonomik ilişkilerini artıran Türkiye için bu coğrafya önemli bir dış ticaret pazarıdır (Barkey, 2011: 4)). Bölgede yer alan ve dünya ticareti açısından oldukça önemli olan Süveyş Kanalı, Babülmendep ve Hürmüz Boğazı gibi hatlar Türkiye'nin dünyaya açılabilmesi için son derece önemlidir. Batılı ülkelere karşı dış ticaret açığı veren Türkiye, bölge ülkeleri ile ticaret fazlası vermekte ve

dolayısıyla bölge ekonomik olarak Türkiye için son derece önem arz etmektedir (Uysal, 2019: 9-10).

Orta Doğu petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından dünyanın en zengin bölgesidir. Kanıtlanmış petrol rezervlerinin %65'i bu coğrafyada yer almaktadır (Ayhan, 2009: 60). Enerji kaynakları açısından dışa bağımlı olan Türkiye için bölge oldukça önemlidir. Ayrıca Türkiye, Batılı ülkeler ile zengin rezervlere sahip Orta Doğu ülkeleri arasında köprü vazifesi görmesi sebebi ile büyük bir stratejik öneme sahiptir. Bölge, petrolün güvenli bir şekilde Batı'ya taşınmasında stratejik bir öneme sahip olan Türkiye'ye dış politikada enerji güvenliği ve enerji merkezi olma hedefi doğrultusunda büyük fırsatlar sunmaktadır (İpek, 2013: 22). Türkiye'nin sahip olduğu bu stratejik konumu hem Batılı ülkeler hem de bölge ülkeleri ile ilişkilerine yansımakta ve bu konumuna uygun kapsamlı politikalar uygulama şansı bulabilmektedir.

Bölge için stratejik açıdan oldukça önemli olan su kaynakları üzerindeki rekabet bölgedeki önemli sorun alanlarından biridir. Türkiye su kaynakları açısından diğer ülkelere göre daha avantajlı konumdadır. Türkiye'den doğan ve Basra körfezine dökülen Fırat ve Dicle nehirlerine bağımlı olan Suriye ve Irak ile suların paylaşımı konusunda zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Özellikle Türkiye'nin Suriye ile yaşamış olduğu sorun bölgedeki en ciddi anlaşmazlıklardan biri olmuştur (Lesser vd., 1998: 204; Myers, 1989: 28). Su kaynakları Türkiye'nin komşuları ile olan ilişkilerini etkileme potansiyeline sahiptir. Suriye'nin 1980'li yıllarda su kaynaklarından daha fazla yararlanabilmek için PKK terör örgütüne verdiği destek bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Ateş, 2014: 113). Dolayısıyla bölgedeki su kaynaklarının kullanılması ve yaşanan sorunlar Türkiye'yi doğrudan ilgilendirmekte ve politikalarını şekillendirmektedir.

Bölge ülkelerinde sınırlar geçişken, ulus-devlet kimlikleri zayıf, çok sayıda etnik ve dini grup birçok ülkeye yayılmış durumdadır. Bu ülkelerin parçalanma süreci içerisine girmeleri Türkiye'nin ulusal güvenliğine tehdit oluşturmaktadır (Oğuzlu, 2012: 46). Ayrıca bölgedeki terör sorunu, demokrasi eksikliği ve gelir adaletinin dağılımındaki eşitsizliklerin Türkiye için tehdit oluşturduğu söylenebilir. Bölge ile son derece özel ilişkilere sahip olan Türkiye'nin istikrarı, güvenliği ve ekonomik refahı Orta Doğu'da meydana gelen değişimlerden doğrudan etkilenmektedir. Bu sebepten ötürü Türkiye bölgede yaşanan gelişmelerden bağımsız bir politika takip edememektedir (Duran ve

Özdemir, 2012: 183). Nitekim Suriye krizi başta olmak üzere yaşanan gelişmelerden dolayı Türkiye'nin dış politikasında bölgenin ağırlığı gittikçe artmaktadır. Bölge ile son derece özel ilişkileri bulunan Türkiye'nin istikrarı, güvenliği ve ekonomik refahı Orta Doğu'da meydana gelen her türlü gelişmeden etkilenmektedir. Geçmişten günümüze kadar Türkiye'nin ulusal güvenliği için her dönem önem arz etmiş bu coğrafya, Türkiye açısından önemini korumaya devam edecektir.

3.2.1.2. Türkiye'nin Orta Doğu Politikası

Türkiye'nin Orta Doğu politikasını etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Tarih, coğrafya, bölgenin jeopolitik yapısı, sosyal faktörler ve siyasi elitlerin dış politika yönelimleri Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında etkili başlıca faktörlerdir. Bu faktörlerin dışında ve bu faktörlerle ilişkili Türkiye'nin bölge politikasına etki eden diğer bir faktör de Türkiye'nin Batı ile ilişkileridir. Tarihsel perspektifle bakıldığında Batı, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkisine değişik açılardan olumlu veya olumsuz etkilerde bulunmuştur (Sinkaya, 2011: 80).

Osmanlı'nın ardılı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti, cumhuriyetin ilk yıllarında benimsediği Batılılaşma ideolojisi ve statükoculuk nedeni ile bölgeden uzaklaşma siyaseti izlemiştir. Arap coğrafyasından farklı kimliği ve yeni ulusal kimlik inşa etme süreci bölgeden uzaklaşmasında belirleyici olmuştur. Bu dönemde konjonktürel faktörlerin de etkisiyle bekasını garanti altına almaya çalışan Türkiye, statükocu bir dış politika takip ederek bölge ülkeleri ile ilişkilerini Batılı ülkeler üzerinden yürütmüştür. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise bölgede en önemli aktörler olan İngiltere ve Fransa'nın yerini ABD almıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD ile SSCB arasında yaşanan rekabet Orta Doğu'yu da etkisi altına almış, Türkiye'nin NATO'ya üye olması bölgede Batı'ya paralel politika takip etmesine yol açmıştır.

1960-1980 dönemi, Batı ile yaşanan sorunlardan kaynaklı Orta Doğu'ya yaklaşmanın başladığı dönem olarak nitelendirilebilir. Batı ile yaşanan sıkıntılar Türkiye'ye bölgeyi hatırlatarak Orta Doğu'ya karşı yeni bir yaklaşım içerisine girilmesine yol açmıştır (Şahin, 2010: 13). 1960'lı yıllardan sonra Türkiye, Kıbrıs sorunundan dolayı bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek istemiş, Arap-İsrail çatışmasında daha tarafsız olmaya çalışarak çok boyutlu bir dış politika benimsemeye çalışmıştır. 1967 yılında Arap-İsrail çatışmasında üslerinin Araplara karşı kullanılmayacağını ilan ederek göreceli olarak

Arap yanlısı bir tutum sergileyen Türkiye, 1970’li yıllarda yaşanan Petrol Krizi, Kıbrıs müdahalesi ve Millî Görüş Hareketi’nin etkisiyle Arap yanlısı politika takip etmeye başlamıştır. Millî Görüş Hareketinin iktidar ortağı olmaya başlamasıyla Arap ülkeleri ile ilişkiler hızla geliştirilmek istenmiştir. 1980’lerden itibaren Türkiye’nin dış politikası temelde güvenlik kaygıları üzerine şekillenmiştir. Özal, Batı ile ilişkilerin yanında İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurulmasını savunmuş, Türkiye’nin ekonomik olarak dışa açılmaya başlamasıyla bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmak istenmiş ve bölgeden uzak durma siyasetinden vazgeçilmiştir (Baharçiçek, 2020: 45-47; Sinkaya, 2011: 84-87).

Türkiye’nin Soğuk Savaş sonrası Orta Doğu politikasının inceleneceği bu bölüm dönemsel olarak üçe ayrılacaktır. İlk bölümde Soğuk Savaş sonrası dönemden AK Parti iktidarına kadar olan dönem (1991-2002) ele alınacaktır. İkinci bölümde AK Parti döneminden Arap Baharı sürecine kadar olan dönem (2002-2011), üçüncü bölümde ise Arap Baharı sonrası dönem analiz edilecektir.

3.2.1.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönem (1991-2002)

Soğuk Savaş’ın sona ermesi Türk dış politikasında kırk yıldan fazla alışlagelen maddi ve düşünsel bağlamları derinden değiştirmiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye, güvenlik konularında büyük ölçüde ABD’ye bağımlı iken ekonomik alanda ise önemli partneri AB olmuştur (Kösebalaban, 2014: 31). Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile Türkiye’nin yakın çevresinde SSCB’nin ve Yugoslavya’nın dağılması sonucu yeni etnik ve dini çatışmalar ortaya çıkmış ve Türkiye’nin dış politikasında bu dönemde güvenlik sorunları ağırlık kazanmıştır. 1990’lı yıllarda Türkiye’nin Orta Doğu politikası, toprak bütünlüğünü tehdit eden terör olayları sebebiyle güvenlik kaygıları etrafında şekillenmiştir.

SSCB’nin dağılması ile Batı nezdinde stratejik önemini kaybettiğini düşünen Türkiye, kısa süre sonra Körfez Savaşı’na dahil olarak Batı nezdinde stratejik açıdan önemli olduğunu yeniden gösterme imkânı bulmuştur (Efegil, 2016: 46). İran-Irak savaşında aktif tarafsızlık politikası izleyen Türkiye, 1990-1991 Körfez Krizi’nde ise ABD ve müttefikleri ile birlikte hareket etmiştir. Savaşın ve ambargoların Türkiye’ye maliyeti oldukça yüksek olmuş, ciddi ekonomik kayıplar yaşayan Türkiye’nin sınırlarına yaklaşık 500 bin sığınmacı gelmiştir (Armaoğlu, 2012: 1055-1059). Savaşın maliyetinin yanı sıra yeni güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. Savaştan sonra Kürtleri Saddam’ın

saldırılarından korumak için BM Güvenlik Konseyi'nin 688 sayılı kararı ile koalisyon oluşturulmuştur. "Çekiş Güç" adıyla bilinen İncirlik üssünden havalanan ABD ve İngiliz uçaklarıyla denetlenen bu misyon, Saddam yönetiminin ülkenin kuzeyine hâkim olmasını engellemiş ve Irak'ın kuzeyinde özerk bir Kürt yapı kurulmasına yol açmıştır (İnat, 2013: 202). Körfez Krizi, Türkiye açısından ekonomik kayıplar dışında önemli güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Türkiye açısından Irak'ın toprak bütünlüğü oldukça önemli iken Irak'ın kuzeyinde bir Kürt yapılanması kurulmuştur. PKK'nın Irak'ın kuzeyinde varlığını güçlendirmesi ve Türkiye'ye yönelik saldırılarını artırması iki ülke arasındaki tansiyonun yükselmesine yol açmış ve 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Irak ile ilişkileri oldukça sorunlu geçmiştir.

1990'lı yıllar Türkiye-İran ilişkileri açısından Cumhuriyet tarihinde yaşanan en sorunlu dönemlerden biri olmuştur. Türkiye'de iç politikada İslamcılarının yükselişe geçmesiyle laik-İslamcı mücadelesinin artması, başta İran ile ilişkiler olmak üzere bu mücadelenin dış politikaya sirayet etmesi, İran'a karşı yaptırım uygulayan ABD'nin baskılarını artırması ve Türkiye'nin İran'ı PKK'ya destek vermekle suçlaması buna karşılık İran'ın da Türkiye'yi Halkın Mücahitleri Örgütü gibi gruplara destek vermekle itham etmesi ikili ilişkilerin olumsuz seyretnesine yol açan nedenler olarak sıralanabilir. Yaşanan bu olumsuz gelişmelerden dolayı iki ülke arasındaki ticaret hacmi daralmıştır (İnat, 2013: 194-195).

Bu dönemde Irak ve İran dışında Türkiye'nin bölgede sorun yaşadığı diğer bir ülke ise Suriye'dir. Hafız Esad rejimi PKK'nın Suriye'de ofis açmasına ve Abdullah Öcalan'ın Suriye'de barınmasına izin vermiş ve PKK Suriye'yi adeta üs olarak kullanmıştır. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri oldukça kötü etkilemiştir. Suriye'nin PKK'ya verdiği desteği kesmemesi üzerine 1998 yılında Türkiye'nin askerî harekât seçeneğini göze almasıyla Öcalan sınır dışı edilmiştir. 1998 yılında PKK'nın Suriye'deki yapılanmasına son verilmesine ilişkin Adana Mutabakatı'nın imzalanmasıyla ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in vefat eden Hafız Esad'ın cenaze törenine katılmasıyla ikili ilişkiler normalleşmeye başlamıştır (Tür, 2012: 595).

Türkiye'nin bu dönemde dış politikada güvenlik sorunlarının ağırlık kazanması ve bu sorunların daha ziyade Irak ve Suriye gibi ülkelere kaynaklanması İsrail ile ilişkilerin gelişmesine yol açmıştır. Bu dönemde ordu, Türkiye'de güçlü sivil liderliğin

bulunmamasından kaynaklı siyasi boşluktan yararlanarak iddialı bir dış politika aktörü haline gelmiştir. Dış politikaya yönelik tüm inisiyatifi Genelkurmay İkinci Başkanı Çevik Bir almış, Türkiye-İsrail ilişkilerini derinleştirmek suretiyle bölgede yeni bir ittifak oluşturmuştur (Kösebalaban, 2014: 252). Demirel-İnönü koalisyon hükümeti döneminde İsrail ile olan ilişkilerde büyük mesafeler kaydedilmiştir. Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Başbakan Tansu Çiller ve Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, kendi düzeylerinde İsrail'i ziyaret eden ilk devlet adamları olmuşlardır (Arı, 2004: 689). 1990'lı yılların başında gelişmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri askeri, ekonomi ve teknoloji alanlarında imzalanan bir dizi anlaşma ile yeni bir döneme girmiştir. 1998 yılında Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesi ve imzalanan Adana Mutabakatı ile Türkiye'nin güney komşularına yönelik tehdit algılamalarında düşüş yaşanmış, Türkiye Arap dünyası ile iyi ilişkiler geliştirme yönünde işaretler vermiştir. 2000 yılında İsrail'de Ariel Şaron'un iktidara gelmesi ile el-Aksa intifadasının başlamasıyla ikili ilişkiler problemlili bir döneme girmiştir (Tür, 2009: 23). Nitekim Filistin meselesi, Türkiye-İsrail ilişkilerinin seyrinde önemli bir yer tutmaktadır. İsrail'in Filistinlilere uyguladığı şiddet Türk kamuoyunda İsrail'e karşı ciddi tepkilerin oluşmasına yol açmaktadır.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu politikası değerlendirildiğinde, Türk dış politikasının temel eksenini olan Batı ile iş birliği ve bütünleşmenin Soğuk Savaş sonrası dönemde de devam ettiği görülmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya tehdidinin ortadan kalkması ve yeni Türk devletlerinin ortaya çıkması gibi faktörler Türkiye'ye hareket serbestisi sağlasa da Batı eksenli politikaların desteklenmesinde tereddüt edilmemiş ve Batı Orta Doğu ile ilişkilerde temel belirleyici aktör olmaya devam etmiştir.

3.2.1.2.2. AK Parti Dönemi (2002-2011)

AK Parti hükümeti 11 Eylül saldırılarından yaklaşık 1 yıl sonra Kasım 2002'de iktidara gelmiştir. 11 Eylül pek çok ülkenin güvenlik algısını değiştirmiş, ABD tarafından bölgede yeni bir düzen inşa edilmeye başlamıştır. AK Parti, uluslararası gündemin yoğun olduğu, ABD'nin Afganistan işgalinden sonra kitle imha silahları ürettiği iddiasıyla Irak işgaline hazırlık yapmaya başladığı, Orta Doğu'da sıcak gelişmelerin yaşandığı zor bir dönemde iktidarı devralmıştır. Bu zorlu dönemde AK Parti hükümetinin dış politika mimarı, önce dış politikadan sorumlu Başbakan Başdanışmanı daha sonra ise Dışişleri

Bakanı olan Ahmet Davutoğlu, dış politikaya yön vermiş ve Türkiye'nin politik tutum ve davranışlarının belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır.

Ahmet Davutoğlu tarafından kaleme alınan “*Stratejik Derinlik*” isimli kitapta Türkiye'nin dış politikada tutum ve davranışlarına yön veren teorik varsayımlar ortaya konulmuştur. Stratejik derinlik, tarihsel ve coğrafi derinlik üzerine kuruludur ve Türkiye'nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik düzeylerde sahip olduğu konumun dünya siyaseti ve uluslararası sistemin dönüşümü açısından oldukça önemli olduğu varsayımına dayanmaktadır. Stratejik derinlik kavramı, pratik dış politika yapımında ise Türkiye'nin tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak hem bölgesel hem de küresel ölçekte uluslararası sistemin “merkez” ülkesi olduğu anlamında kullanılmıştır (Yeşiltaş ve Balcı, 2012: 12). Davutoğlu'na göre, Türkiye kendisini çevreleyen Balkanlar-Kafkaslar-Ortadoğu kuşağından oluşan yakın kara havzası, Karadeniz, Boğazlar, Marmara, Ege, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Basra, Hazar iç denizleri ve su geçiş yollarından oluşan yakın deniz havzaları ve bununla birlikte Avrupa, Kuzey Afrika ve Orta Asya'dan oluşan yakın kıta havzaları göz önüne alındığında, dünya ana kıtasının merkezinde yer alan ve bununla birlikte tarihsel olarak insanlığın ana damarının şekillendiği coğrafi alanları kapsayan stratejik bir ülkedir (Davutoğlu, 2021: 552-553). Davutoğlu'na göre, Afro-Avrupa kara kütesinin ortasında büyük bir ülke olan Türkiye, tek bir birleşik kategoriye indirgenemeyecek çok sayıda bölgesel kimliğe sahip merkezi bir ülkedir. Sadece bir Avrupa ülkesi değil, Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya, Hazar, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir (Davutoğlu, 2008: 77). AK Parti iktidarı, Türkiye'nin dış politikada tarihsel potansiyelini kullanamadığını iddia ederek çok sayıda bölgesel kimliklerin ortasında bir merkez ülke olarak güvenlik kaygılarının ötesine geçerek gelişmeleri değiştirebilen aktif bir politika takip etmesini gerektiğini savunmaktadır. Bu nitelikte yürütülen aktif bir politika Türkiye'yi merkez ülkeden küresel bir aktör haline getirme potansiyeli taşımaktadır (Davutoğlu, 2008: 83).

Proaktif ve düzen kurucu politika, ritmik diplomasi ve komşularla sıfır sorun politikası AK Parti'nin dış politika vizyonunu yansıtmaktadır. Yeni dış politika vizyonu, klasik dış politika pratiklerinin ötesine geçerek Türkiye'nin düzen kurucu politika takip etmesine olanak tanımalıdır (Davutoğlu, 2012: 3-4). Düzen kurucu politika ile Türkiye'nin, düzene sonradan eklemlenen değil düzenin kurulması fikrine öncülük eden ülke olması gerektiği belirtilmiştir (Yeşiltaş ve Balcı, 2011: 18). Komşu ülkelerle

güvenlik sorunları yaşayan Türkiye'nin bu dönemde bölgeye yönelik dış politikasında en çok yankı bulan stratejilerinden biri "Komşularla Sıfır Sorun" politikası olmuştur. Bu politika temelde, "Türkiye'nin etrafı sürekli düşmanlarla çevrilidir" psikolojisinden çıkarak tüm komşular ile iyi ilişkiler kurmaya dayalı bir yaklaşımdır (Erdağ, 2013: 62).

AK Parti hükümetinin yeni dış politika vizyonunda Orta Doğu'ya bakıldığında, Batı yanlısı politika takip eden Kemalist siyasal kültüre sahip önceki yönetimlerin Orta Doğu ve İslam ülkelerini ihmal ettiği ifade edilerek komşu ülkelerden başlamak üzere İslam ülkeleriyle ekonomik ve siyasal alanda ilişkilerin derinleşmesi gerektiği savunulmuştur (Efegil, 2016: 48). Kemalistler Orta Doğu ile olan tarihsel ve kültürel bağları görmezden gelmişler, dolayısıyla Türkiye'nin Orta Doğu politikası kendi ulusal çıkarları doğrultusunda değil, küresel dizaynların uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Orta Doğu'yu Türkiye'nin hinterlandı olarak değerlendiren Davutoğlu'nun (Davutoğlu, 2021: 129) Orta Doğu stratejisi, herkes için güvenlik, karşılıklı ekonomik bağımlılık, kültürel farklılıkların bir arada yaşaması ve kriz çözme aracı olarak diyalog olmak üzere temelde dört faktör üzerinde şekillenmiştir (Davutoğlu, 2008: 84-85). Bu dönemde Türkiye'nin Orta Doğu politikası inşacı kuramın etkisiyle kimlik üzerinden yeniden tanımlanmış, bölge ülkeleri ile ilişkiler coğrafi konum, kültürel ve tarihsel birikimle oluşan kimlik üzerinden ele alınmıştır (Özdemir, 2019: 171). Türkiye'nin tüm komşularla iyi ilişkiler geliştirmesi, komşularla sorunlarını çözerek güvenlik çemberi ve stratejik derinlik oluşturması ve bölgesinde güvenli bir ülke olarak dış politikada daha serbest hareket etmesi hedeflenmiştir (Uslu, 2010: 149). AK Parti iktidarı ile birlikte Türkiye Orta Doğu'ya yönelmiş, Arap dünyasına karşı son dönem tarihinden kaynaklanan önyargılardan kurtulmuş, sekülerist milliyetçiliğin getirdiği bölünme ve irtica reflekslerinden uzak düşünerek dış politikaya yön vermiştir (Kösebalaban, 2014: 333).

AK Parti dış politikada Batı'ya karşı ilk büyük sınavını 2003 yılında ABD tarafından "Irak'a Özgürlük Operasyonu" isimli işgal hareketine karşı vermiştir. Irak'a düzenlenen operasyon, sınırlı sayıda ülkenin destek verdiği BM kararı olmaksızın Güvenlik Konseyi daimî üyelerinden Rusya, Çin ve Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen gerçekleştirilmiştir. Mart 2003'te Irak'ı işgale başlayan ABD için Türkiye üzerinden kuzeyden bir cephe daha açılması büyük önem taşımaktadır. Türkiye'nin Irak politikasında önceliği ise BM kararı olmadan Irak'a güç kullanılmaması ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesidir. ABD'nin isteği üzerine hükümet, 1 Mart 2003'te Amerikan

askerlerinin Türk topraklarını kullanmasına izin veren tezkereyi meclise sunmuş, yeterli çoğunluk sağlanamadığı için tezkere mecliste kabul edilmemiştir. Tezkere krizi ABD'nin büyük tepkisine yol açmış (Arı, 2010: 61-64) ve Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz etkilemiştir.

ABD'nin 11 Eylül sonrasında bölgede yeni bir düzen inşa etmeye yönelik faaliyetleri Türkiye'yi doğrudan etkilemiştir. Irak işgali, PKK ile mücadeleyi zorlaştıracak şekilde Irak'taki Kürt özerk yönetiminin güçlenmesine yol açmıştır (Kösebalaban, 2014: 317). Irak'taki rejim değişikliği sonrası yaşanan istikrarsızlıklar Türkiye'yi zorlu tehditlerle karşı karşıya bırakmıştır. 11 Eylül sonrası dönemde bölgede yeni bir düzenin inşası sürecinde Irak Savaşı ve İran'ın nükleer faaliyetlerinin kontrol altına alınması konusunda Türkiye ve ABD karşı karşıya gelmiş, bu durum neticesinde ya geri adım atmak ya da ilişkileri geliştirmek için yeni arayışlara girmek zorunda kalmıştır (Teletar, 2015: 509).

ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali, bölgede İran'ın nüfuz alanını genişletmiştir. ABD Irak'tan çekildiğinde İran'a yakın Şii hükümetin iş başına gelmesiyle İran, Irak'ta istikrarın sağlanması için kilit aktörlerden biri haline gelmiştir. AK Parti hükümeti tarafından İran, güvenliği tehdit eden bir unsur olarak görülmekten ziyade bölgede etkinliği olan bir rakip ve savaş sonrası Irak'ta güvenliğin sağlanması hususunda ve Kürt Sorunu'na dair politikaların geliştirilmesi konularında ortak olarak algılanmıştır. Bu dönemde İran'a karşı diplomasiye dayanan bir yaklaşım sergileyen Türkiye, İran'ın uluslararası sisteme entegre edilmesi için ciddi çaba göstermiş ve ABD ile İran arasında arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur (Kösebalaban, 2014: 347-348).

Türkiye'nin bölgeye yönelik aktif dış politikasının en başarılı örneklerinden biri Suriye'dir. Türkiye'nin Suriye ile ilişkileri tarihsel süreçte Hatay, su paylaşım ve PKK sorunundan dolayı oldukça gergin seyretmiştir. 1990'lı yılların sonunda iki ülke arasında başlayan normalleşme süreci bu dönemde komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde yeni bir döneme girmiştir. Türkiye yeni dış politika anlayışı doğrultusunda Suriye ile ilişkilerin iyi niyet ve dostluk çerçevesinde yürütülmesi için girişimlerde bulunmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli ilerlemeler yaşanmaya başlamıştır. 2009 yılında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi'ni kuran anlaşmanın imzalanması (Ayhan,

2009: 26) iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinin olumlu yönde seyrettiğinin somut bir örneğidir.

AK Parti döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri ise bir dizi krizle karşı karşıya kalmış ve 1990'lı yılların aksine 2000'li yıllar, iki ülke arasındaki ilişkilerde kriz ve gerginlik yılları olmuştur. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikası ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı şekilde gelişen ABD ile ilişkiler, Türkiye-İsrail ilişkilerinin iyi şekilde seyretmesine neden olmuştur. Ancak bu dönemde İsrail ile çıkar çatışmaları başlamış ve birtakım krizler yaşanmıştır. 2006 yılında Lübnan Savaşı'nda Türkiye'nin İsrail'e sert tepki göstermesi iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2009 yılında "one minute" olayı ve akabinde 2010 yılında İsrail'in Gazze'ye yardım götüren Mavi Marmara gemisine saldırması Türkiye-İsrail ilişkilerinin oldukça kötü seyretmesine yol açmıştır (Baharççek, 2020: 78-79; Tür, 2009: 27). Tarihsel süreç içerisinde inişli-çıkışlı seyreden Türkiye-İsrail ilişkileri, bu dönemde yaşanan krizler neticesinde hiç olmadığı kadar kötü etkilenmiştir.

Arap Baharı sürecine kadar Türkiye'nin Orta Doğu politikası değerlendirildiğinde, komşularla sıfır sorun politikası temelinde iyi ilişkiler geliştirildiği görülmektedir. Geçmişte sorun yaşadığı İran ve Suriye gibi ülkelerle yeni bir döneme girilmiştir. Başta komşularla olmak üzere bölgede ortaya çıkan pozitif ivme Arap Baharı süreci ile birlikte sekteye uğramıştır.

3.2.1.2.3. Arap Baharı Sonrası

2010 yılı sonunda Arap ülkelerinde ortaya çıkan isyan dalgasında başlangıçta ihtiyatlı bir politika takip eden Türkiye, Tunus ve Mısır'da toplumsal değişim taleplerine destek vermiştir. Ancak olaylar Libya ve Suriye'ye sirayet ettiğinde başlangıçta çekimser bir tavır göstermiş ve "bekle gör" siyaseti izlemiştir. Libya ve Suriye'deki rejimlerle oldukça iyi ilişkilere sahip olmasına karşın bu rejimlerin kendi halklarına orantısız güç kullanmaları ve reform taleplerini yerine getirmemeleri üzerine göstericilerden yana tavır almıştır (Oğuzlu, 2011: 15). Arap ülkelerindeki toplumsal değişim taleplerine destek veren Türkiye, bölgedeki statükoyu değiştirmeye ve lehine politik bir düzen kurmaya çabalamıştır. Basra Körfezi ve Doğu Akdeniz'e yönelik nüfuzunu genişletmeye yönelik bir politika izleyen Türkiye Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'deki rejim değişikliklerini desteklemiştir (Acar, 2022: 303).

Arap ülkelerine demokrasi ve özgürlük getireceği beklentisiyle Arap Baharı şeklinde nitelendirilen bu süreçte Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'deki iktidarlar devrilmiştir. Ancak Arap Baharı çok geçmeden "Arap Kışı"na dönüşmüştür. Suriye, Libya ve Yemen iç savaşa sürüklenmiş, Mısır'da 2013 yılında askeri darbe ile Mursi hükümeti devrilmiştir. Arap Baharı ile birlikte bölgede ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır. Türkiye ise Arap Baharının sonuçlarından en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Arap Baharı sonrası Türkiye'nin bölge politikasının anlaşılabilmesi için öncelikle Arap Baharının bölgede ortaya çıkardığı sonuçlara değinmek gerekmektedir.

Arap isyanları bölgede önemli sonuçlar meydana getirmiştir. İlk olarak vekalet savaşları yaygınlaşmış, terör örgütleri ve radikal hareketler etkinliklerini artırmıştır. İkinci sonucu, bölgesel güçler arasında rekabet neticesinde kırılğan statükocu bloklaşmanın ortaya çıkmasıdır. Üçüncü sonucu mülteci krizi, dördüncüsü ise İsrail'in bölgesel nüfuzunu genişletmesidir (Duran, 2021:15-16). Arap Baharı sürecinde Libya ve Suriye gibi ülkelerde merkezi otoritenin kaybedilmesi sebebiyle terör örgütleri etkinliklerini artırmışlar ve bu ülkelerde çatışmanın seyrine etki edebilecek önemli aktörler haline gelmişlerdir. Bölgesel aktörler arasında rekabet derinleşmiş bölgede nüfuzlarını artırmaya yönelik politikalar izlemişlerdir. Suriye başta olmak üzere yaşanan iç savaşta milyonlarca kişi yerinden edilmiş ve Suriye krizi uluslararası bir boyut kazanmıştır. Şüphesiz Suriye gibi kendine tehdit oluşturan ülkelerin başarısız devlet konumuna gelmesiyle İsrail, bu süreçte bölgede en kazançlı çıkan ülke olmuştur.

Arap Baharı sürecinde ciddi bir sınavla karşı karşıya kalan Türkiye'nin Arap ve İslam dünyasıyla ilişkileri hasar almış ve komşularla sıfır sorun politikası işlevini yitirmiştir. Arap Baharı ile birlikte Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde güvenlik eksenli kaygılar yeniden öncelikli hale gelmiştir. Bölgede yaşananlar Türkiye'nin politikasını revize etmesini gerektirmiştir. IŞİD ve PYD gibi terör örgütlerinin etkinliklerini artırması, mülteci krizi, Suriye, Irak ve Libya gibi ülkelerde merkezi otoritenin zayıflaması, büyük güçlerin çıkarlarını korumak için başvurdukları jeopolitik güç oyunları, vekalet savaşları, mezhepçiliğin yükselmesi gibi nedenler Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik ciddi tehditler meydana getirmiştir. Ortaya çıkan tehditler Türkiye'nin dış politikasında değişikliğe yol açmış, yumuşak güçten ziyade sert güç araçlarına öncelik verilmesinde etkili olmuştur (Keyman, 2017: 59-63). Müdahaleci ve iddialı bir dış politika takip eden Türkiye, Katar ve Sudan'da askeri üsler kurmuştur.

Türkiye'nin gücünde yaşanan görece artış, bölgede ortaya çıkan güç ve güvenlik boşluğu, Batı'nın demokrasiyi teşvik politikalarının sağladığı avantaj ve Batı ile ilişkilerin olumsuz seyretmesinden dolayı Türkiye'nin yaşadığı yalnızlık, Türkiye'nin Orta Doğu politikasında köklü değişimlerin yaşanmasına yol açan faktörlerdir (Acar, 2022: 303).

Suriye'de yaşanan iç savaşta otorite boşluğundan faydalanarak etkinliğini artıran PYD'nin Fırat'ın batısını geçmesi üzerine daha aktif politika takip etmeye başlayan Türkiye, sınır güvenliğini sağlamak ve terör tehdidini ortadan kaldırmak için sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmiştir. 2016 yılında "Fırat Kalkanı Harekâtı", 2018 yılında "Zeytin Dalı Harekâtı", 2019 yılında ise "Barış Pınarı Harekâtı" (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023) olmak üzere küresel ve bölgesel aktörlere rağmen gerçekleştirdiği üç sınır ötesi operasyonla kendisine dayatılmaya çalışılan güneyinde terör devleti kurma projesine askeri güçle yanıt vermiştir (Ağır ve Özdemir, 2021: 268).

Arap Baharı süreci Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle (Katar ve Kuveyt hariç) ilişkilerini zedelemiş ve ideolojik rekabet derinleşmiştir. Türkiye, devrimler süresince değişimi desteklerken BAE ve Suudi Arabistan gibi Körfez ülkeleri statükodan yana tavır sergilemişler ve bu süreçte farklı kutuplarda yer almışlardır (Rakipoğlu, 2023: 10). Körfezin statükocu rejimleri bloklaşmaya neden olmuş, Türkiye'yi sınırlandırılması gereken bir ülke olarak görmüşlerdir. Bölgede yeni bir dizayn kurmaya çalışan Suudi Arabistan ve BAE veliahtlarının ideolojik zeminleri Arap milliyetçiliği olmuştur. Bu ideolojik zeminin ötekisi açıktan İran, örtülü olarak ise Türkiye'dir. Temel hedefi İran'a karşı blok oluşturmak olan Körfez ülkeleri Katar'a, Hamas ve bölgedeki diğer gruplara verdiği desteği sonlandırmaya zorlayarak abluka uygulamışlardır. Bu abluka şüphesiz Türkiye'nin de bölgedeki gücünü sınırlandıracaktır. Türkiye ve Katar, Körfez ülkeleri tarafından Müslüman Kardeşler'in savunucuları olarak ötekileştirilmeye çalışılmıştır (Duran, 2021: 21-22). Suudi Arabistan-BAE-Mısır-Bahreyn bloğu karşısında Katar'ı destekleyen Türkiye, ablukanın aşılması için siyasi, ekonomik ve askerî açıdan her türlü desteği sağlamış ve 2021 yılında abluka tamamen kaldırılmıştır (Karataş, 2021: 238).

Arap Baharı sürecinde Türkiye ve İran'ın izlediği farklı politikalar iki ülke arasındaki ilişkilerin olumsuz seyretmesine yol açmıştır. Türkiye ve İran, Suriye ve Irak'ta rekabet etmektedir. İki ülkenin Suriye'de karşı taraflarda yer almasına karşın güvenlik ve ekonomik faktörler iki ülkenin işbirliği yapmalarının önünü açmaktadır.

Türkiye'nin İran ve Rusya ile birlikte yürüttüğü Astana süreci bu duruma örnektir (Tuncel ve Özdemir, 2022: 347). İki ülke arasında Irak konusunda da rekabet yaşanmaktadır. İran, Türkiye'nin Irak'a gerçekleştirdiği operasyonlara bölgesel nüfuzuna tehdit olarak algıladığı için karşı çıkmaktadır. Her ne kadar iki ülke arasında rekabet alanları olsa da ilişkilerin hassas bir dengede yürütüldüğü ve çeşitli alanlarda işbirliği alanlarının bulunduğu söylenebilir.

Arap Baharı sürecinden sonra sert güç politikası izleyen Türkiye, diğer taraftan 2021 yılından itibaren bölgede sorun yaşadığı ülkelerle normalleşme süreci yürütmeye başlamıştır. Bu bağlamda BAE, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır ile karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleştirilmiştir. Dış politikada daha pragmatik bir yaklaşım sergileyen Türkiye ile BAE arasındaki normalleşme sürecinde ciddi mesafeler kaydedilmiştir. ABD'nin EastMed¹³ projesinden desteğini çekmesi, Rusya-Ukrayna Savaşı ile Avrupa'ya enerji transferinde Türkiye'nin öne çıkması ve İran'ın dengelenmek istemesi Türkiye ve İsrail arasındaki normalleşmeyi kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Kaşıkçı davasının nihayete ermesiyle Türkiye-Suudi Arabistan ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir. 2013 yılında Mısır'da gerçekleşen darbeden sonra Türkiye ve Mısır arasında ciddi güvenlik bunalımları yaşansa da iki ülke arasında temkinli de olsa normalleşme süreci başlatılmıştır (Duran, 2022: 27-31).

Arap Baharı'ndan sonra Türkiye'nin Orta Doğu politikası genel olarak değerlendirildiğinde, ulusal güvenlik tehditlerinden dolayı bölgeye yönelik politikasında köklü değişimler yaşandığı ve sert güç araçlarına öncelik verildiği görülmektedir. Suriye ve Irak'a düzenlediği askeri hareketlerle güvenliğini sağlamaya çalışan Türkiye'nin Arap isyanlarından sonra bölgesel rekabetin derinleşmesiyle birçok ülke ile ilişkisi bozulmuş ve bölgede yalnızlaşmaya başlamıştır. Ancak özellikle son yıllarda pragmatik bir yaklaşım benimseyen Türkiye, bölgede sorun yaşadığı BAE, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır gibi ülkelerle yeniden normalleşme süreci başlatmıştır.

¹³ EastMed projesi, Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynaklarını Kıbrıs ve Girit üzerinden Yunanistan'a, Yunanistan'dan İtalya'ya ve nihayetinde Avrupa'ya ulaştırmayı amaçlayan Doğu Akdeniz Boru Hattı projesidir.

3.2.2. ABD ve Orta Doğu

Uluslararası sistemde meydana gelen değişimlerin bölgesel politika üzerindeki etkileri tartışmalıdır. Orta Doğu'nun stratejik önemi tarihsel süreçte büyük güçlerin mücadele etmesine yol açmış, dolayısıyla bölge uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve dengelerinden etkilenmiştir (Saifullah, 2014: 2). 2. Dünya Savaşı dünyadaki dengeleri değiştirerek savaş sonrası yeni bir düzen kurulmasına yol açmıştır. Savaş sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu sistemde İngiltere'nin bölgedeki etki alanını üstlenen ABD, her hegemon güç gibi Orta Doğu ile yakından ilgilenmeye başlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi dünya siyasetini önemli ölçüde etkilemiş, SSCB'nin dağılması ile birlikte rakipsiz kalan ABD, bölgedeki rolünü yeniden tanımlamıştır. 11 Eylül saldırıları ABD'nin bölgeye yönelik politikalarında köklü değişimlere sebebiyet vermiş, bölgede yeni bir düzen inşa etmeye başlamıştır. 2010 yılında başlayan Arap Baharı ise ABD'nin Orta Doğu'ya yönelik politikalarında değişikliğe gitmesine yol açmıştır.

Bu doğrultuda; Orta Doğu'nun ABD açısından önemi ve bölgedeki temel çıkarları incelendikten sonra ABD'nin bölgeye yönelik politikası Soğuk Savaş sonrası (1991-2001), 11 Eylül sonrası (2001-2010) ve Arap Baharı sonrası olmak üzere üç başlık altında analiz edilecektir.

3.2.2.1. Orta Doğu'nun Önemi ve Temel Çıkarları

Çalışmanın ikinci bölümünde bahsedildiği üzere, Orta Doğu'nun kapsamına ilişkin farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Orta Doğu'nun ABD açısından önemi ve bölgedeki temel çıkarlarına değinmeden önce ABD'nin bölgeyi nasıl tanımladığına kısaca bakmak faydalı olacaktır. ABD, Orta Doğu'yu jeostratejik ve askeri planlamaları doğrultusunda Güneybatı Asya'nın parçası şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya göre Orta Doğu; Arap doğusundan İran'a, oradan Afganistan, Pakistan ve Müslüman Orta Asya ülkelerine kadar uzanmaktadır (Bromley, 2011: 599).

ABD'nin Orta Doğu politikasına ilişkin herhangi bir değerlendirme çıkarların analizi ile başlamalıdır. Bölge ABD için oldukça önemlidir çünkü çıkarların doğası karmaşıktır. Öncelikle bölge, yoğun bir Doğu-Batı rekabeti içermektedir. Basra Körfezi, Rusya ile rekabet açısından ABD çıkarları için hayati önem taşıyan birkaç bölgeden biridir (Hunter, 1986: 14). ABD'nin bölgedeki çıkarlarına tarihsel perspektiften bakıldığında, 1. Dünya Savaşı'ndan önce bölgeye pek fazla ilgi göstermediği

görülmektedir. 1930’larda Amerikan şirketleri tarafından petrolün keşfedilmesiyle ABD açısından önemli hale gelmiş ve ABD’li petrol şirketleri bölgede ABD nüfuzunun öncülüğünü yapmaya başlamışlardır (Quandt, 2004: 60; Bromley, 2011: 611).

Aktörleri ve tehlikeleri ile kendine özgü bir yapısı olan Soğuk Savaş döneminde, ABD ile SSCB arasındaki iki kutuplu rekabet, sistemdeki tüm aktörleri etkisi altına almış ve bu rekabet sorunlu yapay bir bölge olan Orta Doğu’da da etkisini göstermiştir (Ahmadov, 2005: 139). 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD, Sovyet etkisinin bölgeye yayılmasını önlemek, bölge petrolüne erişimi sağlamak ve Filistin’de Yahudiler için bir devlet kurmayı amaçlamıştır (Quandt, 2004: 59). Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin yayılmasını durdurmak için komünizm ile mücadele, ABD dış politikasında önemli bir yere sahip olmuştur. Orta Doğu coğrafyası ise komünizmle mücadelenin en can alıcı uygulama alanı olmuştur. Müslüman ülkeleri içeren “Yeşil Kuşak” projesi hayata geçirilerek SSCB çevrelenmeye çalışılmıştır (Ataman, 2006: 402). Sovyetlerin çevrelenmesini ve bölgedeki üstünlüğünü korumak isteyen ABD, bu amaca ulaşmak için 1957 Eisenhower ve 1980’de Carter Doktrini’nin öngördüğü üzere askeri güç kullanımı da dahil olmak üzere ulusal gücünün tüm unsurlarının kullanılmasını içeren bir politika benimsemiştir (Zulfqar, 2018: 127).

Soğuk Savaş döneminde ABD’nin Orta Doğu’daki temel çıkarları; komünizmin yayılmasının engellenmesi, Orta Doğu petrolünün Batı’ya akışının sağlanması ve İsrail’in güvenliğinin sağlanmasıdır (Ahmadov, 2005: 139). SSCB’nin dağılması ile komünizmin rakip ideoloji olmaktan çıkmasının ardından rakipsiz kalan ABD, bölgede devletler sisteminin geleceğini hiç olmadığı kadar etkilemeye başlamıştır (Bromley, 2011: 599). Soğuk Savaş döneminden sonra ABD, bölge devletlerinden Batılı siyasi yönetim biçimini benimsemeleri ve dünya ekonomisine entegre olmalarını istemiştir. Demokrasinin benimsenmesi ve ekonominin liberalleşmesi bölgedeki ABD varlığını meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır (Ahmadov, 2005: 139-140).

2. Dünya Savaşı’ndan sonra bölge ile yakından ilgilenmeye başlayan ABD’nin Orta Doğu’daki temel çıkarları şu şekilde sıralanabilir (Allison ve Blackwill, 2011: 8-9; Byman ve Moller, 2016: 1; Lesser vd., 1998: 172; Salem, 2020: 4);

- Petrole erişim
- Nükleer ve kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesi

- Serbest enerji ve ticaret akışının sağlanması
- Terörizmin engellenmesi
- İsrail'in güvenliğinin sağlanması
- Siyasi ve ekonomik reformun teşviki
- Düşman bir bölgesel hegemonun ortaya çıkmasının engellenmesi
- Rakip büyük aktörlere karşı koymak
- Müttefiklerle iş birliğinin geliştirilmesi
- Batı müttefiki olan geleneksel rejimleri iç ve dış tehditlere karşı koruyarak mevcut istikrarın sürdürülmesi (Arı, 2017: 76).

Orta Doğu ABD'yi ilgilendiren çatışma kaynaklarına sahiptir ve bu bölgesel çatışma kaynaklarının başında Arap-İsrail sorunu gelmektedir (Hunter, 1986: 14). 1960'lardan itibaren ABD ile İsrail arasında giderek daha yakın bir ilişki kurulmuş ve iktidara gelen her yönetim İsrail'in güvenliğini ABD'nin önemli ulusal çıkarı olarak tanımlamıştır. ABD-İsrail ittifakı güvenlik çıkarları, ortak değerler ve toplumsal destek olmak üzere temelde üç sütuna dayanmaktadır. ABD kamuoyunda İsrail ile yakın bağlar desteklenmektedir. Amerikan Yahudi cemaati ve beyaz evanjelist Protestan toplulukları başta olmak üzere İsrail ile yakın ilişkilerin sürdürülmesi taraftarı birçok kesim bulunmaktadır. ABD siyasetinde iki büyük partiden Cumhuriyetçi Parti içerisinde son yıllarda İsrail'e olan desteğin daha güçlü hale geldiği, Demokrat Parti içerisinde ise İsrail'in politikalarına karşı daha kararsız bir tutum sergilendiği görülmektedir (Byman ve Moller, 2016: 16). Şüphesiz Yahudi lobisi, ABD'nin Orta Doğu politikasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İsrail yanlısı politika takip edilmesinde başat bir rol oynayan Yahudi lobisi, Filistin sorununun çözümünün gecikmesinde önemli paya sahiptir (Parlak, 2017: 431). Dolayısıyla ABD'nin bölge politikasının merkezinde İsrail'in güvenliği önemli bir yer tutmaktadır. John Mearsheimer ve Stephan Walt gibi tanınmış bazı yazarlar, İsrail'in güvenliğinin ABD'nin önemli bir çıkarı olmasını eleştirmektedir. ABD'nin İsrail'e verdiği destek Arap ve Müslüman toplumunda ABD karşıtlığını artırarak imajını zedelemektedir. Bu yazarlar, ABD'nin Orta Doğu'da birçok düşmanının bulunmasını İsrail ile olan bağlardan kaynaklandığını savunmaktadırlar (Byman ve Moller, 2016: 16).

Petrole erişim, serbest ticaret ve enerji akışının sağlanması ABD'nin çıkarları açısından önem arz etmektedir. Orta Doğu petrolüne bağımlılığı azalmasına rağmen ABD, küresel ekonomi için hayati öneme sahip enerji akışını korumaya çalışmayı sürdürmektedir (Mueller vd., 2017: 2). Terörizmin önlenmesi ve kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesi ABD'nin bölgedeki bir başka temel çıkarıdır. El-Kaide ve IŞİD gibi selefî cihatçı terörist grupların varlığı ve İran'ın düşmanca bölgesel faaliyetleri ABD çıkarlarını tehdit eden en önemli etkenlerdir (Bell, 2020: 1).

Müttefiklerle iş birliğinin geliştirilmesi, Batı müttefiki olan geleneksel rejimleri iç ve dış tehditlere karşı koruyarak mevcut istikrarın sürdürülmesi bir diğer temel çıkardır. ABD'nin müttefiklerine yönelik tehditler arasında, devlet içi çatışma ve şiddetli aşırıcılık devletler arasında çatışma riskini büyük ölçüde gölgede bırakmıştır. ABD'nin bölgede endişelenmesi gereken yetenekli düşmanı İran, genellikle asimetrik taktiklerle hareket etmektedir. Bu tehditlerin ortaya çıkardığı istikrarsızlık ABD ve Avrupa'daki müttefikleri için tehdit oluşturmaktadır (Muller, 2017: 2).

ABD'nin bölgedeki çıkarlarını tespit ettikten sonra bu çıkarlarını korumaya yönelik bazı tehdit ve zorlukların bulunduğu görülmektedir. Petrole erişim, terörle mücadele, nükleer silahların yayılması ve İsrail'in güvenliğinin sağlanması konularında İran, ABD'nin çıkarlarına tehdit oluşturmaktadır (Byman ve Moller, 2016: 24). ABD çıkarlarına yönelik bölgesel zorlukların yanı sıra bölge dışından kaynaklanan birtakım tehditler de bulunmaktadır. Orta Doğu tarih boyunca büyük güçler için bir çekişme bölgesi olmuştur. Kendi ulusal çıkarları doğrultusunda hareket eden ve ABD çıkarları ile uyuşmayan büyük güçler bölgedeki dinamikleri etkileme kapasitesine sahiptir. Bu doğrultuda Çin ve Rusya, ABD çıkarlarını baltalamaktadır. ABD daha önce büyük bir güç rekabeti ile karşı karşıya kalsa da yükselen Çin ile olan rekabetin geçmişteki zorluklara benzemesi mümkün değildir. Soğuk Savaş döneminde ABD-SSCB rekabetinin aksine Çin'in bölgedeki temel stratejik çıkarları ekonomiktir (Byman ve Moller, 2016: 25-26). Allison ve arkadaşları, ABD'nin hayati ulusal çıkarları açısından derin etkisi olabileceğinden Rusya'nın ABD için en önemli öncelik olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yazarlara göre ABD ile Rusya arasında daha iyi yönetilen ilişki ABD'nin ulusal çıkarları için kritik öneme sahiptir (Allison vd., 2011: 2).

3.2.2.2. ABD'nin Orta Doğu Politikası

19. yüzyıl sonlarında dünya siyasetine belirgin bir şekilde girmeye başlayan ABD, 1. Dünya Savaşı ile uluslararası arenada asıl oyuncularından biri olmuş, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise süper güç haline gelerek dünya siyasetinin kurallarını belirlemeye başlamış, Soğuk Savaş sonrası dönemde ise tek süper güç olarak küresel sahnede yerini almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgeyi derinden etkileyen ABD, 11 Eylül sonrasında Afganistan ve Irak müdahalesi ile bölgede yeni bir düzen inşa etmiştir. ABD'nin Orta Doğu politikasının analiz edileceği bu bölüm, Soğuk Savaş sonrası (1991-2001), 11 Eylül sonrası (2001-2011) ve Arap Baharı sonrası olmak üzere üç dönemde ele alınacaktır.

3.2.2.2.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD'nin Orta Doğu Politikası

Soğuk Savaş döneminde ABD, Orta Doğu'da olası Sovyet yayılmasını sınırlamak için çeşitli politika ve stratejiler geliştirmiştir. Çevreleme, yumuşatma ve caydırıcılık ABD'nin bu dönemde izlediği en dikkate değer politikalar arasındadır. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle komünizm tehdit olarak ortadan kalkmış, ABD tek süper güç haline gelerek (Al Sarhan, 2017: 458) küresel siyasetin temel aktörü konumuna yükselmiştir. Ronald Reagan döneminden (1981-1989) sonra ABD'de George Helbert Walker Bush (1989-1993) iktidara gelmiştir. Baba Bush dönemi, Soğuk Savaş'ın son yılları ve Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarına denk gelmektedir.

Soğuk Savaş sonrası yeni dünya düzeninin en önemli olaylarından biri Körfez petrollerine egemen olmak isteyen Saddam yönetimi altındaki Irak'ın Kuveyt'i işgalidir. Bu işgal ABD'yi ve bölgedeki müttefiklerini harekete geçirmiş, çok uluslu bir koalisyon kurulmuş ve Kuveyt kurtarılmıştır. Bu savaşın önemli sonuçlarından biri, ABD'nin bölgede özellikle petrol kaynağı bulunan Basra Körfezi'nde kontrol kurmasıdır (Kurt, 2004: 173-174). ABD, Körfez'deki varlığını genişletse de birçok devlet dışı aktör ABD'nin bölgedeki varlığına direnmeye başlamıştır. Bu gruplar Soğuk Savaş döneminde ABD'nin teknik ve istihbarat desteği ile SSCB'ye karşı savaşmışlar, o dönemde Batı medyası tarafından mücahit, daha sonra terörist olarak nitelendirilmişlerdir (Rahman, 2010: 37).

SSCB'nin çökmesinden sonra ortaya çıkan “Yeni Dünya Düzeni” ve küreselleşme ABD'nin ulusal çıkarlarını önceleyen bir şekilde geliştirmiştir (Parlak, 2017: 432).

ABD'nin Orta Doğu politikası, stratejik yeni dünya düzeni çerçevesinde şekillenmiştir (Chomsky, 1991: 14). 1993-2001 yılları arasında ise Demokrat Parti adayı Bill Clinton ABD Başkanı olmuştur. ABD, Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel ve bölgesel başat aktör konumunu kullanarak bölgede yeni bir düzen kurmaya çalışmıştır. Bush yönetiminin son döneminde başlayan Clinton döneminde yeni unsurlar eklenerek geliştirilen strateji üçayak üzerine oturtulmuştur. Üçayaklı bu strateji Arap-İsrail barış süreci, çifte çevreleme politikası (İran ve Irak) ile siyasi ve ekonomik reformlardan oluşmaktadır (Altunışık, 2009: 71). Çifte çevreleme politikası ile Arap-İsrail barış sürecini sekteye uğratacağı hem de yeni düzene karşı olacaklarını düşündüğü İran ve Irak'ı tecrit etmek istemiştir. Clinton yönetiminin çifte çevreleme politikası Irak'ta Saddam rejimini devirmeyi ve İran'da rejimi yeniden düzenlemeyi amaçlamaktadır (Hudson, 1996: 340). 1990'larda ABD'nin Orta Doğu politikası; BM yaptırımları ve füze saldırıları ile Irak'ı zayıflatmak, İran'ın nükleer programı ve insan hakları ihlalleri ve Sünni ülkelere tehdit oluşturduğunu ileri sürerek uluslararası toplumda İran'a karşı kaygı oluşturmak, bölgedeki Arap ülkelerini İsrail ile diyalog kurmaya teşvik etmek üzerine odaklanmıştır (Rahman, 2010: 38). ABD, İran ve Suriye gibi ülkeleri terörist devletler olarak nitelendirip uluslararası toplumdan dışlayarak cezalandırmaya çalışmıştır. Çifte çevreleme politikası ile ABD, artık Irak ve İran arasında güçler dengesi kurma ve birbirine karşı kullanma politikasından vazgeçmiştir. Şüphesiz bu politika değişikliğinin temel nedeni, SSCB'nin dağılması ile bu ülkeleri destekleyecek güçlü bir aktörün artık bulunmamasıdır.

1990'lı yıllarda ABD'nin bölgeye yönelik politikasında ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bölgede siyasi ve ekonomik reformu teşvik eden ABD, Cezayir örneğinde olduğu gibi siyasi reformlardan en çok siyasal İslamcıların faydalanacağını anladığından bu politikasından vazgeçmiştir. Diğer politikası Arap- İsrail barış sürecinde de sorunlar yaşanmış, her ne kadar 1994'te Ürdün ile İsrail arasında barış anlaşması yapılsa da 1990'ların ikinci yarısında önemli krizlerle karşı karşıya kalınmış, ilerleyen süreçte barış süreci sona ermiştir. Çifte çevreleme politikası da ciddi sorunlarla karşılaşmış, ABD'nin Irak politikası bölge ülkeleri ve diğer aktörler tarafından eleştirilmeye başlamıştır. İran'ı kuşatma politikası ise başlangıcından itibaren hiç kabul görmemiştir (Altunışık, 2009: 73-74).

Cumhuriyetçi Parti adayı George W. Bush yönetimi Ocak 2001’de göreve başlamıştır. Clinton yönetiminin Orta Doğu politikasını başarısız bulan Bush, köklü değişiklikler yapma iddiası ile iktidara gelmiştir (Kurt, 2014: 176). Bush yönetimi Clinton dönemi politikalarının zayıflık gösterdiğini ve hem Irak hem de İran’da başarısız olduğunu iddia etmiştir (Saifullah, 2014: 7). Bush dönemi, realist politikaların idealist politikalara galip geldiği dönemdir. Bush yönetiminin düşünsel arka planında, yeni-muhafazakarlık önemli yer tutmaktadır. Yeni-muhafazakârlar ABD’nin güçlü bir orduya sahip olduğunu vurgulamakta ve bu askeri gücü dünyayı kendi çıkarlarına göre şekillendirmek için kullanabileceğine inanmaktadırlar (Mearsheimer, 2005).

3.2.2.2.2. 11 Eylül Sonrası ABD’nin Orta Doğu Politikası

11 Eylül 2001’de New York’taki Dünya Ticaret Merkezi’ne ve Pentagon’a yönelik gerçekleştirilen ve yaklaşık 3000 insanın yaşamını kaybetmesine neden olan terör saldırıları, ABD’nin Orta Doğu politikasında hızlı ve radikal değişikliklerin yaşanmasına yol açmış (Halabi, 2009: 97) ve ABD dış politikası yeni bir döneme girmiştir. George W. Bush 27 Eylül 2001’de kongrede, ABD dış politikasının esaslarını belirleyen ve daha sonra “Bush Doktrini” olarak adlandırılacak bir konuşma yapmıştır. Bush konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir (Stein, 2002: 59);

Her türlü istihbarat aracını, hukuki yaptırımı, mali etki ve gerekli silahları kullanarak küresel terör şebekesini yok edeceğiz. Teröristlerin mali kaynaklarını kurutacağız, birbirlerine düşüreceğiz, onları kaçacakları yer kalmayınca kadar süreceğiz, teröristlere yardım eden devletleri takip edeceğiz... Dünyanın neresinde olursa olsun devletlerin bir karar vermesi gerekir: bizimle misiniz yoksa teröristlerle mi? Bugünden itibaren teröristleri barındırmaya veya desteklemeye devam eden devlet ABD tarafından düşman rejim olarak dikkate alınacaktır....

11 Eylül saldırılarına kadar ulusal güvenliğine yönelik ciddi bir tehditle karşılaşmayan ABD, artık güvenliği söz konusu olduğunda tek başına hareket edebileceğinin sinyallerini vermiştir. Başkan Bush konuşmasında “bizimle misiniz yoksa teröristlerle mi” diyerek diğer ülkeleri mutlak bir tercihe zorlamıştır.

Bush doktrini 11 Eylül öncesi dış politikadan keskin bir dönüşü ifade etmektedir. 11 Eylül sonrasında ABD, geleneksel dış politika stratejileri olan çevreleme ve caydırıcılık stratejilerini terk ederek “önleyici müdahale” stratejisini uygulamaya başlamıştır (Jervis, 2003: 365). Bu strateji, saldırıyı beklemeden ABD’ye tehdit oluşturan ülkelere karşı doğrudan harekete geçileceğini öngörmektedir. Temel mantığı, rakibe ilk saldırı fırsatı vermemek, saldırı düzenlenmeden harekete geçilerek rakibin saldırı kapasitesini ortadan kaldırmaktır. ABD’nin bu stratejisi özellikle kitle imha silahlarına sahip olmaya çalıştığını ve terörü desteklediklerini iddia ettiği İran, Irak ve Suriye gibi ulusal çıkarlarına tehdit algıladığı ülkelere karşı yasal olmayan güç kullanımına zemin hazırlamıştır (Arı, 2017: 128-129). Bush doktrini ile birlikte ABD, küresel barışçıl lider olarak geleneksel rolünden uzaklaşmış, yayılmacı bir dış politika izleyerek küresel hegemonyasını pekiştirmeye çalışmıştır (Jervis, 2003: 365).

11 Eylül’den sonra agresif bir politika izleyen ABD, saldırılardan doğrudan El-Kaide’yi sorumlu tutmuş, Taliban rejimi ile ilişkisinden ötürü Afganistan’ı işgal ederek Taliban rejimine son vermiştir. 2003 yılında ABD, BMGK kararlarına uymadığı ve kitle imha silahları ürettiği gerekçesiyle uluslararası kamuoyundan kabul görmeden tek taraflı olarak Irak’ı işgal etmiştir (Prifti, 2017: 91-92). Irak Savaşı, Bush yönetiminin teröre karşı başlattığı savaşın ikinci aşamasıdır. Afganistan işgali genel olarak uluslararası arenada kabul görürken, Irak’ı işgali ise ciddi tepkilere yol açmıştır (Fischer, 2012: 141). 11 Eylül’den sonra ABD politikasında “Sovyet tehdidi” retoriği yerini “terör tehdidi” retoriğine bırakmıştır (Arı, 2010: 57). 11 Eylül sonrasında ABD’nin söylemleri sertleşmiş ve radikal İslam düşman olarak algılanmıştır. Bu doğrultuda da Hamas gibi örgütler düşman ilan edilmiştir.

11 Eylül sonrası yeni-muhafazakârlar dış politikanın belirlenmesinde etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD’nin 2001’de Afganistan’ı, 2003 yılında ise Irak’ı işgal etmesinde yeni-muhafazakârlar belirleyici olmuşlardır. John Mearsheimer, Irak Savaşı’nın Bush yönetimi tarafından benimsenen yeni-muhafazakâr ideolojinin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir (Mearsheimer, 2005). Benzer şekilde Francis Fukuyama¹⁴ (2006), yeni-muhafazakâr düşüncenin Irak savaşına yol açtığını

¹⁴ Francis Fukuyama, “Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika” isimli eserinde, hem politik bir sembol hem de bir düşünce biçimi olan, kendisinin de içinde olduğu neo-con düşüncüyü daha fazla destekleyemeyeceğini belirtmektedir. Bush yönetiminin neo-con düşüncüyü yanlış yorumladığını, güç

savunmaktadır. Yeni-muhafazakârlar, Soğuk Savaş döneminden beri ABD karşıtı olan Irak, İran, Suriye ve Libya gibi ülkeleri dönüştürme çabası içerisine girmiştir. Suriye diğer üç ülke kadar zengin enerji kaynaklarına sahip olmasa da İsrail karşıtı örgütlerin desteklenmesinde ve Lübnan üzerindeki etkisi sebebiyle Orta Doğu'da ABD çıkarlarına ters düşmektedir (Özkan, 2021: 36).

Bush yönetimi için Orta Doğu, yeni dış ve güvenlik politikaları açısından özel bir önem taşımaktadır. Bu durumun üç temel nedeni bulunmaktadır. İlki; bölgenin dünya petrol rezervlerinin %60'ından fazlasını barındırmasıdır. Petrol, ABD'nin küresel hegemonyası için önemlidir. İkincisi; Bush yönetimi ABD hegemonyasına karşı temel direnişin Arap/Müslüman dünyasından geldiğine inanmaktadır. Bu bağlamda Bush yönetimi Samuel Huntington tarafından ortaya atılan Medeniyetler Çatışması tezinin parametreleri çerçevesinde hareket etmiştir. Akabinde 11 Eylül saldırıları bu tezi güçlendirmiştir. Üçüncüsü; yeni-muhafazakârlar için İsrail'in güvenliği özel bir önem taşımaktadır (Saifullah, 2014: 7). Bu faktörlerin etkisiyle güvenliğin sağlanması ve bölgenin yeniden yapılanması büyük önem taşımıştır.

Bush yönetiminin bölge politikasının önemli bir ayağını Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) oluşturmaktadır. BOP'un fikir babaları yeni-muhafazakarlardır. BOP; Doğu Akdeniz'de Mısır, İsrail, Türkiye, Ürdün, Filistin, Suriye, Lübnan'ı, Kuzey Afrika'da Tunus, Mısır, Libya, Fas ve Cezayir'i, Körfezde İran, Irak, Suudi Arabistan, BAE, Katar, Kuveyt, Bahreyn, Umman, Yemen'i, Orta Asya ve Kafkasya'da ise Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Bangladeş, Pakistan ve Afganistan'ı kapsamaktadır (Varlık, 2014: 512). Orta Doğu'da yükselen tehditlerin engellenmesi, Batı ile uyumlu küresel ekonomik sisteme daha fazla entegre edilmiş yönetimler aracılığıyla istikrarın oluşturulması ve stratejik enerji kaynaklarının kontrolü BOP'un üç temel hedefidir. ABD BOP ile siyasi, ekonomik ve sosyal anlamdaki hedeflerini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Siyasi anlamda; uluslararası terörü, köktenci İslamcı Batı karşıtlığını, insan kaçakçılığını, uyuşturucu ticaretini, organize suç örgütlerini önlemeyi hedeflemiştir. Ekonomik açıdan; bölge ekonomilerinin küresel ekonomi ile uyumlu hale getirilmesini, stratejik enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamayı amaçlamıştır. Sosyal açıdan; insan, kadın, azınlık ve

kullanımını aşırı bir biçimde vurgulayan bir politikayı haklı çıkarmak için kullanıldığını sonuç olarak Irak savaşına neden olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Francis Fukuyama, *Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*, 2006, Profil Yayıncılık.

çocuk haklarının geliştirilmesini hedeflemiştir. Tüm bu amaçlar ile birlikte İsrail'in bölgesel yalnızlığına son verilmesini ve küresel ölçekte ABD'ye rakip olabilecek ülkelerin bölgeden tecrit edilmesini amaçlamıştır (Varlık, 2014: 512-513). BOP, Orta Doğu'da demokratikleşme ve ekonomik reformları gerçekleştirmek için gerekirse askeri güç kullanılmasını öngörmektedir (Altunışık, 2009: 76).

“Değişim” sloganı ile ABD'nin 44. Başkanı seçilen Obama'nın söylemleri ve belirli ölçüde politikaları Bush yönetiminden farklılaşmaktadır. Obama yönetimi Bush yönetiminden farklı olarak güç kullanımı yerine müzakere ve diyaloga öncelik vermiş, tek taraflı yerine çok taraflı politikaları savunmuştur (Altunışık, 2009: 78). Obama, ABD'nin Müslüman dünya nezdindeki olumsuz algısını ve yükselen ABD karşıtlığını değiştirmeye çalışmıştır (Altunışık, 2009: 79). Bu doğrultuda Obama 2009 yılında Kahire'de yaptığı konuşmada ABD ile Müslüman dünyası arasında yeni bir başlangıç sözü vermiştir (Dodge, 2012: 214).

Obama 2009 yılında göreve geldiğinde küresel ekonomik kriz, Orta Doğu barış sürecinin bozulması, nükleer silahların önlenmesinin İran ve Kuzey Kore rejimleri tarafından erozyona uğraması gibi zorlu bir dış politika gündemi devralmıştır. Obama Amerikalıların dünya ile nasıl başa çıkması gerektiğine dair yeni bir vizyon geliştirmiştir. Tek başına yumuşak güç¹⁵ nadiren zorlu sorunları çözer. Bu nedenle Obama yönetimi farklı bağlamlarda sert ve yumuşak güç kavramlarını birleştiren dış politikasını “smart power (akıllı güç)” şeklinde adlandırmıştır (Nye, 2012: 97).

Obama, ABD'nin uluslararası bir probleme çok derinden müdahil olmaktansa müttefiklerini, NATO gibi örgütleri ve bölgesel nitelikteki örgütleri özendirerek yükün paylaşılmasının daha uygun bir seçenek olduğunu savunmaktadır. ABD'nin savunma bütçesinde öngörülen kısıtlama, Arap coğrafyasında meydana gelen devrimlerin ortaya çıkarttığı olumsuz sonuçlar, İsrail ve Suudi Arabistan'ın bölgede zayıflaması ve Mısır ile tarihsel stratejik iş birliğinin sorgulanmaya başlaması Obama'nın bu yöneliminin güçlenmesine yol açmıştır (İzol, 2016: 123-124).

¹⁵Yumuşak güç kavramı ilk defa Joseph Nye tarafından 1990 yılında kullanılmıştır. Nye'e göre yumuşak güç, "başkalarını cezbetme, onların kalbini ve zihnini kazanma yeteneği"dir. Nye, yumuşak gücü hegemonyanın rıza boyutu olarak ele almaktadır. Bkz. Joseph Nye, *Bound to Lead: Changing Nature of American Power*, New York, 1990.

Yeni-muhafazakârların Orta Doğu'ya yönelik izlediği politikalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Obama, Afganistan ve Irak başta olmak üzere ABD askeri varlığının gereğinden fazla olduğunu savunarak askeri varlığın azaltılmasını dış politikada öncelik haline getirmiştir. Obama, “Geriden Liderlik” olarak adlandırılan politika benimseyerek ABD için maliyetleri azaltıp müttefiklerden yararlanarak hedeflerini gerçekleştirmek istemiştir (Özkan, 2021: 41).

Obama ile Bush yönetimlerinin bölgeye yönelik politikalarında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bush döneminde iddialı, önleyici müdahaleye dayanan saldırgan politikanın yerine Obama daha az iddialı, çok taraflı ve daha az maliyetli bir politika takip etmiştir. Obama ve Bush dönemlerinde ABD'nin Orta Doğu politikasındaki en keskin ayırım, işgallere başvurulmaması ve ABD'nin askeri varlığının azaltılmasıdır.

3.2.2.2.3. Arap Baharı Sonrasında ABD'nin Orta Doğu Politikası

Orta Doğu'da mevcut siyasi, ekonomik ve toplumsal dinamiklerin uzun süredir değişime dair sinyaller vermesine karşın değişim talebi beklenmedik ve kontrolsüz şekilde ortaya çıkmıştır. Diğer pek çok bölgesel ve küresel aktörler gibi ABD'de bu duruma hazırlıksız yakalanmış, Arap Baharı olarak nitelendirilen halk hareketlerine çelişkili tepkiler vermiştir (Köse ve Tüzgen, 2021: 134). Arap Baharı, Obama yönetiminin demokrasinin yayılmasına yönelik politikasının test edilmesine neden olmuştur. Obama, Bush yönetiminin demokrasinin yayılması misyonu üzerindeki olumsuz imajı düzeltmek isterken diğer taraftan müttefik olduğu liderlere yönelik gösteriler düzenlenmiştir. Halk hareketleri karşındaki pozisyonunu netleştirmede zorlanan Obama yönetimi, gösterileri demokrasi şeklinde yorumlayarak müttefiklerini koruma konusunda isteksiz davranmıştır.

Aralık 2010'da Tunus'ta başlayan gösteriler kısa sürede bölge ülkelerine sıçramıştır. ABD, Tunus'ta protestolar başladıktan sonra nasıl yanıt vereceği konusunda kararsızlık yaşamış, ciddi bir açıklama yapmamış, protestoculara destek vermek yönünde bir eylemde bulunmamıştır. Halk demokrasi talebinde bulunsa da rejim değişikliğinden yararlanacak olanların İslamcı aktörler olma olasılığı tedirginliğe yol açmıştır (Heydemann, 2014: 309). Tunus'ta Zeynelabidin Bin Ali'nin 14 Ocak 2011'de Suudi Arabistan'a kaçmasıyla 23 yıllık otokratik yönetim sona ermiştir (Pinto, 2012: 112). Bin Ali rejiminin devrilmesiyle Obama, demokratikleşme taleplerine destek vermeye

başlamış ve “Amerika Birleşik Devletleri Tunus halkıyla birliktedir ve Tunus toplumunun demokratik hedeflerini desteklemektedir” (CBS News, 2011) şeklinde açıklama yapmıştır. ABD’nin bu tutumu, demokrasiyi yayma misyonuna rağmen bölgede otokratik rejimlerle olan ilişkisinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Arap Baharı sürecinde olaylar ABD’nin bölgede en istikrarlı ortaklarından biri olan Mısır’a sıçradığında yaşanan gelişmeler ABD tarafından endişe ile karşılanmıştır. Mısır, bölgede İsrail’den sonra ABD’nin en çok yardım yaptığı ikinci ülkedir. Yavaş hareket ederek rejime karşı yapılan protestoların hafiflemesini sağlamaya çalışan ABD, bu süreçte Mısır ordusuyla olan ilişkisine özel önem vermiş ve orduyu şiddeti dizginlemesi için ikna etmiştir. Bölgedeki imajını düzeltmeye çalışan ABD, Mübarek’in gitmesi için Mısır ordusu ile işbirliği yapmıştır (Lynch, 2011: 36-37). Mübarek’in 11 Şubat’ta istifa etmesinden sonra yetkilerinin tamamı ordunun eline geçmiş ve böylelikle geçiş sürecinin en önemli aktörü ordu olmuştur (Özdemir, 2020: 83). ABD, Mübarek rejiminden sonra geçiş sürecini ordu aracılığıyla kontrol etmeye çalışmıştır. Mısır’da Müslüman Kardeşler’in iktidara taşınması sonrasında, 2013 yılında Mısır tarihinde ilk kez seçimle iş başına gelmiş Cumhurbaşkanı’nın askeri darbe ile görevden alınmasına ses çıkarmayan ABD, karşı devrim sürecini anti demokratik bir müdahale olarak nitelendirmemiş, Dışişleri Bakanı John Kerry, askeri darbeyi demokrasinin yeniden tesisi şeklinde yorumlamıştır (Gordon ve Fahim, 2013). Bu durum ise ABD’nin demokrasiyi yayma konusunda ikircikli tutumunu bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Arap Baharı sürecinde devrim rüzgarları Libya’ya sirayet ettiğinde ise ABD, Tunus, Mısır ve Bahreyn’den farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Kaddafi rejimi Soğuk Savaş döneminden itibaren ABD tarafından tehdit olarak görülmüştür. 13 Ocak 2011’de Albay Kaddafi’ye karşı başlayan protestolara rejim şiddetle karşılık vermiş ve Libya iç savaşa sürüklenmiştir. Libya’nın savaşa sürüklenmesiyle ABD, protestoculara destek vermiştir. Savaşa doğrudan müdahil olmak istemeyen ABD, BM ve NATO gibi uluslararası örgütleri harekete geçirmiştir. 17 Mart 2011’de BMGK, uçuşa yasak bölge oluşturulmasına izin veren ve sivilleri korumak adına her yola başvurmayı mümkün kılan 1973 sayılı kararı kabul etmiştir (Blomdahl, 2018: 6). Akabinde NATO kuvvetleri 19 Mart’ta Libya’ya müdahalede bulunmuştur. ABD’nin Libya müdahalesi Obama tarafından “insani müdahale” olarak nitelendirilmiştir. Bu politika akıllı güç stratejisinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Koruma sorumluluğu altında uluslararası bir

koalisyonla müdahalede bulunulması ABD'nin tek taraflı hareket etmediğini ve yükün paylaşılması stratejisini uyguladığını göstermektedir (The White House, 2011). ABD'nin Libya'daki rejim değişikliğinde çok uluslu gücün kullanılması Obama yönetiminin yükün paylaşılması stratejisinin başarıya ulaşmasına verilecek iyi bir örnektir. Irak'ta yaşanan kötü tecrübenin aksine, askeri birliklerle doğrudan müdahaleden kaçınılmış, Kaddafi'nin devrilmesi için muhalif güçlere siyasi ve askeri destek sağlanmıştır (İzol, 2016: 124). 20 Ekim'de muhalifler tarafından Kaddafi'nin Sirte'de yakalanarak öldürülmesiyle (Arı, 2017: 475) 1969 yılında iktidara gelen Kaddafi rejimi tarihe karışmıştır. Kaddafi'nin devrilmesinden sonra demokrasi ve refah ortamına kavuşulamamış ve Libya ikinci kez iç savaşa sürüklenmiştir. Kaddafi sonrasında Libya parçalanmış, yerel aktörlerin çoğalması ile vekalet savaşına zemin hazırlanmıştır. Nitekim bu doğrultuda Obama, görev süresi sona ererken Libya müdahalesini başkanlık görevinde yaptığı en büyük stratejik hatalardan biri olarak nitelendirmiştir.

Mart 2011'de olaylar Suriye'ye sirayet etmiş ve ülke günümüzde devam eden bir iç savaşa evrilmiştir. ABD ile Suriye arasında her zaman derinden bir güven bunalımı yaşanmıştır. Gösteriler başladığında ABD, Esad yönetimine şiddete başvurmaması gerektiği çağrısı yapmıştır. Esad rejiminin gitmesi gerektiğini açıklayan Obama, Ağustos 2012'de diplomatlarını geri çekmiştir. Obama Suriye'ye doğrudan müdahil olmak istememiş ve konuyu BM'ye taşımıştır. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nde daimî üyelerden Rusya ve Çin Suriye'ye yönelik müdahaleyi reddetmişlerdir (Akgün, 2012: 13-14). Beyaz Saray'ın Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Körfez bölgesi koordinatörlüğü görevini yürüten Philip Gordon'a göre (2015), Obama yönetimi Cumhuriyetçiler tarafından Suriye'de rejimin devrilmesinde kararlı adımlar atılmadığı için eleştirilmekte ve muhalefetin daha fazla silahlandırılmasını istemektedirler. Gordon'a göre, ABD'nin Suriye politikasındaki esas sorun hedefler ve araçlar arasındaki uyumsuzluktur. Bu uyumsuzluğun giderilmesi için ise maliyeti ne olursa olsun ya araçları artırmak ya da hedefleri değiştirmek gerekmektedir. Gordon'un tespitlerinden yola çıkarak ABD'nin hedeflerini değiştirdiği ifade edilebilir. ABD, rejimin düşme politikasından vazgeçerek Suriye'ye yönelik politikasını IŞİD ile mücadele üzerine şekillendirmiş ve ılımlı muhalefeti silahlandırmak yerine PYD kartını kullanarak vekalet savaşı yürütmeyi tercih etmiştir (Tuncel ve Özdemir, 2022: 348). ABD'nin Suriye'ye yönelik izlediği bu politika, iç savaşın uzamasına neden olmuştur.

Ocak 2017’de başkanlık görevine Donald Trump gelmiştir. Trump ve ekibi politikalarını “First America” (önce Amerika) sloganı ile özetlemişlerdir. Trump’a göre dış politika ideolojiden ziyade ulusal çıkarıya dayanmalıdır. Amerikan çıkarları her şeyin üzerindedir ve hiçbir şeye feda edilemez (Arı, 2017: 162-163). Bu doğrultuda Trump’ın Orta Doğu politikasının temel öncelikleri İran’a olabildiğince baskı, İsrail’e güçlü destek ve Körfez’i tek eksen etrafında birleştirme olmuştur. Trump’ın izlediği bu politika İsrail ile Körfez ülkelerinin yakınlaşmasını sağlamıştır (Duran, 2021: 12). Trump, Aralık 2017’de Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanımış, ABD büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma kararı almıştır. Trump bu hamleleri ile Filistin meselesinin ABD ve birçok Arap devleti tarafından artık bölgedeki en önemli mesele olarak görülmediğinin sinyalini vererek bunun yerine İran’ın genişlemesini öne çıkarmıştır. İran ile imzaladığı nükleer anlaşmadan geri çekilmiştir. Trump ABD’nin bölgedeki geleneksel müttefiklerine önem vermiş, Obama döneminde Suudi Arabistan ile yıpranan ilişkileri düzeltmek için göreve geldikten sonra ilk yurt dışı gezisini Suudi Arabistan’a yapmıştır. Geleneksel müttefikleri olan Mısır ve Ürdün yüksek düzeyde ABD desteği almaya devam etmiştir. Ayrıca Mısır’da insan hakları ve hukukun üstünlüğü ihlallerini görmezden gelmeye devam etmiştir (Jeffrey, 2021: 14-17; CFR, 2023).

Trump’ın politikası Körfez ülkeleri ile Türkiye ve Katar arasında gerilim yaşanmasına yol açmıştır. 2017’de Katar ablukasıyla bölge ülkeleri arasında yaşanan sert rekabet zirveye ulaşmıştır. Biden yönetiminin göreve gelmesi bölge ülkelerini yeni bir stratejik değerlendirmeye yöneltmiştir. Trump döneminde İbrahim Anlaşmaları ile ivmelenen İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki normalleşme devam ederken Körfez ülkeleri-Katar, Körfez ülkeleri-Türkiye ve Körfez ülkeleri-İran arasında üç yeni normalleşme trendi ortaya çıkmıştır (Duran, 2021: 12-13).

Arap Baharı sürecinden sonra ABD’nin bölgede etkinliğinin azaldığı yönünde yaygın bir görüş bulunmaktadır. ABD’nin bölgede etkisinin azalması Obama ile başlayan, Trump ve Biden ile devam eden tercihten kaynaklanmaktadır. Afganistan ve Irak müdahalelerindeki başarısızlık ABD elitleri ve kamuoyu tarafından yaygın şekilde kabul edilmektedir. ABD artık masrafları gittikçe artan müdahaleler yerine bölgesel müttefikleri üzerinden güç projeksiyonu ve rota belirleme hamlelerine girişen bir strateji benimsemiştir (Duran, 2021: 15).

ABD'nin Arap Baharı'ndan sonra politikaları genel olarak değerlendirildiğinde öncelikle Arap Baharı'na tavrının sürecin seyrini önemli ölçüde etkilediği görülmektedir. ABD aslında attığı adımlardan çok atmadığı veya atmaktan imtina ettiği adımlarla sürecin şekillenmesine katkı sağlamıştır. Tunus ve Mısır'daki rejimlerin düşmesi ile iki ABD yanlısı müttefikini kaybetmesine rağmen rejimlerin devrilmesine pek ses çıkarmamış, Libya'da ise Kaddafi'nin devrilmesinde etkin rol oynamıştır. Bahreyn'de Suudi Arabistan'ın askeri müdahalesine sessiz kalmış, Yemen'de karşı devrim sürecine ses çıkarmamıştır. ABD'nin çekimser kalması bölgedeki güç boşluğunu derinleştirmiş, Trump'ın göreve gelmesi ile bölgedeki kutuplaşma yükselişe geçmiştir. Hem Obama hem Trump hem de Biden yönetiminde bölgeye yönelik politikalarda farklılıklar bulunmasına karşın ABD, masrafların gittikçe artması ve kamuoyunda oluşan tepkiden dolayı bölgeye yönelik doğrudan müdahalelerden uzak durmayı tercih etmektedir.

3.2.3. Rusya Federasyonu ve Orta Doğu

Uluslararası sistemde meydana gelen değişimlere bağlı olarak Orta Doğu bölgesinde de zaman içerisinde değişimler yaşanmıştır. Bölgedeki mevcut jeopolitik ortam Soğuk Savaş'ın galibi ABD tarafından şekillenmiş, SSCB ise siyasi bütünlüğünü kaybederek dağılmıştır. SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu, bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Orta Doğu, Rus dış politikasında yeniden öne çıkmıştır. Rusya'nın bölgedeki nüfuzu Arap Baharı ve özellikle Suriye'de yaşanan iç savaş sonrası belirgin şekilde yükselişe geçmiştir. Bölge, Rusya'nın küresel güç olup olamayacağını ispatlaması açısından önem arz etmektedir. Bu bölümde Orta Doğu'nun Rusya açısından önemine değinilerek bölgedeki temel çıkarları tespit edilecektir. Sonraki bölümde ise Soğuk Savaş sonrası dönemde genel hatlarıyla Rusya'nın Orta Doğu politikası analiz edilecektir.

3.2.3.1. Orta Doğu'nun Önemi ve Temel Çıkarları

Orta Doğu, Rusya Federasyonu açısından küresel ve bölgesel çıkarlarını kapsayan jeopolitik açıdan büyük öneme sahip bir bölgedir. Bu nedenle Rusya, bölgedeki ağırlığını artırmak için aktif bir politika takip etmektedir (Magen ve Moldavsky, 2011: 78).

Rusya'nın Orta Doğu politikasının şekillenmesinde coğrafi, tarihsel, demografik ve ekonomik olmak üzere temelde dört faktör etkilidir (Erşen, 2021: 55-56). İlk olarak, Orta Doğu Rusya'nın küresel ölçekte hedeflerini gerçekleştirebilmesi için coğrafi açıdan

özel bir önem taşımaktadır. İkincisi; tarihsel olarak bölge Rusya ile Batı arasında yaşanan nüfuz mücadelesinin merkezinde yer almakta ve Rusya, Orta Doğu'yu Batı karşısında bir pazarlık kozu olarak görmektedir (Bechev, 2021: 5). Batı ile tekrarlanan çatışmalar Rusya'yı Orta Doğu'da faaliyetlerini yoğunlaştırmaya zorlayan ana faktörlerden biridir. Üçüncü faktör ise demografiktir. Rusya'da yaklaşık 16 milyon Müslüman nüfus bulunmaktadır. Ülke nüfusunun %12'sine tekabül eden Müslüman topluluklar ile bölge halkı arasında dini açıdan güçlü bağlar bulunmaktadır (Trenin, 2016; Bechev vd., 2021: 5). Rusya'da büyük ve dinamik Müslüman nüfus ve Orta Doğu'nun İslam dünyasının merkezi olduğu göz önüne alındığında bölgenin Rusya açısından önemi ortaya çıkmaktadır (Kaczmarek, 2011: 2). Bölgede İslami hareketlerin yükselişi Rusya'daki Müslüman nüfusta yankı uyandırmış, radikal hareketlerin gelişmesine yol açmıştır (Malashenko, 2013: 1). Radikal hareketler Rusya tarafından sürekli bir tehdit olarak algılanmaktadır. Dördüncüsü ise ekonomik faktörlerdir. Rusya enerji kaynaklarına bağımlı olmaması sebebiyle bölge, Rusya açısından hayati önem taşımazken (Baharçipek ve Ağır, 2020: 4), Rus silah ve enerji şirketleri açısından büyük önem arz etmekte ve dolayısıyla Rusya'ya ekonomik açıdan önemli fırsatlar sunmaktadır (Bechev vd., 2021: 5). Bununla birlikte enerjiye bağımlı olmamasına rağmen ekonomisinin büyük çoğunluğu petrol ve doğalgaz ihracatına dayandığı için bölgede yaşanan gelişmeler Rusya açısından önemlidir.

Yukarıda bahsedilenler doğrultusunda Rusya'nın Orta Doğu'daki temel çıkarları şu şekilde sıralanabilir (Trenin, 2016; Baharçipek ve Ağır, 2020: 4; Trenin, 2021: 21);

- Rusya'nın uluslararası politikada büyük güç olduğunu ispat etmek
- ABD'nin bölgede etki alanını sınırlandırmak
- Dünya enerji piyasalarına hâkim olmak
- Yükselişe geçen radikal hareketleri kontrol altına almak
- Bölgedeki dost rejim ve güçleri desteklemek, kalıcı jeopolitik ittifaklar kurmak
- Bölgede Rus askeri varlığı oluşturmak
- Silah, petrol, gaz pazarlarında Rusya'nın varlığını genişletmek
- Basra körfezinin zengin ülkelerinden Rusya'ya yatırım çekmek

- Türkiye ve Mısır gibi ilerde kendisine rakip olabilecek bölgesel aktörlerin güçlenmesini önlemek
- Arap Baharı'nın dinamiklerini tersine çevirmek
- Suriye'yi bölgede jeopolitik bir kale ve askeri üs haline getirmek

3.2.3.2. Rusya'nın Orta Doğu Politikası

Rusya Federasyonu, Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu'da büyük bir prestij sahibi olan SSCB'nin en büyük varisi ve ardılı olarak uluslararası politika sahnesinde yerini almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ekonomik ve politik sorunlardan dolayı bölge ihmal edilirken 2000'li yıllardan sonra Putin'in iktidara gelmesi ile Rusya'nın Orta Doğu politikası büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Arap Baharı ise Rusya'nın politikasında değişikliğe gitmesine ve bölgede etkinliğini artırmasına yol açmıştır. Bu nedenle Rusya'nın Orta Doğu politikası, 1990-1999 arası dönem, 1999-2011 arası dönem ve Arap Baharı sonrası dönem olmak üzere üç başlık altında analiz edilecektir.

3.2.3.2.1. 1990-1999 Arası Dönem: Orta Doğu'dan Çekilme

SSCB 1991'de dağıldığında halefi Rusya Federasyonu, uluslararası sistemde yerini almıştır. Bu dönemde Rus dış politikasını şekillendiren temel etken, ülke içerisinde yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlardır. Bu minvalde 1990'lı yılların başında Batı'ya öncelik verilmiş, Devlet başkanı Boris Yeltsin ABD yanlısı politika takip etmiştir (Freedman, 2001: 60). 1990'lar boyunca Rusya, Batı'ya entegre olmaya çalışsa da bu çabalar hem Batı'nın Rusya'yı benimsememesi hem de Rus seçkinlerinin korporatist ve muhafazakâr politika eğilimlerinden dolayı başarısız olmuştur (Trenin, 2009: 64).

1990'ların ilk yarısında Atlantikçi yaklaşım çerçevesinde ABD ile iyi ilişkiler geliştirilmek istenmiş, bu doğrultuda Orta Doğu ihmal edilmiş (Blank, 2017) ve Rusya bölgeden neredeyse çekilme durumuna gelmiştir. Bu dönemde Rusya ülke içerisindeki sosyoekonomik sorunları çözmeye odaklanmıştır. Rusya'nın iç sorunlarla uğraşması ulusal çıkarları için stratejik önem taşıyan Orta Doğu'dan çekilmesine yol açmıştır (Al Makahleh, 2018: 65). Bu doğrultuda 1990'lı yıllarda Orta Doğu, dönüşüm yaşayan Rus dış politikasında öncelikli bir yere sahip olmamıştır (Samaylov, 2018: 60).

SSCB döneminde Arap dünyası ve İran ile işbirliğinin geliştirilmesi için sağlam temel oturtulmuştur. Ancak SSCB dağıldıktan sonra halefi Rusya Federasyonu, bu

bağları geliştirme potansiyelini büyük ölçüde ihmal etmiştir. Siyasi ve ekonomik temaslar kesilmediyse de büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Rusya'nın yaşadığı ekonomik ve siyasi sorunlar dış politikadan ziyade iç politikaya odaklanmasına neden olmuş ve Rusya'nın ihracat kapasitesini sınırlandırmıştır. 1990'ların başında Arap ülkeleri Rusya'nın yıllık ticaretinin %1'ini oluşturmaktadır. Rusya'nın bu dönemde bölgede ilişkilerini geliştirmeye çalıştığı tek ülke Batı adası olarak görülmesi sebebiyle İsrail olmuştur (Kozhanov, 2018: 3).

1990'ların başında Rusya'nın yeni Orta Doğu politikasının temel ilkeleri şu şekildedir (Şimulin, s.70; Aktaran: Samaylov, 2018: 56-57);

- SSCB zamanında dış politikada belirleyiciliği olan ideoloji unsurundan vazgeçilmesi
- İsrail ve Arap ülkeleri ile ilişkilerin dengeli şekilde yeniden tesisi
- ABD ile iş birliği çerçevesinde bölgedeki çatışmaların çözümü
- Bölgede Rusya'nın siyasi varlığının genişletilmesi
- Bölge ülkeleri ile serbest piyasa ilkelerine göre ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi

Yeltsin'in ABD yanlısı politika takip etmesine zamanla Duma'da muhalefet büyümeye başlamıştır. 1995 seçimlerinden sonra Yeltsin, Batı yanlısı Dışişleri Bakanı Andrei Kozyrev'den sonra Yevgeny Primakov'u atamıştır (Freedman, 2001: 60). 1996 yılında önemli Orta Doğu uzmanlarından biri olan ve Avrasyacı bir çizgide bulunan Primakov'un Dışişleri Bakanı olarak atanması ile Atlantikçi çizgiden vazgeçilmiştir. Primakov'un vizyonunun temel ilkesi, Rusya'nın büyük bir güç olarak konumunu yeniden kazanması gerektiğidir. Dışişleri bakanı olduktan sonra başbakan olan Primakov, Orta Doğu'daki mevcut politikaların temellerini atmıştır (Blank, 2017). Avrasyacılar, Avrupa, Orta Doğu ve Yakın Doğu'ya eşit ağırlık vererek dengeli bir dış politikayı savunmuşlardır (Freedman, 2001: 60).

3.2.3.2.2. 1999-2011 Arası Dönem: Orta Doğu'ya Dönüş

Rusya'nın Orta Doğu'ya ilgisinin artması 2000'li yıllara tekabül etmektedir. 2000'li yıllar, 1991-1999 arası ülkeyi yöneten Boris Yeltsin'den görevi devralan Vladimir Putin ile Rusya'nın ekonomik ve uluslararası politikada yükselişe geçtiği

dönemdir (Bekcan, 2014: 171). Putin ile birlikte Rusya, Batı'ya entegre olmaktan vazgeçerek bağımsız büyük bir güç olarak davranma seçeneğine geri dönmüştür. Rusya'nın hedeflerini yakın çevresinde yumuşak hakimiyet, dünyanın başlıca güç merkezleri olan ABD, Çin ve AB ile eşitlik ve küresel çok kutuplu sisteme üyelik şeklinde yeniden tanımlamıştır (Trenin, 2009: 64).

Doğası gereği güçlü bir ideolojik eğilime sahip olan ve komünizmi yaymaya çalışan Sovyet dış politikasının aksine Rus dış politikası ideolojik değildir ve doğası gereği pragmatiktir. Yeltsin'in halefi olarak Rusya'nın yeni devlet başkanı seçilen Putin, merkezinde ulusal güvenlik ve egemenlik olan pragmatik milliyetçilik siyaset anlayışı ile hareket etmektedir (Al Makahleh, 2018: 67). Sovyet dönemi ideolojisinin kısıtlamalarından kurtulan Rusya, Putin ile birlikte daha önce Primakov'un gündeme getirdiği çok kutupluluk yaklaşımı doğrultusunda hareket etmiştir. Bu kapsamda bir taraftan Çin ve AB üyesi ülkelerle ilişkileri geliştirmeye çalışırken diğer taraftan Yeltsin'in ihmal ettiği bölgelere yönelik aktif politika izlemeye başlamıştır. Rusya'nın bu dönemde aktif politika izlediği bölgelerden biri de Orta Doğu'dur (Erşen, 2021: 63). Rusya, Orta Doğu'da ekonomik bağlantılarını yeniden canlandırarak ve yeni ortaklıklar kurmaya çalışarak stratejik ve ekonomik kazanımlara odaklanmaya başlamıştır (Bechev, Popescu ve Secrieru, 2021: 3).

Putin ile birlikte Orta Doğu, Rus dış politikasında yeniden önemli bir odak noktası haline gelmiştir. Bölgenin Rus dış politikasında yeniden önem kazanmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle Putin liderliğinde Rusya'nın Orta Doğu'da yeniden önemli bir aktör olarak ortaya çıkması SSCB zamanında olduğu gibi büyük bir güç olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Orta Doğu, Rusya'nın küresel sahneye geri dönmesi için önemli bir test alanı olarak görülmektedir (Trenin, 2016). Putin'in Orta Doğu politikası Sovyet mirasına duyulan özlem ve stratejik ulusal çıkarlara dayalı olarak formüle edilmiştir (Malashenko, 2013: 5-6). Realist bir politika takip eden Rusya, ABD'nin bölgede etkisini azaltmak ve güç dengesini sağlamak istemektedir (Magen ve Moldavsky, 2011: 78). Rusya'nın ekonomisinde büyük önem taşıyan petrol ve doğalgaz fiyatları üzerinde belirleyici etkisinden dolayı Orta Doğu, Rusya açısından yeniden öne çıkmaya başlamıştır (Erşen, 2021: 63).

İddialı bir dış politika takip eden Putin'in Orta Doğu politikası reelpolitığe dayandığı için bölge ülkeleri ile bağlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu ilişkiler ortak çıkarların birleştiği kilit konulardan siyasi ve diplomatik desteğin yanı sıra silah ve enerji ticaretine dayanmaktadır. Yevgeny Primakov İran, Suriye, Lübnan, Ürdün gibi birçok ülkeye üst düzey ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretler Rusya'yı büyük bir güç olarak konumlandırmayı amaçlayan Putin Doktrininin bir parçasıdır (Al Makahleh, 2018: 65-69). ABD'nin bölgede etkisini azaltmak için bölgedeki tüm aktörlerle iş birliğine dayalı ilişkiler geliştirmek istemektedir.

Bölgesel çatışmaları azaltmak ve ekonomi ve siyaset/güvenlik odaklı dış politika yaklaşımı çerçevesinde bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Rusya (Bekcan, 2014: 172) Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkeleri ile pragmatik ilişkiler kurmak isterken İsrail ile yakın temas halinde olmaya çabalamaktadır (Trenin, 2016). Diğer taraftan ABD'nin bölgede tecrit etmeye çalıştığı İran, Libya, Suriye ve Hamas gibi aktörlerle ilişkilerini geliştirmek istemesi Rusya'nın çok kutupluluk yaklaşımını dahilinde değerlendirilebilir (Erşen, 2021: 66).

11 Eylül 2001'de ABD'ye yönelik terör saldırıları sonrasında Putin, Bush yönetimine destek vermiştir. Putin döneminde ABD ile ilişkilerde gerginlik yaratan ilk mesele ise uluslararası kamuoyunun itirazlarına rağmen 2003 yılında Irak işgalidir. ABD'nin Afganistan işgalini destekleyen Putin, Irak'a müdahalesine ise karşı çıkmıştır. ABD'nin Irak işgali bölgesel düzeni parçalayarak bölgenin istikrarı için büyük bir tehdit oluşturmuştur. Rusya'nın Irak'taki ekonomik çıkarları tehlikeye girmiş ve bu işgal, Rusya'ya özel bir rol biçen çok kutupluluk yaklaşımına ters düşmüştür (Bechev vd., 2021: 3; Erşen, 2021: 64).

2005 yılında Putin, Rus askeri şirketlerinin üst düzey yöneticileri ile birlikte ekonomik bağları güçlendirmek, ana silah tedarikçisi statüsünü yeniden tesis etmek amacıyla bölgeye ziyaret gerçekleştirmiştir. Çok yönlü bir politika takip eden Putin'in, bölgeye yönelik politikasının temel ilkeleri egemenliğin korunması, ekonomik kazanç ve ABD hakimiyetindeki bölgede Rusya'nın etkisinin artması olmuştur (Al Makahleh, 2018: 69).

Putin, Orta Doğu'da daha etkili bir rol oynamak için Rusya'nın Batı ile Doğu'yu birleştiren özel bir konumu olduğunu vurgulayarak Rusya'nın milyonlarca Müslüman

nüfusa sahip olduğunu öne çıkaran bir strateji izlemiştir (Malashenko, 2013: 8). Rusya'nın 2005 yılında İslam Konferansı Örgütü'ne gözlemci üye statüsü kazanması ve 2006 yılında ise Hamas ile diplomatik ilişkiler kurması (Kaczmarski, 2011: 2) Putin'in bu stratejisinin başarılı sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Putin döneminde Rusya'nın Orta Doğu politikası değerlendirildiğinde, temelde ABD ile küresel ve bölgesel olarak denkliliğini yeniden tesis etmeye yönelik bir politika takip ettiği görülmektedir (Blank, 2017: 3). Küresel bir güç imajı oluşturmak isteyen Rusya bu doğrultuda bölgedeki önemli sorunlara müdahil olmaya çalışmıştır. İran krizine ve Arap-İsrail çatışmasına müdahil olması Rusya'nın küresel güç olma arzusuna hizmet etmektedir. Moskova, Orta Doğu'da siyasi baskı oluşturmayı ABD'nin küresel hakimiyetini sınırlandırmanın bir yolu olarak görmekte ve aynı zamanda ABD ile ilişkilerde önemli bir pazarlık unsuru olarak değerlendirmektedir (Kaczmarski, 2011: 2-3).

3.2.3.2.3. Arap Baharı Sonrası Rusya'nın Orta Doğu Politikası

2010 yılında Tunus'ta başlayan, ardından Mısır, Libya, Yemen ve Bahreyn'e sirayet eden halk hareketlerine verilen terim olan "Arap Baharı", bölgeye istikrarsızlık getirdiği için Rusya'da kabul görmemiştir (Baev, 2011: 11). Rusya, Arap Baharı olarak adlandırılan halk hareketlerine şüpheyle yaklaşmış ve ABD'nin kendi çıkarları sonucunda yürüttüğü politikanın sonucu olarak değerlendirmiştir (Kaczmarski, 2017: 4). Kremlin Arap Baharı'nın Moskova'nın bölgedeki hakimiyetini azaltmak için Batı tarafından özel olarak planlandığını düşünmüştür (Malashenko, 2013: 8). Arap Baharı, 2000'li yılların başında gerçekleşen Renkli Devrimlere¹⁶ benzetildiği için Rusya tarafından bölgedeki istikrara büyük bir tehdit olarak görülmüş ve halk hareketlerine karşı çıkılmıştır (Al Makahleh, 2018: 66).

Arap Baharı'na hazırlıksız yakalanan Rusya Tunus, Libya ve Mısır'daki olaylar karşısında "bekle ve gör" politikası izlemiştir (Kamolov, 2012: 15). Arap Baharı'nın yol açtığı lider değişiklikleri Rusya'nın siyasi ve ekonomik bağlarına zarar vermiştir (Malashenko, 2013: 1). Libya'da rejimin düşmesinden sonra ekonomik ve siyasi çıkarları

¹⁶ Renkli devrimler, 2000'li yılların başında eski Sovyet ülkelerinde Rusya karşıtı gerçekleştirilen toplumsal hareketlere verilen terimdir.

zarar görmüş, bu sebeple Suriye başta olmak üzere bölgede aktif bir politika izlemeye başlamıştır.

2012 yılında Putin'in yeniden devlet başkanı olarak seçilmesinden sonra Moskova, Orta Doğu'yu ikincil öneme sahip ve sadece Batı ile rekabet edeceği bir bölge olarak görmeyi bırakmıştır. Bunun yerine bölgedeki çıkarlarını başlı başına bir hedef olarak belirlemiş ve buna uygun politika takip etmeye başlamıştır. Rusya bölgesel meselelere daha derinden müdahil olmaya başlamış, bölgede meşru gördüğü güçlerle temaslar kurmaya çalışmıştır. Bölgesel aktörlerle diplomatik temaslarını artırmış, bölge ülkelerinin iç işlerine doğrudan katılmaktansa tarafsız bir güç olarak kendini göstermeye çalışmıştır. Bu dönemde Rusya daha önce iyi ilişkiler içerisinde olduğu İran, Suriye, Mısır ve İsrail gibi ülkelerle diyalogunu geliştirmeye çalışsa da Katar gibi daha önce sorun yaşadığı ülkelerle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve Katar'a büyükelçi atamıştır (Kozhanov, 2018: 2-5). Bu hamleleri ile Rusya, bölgedeki varlığını önemli ölçüde artırmaya başlamıştır.

Rusya, bölgeye dışardan yapılan müdahalelere karşı çıkmasına rağmen (Kamalov, 2012: 14) BMGK'de 1973 sayılı kararda çekimser oy kullanmıştır. Rusya'nın Libya'daki tereddüdü, Kremlin'in Libya lideriyle dalgalı ilişkisine ve 2008 Rusya-Gürcistan savaşının ardından ABD ile zarar gören ilişkileri tekrar bozmamaya çalışmasına bağlanabilir. Rusya'nın ABD ve AB'nin Libya müdahalesinin temelini oluşturan 1973 sayılı kararı veto etmemesi ABD ile ilişkileri geliştirmede pazarlık kozu olarak kullanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. NATO'nun Libya'ya müdahalesinin ardından Rusya'nın hata yaptığı kamuoyuna karşı bile kabul edilmiş, Rus yetkililer Batı'nın Libya'daki politikalarından hayal kırıklığına uğradıklarını ifade etmişlerdir (Al Makahleh, 2018: 70; Kozhanov, 2018: 3-4).

Libya'daki hatalarından ders alan Rusya, Libya'da yaşananların Suriye'de yaşanmasını engellemek için aktif bir politika takip etmiştir. Moskova'nın Suriye'deki çıkarlarının Libya'dakinden yüksek olması Suriye krizine farklı yaklaşmasına yol açmıştır (Al Makahleh, 2018: 70). Rusya, Suriye'ye 2015 yılında yaptığı müdahale neticesinde bölgedeki ağırlığını önemli ölçüde artırmayı başarmıştır (Stepanova, 2020: 3). Rusya bu zamana kadar askeri çatışmalara tam olarak müdahil olmaktan kaçınırken

Suriye'nin kendisi için bölgedeki özel konumundan ötürü askeri müdahale bulunmuş ve bu müdahale neticesinde bölgede önemli bir aktör haline gelmiştir.

Arap Baharı'nın Rusya çıkarları üzerinde doğrudan etkisi olmuştur. Rusya, Arap Baharının ilk yıllarında petrol ve doğalgaz fiyatlarına bağlı olarak kazanım elde etse de petrol fiyatlarının düşmesi ve Kuzey Kafkasya'da terör olaylarının artmasıyla Arap Baharı'nın olumsuz etkilerini hissetmeye başlamıştır (Yılmaz, 2020: 95). 2017 yılında uluslararası petrol fiyatlarının düşmesi ile Rusya ekonomisi ağır ekonomik kayıplar yaşamıştır. Kırım'ın ilhakı, yaptırımlar ve yapısal sorunlar devlet bütçesi üzerinde baskı oluşturmuştur. Bu durum ekonomik çıkarların önde tutulmasına neden olarak Rusya'nın bölgeye yönelik politikalarına ağırlık vermesine yol açmıştır (Kozhanov, 2018: 14). Arap Baharı sırasında Rusya, ağır ekonomik kayıplar yaşamıştır. Arap Baharı, bölgede yaşanan olayların Rusya açısından önemli olduğunu ve bölge ülkeleri ile ilişkilerin Batı ile ilişkilerde sadece bir pazarlık kozu olarak kullanılmasından vazgeçilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Rusya'nın bölgeye yönelik stratejisi temelde beş başlık üzerinden açıklanabilir. Öncelikle Rusya bölgedeki meşru güçlerle görüşme konusunda açık olup tüm büyük oyuncularla denge kurmaya çalışmaktadır. Bölge ülkelerinin ABD'ye yönelik hayal kırıklığı Rusya açısından olumlu bir durumdur. İran, Türkiye, Suriye, Suudi Arabistan, İsrail ve Mısır ile aynı anda olumlu ilişkiler kurabilen nadir ülkeler arasındadır, bu durum da Rusya'yı bölgede arabulucu olmak için aday yapmaktadır. İkinci olarak Rusya, bölgeye yönelik kırmızı çizgilerini korumakta kararlı davranmaktadır. BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmayan her türlü askeri müdahaleye karşı çıkmaktadır, rejim değişikliklerine sıcak bakmamaktadır. Bölgedeki sınırların değişiminden kaygılanmakta ve radikal hareketlerle diyaloga kesinlikle karşı çıkmaktadır. Üçüncü olarak Rusya, ABD'ye karşı denge unsuru olarak Soğuk Savaş dönemindeki rolünü geri kazanmaya çalışmaktadır. Dördüncü olarak Rusya, bölge ülkeleri ile diyalogunda ideolojik söylemlerden kaçınmaktadır. Pragmatik bir yaklaşım sergileyen Rusya, bölge ülkeleri ile farklılıklar yerine ortak noktalar üzerine odaklanmaya çalışmaktadır. İran, Katar, İsrail ve Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler sürdürmeyi başarmıştır. Son olarak Rusya bölgede ekonomi politikalarında pazar avantajının olduğu petrol, silah, gaz gibi alanlara odaklanmaktadır (Kozhanov, 2018: 23-25).

Arap Baharı Rus dış politikasında bir ayrıntıyı öne çıkarmıştır. Yukarıda bahsedildiği üzere SSCB döneminde takip edilen dış politikanın aksine Rus dış politikasının ideolojik temelli olmayıp pragmatik olduğu vurgulanmıştı. Ancak Arap Baharı sürecinde Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahil olması geçmiş dönem politikaların tam anlamıyla terk edilmediğini göstermektedir (Ağır ve Takar, 2016: 291).

BÖLÜM 4

4. TÜRKİYE, ABD VE RUSYA FEDERASYONU'NUN SURİYE VE LİBYA'DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARI

Bu bölümde Suriye ve Libya'daki krizlerde dengeleri değiştirebilen aktörler olan Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikası analiz edilerek farklılaşan çıkarları tespit edilecektir. Öncelikle Suriye ve Libya'da temel dinamikler ve yaşanan iç savaş ele alınacaktır. Daha sonra neoklasik realizmin bağımsız-ara-bağımlı değişken metodolojisi ile Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikası analiz edilecek ve bu ülkelerde farklılaşan çıkarları belirlenerek rekabet ve işbirliği alanları tespit edilecektir.

4.1. Suriye'de Temel Dinamikler ve İç Savaş

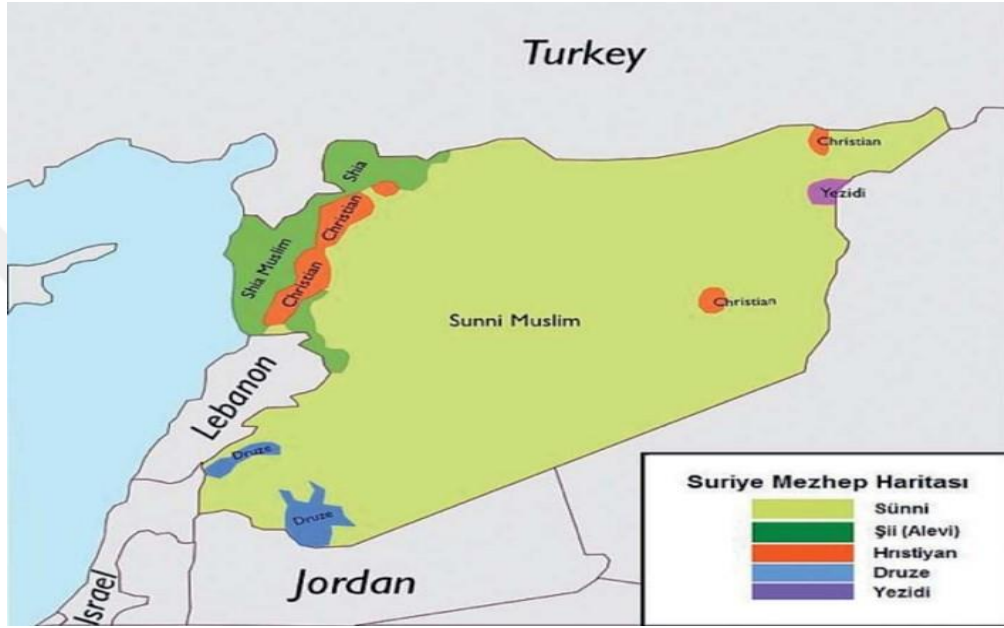
Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'de farklılaşan çıkarlarının tespit edilmesi için öncelikle Suriye'nin incelenmesi gerekmektedir. Suriye'de siyasal sistem, rejimin yapısı, sosyoekonomik yapı ve dış politika dinamiklerinin incelenmesi yaşanan iç savaşın ve sonrasında meydana gelen gelişmelerin anlaşılabilmesi için önem arz etmektedir. Sonraki bölümde ise Suriye'de meydana gelen savaş ve yaşanan gelişmeler genel hatları ile ele alınacaktır.

4.1.1. Suriye'de Siyasal Sistem, Sosyoekonomik Yapı ve Dış Politika Dinamikleri

Osmanlı İmparatorluğu hakimiyeti altında olan Suriye, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın egemenliği altına girmiş ve Fransa bir manda rejimi kurmuştur. Fransa'nın idaresine girdikten sonra çeşitli etnik ve dini gruplara dayalı devletlere bölünen Suriye'de Şam Devleti, Halep Devleti, Nusayri merkezli Alevi Devleti, Dürzî merkezli Jabal Durize, Hatay Cumhuriyeti ve Lübnan Devleti olmak üzere altı yapıyı yönetim kurulmuştur. 1937'de ise Şam Devleti, Dürzi Devleti, Halep Devleti ve Alevi Devleti tek bir çatı altında birleştirilmiştir (Buçukçu, 2012: 5). 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise 1946 yılında bağımsızlığını kazanarak Suriye Arap Cumhuriyeti adını almıştır (CIA The World Factbook, 2023). Orta Doğu uzmanı Barry Rubin'e göre (2006: 27) Suriye, bağımsızlığını kazanmasının ardından 1970 yılında darbe ile iktidara gelen Hafız Esad dönemine kadar dünyanın en istikrarsız ülkelerinden biridir. Zayıf devlet yapısı, ulusal kimliğin inşa edilememesi, etnik ve dinsel farklılıklar ve birçok kez darbe yaşanması Suriye'yi istikrarsız bir ülke haline getirmiştir. Etnik ve dini açıdan parçalı bir

görünüm sergileyen Suriye’de nüfusun çoğunluğunu Sünni Araplar oluşturmaktadır. Dini açıdan nüfusun %74’ünü Sünniler, %13’ünü Aleviler, %10’unu Hristiyanlar, %3’ünü Dürziler etnik açıdan ise nüfusun %10’unu Kürtler oluşturmaktadır (CIA The World Factbook, 2023). Suriye’nin etnik ve dinsel açıdan homojen bir yapıda olmaması ülkenin uzun bir süre istikrarsız olmasına yol açmıştır.

Şekil 6.1. Suriye’de Dini Grupların Coğrafi Dağılımı

(Kaynak: Buçukçu, 2012. s.5).

1970 yılında gerçekleşen darbe ile iktidara gelen Hafız Esad, Suriye halkını tek çatı altında toplamayı başarmış, azınlık iktidarına dayanan tek adam rejimi şeklinde ifade edilebilecek kendine has bir yönetim modeli oluşturarak 30 yıl boyunca iktidarda kalmıştır (Şöhret, 2016: 41-42). Esad yönetimi Arap Baas Sosyalist Partisi ile özdeşleşmiştir. Baas kelimesi, yeniden diriliş anlamına gelmektedir. Temel değerleri “birlik, özgürlük ve sosyalizm” olan Baas ideolojisinin temel amacı, sosyalizm çatısı altında Arapları tek bir ulus altında birleştirmektir (Şen, 1999: 155-159).

Hafız Esad, Esad ailesi ve Baas Partisi’nin yönetiminde sivil ve askeri istihbarat örgütlerinin halk üzerinde tam bir kontrol kurduğu bir sistem inşa etmiştir (Çelikkol, 2015: 101). Hafız Esad ordu, Baas partisi ve güvenlik güçleri üçgeninde bir yapı oluşturarak bu yapıya aynı etnik dini kökene sahip kadroları yerleştirmiştir (Muslu, 2018: 10). Rejimi korumayı ve darbelerin önüne geçmeyi isteyen Esad, doğrudan kendisine

karşı sorumlu Cumhuriyet Muhafızları, Özel Kuvvetler ve 3. Zırhlı Birlik gibi güvenlik birimleri kurmuştur (Batatu, 1999: 206). Ordu, Suriye’de rejimin koruyuculuğunu üstlenmiş, güvenlik kurumlarının denetimi Alevilere bırakılmıştır. Sadece savunma bakanı açılım görüntüsü verilmesi için Sünnilerden seçilmiştir (Baczko vd., 2018: 53). 2000 yılında Beşar Esad’ın iktidara gelmesiyle rejim daha fazla Alevilerin kontrolü altına girmiştir. Alevi olmayan üst düzey tek kişi Savunma Bakanı Manaf Tlas’tır. Manaf Tlas ise Hafız Esad’ın en yakın dostlarından biri olan Mustafa Tlas’ın oğludur. Orduyu kontrol altında tutmak için çok yönlü bir stratejiye başvuran Esad, önemli pozisyonlara akrabalarını getirmiştir. Sırasıyla aile, kabile ve Aleviler olmak üzere orduya alımlar üç etaplı gerçekleştirilmiştir. İstihbarat da Alevilerin kontrolü altındadır ve orduyu takip etmektedir. Baas partisi ise istihbarata bağlı ajansları kontrol etmekte ve tüm güvenlik kurumları Esad’a rapor vermektedir (Rubin, 2006: 52-53).

Suriye’de rejim siyasetten arındırılmış bir toplum ortaya çıkarmıştır. Siyasal sistemin kendi içinde kapalı olmasından ötürü toplum yöneticiler ile ilgili çok az bilgiye sahiptir. Seçimlerde gerçek bir rekabet ortamı söz konusu değildir. Esad rejimi genel bir ayaklanmanın önüne geçebilmek için toplumun dikey olarak bölünmesini örgütlemiş, denetimi sağlayabilmek için cemaat bağlarını kullanmıştır. Rejime yönelik karşı çıkışları önleyebilmek adına aşiretler, mesleki örgütler, ulema ve entelektüeller gibi aktörleri denetlemeye çalışarak kendi çevresinden seçmeye özen göstermiştir (Baczko vd., 2018: 58-62). Toplum üzerinde tam bir kontrol uygulayan Esad rejimi dünyadaki en kapalı ve baskıcı diktatörlükler arasında yer almıştır (Çelikkol, 2015: 101).

Suriye’de ekonomik hayata bakıldığında, ülke ekonomisinin genel olarak petrol gelirleri ve tarım sektörüne dayalı olduğu görülmektedir. Petrol gelirleri GSYİH’nin %25’ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Suriye ekonomisi büyük ölçüde petrol gelirlerine ve tarım sektörüne bağımlı olduğu için uluslararası fiyat dalgalanmalarından ve kuraklıklardan dolayı kırılgandır (Raphaeli, 2007: 35). 2000 yılında iktidara gelen Beşar Esad ekonomik alanda piyasayı dış ticarete açmak, yabancı yatırımlara izin vermek gibi ekonominin liberalizasyonu için reform sözleri vermiştir. Nüfusun önemli bölümünün yoksulluk sınırının altında yaşaması bu reformların arkasındaki temel nedendir (Raphaeli, 2007: 35-38). Bu doğrultuda, Suriye 2005 yılında planlı devlet ekonomisinden devlet ile birlikte özel sektöründe ekonomide yer aldığı “sosyal piyasa ekonomisi”ne geçmeye başlamıştır. Ancak reform girişimleri ve neoliberal politikalar küçük bir oligark grubun

çıkarlarına fayda sağlarken orta ve küçük ölçekli işletmeler neoliberal politikalardan olumsuz etkilenmiştir. Bu dönemde uygulanan politikalar kayıt dışı sektörde çalışan sayısının ciddi şekilde artmasına neden olmuş, kırsal kesimde çalışanların %48'inin, kentsel kesimde ise %31'nin kayıt dışı sektörde çalıştıkları tespit edilmiştir (Daher, 2018). Suriye ekonomisi rakamsal olarak büyüse de yapısal sorunlar çözilememiş, nüfusun önemli kesimini ilgilendiren gelir dağılımı gibi konularda başarısız olunmuştur. Kırsal kesimin yaşam standardını etkileyen tasarruf önlemlerinin alınması yoksulluğun derinleşmesine sebep olmuştur (Eğri, 2016: 229). Suriye'de ekonomik olarak toplumsal uçurum günden güne artmış, büyüyen sosyoekonomik sorunlar Suriye'nin iç savaşa sürüklenmesinde önemli rol oynamıştır (Tuncel ve Özdemir, 2022: 326).

Tüm otoriter rejimlerde olduğu gibi Esad'ın da dış politikasını şekillendirirken en önemli önceliği şüphesiz rejimin güvenliği ve sürekliliğinin sağlanmasıdır. Esad döneminde Suriye dış politikasında rejimin çıkarları esas alınmış, rejimin güvenliğini ve sürekliliğini sağlayacak politikalar takip edilmiştir. Bu doğrultuda rejime tehdit olarak algılandığı için Müslüman Kardeşler'e yönelik baskı ve zulüm politikaları izlenmiştir (Mercan, 2016: 245-248).

Arap milliyetçiliği ve İsrail karşıtlığı Suriye dış politikasının iki önemli ideolojik sacayağıdır. Arap milliyetçiliğini kullanarak "Büyük Suriye" ideali, bağımsızlığını kazanmasından sonra Suriye'nin dış politikasını belirleyen temel unsur olmuştur. Hafız Esad ile birlikte dış politikada etkin şekilde kullanılmış, bu dönemde bu ideali gerçekleştirmek mümkün olmasa da daha önce olmadığı kadar yaklaşmıştır (Pipes, 1990: 110). İsrail'in Filistin topraklarında kurulması ile İsrail, Suriye'nin dış politikasında en büyük tehdit unsuru olarak görülmüştür. Arap-İsrail savaşlarında Arapların yaşadığı başarısızlık dış politikada İsrail karşıtlığının yerleşmesine yol açmıştır (Mercan, 2016: 247). Beşar Esad döneminde de Golon Tepeleri İsrail işgali altında kalmaya devam etmiş ve İsrail zaman zaman hava saldırıları gerçekleştirmiştir. İsrail Esad rejimi için de en büyük tehdit olarak algılanmaya devam etmiştir (Çelikkol, 2015: 109).

Soğuk Savaş döneminde Suriye'nin SSCB'yi müttefik olarak seçmesinin temel nedenlerinden biri anti-emperyalizmi propaganda aracı olarak kullanan Baas Partisi'nin komünizme sıcak bakmasıdır (Peretz, 1983: 410). Suriye İsrail faktöründen dolayı SSCB'nin müttefiki olarak hareket etmeyi ulusal çıkarlarını korumak adına zorunluluk

olarak kabul etmiştir (Karabulut, 2007: 68). Soğuk Savaş döneminde SSCB, bölgede ABD ile karşılıklı müttefik arayışı mücadelesinde Suriye'yi merkez seçmiş ve İsrail ve ABD'ye karşı Suriye'yi destekleme kararı almıştır. Hafız Esad iktidara geldikten sonra ilk yurtdışı ziyaretini Moskova'ya gerçekleştirmiş, bu dönemde iki ülke arasındaki ilişkiler daha da derinleşmiştir (Yılmaz, 2020: 97-98).

4.1.2. Suriye İç Savaşı

2010 yılının sonlarında başlayan ve domino etkisiyle bölge ülkelerine yayılan Arap isyanları Mart 2011'de Suriye'ye sıçramış, Suriye halkının 1970 yılından beri ülkeyi yöneten Esad rejimine karşı protesto gösterilerine başlamasıyla Suriye günümüzde devam eden iç savaşa sürüklenmiştir. Yukarıda ele alındığı üzere, rejimin baskıcı uygulamaları, mezhep temelinde ayrımcı politikaları ve yaşanan sosyoekonomik sorunlar halkın isyan etmesine yol açmıştır.

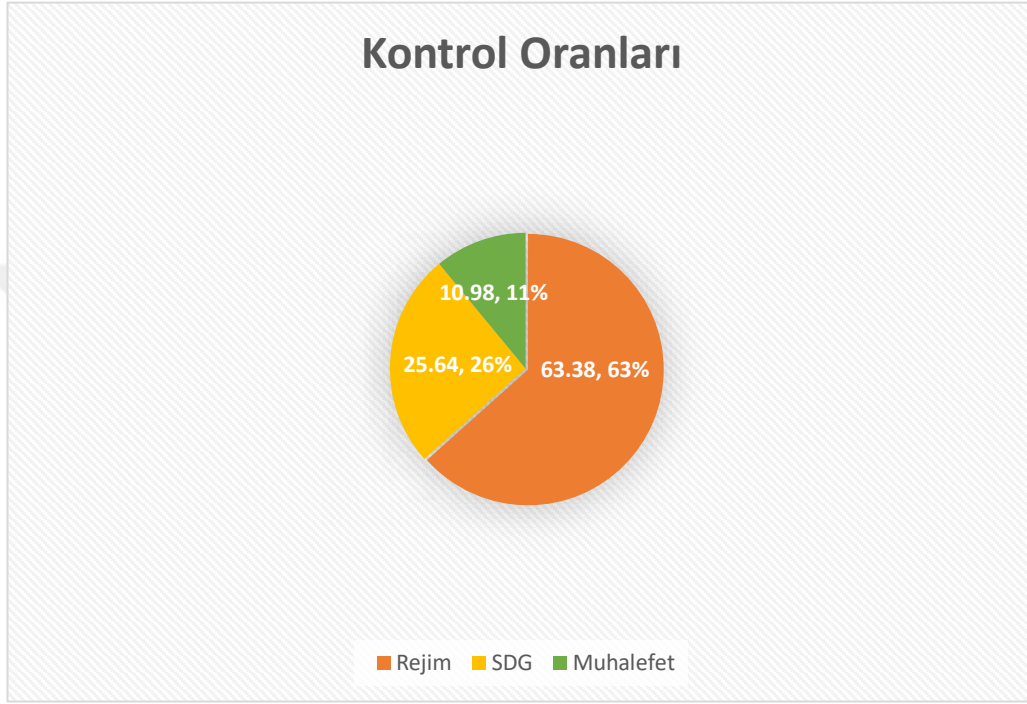
Barışçıl protestolar karşısında her türlü diyalogu reddeden Esad rejiminin göstericilere şiddetle karşılık vermesiyle iç savaşa sürüklenen Suriye'de, rejim protestolar karşısında üçlü bir strateji takip etmiştir. İlk olarak, ekonomik ve toplumsal birtakım ödünler vererek protestoları azaltmaya çalışmıştır. İkinci olarak, gösterilere Sünnilerin yanında Aleviler, Kürtler ve Hristiyanlar da katılmasına rağmen sadece Sünni Araplar isyan etmiş gibi göstermeye çalışarak algı yapmış, Hafız Esad döneminde vatandaşlık verilmeyen Kürtlere vatandaşlık vererek isyan etmelerinin önüne geçmek istemiştir. Üçüncü olarak ise ılımlıları tasfiye edip radikalleri serbest bırakarak muhalefeti radikalleştirmeye çabalamıştır (Baczko vd., 2017: 91-96).

Arap Baharı sürecinde Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de rejimler yıkılırken Esad rejimi iktidarını devam ettirmiştir. Tuncel ve Özdemir'e göre (2022: 328-329) ordu faktörü, muhalefetin parçalı yapıda olması, Batılı ülkelerin tutarlı politikalar izlememesi, IŞİD'in yükselişi, Rusya ve İran faktörü Esad rejiminin iktidarını devam ettirmesini sağlayan iç ve dış faktörlerdir. Başlangıçta muhalifler başarılar elde etse de bu faktörlerin etkisiyle Esad rejimi dengeleri büyük ölçüde kendi lehine çevirmiştir.

Muhalifler başlangıçta önemli kazanımlar elde etse de ABD'nin ılımlı muhaliflere desteğini kesmesi, İran'ın etkinliğini artırması ve 2015 yılında Rusya'nın savaşa doğrudan müdahil olmasıyla dengeler muhalifler aleyhine değişmeye başlamıştır. 2015

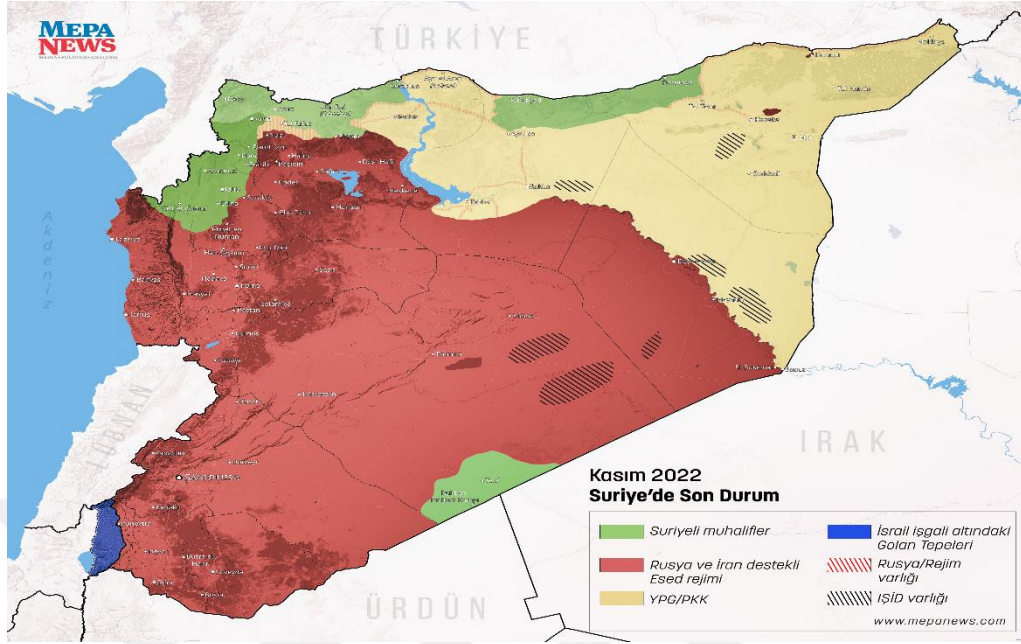
yılının sonlarından itibaren Esad'ı destekleyen dış aktörlerin askeri müdahaleleri neticesinde rejim kaybettiği yerlerde kontrolü geri almaya başlamıştır. 2018 yılından itibaren Suriye'deki savaşın Esad rejimi lehine değiştiği net bir şekilde görülmeye başlamıştır (Ağır ve Özdemir, 2021: 267; EASO, 2021: 4).

Şekil 7.2. Suriye'de Kontrol Oranlarını Gösteren Grafik

(Kaynak: Nasrollah, Sharifa ve Al-Abdallah, 2021).

Şekil 8.3. Suriye’de 2022 Yılı Sonu İtibariyle Askeri Kontrol Haritası

(Kaynak: MepaNews, 2022).

Yukarıda kontrol oranlarını gösteren grafik ve haritadan anlaşılaçağı üzere, Esad rejimi her ne kadar dengeleri lehine değıştirmeyi başarsa da bazı bölgelerde kontrolü kaybetmiş ve Suriye başarısız devlet konumuna gelmiştir. Suriye’de rejim ülke topraklarının %63,38’i, PYD %25,64’ü muhalifler ise %10,98’i üzerinde hakimiyet sağlamıştır (Nasrollah vd., 2021).

Suriye’deki iç savaş milyonlarca kişinin göç etmesi ve dış aktörlerin savaşa müdahil olmasıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır (Baczko vd., 2017: 173). Binlerce kişinin hayatını kaybetmesi ve milyonlarca kişinin göç etmesiyle büyük bir insani kriz yaşanan Suriye’deki iç savaş, isyancılar ile rejim arasında yaşanan çatışma olmaktan çıkarak bölgesel ve küresel aktörlerin dahil olduğu vekalet savaşına dönüşmüştür. Suriye’de jeopolitik rekabetin yaşanmasıyla sahadaki aktörler çeşitlenmiş, özellikle devlet dışı silahlı aktörlerin sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleriyle derinleşen kriz, bölgesel ve küresel düzeyde ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkarmıştır.

4.2. Libya’da Temel Dinamikler ve İç Savaş

1951’de bağımsızlığını kazanan Kuzey Afrika ülkesi Libya, Avrupa ile Afrika kıtası arasında geçiş noktasında bulunmasıyla stratejik açıdan önemli bir ülkedir. 1950’li yıllardan sonra petrolün keşfedilmeye başlamasıyla petrol zengini ülke haline gelmiştir. Aşiret yapısının hâkim olduğu Libya’da Kaddafi, kendine has kurduğu sistemle 42 yıl iktidarda kalmıştır. Arap Baharı sürecinde rejim güçleri ve muhalifler arasındaki çatışmalarla iç savaşa sürüklenen Libya, yerel aktörlerin yanı sıra stratejik konumu ve zengin petrol kaynaklarından dolayı bölgesel ve küresel aktörlerin farklı motivasyonlarla savaşa müdahil olmalarıyla uluslararası bir krize dönüşmüş, Arap Baharı sürecinde askeri müdahalede bulunulan ilk ve tek devlet olmuştur. Libya’da yaşanan iç savaşın ve dış aktörler tarafından bu ülkeye yönelik müdahalelerin anlaşılabilmesi için öncelikle Libya’daki siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının ele alınması gerekmektedir. Libya’nın iç ve dış politikası Kaddafi’nin görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Bu nedenle Kaddafi’nin kişiliğinin ve felsefesinin anlaşılması önem arz etmektedir. Bu bölümde Libya’da siyasal sistem, sosyoekonomik yapı ve dış politika dinamikleri ele alınacak, sonraki bölümde ise Libya iç savaşına yer verilecektir.

4.2.1. Libya’da Siyasal Sistem, Sosyoekonomik Yapı ve Dış Politika Dinamikleri

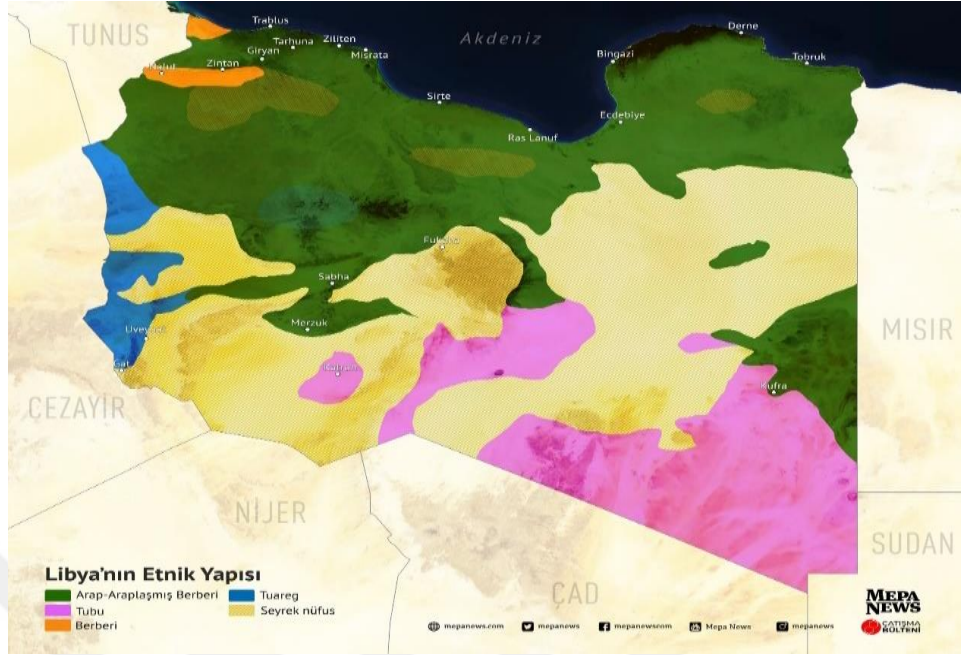
Kuzey Afrika’da ve Akdeniz kıyısında yer alan Libya; Doğuda Mısır, Batıda Tunus ve Cezayir, Güneyde Nijer, Çad ve Sudan ile komşudur (CIA The World Factbook, 2023). Çöl, Libya’yı Trablus, Sirenayka ve Fizan olmak üzere üç bölgeye ayırmıştır. Çatışmalar ve bölünmenin ardından üç eyaletin 1950’de İdris es-Senusi liderliği altında birleşmeyi kabul etmesiyle 24 Aralık 1951 yılında bağımsızlığı kazanmış ve Libya Birleşik Krallığı ilan edilmiştir (Harris, 1986: 11). 1951 tarihli Libya Anayasası ile federal bir anayasal monarşi kurulmuştur (Cecil, 1965: 28). Şubat 1952’de ilk genel seçimler yapılmış ve ülkedeki tüm siyasi partiler yasaklanmıştır. Yasama organı Senato ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kamaralıdır. Geniş yetkilere sahip olan Kral İdris’in üst meclis üyelerinin yarısını atama ve alt meclisi feshetme yetkisi vardır. 1953’te Arap Birliği’ne, 1955 yılında ise BM’ye üye olan Libya, bağımsızlığın hemen ardından İngiltere ve ABD ile anlaşmalar imzalayarak bu ülkelerin askeri üs kurmalarına izin vermiştir. Kurulan üsler Libya’ya çok ihtiyaç duyduğu geliri sağlamış ancak kurulan bu üsler bir kez daha sömürgeci tuzaktan dolayı endişe kaynağı olmuştur. ABD ve

İngiltere'den gelen yardımlara rağmen bağımsızlığının ilk yıllarında oldukça fakir bir ülkedir. 1950'lere kadar Kuzey Afrika'da Mısır ve Fas haricindeki ülkelerde petrol olduğu pek tahmin edilmemektedir. Libya'da bağımsızlığını yeni kazanan krallık, 1953'te uluslararası petrol şirketlerine arama izni vermiştir. 1959 yılına gelindiğinde ABD petrol şirketi Esso (daha sonra Exxon), Sirenayka'ya bağlı Zaytan'da büyük petrol yataklarının keşfedildiğini doğrulamıştır. Eyaletler arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı Nisan 1963'te üniter bir monarşi kuran yasa tasarısının kabul edilmesiyle federal yapı ortadan kaldırılmıştır (Harris, 1986: 11-12; Wright, 1981: 220). 1960'ların ortalarına kadar Libya, dünyada iki başkenti (Bingazi ve Trablus) olan nadir ülkelerden biridir. Trablus kış, Bingazi ise yaz başkenti ilan edilmiştir. 1964 yılında petrolün çıkarılmasıyla birlikte ülkede ani bir zenginlik yaşanmaya başlamış, bu durum ülkenin ekonomik ve siyasi yapısını büyük ölçüde etkilemiştir (el-Kihya, 2011: 76-77).

1 Eylül 1969'da Hür Subaylar darbesi ile birlikte General Kaddafi rejimi iktidara gelmiştir. Darbe liderleri anayasayı askıya almış ve tüm kanunları yürürlükten kaldırmışlardır (el-Kihya, 2011: 86). Kaddafi, darbeyi halkın taleplerine yanıt olarak gerici ve yozlaşmış rejimi devirmek için düzenlediğini açıklamıştır. Yeni rejimin Arap milliyetçisi, İslam'a bağlı, emperyalizm ve komünizme ise karşı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Albaylığa terfi edilen Kaddafi, iktidara geldikten sonra asgari ücreti iki katına çıkarmış, tüm sokak ve yer isimlerinin Arapça olacak şekilde değiştirilmesini emretmiş, alkolü yasaklamış, Senusi faaliyetlerini kısıtlamış ve gayrimüslim dini kurumları kapatmıştır (Harris, 1986: 14-15).

Düşük nüfusa sahip Libya'da 2023 yılı itibariyle 7.252.573 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Ülke nüfusunun yaklaşık %97'sini Arap ve Berberiler oluşturmaktadır. Halkın yaklaşık %96,6'sı Müslümandır (CIA The World Factbook, 2023).

Şekil 9.4. Libya'nın Etnik Yapısı

(Kaynak: MepaNews, 2019).

Libya'da bazı yaşam tarzı farklılıklarına rağmen toplumun temel kültürel değerleri benzerdir. Libya kültürü aile ve kabile bağlarına dayanan bir Arap kültürüdür. İslam, günlük hayatın hemen hemen her alanında merkezi bir rol oynamaktadır (Harris, 1986: 29). Kökeni birinci derecede Arap ve Berberilere dayanan kabileler, Libya'nın toplumsal yapısının temel bir bileşenidir ve büyük aşiretler ülkenin toplumsal ve siyasal hayatında oldukça etkilidir. Tuareg, Tarhuna, Varfalla, Kazazife, Mağariha, Zintan, Beni Süleyman, Ubeyde, Braada ve El Avakir ülkenin önde gelen kabileleridir (Yaycı, 2020: 51-52). Kaddafi Kazazife kabilesine mensuptur. Kazazife kabilesi 19. yüzyılda Berka'dan Sirtika'ya göçe zorlanan küçük bir kabile. Çoğunluğu eğitimsiz ve fakir olan kabile üyeleri devrime kadar göçebe bir hayat yaşamışlardır. Monarşi yönetimi sırasında yalnızca soylu kabilelerin katılabildiği Berka Savunma Kuvvetleri'ne katılmalarına izin verilmiştir. Kaddafi'ye yönelen darbe girişimleri Kaddafi'yi kendi kabilesi olan Kazazife kabilesine güvenmeye zorlamış, orduda kabile üyelerine önemli görevler vermiştir. Libya ordusunda çok sayıda Kazazife kabilesine ait asker bulunmaktadır ve bu askerler rejimin korunmasından sorumludur (el-Kihya, 2011: 170).

Modern Libya'nın anlaşılabilmesi için Kaddafi'nin kişiliğinin ve felsefesinin anlaşılması gereklidir. Libya'nın iç ve dış politikası Kaddafi'nin fikirleri ile oluşmuştur.

Özel yeteneklere sahip bir lider olan Kaddafi'nin dünya görüşü, temelde Libya'nın faşist İtalya altındaki sömürgecilik mirası, çöl ve bedevi kültürü ile İslam dini etrafında şekillenmiştir (Harris, 1986: 43). Günlük yaşamında geleneksel ve modern yaşam tarzını bir araya getiren Libya lideri, kışlanın ortasında kurulan Bedevi çadırında yaşamış, Fransız ve İtalyan dikimi takım elbiselerinin üzerine Bedevi cübbesi giymiştir. Deve sütü içen Kaddafi, yurt dışı ziyaretlerinde bazen dişi bir deveyi de yanında götürmüştür (el-Kihya, 2011: 267).

Bağımsızlık dönemindeki yönetim değişiklikleri sonucunda iktidara gelen üçüncü dünya ülkelerinin rejimlerinde genellikle şahıslara özgü ideolojiler dikkat çekmektedir. Kaddafi diğer üçüncü dünya liderleri gibi kendisini Doğu ve Batı ideolojilerinden uzak tutmaya çalışmış, bu doğrultuda “Evrensel Üçüncü Teori”yi ortaya çıkarmıştır. Bu teori Kaddafi'nin karakteristik özellikleri neticesinde oluşmuş bir ideolojidir (el-Kihya, 2011: 20-21). Üçüncü Evrensel Teori, Kaddafi'nin deyiimiyle İslam ile sosyalizmi sentezleyen temelinde ise Cemal Abdünnasır hayranlığı ve Arap milliyetçiliği bulunan bir ideolojidir.

Kaddafi kendi ideolojisini anlatan Yeşil Kitap'ı kaleme almıştır. Yeşil Kitap; “Demokrasi Sorununun Çözümü”, “Ekonomi Sorununun Çözümü” ve “Evrensel Üçüncü Teorinin Sosyal Temeli” olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Demokrasi sorununun çözümü başlıklı birinci bölümde, iktidar mekanizmasını ve siyasi partileri incelemektedir. Hem komünizmi hem de kapitalizmi reddeden Kaddafi'ye göre, toplumun temel sorunu sınıflar, partiler ve diğer çıkar grupları arasındaki çatışmalardır. Çoğunluk yönetiminin, azınlığa karşı haksızlık olduğunu iddia etmektedir. Parlamento ve siyasi partiler demokratik değildir, halk oylaması bile demokrasiye karşı bir aldatmacadır. Çok partili siyasi sistem demokrasiyi zayıflatır. Parti kurmak toplumu bölmek anlamına gelir. Siyasi parti çağımızda uygulanan modern bir diktatörlük şeklidir, diktatörlük yönetiminin modern bir aracıdır. Demokrasi sorununun çözümü ise Halk Kongreleri'dir (Kaddafi, 1976).

Ekonomi sorununun çözümü başlıklı ikinci bölümde; Kaddafi'ye göre “ihtiyacı olan insan köledir” ve “ihtiyacın olduğu yerde özgürlük yoktur.” Kaddafi'ye göre sömürülmeye davetiye çıkaran üç tür ihtiyaç; barınma, gelir, ulaşım yolları ve araçlarıdır. Kişilerin yaşadıkları yer başkasının mülkiyeti olmamalıdır. Kiralamak için ev inşa etmek insanların ihtiyaçlarından faydalanmaktır. Yeşil Kitap'ta bu sorun için oturdukları evlerin

mülkiyeti kiracılara verilerek giderilmesi amaçlanmıştır. Kaddafi'ye göre işçi emeğini bir maaş ile değiş tokuş ettiği için köledir. Sosyalist toplumlarda ücretli işçi yoktur hepsi ortakdır. Toplumdaki bir bireyin geliri başka bireyden aldığı ücrete bağlı olmamalıdır. Herkesin kullandığı aracın kendisine ait olması gerekir. Toprak, kimsenin özel mülkiyeti değil herkesin malıdır. Ekonomi sorununun çözümü için ise sosyalizmi göstermektedir (Kaddafi, 1976).

Üçüncü bölümde ise aile, kabile, millet, ortak kültür gibi konular ele alınmıştır. Kaddafi millet ve devlet arasında bir çizgi çekmektedir, devlet yapay siyasi, ekonomik ve askeri bir sistemdir. Libya bir devlettir fakat gerçek kimliği Arap ulusunun bir parçasıdır (Kaddafi, 1976). Libya'nın diğer Arap ülkeleri ile birleşme çabalarının altında yatan temel motivasyonun bu olduğu söylenebilir.

General Kaddafi iktidara geldiği günden itibaren devletsiz bir toplum oluşturmaya çalışmıştır. Oluşturmaya çalıştığı bu düzen bir nevi kabile düzenine benzemektedir. Libya, gelenek ve göreneklerin yerini Kaddafi'nin ideolojisinin aldığı büyük bir kabileyi andırmaktadır. Her ne kadar Kaddafi'nin kurduğu cemahiriye¹⁷ yönetimi ile kabile yönetimi tamamen aynı olmasa da büyük benzerlikler bulunmaktadır. Hem cemahiriye hem de kabile düzeninde mülkiyet ortakdır (el-Kihya, 2011: 266-267).

Libya'nın ekonomisine bakıldığında, 1970'li yıllardan itibaren rejimin ekonomi üzerinde kontrolü arttırdığı görülmektedir. Albay Kaddafi, "bizim gibi sosyalist bir toplum bir kişinin şirket sahibi olmasına müsamaha göstermez" demiştir. Hızla artan petrol üretimi büyük gelir sağlamıştır, ancak tamamen hidrokarbon ihracatına bağımlı kalmıştır, ülkedeki diğer kaynaklar yetersizdir. Eylül 1978'de devrim yıldönümü konuşmasında Kaddafi, kamu ve özel teşebbüslerin başında işçilerin olmaması yalnızca iş ortaklarının olması gerektiğini ifade etmiştir. Teorik olarak beşten fazla çalışanı olan tüm işyerlerini kapsamaktadır. Ancak petrol ve bankacılık gibi kilit sektörlerde uygulanmamıştır (Wright, 1981: 260-264). Enerji ihracatından elde edilen gelir Libya'yı Afrika'da kişi başına düşen en yüksek gelire sahip ülkelerden biri haline getirmiştir, ancak yüksek gelirler toplumun alt tabakasına ulaşmamış, gelir dağılımında ciddi adaletsizler yaşanmıştır (Bölme vd., 2011: 17). Libya'daki en önemli sorun su

¹⁷ Cemahiriye "kitlelerin devleti" anlamına gelmektedir. Libya halkının devlet kurumlarına bağlı olmaksızın kendi kendini yönetmesini ifade etmektedir (el-Kihya, 2011: 164).

kaynaklarının kısıtlı olmasıdır. Libya’da petrol tarımsal ürün için satılmaktadır (First, 1974: 170). Libya’da ulusal gelirin çok büyük bir kısmı doğal kaynak ihracatından elde edildiği için rantıye (gelirci) devlettir.

Libya’nın dış politikasını belirleyen temel faktörler coğrafya, petrol kaynakları ve Kaddafi’nin karakteri ve felsefesidir. Coğrafya, Libya dış politikasını belirleyen temel faktörlerin başında gelmektedir. Libya’nın jeopolitiğine bakıldığında ülkenin coğrafi konumu stratejik açıdan önemli rol oynamaktadır. Akdeniz ve Mağrip’teki stratejik konumu ve Sahra Altı Afrika’ya açılan bir kapı, Orta Doğu, Afrika ve Avrupa’yı birbirine bağlayan köprü konumunda olması jeostratejik açıdan önemli bir konumda bulunmasına yol açmıştır (Magerisi, 2020: 3). Hidrokarbon rezervleri açısından zengin olması jeopolitik olarak önemini artırmıştır. Petrolün keşfi Libya’nın Avrupa’ya yakınlığına yeni bir önem kazandırmış, Libya petrolü Avrupa pazarlarına ihraç edilmiştir (Cecil, 1965: 22). Soğuk Savaş döneminde Libya, Sovyet tehlikesinden dolayı Batılı ülkeler için büyük stratejik öneme sahiptir. Bununla birlikte Afrika kıtasından Avrupa’ya yaşanan göçün ana güzergahı olmasıyla jeopolitik açıdan önemli bir rol oynamaktadır.

Libya’nın dış politikasını belirleyen bir diğer temel faktör Kaddafi’nin kişiliği ve felsefesidir. Kaddafi Mısır ve Nasır hayranı bir kişiliktir. Mısır nasıl hareket ediyorsa Kaddafi de o şekilde hareket etmeye başlamıştır (el-Kihya, 2011: 205). Kaddafi’nin kuzey Afrika politikasını inceleyen François Burgat’ın “Libya’nın kalbi Doğu’ya aklı ise Mağrip’e aittir” tespiti bu durumu iyi şekilde açıklamaktadır. Kaddafi pan-Arabizm görüşünü benimsemiş, bu doğrultuda iktidara geldiği 1969 yılından itibaren altıdan fazla Arap birliği kurulmasını sağlamıştır. Albay Kaddafi, Arap dünyasında birbirine zıt iki çıkarın (petrol gücü ve pan-Arabizme adanmışlık) temsilcisi olarak benzersiz bir itibara sahip olmuştur. Arap petrol zenginliği büyük ölçüde Arap yarımadasındaki gerici krallıkların ayrıcalığı iken (1958 sonrası Irak hariç), Pan-Arabizm ise Mısır ve Suriye gibi siyasi ve toplumsal açıdan ileri ancak petrol açısından zayıf devletler tarafından benimsenmiştir. Mısır ve Suriye, Arap dünyasının kolektif zenginliği için birleşmek isterken, Libya tam tersi bir örneği teşkil ederek daha fakir komşularıyla birleşmek isteyen varlıklı bir toplumu temsil etmiştir (Wright, 1981: 156). Arap toplumlarında pan-Arabizm görüşü oldukça popüler olmasına rağmen Kaddafi’nin bu yöndeki çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmasının temelinde iki önemli nedeni bulunmaktadır. İlk neden

psikolojiktir. Nasır, Mısır milliyetçisidir ve üç daire doktrini¹⁸ Mısır'ı merkez konuma yerleştirir, Nasır diğer Arap devletlerini Arap ülkelerinin en gelişmiş ve en kalabalığı olan Mısır hakimiyeti altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Nasır'ın yerel ideolojisi ölümüyle halefi Enver Sedat tarafından ortadan kaldırılmıştır. Nasır'ın karizmasına sahip olamayan Kaddafi pan-Arabizm ideolojisini Mısır'da bile tekrar hayata geçirememiştir. İkinci neden ise Arap siyasetinin içerisinde yatmaktadır. 1970'den beri Lübnan haricinde Arap devletlerinin tamamı monarşi ve askeri diktatörlük gibi demokratik olmayan rejimler tarafından yönetilmiştir. Arap liderlerinin hepsi Arap birliği görüşünü sözde desteklemiş ancak somut adımlar atmamışlardır (el-Kihya, 2011: 215-218). Albay Kaddafi'ye göre Filistin sorunu çözülmeden Libya, hatta tüm Arap dünyası tam anlamıyla özgür ve egemen sayılamaz. Arap-İsrail sorununun ancak savaşla çözülebileceğine inanmıştır. Siyonizm'i saldırgan bir milliyetçilik olarak gören Kaddafi, İsrail'i Orta Doğu'da emperyalizmin bir ajanı olarak görmüş ve Araplara karşı bir hareket olarak nitelendirmiştir (Wright, 1981: 156).

Bağımsızlığın ardından Batı yanlısı bir politika izleyen Libya, ABD ile ilişkilerde üç farklı aşamadan geçmiştir. Bağımsızlığın kazanıldığı yıl olan 1951'den Kaddafi'nin iktidara geldiği döneme kadar ABD'ye bağımlıdır. 1969-1980 arası dönemde iki ülke arasında birtakım uyuşmazlıklar yaşanmıştır. 1980 sonrası ise düşmanlık dönemi olarak ifade edilebilir. Reagan yönetimi ile Kaddafi yönetimi arasındaki ilişkiler oldukça kötü seyretnmiştir. Castro Kennedy için, Nasır Başbakan Eden için ne ise Kaddafi de Reagan için aynı anlamı ifade etmiştir. Kaddafi'nin Vietnam savaşı sonrası ABD'nin gücüne saygısı kalmayan üçüncü dünya ülkelerinin liderlerine kötü örnek teşkil etmesi Reagan'ı en çok endişelendiren faktörlerin başında gelmiştir. Mısır'da Sedat'ın ABD ile yaklaşmasını Nasır'ın ölümünden sonra Mısır'ın gasp edilerek ABD'ye teslim edilmesi şeklinde yorumlayan Kaddafi, SSCB ile yakınlaşmaya başlamış, iki ülke arasında silah ticareti ikili ilişkilerin gelişmesine yol açmış ve Libya SSCB'ye gerçek anlamda kar sağlayan tek üçüncü dünya ülkesi olmuştur (el-Kihya, 2011: 250-255).

¹⁸ Üç Daire doktrini; Nasır tarafından ortaya atılan, Mısır'ın Arap ülkeleri, İslam dünyası ve üçüncü dünya ülkeleri arasında bir bağlantı noktası olduğunu ileri süren doktrindir.

4.2.2. Libya İç Savaşı

2011 yılının başlarında Arap Baharı olarak nitelendirilen protesto dalgası Libya'ya sıçramış, işsizlik, yolsuzluk ve ekonomide yaşanan sorunlardan dolayı halk sokaklara dökülerek bir bütün olarak sisteme meydan okumuştur. 15 Şubat 2011'de insan hakları savunucusu Fethi Terbil'in serbest bırakılması için başlayan protestolara polisin şiddetle karşılık vermesiyle Libya iç savaşa sürüklenmiş, 17 Şubat protestocular tarafından öfke günü olarak tarihe geçmiştir (Weitershausen, 2015: 157). Muhalif gruplar direniş hareketlerini tek bir platformda örgütlemek amacıyla 27 Şubat 2011'de Bingazi'de muhalif grupların uluslararası temsiliyetini üstlenecek Ulusal Geçiş Konseyi (UGK)'ni kurmuşlardır (Bölme vd., 2011: 22).

Kaddafi'nin uzlaşma çağrılarına olumlu cevap vermemesi üzerine 17 Mart 2011'de BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen 1973 sayılı karar ile uçuşa yasak bölge ilan edilmiş, sivillerin korunması için askeri güç uygulanmasına karar verilmiştir. BM tarafından alınan karar uyarınca 19 Mart'ta Libya'ya NATO aracılığıyla askeri müdahalede bulunulmuştur (UN., 2011). Libya'ya yönelik uluslararası müdahale koruma yükümlülüğü kapsamında gerçekleştirilmiştir. Kısa süre içerisinde muhalifler askeri üstünlüğü ele geçirmişlerdir. Temmuz 2011'de BM Genel Sekreteri, Arap Birliği, ABD Dışişleri Bakanı ve Avrupalı temsilcilerin katıldığı Londra Konferansı'nda UGK, Libya'nın meşru temsilcisi olarak tanınmıştır. Başkent Trablus'taki savunma hattını kaybeden Kaddafi (Varlık, 2020: 5), 20 Ekim 2011'de Sirte yakınlarında yakalanarak muhalifler tarafından katledilmiş ve böylelikle Libya tarihinde bir dönem sona ermiştir.

Kaddafi'nin devrilmesiyle Libya halkı rejim baskısından kurtulsa da Arap Baharı sürecinden başarıyla çıkamamıştır (Caner ve Şengül, 2018: 65). Kaddafi'nin devrilmesinden sonra istenilen istikrara kavuşulamamış ve ülke parçalanma sürecine girmiştir. Libya'da aşiret yapısının güçlü olması ve farklı sosyokültürel köklerden tezahür etmesi iç savaş sürecine doğrudan etki etmiş, çatışmalar aşiretler arası mücadeleye dönüşmüştür (Güneş, 2018: 275). Kabilelerin yanı sıra farklı silahlı grupların bulunması, terör örgütlerinin varlığı ve zayıf devlet kurumları Libya'da yaşanacak geçişin kolay olmayacağını göstermiştir (Zoubir, 2020: 12). Ülkenin yönetimi ve kaynakların paylaşılmasına yönelik olarak muhalif grupların dahil olduğu çatışmalarla iç savaşın

ikinci evresine geçilmiş, yerel aktörlerin çoğalmasi vekalet savaşlarına zemin hazırlamıştır.

Kaddafi'nin devrilmesinden sonra yüzlerce silahlı grubun ortaya çıktığı Libya'da 2014 yılında çatışmalar yeni bir boyut kazanmıştır. Daha önce Kaddafi rejiminde çeşitli görevlerde bulunan Halife Hafter'in Mayıs 2014'te "Libya'nın İtibarı" isimli operasyon başlatması ülkenin ikinci kez iç savaşa sürüklenmesine yol açmıştır (Güneş, 2018: 281). Tobruk'ta toplanan Temsilciler Meclisi Hafter'e destek verdiğini açıklamıştır. Anayasa Mahkemesinin bu durumun hukuken geçersiz olduğunu açıklamasına rağmen ülkenin siyasi yelpazesi merkezi Trablus'ta bulunan Ulusal Mutabakat Hükümeti ve Tobruk merkezli Hafter güçlerinin kontrolünde Temsilciler Meclisi olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Bölgesel ve küresel aktörler jeopolitik rekabet ve nüfuz mücadelesi içerisine girmişler, bu doğrultuda her iki hükümete ve onları destekleyen silahlı gruplara askeri, ekonomik ve diplomatik destek vermişlerdir. BM tarafından meşru kabul edilen UMH, Türkiye, Katar, İtalya gibi ülkeler tarafından desteklenirken Libya Ulusal Ordusu'na liderlik eden Hafter rejimi ise Mısır, Suudi Arabistan, Ürdün, Fransa ve Rusya tarafından desteklenmektedir (Harchaoui ve Lazib, 2019: 4-7; Zoubir, 2020: 15).

17 Aralık 2015'te BM öncülüğünde Fas'ın Suheyraat kentinde tüm tarafların katılımıyla Libya Siyasi Anlaşması imzalanmış ve UMH Libya'nın tek meşru hükümeti olarak kabul edilmiştir. Anlaşma uyarınca 2 yıllık geçiş süreci öngörülmüştür (TC. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Libya Siyasi Anlaşması'nın Aralık 2017'de sona ermesiyle Trablus ile Tobruk arasında siyasi uzlaşmayı sağlamaya yönelik her türlü çaba hem yerel aktörler hem de yabancı vekiller tarafından sürekli baltalanmıştır (Ilardo, 2019: 1).

2019 yılında Hafter, Trablus'u ele geçirmek ve meşru yönetime el koyma amacıyla saldırı başlatmıştır. Hafter'in 2019 yılında Trablus kuşatmasında ABD ve diğer Batılı ülkeler UMH'ye olan desteklerini net şekilde ortaya koymakta başarısız olmuştur. 2019 yılında Hafter'in Trablus'a saldırarak iktidara gelme planı Türkiye'yi harekete geçirmiştir. Batının Hafter'i durdurma konusunda isteksizliği sonrasında Türkiye UMH ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma ile güvenlik ve askeri işbirliği anlaşması yapmıştır. Türk birliklerinin Libya'da konuşlandırılması ve hava desteğinin sağlanmasıyla UMH, Batı Libya'daki birçok kasabayı geri almayı başarmıştır (Magerisi, 2020: 6).

Kaddafi rejiminin düşmesinden sonra siyasal istikrarın sağlanamadığı Libya, silahlı gruplara, teröristlere ve suç şebekelerine ev sahipliği yapan kaotik bir ülke haline gelmiştir. Libya’da yaşanan kaos, güvensiz ortam ve hidrokarbon kaynaklarının bolluğu terör örgütleri ve radikal grupları çekmektedir. Libya’daki çatışmalar rakip ideolojilerden ziyade güç ve kaynakların paylaşımı arzusunun kaynaklanmaktadır. Kaddafi rejiminin bıraktığı iktidar boşluğunu doldurabilecek güçlü bir merkezi otoritenin olmaması ülkenin parçalanma süreci içerisine girmesine yol açmıştır (Ilardo, 2019: 1-2). Libya’daki çatışmalarda on binlerce kişi hayatını kaybetmiş, Kuzey Afrika ve Sahel’de ciddi bir istikrarsızlık meydana getirmiştir. Libya’daki çatışma bölgesel ve küresel aktörlerin dahil olduğu jeostratejik bir rekabete dönüşmüştür. Halife Hafter güçlü bir seçmen kitlesine sahip değildir daha ziyade dış aktörlerin vekili olarak hizmet etmektedir. 2019 yılında Rus paralı askerlerinin Hafter güçlerini desteklemek için Libya’da konuşlanması tehditleri artırmış ve Libya’daki çatışmalar uluslararası bir boyut kazanmıştır (Magerisi, 2020: 1-2).

4.3. Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye ve Libya Politikasında Bağımsız ve Ara Değişkenler

Bu çalışmanın temel amacı; Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye ve Libya’da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerinin analiz edilmesidir. Bu doğrultuda Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye ve Libya politikası neoklasik realizmin bağımsız-ara-bağımlı değişken metodolojisi kullanılarak analiz edilecektir. Bu ülkelerin dış politikaları analiz edilirken hem Suriye hem de Libya politikasına etki eden bağımsız (sistemik) ve ara (yerel) değişkenler aynı olduğu için bu değişkenler ortak ele alınacak, sonraki bölümde ise bağımlı değişkeni oluşturan Suriye ve Libya’ya yönelik dış politika stratejileri analiz edilecektir.

4.3.1. Türkiye

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin dış politikasını etkileyen en önemli unsurların başında şüphesiz uluslararası gelişmeler gelmektedir. Bağımsız değişkeni oluşturan sistemik unsurlar çeşitli sinyaller göndermiş, bu sinyaller ara değişkenlerin süzgecinden geçerek dış politika stratejilerine dönüşmüştür. Bu bölümde Türkiye’nin Suriye ve Libya politikasına etki eden bağımsız ve ara değişkenler ele alınacaktır.

4.3.1.1. Bağımsız Değişken: Sistemik Faktörler

Neoklasik realizmde sistemik faktörler ara değişkenler vasıtasıyla dış politika çıktıları oluşturmaktadır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında uluslararası politikada yaşanan bazı gelişmeler Türkiye'nin dış politikasına önemli sinyaller göndererek bölgeye yönelik politikalarını şekillendirmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin dış politikasına etki eden sistemik faktörler; SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Körfez Krizi, ABD'nin Irak işgali, AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuzluklar, 2008 küresel ekonomik krizi, Arap Baharı, Libya'ya NATO müdahalesi, IŞİD tehdidi, ABD'nin PYD'yi vekil aktör olarak araçsallaştırması, Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesi ve Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı bloğun oluşması olarak belirlenmiştir. Şekil 10.5.'te, Türkiye'nin dış politikasına etki eden bağımsız değişkenler gösterilmiştir.

Şekil 11.5. Türkiye'nin Dış Politikasına Etki Eden Bağımsız Değişkenler

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemi derinden etkilemiş, ABD tek süper güç olarak uluslararası sistemi şekillendirmiştir. Soğuk Savaş döneminde ABD liderliğindeki Batı bloğunda yer alan Türkiye, SSCB'nin dağılması ve komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla başta ABD olmak üzere Batı nezdindeki stratejik öneminin azalacağı yönünde endişe etmiştir. Ancak Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle başlayan Körfez Savaşı, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin yerini tahkim etmesi açısından önemli bir fırsat olmuş, Türkiye ABD nezdinde stratejik önemini ispat etmiştir (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 551). Ancak Körfez Krizi, ABD yanlısı politika takip eden Türkiye için olumsuz gelişmelere yol açmış, savaşın ve ambargoların ekonomiye maliyeti yüksek olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bölge dünyanın en

istikrarsız coğrafyalarından biri haline gelmiştir. Körfez Savaşı'ndan sonra Irak, Kürt bölgesindeki toprak egemenliğini tamamen kaybetmiş, Irak'a dayatılan uçuşa yasak bölge uygulaması PKK'nın Kuzey Irak'ta güçlenmesine yol açarak Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmiştir (Kösebalaban, 2014: 253-254).

1990'lı yıllar terör örgütü PKK'nın faaliyetlerinin arttığı döneme tekabül etmektedir. Hafız Esad rejiminin PKK'ya desteği kesmemesi üzerine Suriye ile savaşın eşiğine gelinmiştir. Dolayısıyla 1990'lar boyunca Türkiye, hem uluslararası alanda meydana gelen değişiklikler hem de yaşadığı iç sorunlar nedeniyle Orta Doğu'ya yönelik güvenlik kaygılarının içerisine çekilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin yakın çevresinde güvenlik kaygılarının ortaya çıkması, bu sorunların daha ziyade Suriye ve Irak gibi ülkelerden kaynaklanması Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini geliştirmesine yol açmış, bu durum ise Türkiye'nin Arap dünyasından uzaklaşmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Orta Doğu politikasının güvenlik konuları üzerinden yürütülmesi bölgedeki etkinliğini azaltıcı bir rol oynamıştır (Şahin, 2014: 121).

11 Eylül 2001'de meydana gelen terör saldırıları sonrası Orta Doğu'ya yönelik müdahaleci bir politika takip eden ABD, 2001'de Afganistan, 2003 yılında ise Irak'ı işgal etmiştir. Saddam rejiminin yıkılmasının ardından Irak'ta düzenin bir türlü sağlanamaması, Irak'ın üniter yapısı üzerindeki tartışmalar ve özerk Kürt yönetimi Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından ciddi tehditler ortaya çıkarmıştır. ABD'nin Irak işgali Türkiye'nin dış politikasına doğrudan etki ederek karar alıcıları dış politikada tercih yapmak zorunda bırakmıştır. Bir sonraki başlıkta ara değişkenler (iç politika faktörleri) üzerinden nedenleri incelenecek olan dış politika stratejileri doğrultusunda Türkiye, yakın çevresinde güvenliği sağlayabilmek için başta Suriye olmak üzere bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. ABD ile yaşanan tezkere krizi, Türk dış politikasında yeni bir süreci başlatmıştır. ABD'nin Irak işgali Türkiye açısından iki önemli sorun ortaya çıkarmıştır; Saddam rejiminin düşmesiyle PKK ile mücadeleyi güçleştirecek şekilde Irak'ın kuzeyinde bölgesel bir yönetimin kurulması ve İran'ın bölgesel hegemonyasını artırması (Kösebalaban, 2014: 317). Dolayısıyla ABD'nin Irak işgali ve sonrasında yaşananlar Türkiye'de karar alıcıları tercih yapmaya zorlamış ve Türk dış politikasında iki seçenek öne çıkmıştır; ABD ile politikaları eş güdümlü hale getirmek ya da Orta Doğu'da bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirerek bölgede ağırlığını

artırmak. Dış politikada karar alıcılar ikinci seçeneğe yönelerek bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır (Kiraz, 2018: 79).

Türkiye'nin dış politikasına önemli sinyaller göndererek dış politikaya etki eden bir diğer önemli faktör AB ile yaşanan üyelik sürecidir. İkili ilişkilerin temel hedefi Türkiye'nin birliğe tam üyeliğidir. AB ile ilişkiler Türk dış politikasında öncelikli konuların başında gelmiştir. 2000'li yılların başında Türkiye-AB ilişkileri ciddi derecede gelişme göstermiştir. Ancak Türkiye ile AB arasındaki müzakere süreci çok yavaş seyretmiş, hiçbir aday ülke ile yapılan müzakereler Türkiye kadar uzun sürmemiştir. Başta Fransa ve Almanya olmak üzere birlik ülkeleri tarafından Türkiye'nin müzakere sürecinin açık uçlu olduğuna yönelik yapılan vurgular ilişkilerin olumsuz seyretmesine yol açmıştır (Baharççek, 2017: 414). Türkiye'nin büyük nüfusu, Avrupa Parlamentosu gibi kurumlarda nüfusun temsiliyeti belirlemesi tehdit olarak algılanmış, bununla birlikte Kıbrıs sorunu Türkiye'nin birliğe entegrasyonunu zora sokan saikler olarak öne çıkmıştır (İnanç, 2023: 250, 256). AB ile yaşanan kriz Türkiye'nin dış politikasında önceliklerin değişmesine yol açmıştır.

2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik kriz, Türkiye'nin dış politikasına sinyal gönderen sistemik faktörlerden bir diğeridir. Yaşanan kriz Batılı devletler açısından ciddi sonuçlar meydana getirmiş, Türkiye'nin ise bu olumsuz sonuçlardan kaçınmak için yeni atılımlar yapması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda Türkiye alternatif pazarlara yönelmeye başlamış (Kiraz, 2018: 80), bu çalışmanın örneklemi oluşturan Suriye ve Libya gibi ülkelerle ekonomi temelli ilişkiler geliştirmeyi dış politikada öncelikli hedeflerden biri haline getirmiştir.

Türkiye'nin Suriye ve Libya politikasına etki eden ve Türkiye açısından oldukça önemli sonuçlar ortaya çıkartan sistemik faktörlerden biri şüphesiz Arap Baharıdır. Aralık 2010'da Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan sosyopolitik olgu kısa süre içerisinde Arap ülkelerini etkisi altına almıştır. Birçok Arap ülkesinde farklı yoğunluklarda seyreden protesto dalgasında Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de rejimler devrilmiştir. Arap Baharı bölgesel olarak Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da 17 Müslüman ülkeyi içerisine alan, 300 milyonu aşkın insanı etkileyen bir dönüşüm sürecidir (Panara ve Wilson, 2013: IX). Suriye, Libya ve Yemen'de bölgesel ve

küresel aktörlerin etkisiyle meydana gelen iç savaş vesayet savaşına dönüşmüş, bölge giderek Hobbes'un "doğa durumu"¹⁹na benzemiştir.

Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasının şekillenmesinde en önemli olaylardan biri Mısır'da yaşanan darbedir. Mursi yönetiminin darbe ile devrilmesi Türkiye açısından dönüm noktası olmuştur. Darbe öncesinde Türkiye açısından bölgedeki değişimleri desteklemek ve etkilemek öncelikli bir amaç iken Mısır'da yaşanan olumsuz örneğin yansımalarını sınırlamak öncelikli amaç haline gelmiştir (Özcan, 2019: 178).

Arap Baharı sürecinde bu tez çalışmasının konusunu oluşturan Suriye ve Libya iç savaşa sürüklenmiş, Kaddafi rejimi NATO çatısı altındaki koalisyon güçleri tarafından devrilirken Suriye günümüzde hala devam eden bir iç savaşa sürüklenmiştir. Arap Baharı öncesinde Türkiye'nin Esad rejimi ve Kaddafi rejimi ile son derece iyi ilişkileri bulunmaktadır. Büyük güçlerin bu ülkelere yönelik politikalarının net olmayışı Türkiye'ye net olmayan sinyallerin gönderilmesine neden olmuştur. Bir taraftan bölgedeki reform taleplerine destek vermek isterken diğer taraftan ise son derece iyi ilişkiler içerisinde olduğu rejimlerin yıkılması ikilemi ile karşı karşıya kalmıştır. Başlangıçta çekimser bir politika takip eden Türkiye bu ülkelere yönelik politika belirlemek zorunda kalmış, bir sonraki bölümde ele alınacak ara değişkenlerin de etkisiyle göstericilerin yanında yer almıştır.

İŞİD'in hilafet ilanı sonrasında Türkiye sınırına doğru genişlemesi, ABD'nin Suriye politikasında değişikliğe giderek PYD'yi vekil aktör olarak kullanmaya başlaması ve 2015'te Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahil olması Türkiye'nin dış politikasına etki eden önemli sistemik faktörler olmuşlardır. İŞİD'in Türkiye sınırına doğru genişlemesi dış politikada karar alıcıların politika belirleme sürecinde öncelik değiştirmelerine yol açmıştır (Özdemir, 2019: 185). ABD'nin PYD'yi vekil aktör olarak kullanması ve PYD'nin Suriye'nin kuzeyinde hakimiyet sağlaması Türkiye açısından ciddi güvenlik tehditleri ortaya çıkarmıştır. İŞİD ve PYD'nin Suriye'de etkinliklerini artırması, Türk karar alıcılarına önemli sinyaller göndererek politika yapım sürecine etki etmiş ve güvenlikçi yaklaşımların öne çıktığı bir politika takip edilmesine yol açmıştır. Suriye'nin Rusya'ya doğrudan müdahil olması ise dengeleri Esad rejimi lehine

¹⁹ Hobbes'un doğa durumu, herkesin herkesle savaştığı sonsuz bir çatışma ortamıdır.

değiştirmiş ve rejimin devrilmeyeceği anlaşılmaya başlamıştır. ABD'nin politika değişikliğine gitmesi ile Esad rejiminin devrilmesi konusunda Türkiye bölgede yalnız kalmıştır. Tüm bu faktörler, Türkiye'nin politikasının değişmesine yönelik Türk karar alıcılarına önemli sinyaller göndermiş ve sonraki bölümde detayları ile incelenecek olan dış politika stratejilerinin oluşmasına önemli etki yapmıştır.

Türkiye'nin politikasına etki eden sistemik faktörlerden bir diğeri ise Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı oluşan bloktur. Literatürde yaygın olarak kabul edilen görüşe göre coğrafi olarak Tunus'un Bon Burnu ile İtalya'ya bağlı Sicilya Adası'nın batıya uzanan Lilibeo Burnu arasında çizilen hattın doğusunda kalan bölgeyi içeren Doğu Akdeniz (Yaycı, 2012: 2), en geniş olarak Yunanistan, Türkiye, Suriye, İsrail, Mısır, Libya, Kıbrıs, Tunus, Filistin ve Lübnan kıyıları ile çevrili alanı kapsamaktadır (Tziampiris, 2018: 23). Jeopolitik açıdan önemli bir bölge olan Doğu Akdeniz, yeni enerji kaynaklarının keşfedilmesi ve birbirleriyle çatışan münhasır ekonomik bölgelerin ortaya çıkmasıyla günümüzde yeniden önemli bir sorun haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler Türkiye, Yunanistan, KKTC, GKRY, İsrail, Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin'dir. Kıyıdaş olan tüm ülkeler sorunun taraflarıdır (Avan, 2020: 89). Bölgede zengin enerji kaynaklarının kullanımı ve paylaşımı Doğu Akdeniz'de yaşanan sorunların temel dinamiğini oluşturmaktadır. Kıyıdaş ülkelerin kıta sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) alanlarının belirlenmesi konusunda yaşanan sorunlar dışında bölge dışı aktörlerin kaynaklara erişim ve yararlanma çabası ile Doğu Akdeniz küresel aktörlerin de dahil olduğu kompleks bir sorun yumağı haline gelmiştir (Ağır ve Güven, 2022: 424-426).

4.3.1.2. Ara Değişkenler: Yerel Dinamikler

Bu tez çalışmasının teorik arka planını oluşturan neoklasik realizme göre, devletlerin dış politikaları sistemik faktörlerin yerel faktörlerin süzgecinden geçmesiyle oluşur. Bu doğrultuda ara değişkenler devletlerin dış politikasında önemli bir yer tutar. Türkiye'nin Suriye ve Libya politikası analiz edilirken ara değişkenler karar alıcıların algıları, ordu, muhalefet partileri, iş dünyası ve kamuoyu olarak belirlenmiştir. Ancak bu faktörlerin her dönemde etkisi farklı olduğu için ara değişkenler dönemlere ayrılarak incelenecektir.

1990'lı yılların başları, SSCB'nin dağılması ile tek kutuplu sisteme geçildiği, komünizm tehdidinin ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin Batı nezdindeki stratejik önemini kaybettiğine dair kaygıların yaşandığı, içerde ise PKK tehdidinin arttığı ve İslamcılık akımının Türkiye'de yükselişe geçtiği dönemdir. Bu konjonktürde “Sevr Sendromu” olarak nitelendirilen parçalanma algısı ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal psikoloji kamuoyu tarafından da paylaşılmıştır. Bu algı emekli Büyükelçi Şükrü Elekdağ'ın makalesinde “İki Buçuk Savaş Stratejisi”²⁰ olarak somutlaştırılmıştır. Türkiye bu sendromdan ancak Öcalan'ın yakalanmasından sonra büyük ölçüde kurtulmuştur (Oran, 2010: 235-236). Yine bu yıllar Türkiye'de ciddi ekonomik krizlerin yaşandığı, PKK'nın faaliyetlerini artırdığı, istikrarsız koalisyon hükümetlerinin ülkeyi yönettiği ve askeri vesayetin meşru iktidarlar üzerinde ciddi baskılar kurduğu, muhafazakâr kesimlerin hayat tarzlarının hem sivil hem de asker bürokrasisi tarafından irticai faaliyetler kategorisinde değerlendirildiği yıllardır.

Türkiye'de güçlü bir sivil liderliğin olmaması, başarısız koalisyon hükümetleri, ABD yanlısı politikalar takip edilmesi tutarlı ve kapsamlı bir dış politika izlenememesine yol açmıştır. Nitekim Şubat 1990-Haziran 1997 arasında dış politika gibi özel ve önemli bir alanda 11 kez bakan değişimi tutarlı politika takip edilmesini zorlaştırmıştır (Oran, 2010: 129).

1993 yılında Turgut Özal'ın vefat etmesiyle Süleyman Demirel Cumhurbaşkanı, Tansu Çiller ise Başbakan olmuştur. Çiller dönemi iç ve dış siyasette sivil denetimin sonudur. Özal'ın vefatı ve Demirel'in iç siyasetten çekilmesiyle Erbakan aktif siyaset içerisindeki tek karizmatik ve eski kuşak liderlerin sonuncusu olarak kalmıştır. 1994 yılında Refah Partisi büyük bir başarı göstererek İstanbul ve Ankara gibi önemli kentlerin belediye başkanlığını kazanmıştır. 1995 seçimlerinde Refah Partisi'nin birinci parti çıkması Türk siyaseti açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Kösebalaban, 2014: 260-261). 1996 yılında Refahyol hükümeti iktidara gelmiştir. Necmettin Erbakan, Soğuk Savaş sonrası dönemde komünizm tehdidinin yerini İslam'ın aldığı bir uluslararası ortamda koalisyonun büyük ortağı ve Başbakan olarak iktidara gelmiştir. “Şahsiyetli dış politika” söylemi ile iktidara gelen Refah Partisi'nin dış politikaya yaklaşımı, Türkiye'yi

²⁰ İki Buçuk Savaş Stratejisi ile Türkiye'nin Yunanistan, Suriye ve buçuk düşman olarak ise PKK ile aynı anda savaşa hazır olması gerektiği kastedilmektedir.

Batılı ülkelerin sömürü düzeninden çıkararak İslam ülkeleriyle yakınlaştırmaya dayanmaktadır. Batı ve İsrail'i eleştirilerinin odağına koyan Erbakan'ın iktidara gelmesi şüphesiz Batılı ülkelerin ciddi kaygılarına yol açmıştır. Başbakan Erbakan Batı ülkelerine hiçbir resmi ziyaret gerçekleştirmezken İslam ülkelerine ziyaretler düzenlemiştir (Kösebalaban, 2014: 262-264; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 560).

Geleneksel Türk dış politikası üzerinde önemli bir ağırlığı bulunan ordu, dış politikanın belirlenmesinde temel aktörlerden biri olmuştur. Bu tez çalışması Soğuk Savaş sonrası dönemi incelediği için, ordu 1990'lı yıllarda da Türkiye'nin dış politikasında dikkate alınması gereken önemli değişkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'de ordu gerek doğrudan gerekse de MGK aracılığıyla dış politikanın şekillenmesine yön vermiştir.

Ordu, Erbakan'ı İsrail ile birçok ikili anlaşma yapmaya zorlamıştır. 28 Şubat sürecinde Erbakan istifaya zorlanmış, darbeden sonra Refah partisi kapatılmış ve Erbakan siyasetten men edilmiştir. 1998 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Ziya Gökalp'e ait şiiri okuması hapis cezasına çarptırılmasına neden olmuş, bu durum ise halk nezdindeki itibarının yükselmesine yol açmıştır (Kösebalaban, 2014: 261-274). Bu dönemde ordu, ulusal güvenlik ve dış politika konularında kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda 1998 yılında yayınlanmaya başlayan ve yönetim kademesinin neredeyse tamamı emekli askerlerden oluşan "Ulusal Strateji" dergisi ordunun kamuoyu oluşturma çabalarına örnek olarak verilebilir (Koçer, 2002: 139-140). Genel olarak dış politikaya karşı tutumu güvenlik odaklı olan ordu, 1990'lı yıllarda belirleyici bir unsur olsa da AK Parti döneminde Türkiye'nin Suriye ve Libya politikalarında önemli belirleyici unsurlardan biri olmaktan çıkmıştır.

2000'li yıllardan sonra Türkiye'nin dış politikasına yön veren ara değişkenler incelendiğinde şüphesiz AK Parti'nin yönetim kadrosu, parti programı, ideoloji ve değerlerinin ele alınması gerekmektedir. AK Parti, Millî Görüş hareketi içerisinde yenilikçi kanat olarak nitelendirilen Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül önderliğinde kurulan bir partidir. 2001 yılında Fazilet Partisi'nin kapatılmasıyla Millî Görüş içerisindeki gelenekçi-yenilikçi ayrımı farklı bir boyuta taşınmıştır. Yenilikçi kanat, gelenekçi kanadın önderliğinde kurulan Saadet Partisi'ne katılmayarak Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AK Parti) kurmuşlardır. AK Parti

3 Kasım 2002 seçimlerinde %34 oy alarak tek başına iktidara gelmiştir (Tekin, 2019: 231-232). Millî Görüş geleneğinin yaşadığı kriz AK Parti'nin ortaya çıkmasına, ülkenin yaşadığı kriz ise AK Parti'nin tek başına iktidara gelmesine yol açmıştır.

AK Parti, Millî Görüş hareketi içerisinden çıksa da Millî Görüş hareketinin devamı olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. Parti diğer partilerden de geniş tabanlı temsilcilerle ortaya çıkmıştır. Bu durum AK Parti'yi Erbakan'ın diğer partilerinden uzaklaştırmaktadır. AK Parti kendisini “muhafazakâr demokrat” şeklinde nitelendirmiştir. Partinin liberal ekonomi temelli politikası, partiyi daha çok Özal'ın çizgisine yakınlaştırmıştır. Dış politikaya yönelik yaklaşımları da partiyi Millî Görüş hareketinden uzaklaştırmaktadır. AB üyelik süreci partinin Millî Görüş hareketinden uzaklaştığının göstergelerinden olmuştur. AK Parti'nin dış politikaya yönelik yaklaşımında çok yönlü ve aktif dış politika öne çıkmaktadır. Özellikle yakın çevresinde güven ve istikrarın tesisi, bölgesel işbirliğinin geliştirilmesine ve İslam ülkeleriyle işbirliğinin geliştirilmesine önem vermiştir (AK Parti 2002 Genel Seçimleri Beyannamesi, 2015). İslami muhafazakarlık ve liberalizmi birleştiren AK Parti ile birlikte Türkiye'nin dış politikası Orta Doğu'ya doğru kaymaya başlamıştır.

2000'li yıllarda Türkiye siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik çaba sarfetmiştir. Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile başlayan bu çabalar AK Parti hükümetleri döneminde artarak devam etmiştir. AK Parti iktidarı ile Türkiye, dış politikada Orta Doğu'ya ve Müslüman dünyaya yönelmiş, Arap dünyasına karşı ön yargılardan arınmış, sekülerist milliyetçilik ve irtica reflekslerinden uzaklaşarak dış politikasına yön vermiştir. Parti yöneticilerinin kültürel açıdan bölge ülkelerine mesafeli olmamaları Arap Baharı öncesinde bu tez çalışmasının kapsamını oluşturan Suriye ve Libya ile ilişkilerin gelişmesinde etkili olmuştur (Kösebalaban, 2018: 333; Özcan, 2019: 173).

AK Parti'nin dış politikaya yönelik tutum ve politikaları 2007 öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılabilir. 2007 yılında Abdullah Gül'ün 11. Cumhurbaşkanı seçilmesi partinin daha rahat hareket etmesinin önünü açmıştır. AK Parti'nin ilk döneminde Türk dış politikası açısından daha çok yöntemsel farklılıklar yaşansa da sonraki dönemlerde daha özgün adımlar atılmıştır. 2007 yılından sonra dış politikada özellikle Ahmet Davutoğlu'nun ağırlığının bulunduğu görülmektedir.

2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Genelkurmay Başkanlığı'nın TSK adına laiklik ile ilgili yaptığı açıklamanın kamuoyunda muhtıra olduğuna dair hâkim bir görüş bulunmaktadır. Bu basın açıklamasından sonra hükümetin kararlı tutumu askeri müdahaleler karşısında siyaset kurumunun ilk güçlü karşı duruşu olarak tarihe geçmiştir (Ağır, 2018: 13-14). “27 Nisan Bildirisi” veya “E-Muhtıra” olarak adlandırılan bu olay, hükümetin elinin güçlenmesine ve ordunun etkisinin kırılmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur. AK Parti bu tarihten sonra dış politikada daha rahat hareket etmeye başlamıştır.

AK Parti döneminde önce dış politikadan sorumlu Başbakan Başdanışmanı daha sonra ise Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu, dış politikanın mimarı olmuştur. Türkiye'nin politik tutum ve davranışlarının belirlenmesinde oldukça önemli bir rol oynayan Davutoğlu'nun “*Stratejik Derinlik*” isimli kitabı tarihsel ve coğrafi derinlik üzerine kuruludur ve Türkiye'nin dış politikada tutum ve davranışlarına yön veren teorik varsayımları içermektedir. Stratejik Derinlik'te Türkiye tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak hem bölgesel hem de küresel ölçekte uluslararası sistemin “merkez” ülkesi olarak kabul edilmektedir.

Dış politikanın mimarı olan Davutoğlu, Türk dış politikasının büyük bir stratejisinin olmadığını, 1990'lı yıllarda koalisyon hükümetlerinin kısa dönemli değişken manevraları ile dış politika bürokrasisinin risksiz dış politika anlayışının bütünlük oluşturmadığını, bununla birlikte AB serüveninin “ya gireceğiz ya gireceğiz” ve “girmesek de olur, tek alternatifimiz AB değil” yaklaşımları etrafında gidip geldiğini, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” sloganı gibi hasret ve iddia yüklü bir sloganın Orta Asya ülkelerini bile tedirgin ettiğini, dolayısıyla bütüncül bir dış politika stratejisinin bulunmadığını belirtmiştir (Davutoğlu, 2021: 45-46).

Davutoğlu'na göre, bölgesel güçler bölgesel etki alanlarını ve politikalarını bir süper gücün konjonktürel politikalarına bağlı kılmak zorunda kalırlar ve bölgesel politikalarının süper gücün politikalarına uyumlu olmadığı takdirde sistem tarafından cezalandırılırlar. Nitekim Türkiye'de Soğuk Savaş döneminde ABD ile uyumlu politikalar geliştirmiş, ABD ile uyumlu politikalar takip etmediğinde Kıbrıs sorununda uygulanan ambargo örneğinde olduğu gibi cezalandırılmıştır. Davutoğlu'na göre, dış politika yapıcıları uzun dönemli bağımsız stratejiler oluşturmak yerine süper ve büyük güçlerin

oluşturduğu stratejik çerçevede genellikle kısa nadiren de orta dönemli taktik planlar uygulama yoluna gitmişlerdir (Davutoğlu, 2021: 75).

Tarihsel ve coğrafi derinlik üzerine kurgulanan Stratejik Derinlik'te, Türkiye Avrupa, Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya, Orta Asya, Hazar, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir ve dolayısıyla çok sayıda bölgesel kimliğe sahip merkezi bir ülkedir. Bu nedenle çoklu bölgesel kimliklere sahip merkezi bir ülke olarak güvenlik kaygılarının ötesine geçerek gelişmeleri değiştirebilen aktif bir politika takip edilmelidir. Önceki dönemlerde tarihsel potansiyelini kullanmayan Türkiye'nin, sahip olduğu bu potansiyelleri kullanarak aktif bir dış politika izlemesi halinde küresel bir aktör haline dönüşme potansiyeli bulunmaktadır (Davutoğlu, 2008: 77, 83).

Türkiye'nin dış politikasına etki eden ara değişkenlerde iş dünyası ele alındığında, Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) ve Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD) öne çıkmaktadır. TÜSİAD, daha ziyade İstanbul merkezli ve Batıcı kesimleri (ulusal burjuvazi) temsil ederken, MÜSİAD ise Anadolu merkezli muhafazakâr kimliği (Anadolu burjuvazisi) temsil etmektedir. TÜSİAD 1990'lı yıllarda siyasette etkin bir rol oynarken MÜSİAD ise 2000'li yıllardan sonra önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Ulusal burjuvazi 2000'li yıllarda güç kaybetmeye başlamıştır. 2002 seçimlerinde yaşanan ekonomik kriz, AK Parti'nin neoliberal politikaları ve AB ile iyi ilişkilerin geliştirilmek istenmesi gibi faktörlerden dolayı AK Parti'ye destek verseler de zamanla askerin siyasal alanda etkisizleştirilmesi ve Gezi Parkı olayı gibi eylemler ulusal burjuvazi ile mevcut hükümet arasındaki kopukluğun artmasına yol açmıştır.

2000'li yıllardan sonra önemli bir çıkar grubu olan MÜSİAD, AK Parti'nin dış politikasının şekillenmesine etkide bulunmuştur. Anadolu sermayesinin pazar ihracatının Orta Doğu ülkeleriyle karşılanması fikri ağırlık kazanmış ve bu durum Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır. Suriye başta olmak üzere iş adamları bölge ülkelere önemli yatırımlar yapmışlardır. Başta Suriye olmak üzere iş dünyası önemli bir güç olarak Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasına etki etmiştir (Kiraz, 2018: 87).

AK parti, Arap Baharı'na kadar olan süreçte komşularla sıfır sorun politikası bağlamında Suriye ile ilişkilerini hem siyasi hem de ekonomik olarak ilerletmiştir. Suriye'nin iç savaşa evrilmesiyle Türkiye'nin komşularla sıfır sorun politikası

geçerliliğini yitirmiştir. Hem Suriye hem de Libya'ya yönelik politikalarda karar alıcılar tarihsel ve kültürel bağları öne çıkarmaya başlamış, insani bir tutum sergileyerek Türkiye'nin rejimlerin değil halkların yanında olduğuna dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Erdoğan, Libya'ya yönelik “kimse petrol kuyularının hesabını yapmasın... Biz meselelere çıkar odaklı bakamayız. Bizim bakış açımız insan odaklı olmalıdır, adalet, hak, hukuk odaklı olmalıdır” (Hürriyet, 2011) şeklinde açıklamalarda bulunarak Türkiye'nin çıkar yerine insan temel hak ve özgürlükleri odaklı bir yaklaşımlarının bulunduğunu belirtmiştir. Erdoğan'ın sözlerinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin Libya politikasının temelinde insani ve sosyal değerler vardır. Libya'nın geleceğine Libyalıların karar vermesi gerektiği yönünde bir tutum vurgulanmıştır (Akbaş ve Düzgün, 2012: 75).

15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye'nin dış politika yapım sürecine etki etmiştir. Türkiye'ye yönelen hem iç hem de dış tehditler kapsamlı bir terörle mücadele stratejisini gerekli kılmıştır (Özdemir, 2019: 181). Darbe girişimden sonra Türkiye, proaktif güvenlik konseptini hayata geçirmiştir. 2017 yılında kabul edilen anayasa değişikliği ile benimsenen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ise manevra kabiliyeti kazandırarak Türkiye'nin yeni konseptinin hayata geçirilmesine yardımcı olmuştur (Özkan, 2022: 239).

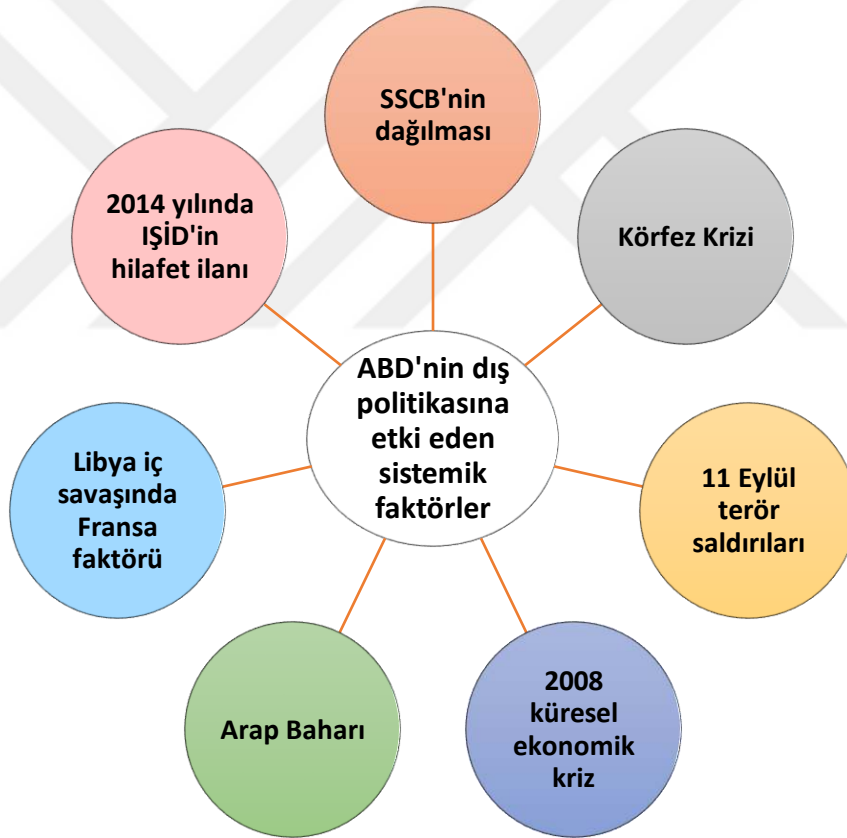
4.3.2. ABD

Robert A. Pastor tarafından 1980 yılında yayımlanan “*Congress and the Politics of U.S. Foreign Economic Policy, 1929- 1976*” isimli eserde hem iç hem de uluslararası anlamına gelen “intermestic” (Pastor, 1980: 9) konsepti kullanılmıştır. Bu tanım ABD dış politikasının iç dinamiklerden etkilendiğine, temel olarak dış politikada kararların karar vericiler tarafından alındığına, iç politikada bunların önemli etkisinin olduğuna ve bu politikaların etkileşim içerisinde olduğu durumuna vurgu yapmaktadır (Özel ve Şahin, 2020: 469). ABD'nin Suriye ve Libya'ya yönelik dış politikası uluslararası ortamdan ve kendi iç dinamiklerinden etkilenmektedir. Bu doğrultuda, bu bölümde çalışmanın kuramsal arka planını oluşturan neoklasik realizmin metodolojisini kullanarak ABD'nin dış politikasına etki eden bağımsız ve ara değişkenler incelenecektir.

4.3.2.1. Bağımsız Değişken: Sistemik Faktörler

Neoklasik realizmde sistemik faktörler ara değişkenler vasıtasıyla dış politika çıktıları oluşturmaktadır. Soğuk Savaş dönemi sonrasında uluslararası politikada yaşanan bazı gelişmeler ABD'nin dış politikasına önemli sinyaller göndererek bölgeye yönelik politikalarını şekillendirmiştir. 2. Dünya Savaşı ile başlayan iki süper gücün Orta Doğu'daki hegemonya yarışı, 1991'de SSCB'nin dağılmasıyla sona ermiş, ABD'nin bölge ülkeleri üzerinde tek başına hakimiyet mücadelesi içerisinde olduğu yeni bir dönem başlamıştır. Şekil 4.6'da ABD dış politikasına etki eden bağımsız değişkenler gösterilmiştir.

Şekil 12.6. ABD Dış Politikasına Etki Eden Bağımsız Değişkenler

ABD'nin bölge politikasına etki eden en önemli bağımsız değişken şüphesiz SSCB'nin dağılması ile Soğuk Savaş'ın sona ermesidir. Soğuk Savaş sonrası dönemde çift kutuplu yapı ortadan kalkmış olsa da modernizasyon kuramları yeniden yorumlanmış, dünya barış ve demokrasi bölgesi ile bunun dışında kalan kargaşanın hâkim olduğu

otoriter ve gelişmekte olan bölge şeklinde ikiye ayrılmıştır. Böylelikle Soğuk Savaş döneminin ikiye bölünmüşlüğü, yerini Batı'nın egemen normatif ölçütleriyle maskelenen tek bir küresel sosyal hiyerarşiye bırakmıştır (Zarakol, 2012: 128-129).

Soğuk Savaş'ın bitiminde George H. W. Bush liderliğindeki ABD dış politikası "Yeni Dünya Düzeni" ile karakterize olmuştur. Yeni dünya düzenini terör tehdidinden uzak, daha barışçıl ve adil bir çağ olarak tanımlayan Bush, bölgesel istikrarsızlıkların küresel sonuçları olabileceğini vurgulamış ve ABD'nin hayati çıkarlarının korunmasının riske atılabileceği bir dönemde olmadığını belirtmiştir (George H. W. Bush Presidential Library ve Museum, 1990). Bu doğrultuda Irak'ın Kuveyt'i işgali, ABD'nin bölge politikasına önemli sinyaller göndermiştir. Irak'ın Kuveyt'i ilhakı sadece bölgedeki dengeleri değiştirmeyecek aynı zamanda petrol fiyatlarının kontrolünün bir anlamda Irak'ın eline geçmesine yol açacaktır. Bu süreçte Irak, ABD açısından bölgede potansiyel tehlike haline gelmiştir. Bu doğrultuda ABD'nin önderliğinde Irak'a karşı hava operasyonu başlatılmış ve Saddam rejimi Kuveyt'ten çekilmek zorunda kalmıştır (Kepsutlu, 2016: 65-66).

11 Eylül saldırıları ABD dış politikasına önemli sinyaller göndermiştir. 11 Eylül 2001'de Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a yönelik gerçekleştirilen ve "Yeni Dünya Düzeni"nin başlangıcını simgeleyen terör saldırıları Orta Doğu'yu yeni bir politik alana sürüklemiştir. Orta Doğu'da denge unsuru olmayı planlayan ABD'nin dış politikasının merkezi terörle mücadele üzerine şekillenmiştir (Kepsutlu, 2016: 67). 11 Eylül, ABD'de politika oluşturmada eşi benzeri görülmemiş bir ortam sağlamıştır. 11 Eylül'de yaşananlar dış politikada karar almada, sembolik ve duygusal açıdan ABD karar alıcılarına savaş açma konusunda kolaylık sağlayarak hızlı ve doğrudan karar almanın önünü açmıştır (Haar, 2010: 968).

11 Eylül'den sonra ABD dış politikasında Sovyet tehdidinin yerini terör tehdidi almıştır. Ötekiyi temsil eden SSCB'nin dağılmasıyla yeni öteki, küresel ekonomiye entegre olmayı reddeden, ABD'nin belirlediği demokratik standartlara uymayan ülkeler olmuştur. Terörü destekleyen veya desteklemeye meyilli olan ülkelere karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bir sonraki bölümde detayları ile analiz edilecek birtakım ara değişkenlerin etkisiyle ABD, 2001 yılında Afganistan'ı, 2003 yılında ise Irak'ı işgal etmiştir.

ABD dış politikasına önemli sinyaller göndererek politikaya etki eden bir diğer değişken 2008 küresel ekonomik krizidir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz, uluslararası alanda büyük güçler arasındaki rekabeti derinleştirmiştir. Bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar ABD'nin ilgisinin artmasına yol açmıştır. Yaşanan kriz, ABD'nin dünya lideri misyonuna ciddi şekilde zarar vermiştir. Afganistan ve Irak işgali ile zor durumda olan Bush yönetiminin yıpranmasına yol açmış ve ABD'nin Orta Doğu'daki prestijinin zedelenmesine sebebiyet vermiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ABD'de karar alıcılar ve akademisyenler arasında dış politika grand stratejinin ne olması gerektiği konusunda yoğun tartışmalar yaşanmıştır. 11 Eylül'den sonra Irak savaşı ve 2008 yılında küresel ekonomik krizin etkisiyle dış politikada tarihsel yaklaşım olan izolasyonizmin yeni bir versiyonunu oluşturan deniz aşırı askeri varlığın azaltılarak daha güvende olunacağı temeline dayanan offshore dengeleme stratejisi gittikçe ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu strateji, maliyetleri başkalarına devrederek ABD'nin uluslararası sistemde görece gücünün artmasına yol açacaktır (Özlük ve Özlük, 2023). Bu doğrultuda Trump'ın 2018 yılında Suriye'den çekilme kararı offshore dengeleme stratejisinin öne çıkmasına sebebiyet vermiştir.

2010 yılının sonunda Tunus'ta başlayarak birçok Arap ülkesine sirayet eden ve Arap Baharı olarak nitelendirilen süreç, ABD'nin bölgeye yönelik politikasına önemli sinyaller göndermiştir. Arap Baharı'nın başlamasıyla hızlı bir tepki veremeyen ABD, bir taraftan savunuculuğunu yaptığı demokrasi talepleri diğer taraftan ise müttefik rejimler arasında seçim yapma konusunda ikilemle karşı karşıya kalmıştır. Irak ve Afganistan savaşları neticesinde Orta Doğu'da yaşanan kaostan sorumlusu olması ABD'yi temkinli davranmaya iten başka bir faktördür.

Libya'da başlayan olaylar kısa sürede iç savaşa dönüştüğü halde ABD'nin temel yaklaşımı silahlı müdahalede bulunmamak yönünde olmuştur. Libya'da şiddetin sonlanması gerektiğini belirten ABD yönetimi, müdahale seçeneğini gündeme getirmemeye gayret etmiştir. Ancak Fransa Libya'daki krizde katalizör etkisi meydana getirmiş, muhalifleri tanıyan ilk ülke olmuştur. Tunus ve Mısır'da meydana gelen olaylarda yavaş davranan Fransa, Libya'ya NATO müdahalesinde başat rol oynamıştır (Buçukçu, 2019: 293). Dışişleri Bakanı Clinton'ın danışmanı eski CIA yetkilisi Sidney

Blumenthal, Fransa'nın Libya'ya yönelik müdahale isteğine yönelik istihbarat raporu iletmiştir. Raporda Blumenthal, Fransa'nın asıl amacının Libya petrolü üzerinde kontrol sağlamak ve Kaddafi'nin gizli altın hazinesi ile Fransa'yı bölgede zayıflatmasının önüne geçmek olduğunu belirtmiştir (Asher-Schapiro, 2016). Dolayısıyla ABD'nin Libya'ya yönelik politikasında Fransa önemli belirleyici etkenlerden biri olmuştur. NATO müdahalesi sonucu Kaddafi rejimi devrilmiş ancak beklenen istikrar gelmemiştir. Nitekim Obama, Libya'ya askeri müdahaleyi başkanlık hayatının en büyük hatası olarak nitelendirmiştir.

Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren ve İslam devleti kurmayı amaçlayan IŞİD'in 2014 yılında hilafet ilanı ABD'nin bölge politikasına önemli sinyaller göndermiştir. IŞİD tehdidi, ABD'nin Suriye'de önceliklerinin değişmesine yol açarak Suriye politikasında strateji değişikliğine gitmesine sebep olmuştur. ABD'nin Suriye'ye yönelik dış politikası analiz edilirken detayları ile ele alınacağı üzere IŞİD'in Irak'ın kuzeyinden Suriye'nin kuzeyine genişlemesi, ABD'nin önceliğini Esad rejiminin devrilmesinden IŞİD ile mücadeleye vermesine yol açmıştır.

4.3.2.2. Ara Değişkenler: Yerel Dinamikler

ABD'nin dış politikasına etki eden ara değişkenlerin inceleneceği bu bölümde öncelikle karar alıcıların algılarının anlaşılabilmesi için ABD'deki iki büyük parti olan Cumhuriyetçi Parti ve Demokrat Parti'nin tutumlarına ve Orta Doğu'ya yönelik bakışlarına yer verilmesi uygun görülmüştür.

1854'te kölelik karşıtı aktivistler tarafından kurulduğu bilinen Cumhuriyetçi Parti, ABD'deki iki büyük partiden biri olup Amerikan milliyetçiliğinin ve muhafazakarlığının siyasetteki temsili simgesidir (Kepsutlu, 2016: 198). ABD'de Cumhuriyetçi Parti'den iktidara gelen başkanlara bakıldığında; ABD'nin 34. Başkanı Eisenhower, Orta Doğu'ya yönelik kendi adı ile anılacak doktrinin sahibidir. 1981 yılında ise iktidarı Cumhuriyetçi Parti'den Ronald Reagan almış, SSCB karşıtı politikalar izleyen Reagan, Sovyetlere karşı "Yıldız Savaşları" projesini geliştirmiştir. 1989 yılında ise Cumhuriyetçiler iktidarını korumuş, George H. W. Bush ABD Başkanı seçilmiştir. 1993 yılında ise iktidar Demokrat Parti'ye geçmiş, 2001 yılında Cumhuriyetçi Parti yeniden iktidara gelmiş ve George W. Bush ABD'nin 43. Başkanı olmuştur. 2017 yılında ise Donald Trump'ın başkan

seçilmesiyle Cumhuriyetçiler yeniden iktidara gelmiştir. Ocak 2021’de ise Joe Biden ile birlikte iktidar yeniden demokratlara geçmiştir.

“Amerika için iyi olan tüm dünya için de iyidir” düsturuyla hareket eden Cumhuriyetçi Parti, Orta Doğu’ya yönelik müdahaleci ve saldırgan bir yaklaşım izleyerek askeri müdahalelerden kaçınmamaktadır. Cumhuriyetçiler Orta Doğu’da, Eisenhower ile bölgeye gerekirse askeri müdahale seçeneğini göze alan, Reagan ile İsrail’in çıkarlarını kendi çıkarları gibi gören, George H. Bush ile birlikte yeni dünyayı ilan ederek güç dengesini sağlamaya çalışan, George W. Bush ile birlikte şer eksenini ilan eden yaklaşımlar sergilemişlerdir. Bu doğrultuda kendi çıkarlarına ters düşen rejimleri barbar olarak nitelendirmişler, Saddam rejimini yıkmışlar, İran karşıtı politikalar takip etmişler ve İsrail’in bölgedeki hakimiyetini desteklemişlerdir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Suriye ve Libya’yı tehdit unsuru olarak görmüşlerdir (Kepsutlu, 2016: 203).

Demokrat Parti ise ABD’de en köklü iki partiden diğeridir. 1790’lı yıllarda Thomas Jefferson tarafından kurulan parti, sosyal liberal bir tutum benimsemektedir. Mali konularda düzenlemeler istemekte, sosyal özgürlüklerin hükümet desteği ile sağlanmasını savunmaktadırlar. Partinin Orta Doğu’ya yaklaşımına bakıldığında ise, İsrail’in güvenliği ve ABD’nin İsrail’e olan desteği temel çizgisidir. Demokrat Parti’den sadece 39. Başkan Jimmy Carter İsrail politikalarına destek vermemiştir. Demokratlar İran’a karşı ise askeri yöntemleri son seçenek olarak görmektedirler (Kepsutlu, 2016: 163-174).

1993-2001 yılları arasında Demokrat Parti, Bill Clinton ile iktidara gelmiştir. Dış politika ile iç politika arasında yakın bir bağ kuran Clinton’a göre, ABD dış politikası aslında ABD’nin politik ve ekonomik çıkarlarına hizmet edecek bir iç politika yöntemidir. ABD’nin siyasi ve diplomatik alanda küresel lider rolü oynayabilmesi için içerde ekonomik ve sosyal açıdan güçlü olması gerekmektedir. Demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin yerleşmesi gerektiğini belirterek içerde ve dışarda ilk önceliğinin ekonominin canlandırılması olduğunu ifade etmiştir (McCormick, 2009: 178-179).

Clinton doktrini genişleme ve angajman politikası olarak tanımlanabilir. Orta Doğu’ya yönelik politikasına bakıldığında, askeri müdahale gereksinimlerinde doğrudan müdahaleden kaçınarak BM ve NATO ile birlikte hareket etmeyi tercih etmiştir. Bölgesel güç dengesinin sağlanması ve korunması Clinton dönemi politikanın temel

parametrelerinden olmuştur. Körfez Savaşı'ndan sonra İran ve Irak'a uygulanan Çifte Çevreleme politikası küreselleşme ile birlikte Amerikan çıkarlarını meşrulaştırmıştır (Kepsutlu, 2016: 179-180).

ABD'nin bölgeye yönelik politikasına etki eden önemli ara değişkenlerden biri yeni muhafazakâr (neo-con) düşüncedir. Yeni muhafazakâr düşüncenin kökenleri 1930'ların sonu ve 1940'ların başına kadar New York City College'da (CCNY) okuyan çoğunluğunu Yahudi aydınların oluşturduğu sıra dışı bir gruba dayanmaktadır (Fukuyama, 2006: 26). ABD dış politikasının belirlenmesinde etkili bir düşünce kuruluşu olan yeni muhafazakârlar, 1972'de Nixon'a karşı Demokratları destekleseler de Reagan'ın başkan seçilmesiyle Cumhuriyetçi Parti içerisinde kadrolaşmaya başlamışlardır. Cumhuriyetçi Parti içerisinde kadrolaşan yeni muhafazakârlar partinin dış politikasını etki altına almışlardır. Parti içerisindeki yeni muhafazakarların önceliği İsrail'in güvenliğidir. İsrail'in bölgedeki çıkarlarını kendi çıkarları gibi görmektedirler (Kepsutlu, 2016: 202). Reagan'ın başkanlığı döneminde yeni muhafazakâr ideoloji güç kazanmıştır. 1990'ların ortalarından itibaren yeni muhafazakârlar, ABD'nin 1980'lerde Reagan yönetimini örnek alan hayırsever bir hegemon rolü üstlenmeleri gerektiğini, ABD'nin savunma bütçesinin önemli derecede artırılması gerektiğini savunmuşlardır (Haar, 2010: 971). Soğuk Savaş'ın bitimi ile anlamsız hale gelen yeni muhafazakarlık, 11 Eylül 2001'de yaşanan terör saldırıları ile birlikte tekrardan gündeme gelmiştir (Buchanan, 2003).

Fukuyama'ya göre (2006: 58-59), yeni muhafazakarları dış politikada diğer düşünce ekollerinden ayıran 4 temel özellik bulunmaktadır. İlki; rejimlerin iç yapılarının önemli olduğu ve dış politikanın liberal demokratik toplumların en derin değerlerini yansıtması gerektiğine dair duyulan inançtır. İkincisi; ABD'nin gücünün ahlaki amaçlar için kullanılabileceğini ve ABD'nin uluslararası meselelerle ilgilenmeye devam etmesi gerektiğidir. Yeni muhafazakârlar ahlaki amaçlara ulaşmak için güç kullanılması gerektiğini benimserler. Üçüncüsü; hırslı sosyal mühendislik projelerine duyulan güvensizliktir. Sonuncusu ise güvenlik ve adalete ulaşılmasında uluslararası hukuk ve kurumların meşruiyeti ve etkinliğine şüpheyile yaklaşımlarıdır.

Yeni muhafazakarların görüşleri Evanjelizm ile uyuşmaktadır. Evanjelizm inancında da dünya iyi ve kötünün mücadele alanıdır. İsa Mesih'in gelmesiyle

Hristiyanlar dışında herkes yok olacak, Hristiyanlık tek din olarak dünyaya hâkim olacaktır. Yeni muhafazakâr düşüncede Hristiyanlığın görevi ABD tarafından üstlenilmiş, dolayısıyla ABD iyi ve düzenin temsilcisi rolünü üstlenmiştir (Yenal, 2020: 215).

11 Eylül sonrası yeni-muhafazakârlar dış politikanın belirlenmesinde etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD'nin 2001'de Afganistan'ı, 2003 yılında ise Irak'ı işgal etmesinde yeni-muhafazakârlar belirleyici olmuşlardır. John Mearsheimer, Irak Savaşı'nın Bush yönetimi tarafından benimsenen yeni-muhafazakâr ideolojinin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir (Mearsheimer, 2005). Benzer şekilde Francis Fukuyama (2006), yeni-muhafazakâr düşüncenin Irak savaşına yol açtığını savunmaktadır.

George W. Bush'un ilk başkanlık döneminde ABD, El-Kaide tarafından kendi topraklarında tarihindeki en yıkıcı terör saldırılarına uğramıştır. Bu saldırılar sonrasında Bush yönetimi olağanüstü ve kapsamlı yeni politikalarla karşılık vermiştir. İlk olarak yeni bir federal makam olan İç Güvenlik Bakanlığı oluşturulmuş, "Vatanseverlik Yasası" Kongre'den geçirilmiştir. Sonrasında Afganistan işgal edilerek Taliban rejimi devrilmiştir. Üçüncü adım olarak düşmanla doğrudan savaşmayı öngören "önleyici savaş doktrini" ilan edilmiştir (Fukuyama, 2006: 15). Bush doktrini 11 Eylül öncesi dış politikadan kesin bir dönüşü ifade etmektedir. 11 Eylül sonrasında çevreleme ve caydırıcılık stratejilerini terk eden ABD, önleyici müdahale stratejisini uygulamaya başlamıştır (Jervis, 2003: 365). Başkan Bush'un "ya bizimlesiniz ya da teröristlerden" yaklaşımı, ABD'nin bölgeye yönelik politikasını köklü bir değişime uğratmıştır. Bush doktrini, uluslararası hukuku tanımayan, ABD'nin güvenliği tehlikeye girdiğinde tek taraflı hareket edeceğini belirten, karşı saldırıyı beklemeden harekete geçen bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

11 Eylül'ün Bush üzerindeki ötekileştirici söylemi, Suriye'yi de "onlar" sınıfına dahil etmiş, Suriye Başkan Bush döneminde "şer eksen" içerisine dahil edilmese de Esad rejimi ABD tarafından Amerikan çıkarlarını tehdit eden "haydut devlet" olarak tasvir edilmiştir (Mearsheimer ve Walt, 2009: 323). İsrail lobisinin de etkisiyle Suriye üzerindeki baskı artırılmıştır. George W. Bush, "ya bizdensiniz ya da teröristlerden" diyerek kutuplaştırıcı söylem geliştirmiş ve Suriye'yi haydut devlet statüsüne koymuştur.

11 Eylül'den sonra Afganistan'a müdahalesinde "haçlı savaşları" ifadesini kullanarak Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında keskin bir ayrıma neden olmuştur.

2009 yılında Demokrat Parti Barack Obama ile birlikte yeniden iktidara gelmiştir. Değişim sloganıyla başkanlık koltuğuna oturan Barack Obama, Müslümanlara karşı daha ılımlı tutum takınmış ve "İslam hoşgörü dinidir" diyerek IŞİD'i İslam ile bir tutmamıştır. Obama'nın koltuğa oturmasıyla ABD'nin ilk defa siyahi bir liderinin olması Orta Doğu toplumlarında büyük heyecan yaratmıştır. Bush, önleyici savaş vurgusuyla dünyanın en büyük gücü olan ABD'nin doktrinde olduğu gibi hakkı olduğunu savunurken Obama uluslararası politikada daha mütevazı bir yaklaşım benimsemiştir (Kepsutlu, 2016: 279-282).

Başkan Bush'un aksine Obama'nın doktrini kesin çizgilerle oluşturulmuş bir doktrin değildir. Obama doktrini ile kastedilen aslında Obama'nın dış politikada yaklaşım ve prensipleridir. Bush'un ötekileştirici yaklaşımının aksine Obama, uzlaşma ve işbirliğini daha çok öne çıkarmıştır. Obama'nın iktidara gelmesi ile birlikte ABD'nin küresel stratejik hedefi değişmemiş hedefe yönelik seçilen araçlar değişmiştir. Kapasite ve kaynak açısından ABD'nin sınırlarının farkında olan Obama, ABD'nin dünyadaki konumunu yeniden tesis edecek ve yükü ortaklarıyla paylaşmaya yönelik bir strateji benimsemiştir. Dış politikada çok taraflılığa önem veren Obama ile birlikte yumuşak güç öne çıkmıştır ancak bu askerî harekât seçeneğinin tamamen ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemektedir. Obama'nın askerî harekât seçeneğine yaklaşımını belirleyen etkenler kemer sıkma politikası, Amerikan halkının savaştan yorulması ve Afganistan ve Irak savaşlarının ciddi maddi yük getirmesidir (Krieg, 2016: 103-104).

2017 yılında ise Donald Trump ile birlikte Cumhuriyetçiler iktidara gelmiştir. Başkanlık seçiminde Obama ve Clinton'ın politikasını ağır şekilde eleştiren Trump, Obama'yı IŞİD'in kurucusu, Clinton'ı ise kurucu ortağı olarak nitelendirmiştir (Siddiqui, 2016). Trump, Obama ve Clinton'ın Libya politikasını eleştirmiş, NATO müdahalesinin Libya'yı kaosa sürüklediğini ifade etmiştir. Libya'ya yönelik müdahale, Trump'ın Obama ve Clinton'ın dış politikasına yönelik eleştirisinin temel taşı haline gelmiş ve başkanlık kampanyasında Demokrat aday Clinton'a karşı aktif şekilde kullanmıştır (Becker ve Schmitt, 2018). Trump yönetiminin dış politikasının özünü Amerikan çıkarları ve ulusal güvenliği olduğu vurgulanmıştır. "Önce Amerika" sloganı ile Trump, ABD'nin

değer ve çıkarlarını her şeyin üzerine yerleştirmiştir. Trump’a göre dış politikada kararlar ideolojiye göre değil çıkarlara göre alınmalıdır. IŞİD ile mücadele ve İsrail’in güvenliği ile doğrudan ilgili olan İran’ın etkisinin azaltılması Trump’ın dış politikada temel önceliklerini oluşturmuştur (White House, 2017).

Ocak 2021’de ABD’de Joe Biden göreve başlamış ve iktidar yeniden demokratlara geçmiştir. Biden 36 yıl ABD senatörlüğü ve 8 yıl başkan yardımcılığı yapmıştır. Dış İlişkiler Komitesi başkanlığında da bulunan Biden, ABD liderliğinde liberal uluslararası düzenin korunmasını ve kurulan ittifak sistemlerinin güçlendirilmesini savunmaktadır (Wright, 2020). Biden göreve başlar başlamaz Avrupa’daki ittifak ağına ve küresel kurumlara vurgu yaparak “Amerika geri döndü” mottosunu kullanmıştır. Biden’ın genel olarak dış politikasında Asya-Pasifik ağırlıklı yer edinmiş ve Pivot Asya stratejisi Biden döneminde de devam etmiştir (İpek, 2021).

ABD’de lobiler hem iç hem de dış politikanın belirlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. ABD’de en etkili lobilerden birisi de İsrail lobisidir. ABD ile İsrail arasında özel bir ilişki vardır. İki ülke arasındaki ilişkiye benzer bir ilişki tarihte neredeyse yaşanmamıştır. ABD’de başkan adayları arasında diğer konularda derin görüş ayrılıkları bulunurken İsrail konusunda fikir ayrılıkları bulunmamaktadır. İsrail’in ABD için stratejik bir değer, teröre karşı savaşta bir ortak, bölgede ABD değerlerini savunan yegâne ülke şeklinde ahlaki nedenler öne sürülse de bu yaklaşımların hiçbiri ikna edici değildir. ABD ile İsrail arasındaki olağanüstü ilişkinin asıl sebebi İsrail lobisinin sahip olduğu siyasi gücüdür. İsrail lobisi ABD liderlerinin İsrail’i adeta 51. eyaleti gibi kabul etmelerini istemektedirler (Mearsheimer ve Walt, 2009: 3-4).

İsrail lobisi, ABD dış politikasını İsrail lehine yönlendirmek için aktif olarak çalışan şahıs ve teşkilatlardan oluşan gevşek bir koalisyondur. İsrail lobisi tek merkezden yönetilen, belli üyelik sistemi olan hiyerarşik bir yapılanma değildir ve sınırları tam olarak bilinemez. Büyük ölçüde kendilerini ABD dış politikasının İsrail’in çıkarları doğrultusunda yürütmesine adanmış Amerikalı Yahudilerden oluşmaktadır (Mearsheimer ve Walt, 2009: 134-137).

ABD’nin dış politikasında özellikle de Orta Doğu’ya yönelik politikasında öne çıkan lobi Amerikan-İsrail Kamu İşleri Komitesi (AIPAC)’dir. AIPAC 1954 yılında Isaiah L. Kenen tarafından Amerikan Siyonist Halkla İlişkiler Komitesi adıyla kurulmuş,

daha sonra ise Yahudi olmayanları da etkileyebilmek için Amerikan-İsrail Kamu İşleri Komitesi olarak adını değiştirmiştir. Yerel bir lobi olarak çalışan ve merkezi Washington D.C.'de bulunan AIPAC, Kongre üyelerinin fikirlerini etkilemeye çalışarak onlara finansman desteği sağlamakta ve ABD-İsrail ilişkilerini yönlendirmektedir.

Başta AIPAC olmak üzere iyi örgütlenen Yahudiler, ABD nüfusunun yaklaşık %2-3'ünü oluşturmalarına rağmen ABD siyasetine ciddi şekilde nüfuz etmişlerdir. İsrail lobisi, İsrail konusunda aynı şekilde düşünen beyin takımlarını önemli yerlere taşıyabilmekte, medyayı etkin şekilde kullanabilmekte, akademik camiayı baskı altında tutabilmekte ve anti-semitizmi silah olarak kullanarak ABD'nin İsrail politikasına ilişkin haklı eleştirilerin önüne geçebilmektedir. İsrail lobisi karar alma mekanizmaları üzerinde kurdukları baskı sayesinde İsrail'in hiçbir politikasının eleştirilmesine izin vermemektedir (Şahin, 2010: 44). İsrail lobisini güçlü kılan en önemli hususlardan biri hem Cumhuriyetçiler hem de Demokratlara önemli ölçüde bağış yapmalarıdır. ABD'de neredeyse hiçbir politikacının bu lobinin desteğini almadan göreve gelemeyeceğine dair güçlü bir kanı bulunmaktadır. Bu nedenle ABD'de karar alıcılar İsrail'in çıkarlarına göre hareket etme durumunda kalmaktadır.

İsrail lobisi Amerikalıları ABD ile İsrail'in çıkarlarının aynı olduğuna ikna etmeyi başarmıştır. Ancak Mearsheimer ve Walt'a göre, ABD ile İsrail'in çıkarları aynı değildir (Mearsheimer ve Walt, 2009: 7-8). Soğuk Savaş döneminde ABD açısından stratejik bir değer taşıyan İsrail, İsrail lobisinin etkisiyle stratejik bir yük haline gelmiştir. ABD'nin İsrail'e sağladığı koşulsuz destek, Arap ve İslam dünyasında inandırıcılığını ve itibarını kaybetmesine, bölgede ABD karşıtlığının yükselmesine, ABD'nin bölgede haydut devletler olarak nitelendirdiği ülkelerin itibar kazanmasına, İsrail'den dolayı girdiği çatışmalarda ciddi kayıplar vermesine, Türkiye gibi müttefikleri ile sorun yaşamasına neden olmakta ve sadece ABD değil aynı zamanda Batı değerlerine de zarar vermektedir (Şahin, 2010: 44-45).

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan ABD'nin Libya politikası belirlenirken öne çıkan önemli bir aktör AFRICOM (United States Africa Command/ Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı)'dur. AFRICOM, George W. Bush'un emriyle Afrika'da askeri ve sivil operasyonların düzenlenmesi için 2007 yılında Pentagon tarafından kurulmuştur. AFRICOM, güvenli ortam oluşturmaya çalışan, yumuşak bir görev gücüne

sahip, diğer devlet kurumlarına nazaran daha fazla personel bulunduran coğrafi bir komutanlıktır (Özen ve Şahin, 2020: 495). AFRICOM, bu çalışma kapsamında ara değişkenlerden biri olarak ele alınmıştır.

4.3.3. Rusya Federasyonu

1991 yılından sonra Rusya Federasyonu'nun bölgeye yönelik politikasında köklü değişimler meydana gelmiştir. Rusya Federasyonu'nun Suriye ve Libya'ya yönelik politikasında hem iç hem de dış faktörler belirleyici olmuştur. Bu doğrultuda bu bölümde Rusya'nın Suriye ve Libya politikasını belirleyen bağımsız ve ara değişkenler incelenecektir.

4.3.3.1. Bağımsız Değişken: Sistemik Faktörler

Uluslararası sistemde meydana gelen bazı gelişmeler Rus karar alıcılarına önemli sinyaller göndererek Rusya'nın Suriye ve Libya politikasını şekillendirmiştir. Bu doğrultuda Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası sistemin tek kutuplu yapıya evrilmesi, 11 Eylül terör saldırıları, 2003 Irak işgali, NATO ve AB'nin Doğuya doğru genişlemesi, 2008 küresel ekonomik kriz, Arap Baharı, Libya'ya NATO müdahalesi, IŞİD'in hilafet ilanı Rusya'nın dış politikasına etki eden bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir.

Şekil 13.7. Rusya'nın Dış Politikasına Etki Eden Bağımsız Değişkenler

Rusya Federasyonu'nun dış politikasına önemli sinyaller göndererek politikasını şekillendiren bağımsız değişkenlerden biri Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle uluslararası sistemin ABD önderliğinde tek kutuplu yapıya evrilmesidir. SSCB'nin ABD karşısında mağlubiyet alması ve küresel sistemde imajını kaybetmesi hem dış hem de iç politika yapım sürecini şekillendirmiştir (Güler ve Teke, 2021: 16). 1990'larda Rusya Federasyonu'nun dış politikasına uluslararası sistemdeki belirsizlikler etki etmiştir. Yaşanan bu belirsizlikler SSCB'nin ardılı olarak kurulan yeni devletin inşasına eşlik etmiştir (Tellal, 2010: 191). Bu doğrultuda 1990'lar boyunca Rusya Federasyonu Batıya entegre olmaya çalışmıştır (Trenin, 2009: 64).

11 Eylül terör saldırıları Rusya'nın bölgeye yönelik politikasına etki eden önemli bağımsız değişkenlerden biridir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD yönetimine açık destek veren Rusya, ABD birliklerinin Orta Asya'daki eski SSCB ülkelerine geçici olarak konuşlanmasına izin vermiştir (Treisman, 2002: 68). Rusya'nın Orta Asya politikasını inceleyen Lena Jonson'a göre (2004), Rusya'nın ABD'ye Orta Asya'daki hava sahalarını kullanma izni vermesi Rusya'nın Orta Asya politikasında önemli bir kırılma yaşanmasına neden olmuştur. Bu durumun nedeni ise iç politik faktörlerde yatmaktadır. ABD'ye verilen izin terörle mücadele politikasının bir tezahürü olarak görülebilir. 11 Eylül'deki terör saldırılarından sonra bünyesinde önemli ölçüde Müslüman nüfus barındıran Rusya, "radikal İslam tehdidi" söylemini ve bununla mücadele edilmesi gerektiğini kendi toplumuna kabul ettirmeyi başarmıştır (Özkan, 2019: 208).

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi Rusya'nın bölge politikasının belirlenmesine etki eden önemli bağımsız değişkenlerden bir diğeridir. ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi Rusya-ABD ilişkilerinde gerginlik ortaya çıkarmıştır. Uluslararası kamuoyunun itirazlarına rağmen gerçekleştirilen işgal, Putin'in çok kutupluluk yaklaşımına ters düşmüştür. Rusya'nın Irak yönetiminden tahsil etmek istediği borçlar ve ekonomik yatırımlar tehlikeye girmiştir. ABD'nin Irak işgali Rusya'nın Orta Doğu'da daha aktif bir politika izlemesine neden olmuştur (Erşen, 2021: 64). Irak'ın işgali bölgede Amerikan karşıtlığının yükselmesine yol açmış ve şüphesiz Rusya bölgede artan Amerikan karşıtlığından faydalanmıştır (Orhan, 2022: 787).

NATO ve AB'nin doğuya doğru genişleme süreci Rus dış politikasına önemli sinyaller göndermiştir. NATO'nun Rusya'yı çevreleme politikasına karşı güçlü bir duruş sergileyen Rusya, NATO ve AB'ye girmeye çalışan Gürcistan'a 2008'de müdahale etmiştir. Nitekim 2014 yılında Ukrayna'ya yaptığı müdahale de bu bağlamdadır (Özkan, 2022: 183). Moskova'ya göre ABD'nin Ukrayna'ya yönelik politikası ve Ukrayna'nın NATO üyeliğine verdiği destek Rusya'nın büyük güç konumunu zedeleme amacı taşımaktadır. Rusya, NATO'nun doğuya doğru genişlemesinden ve ABD'nin yakın çevresine yönelik faaliyetlerinden oldukça rahatsızdır (Trenin, 2020).

2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz, Rusya'nın dış politikasına etki eden bağımsız değişkenlerden biri olarak belirlenmiştir. Kriz, Rusya'yı diğer ülkelerden daha çok etkilemiş, Rusya'nın döviz rezervleri azalmış, ruble değer ve potansiyel çekiciliğini kaybetmiştir. Krizden sonra Rusya petrol ve doğalgaz satışına daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Enerjinin silah olarak kullanılması Rusya'nın politika öncelikleri arasında yer almıştır (Trenin, 2009: 67-68). 2008 yılında kabul edilen dış politika konsept belgesi, Rusya'nın küresel sistem tahayyülünü ortaya koymaktadır. Kabul edilen konsept belgesinde çok kutuplu dünya düzenine geçildiği belirtilmiştir (Güler ve Teke, 2021: 27).

2010 yılının sonlarında ortaya çıkan Arap Baharı Rus dış politikasına önemli sinyaller göndererek Rusya'nın bölge ülkelerine yönelik politikalarına doğrudan etki etmiştir. Arap Baharı sürecinde Rusya'nın bölgesel düzeyde ülkeler bazında farklılık gösteren çıkarları Arap Baharına bakışında belirleyici olmuştur. Tunus, Mısır ve Bahreyn'de meydana gelen olaylara temkinli yaklaşmıştır. Ancak Libya, Rusya'nın Arap Baharı politikasında dönüm noktası olmuştur. Tunus, Mısır ve Bahreyn'in aksine Libya'da ekonomik açıdan önemli çıkarları bulunmaktadır (Erşen, 2021: 68). Arap Baharı sonrasında bölge ülkelerinde meydana gelen gelişmeler Rusya'nın yeni bir dış politika konsepti belirlemesini zorunlu kılmıştır. Büyük güçlerin sürece müdahil olmaları ve Rusya'nın nüfuz yarışında geri planda kalmak istememesi politika değişikliğine gidilmesinin önünü açmıştır (Güler ve Teke, 2021: 16).

Rusya'nın dış politikasına etki eden bağımsız değişkenlerden bir diğeri Libya'ya yönelik NATO müdahalesidir. Rusya'nın Suriye politikasındaki tutumu, Libya'ya yönelik askeri müdahaleden ve Kaddafi rejiminin devrilmesinden açıkça etkilenmiştir (Allison, 2013: 796). Libya'ya uluslararası müdahale Arap Baharı sürecinde Rusya'nın

bölgeye yönelik politikasında kırılma noktası olmuştur. Başlangıçtaki çekimser politikasını terk eden Rusya, devrim karşıtı duruş sergilemeye başlamıştır. Libya’da izlenen çekingen ve kararsız politikadan pişmanlık duyulmuş, bu durum Suriye politikasını şekillendirmiş ve Suriye’deki krizde Putin yönetimi kendini başat aktör olarak konumlandırarak NATO aracılığıyla olası bir Suriye müdahalesine şiddetle karşı çıkmıştır (Orhan, 2022: 787).

IŞİD’in hilafet ilanı Rusya’nın dış politikasına etki eden bağımsız değişkenlerden bir diğeridir. Selefi ideolojiye sahip IŞİD, Rusya’yı Suriye’ye destek vermekle suçlayarak Rusya’ya yönelik saldırılarda bulunacağını açıklamıştır. IŞİD militanları içerisinde Kafkas kökenli Rus militanlarının bulunması Rusya’nın endişelenmesine neden olmuştur. 2014 yılında IŞİD’i terör örgütü ilan eden Rusya Güvenlik Konseyi Genel Sekreter Yardımcısı Yevgeniy Lukyanov, 2015 yılında Esad rejiminin IŞİD’i durdurabileceğini ifade etmiş ve IŞİD’in sonraki hedefinin başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkeleri olduğunu belirterek Şam yönetiminin IŞİD karşısında son güvenilir liman olduğunu ifade etmiştir (Yılmaz, 2020: 64-67). Kremlin Dış politika danışmanı Yuriy Uşakov ise IŞİD karşıtı koalisyon güçlerinin Esad rejimi ile anlaşması gerektiğini vurgulamıştır (Sputniknews, 2015). Rusya’nın 2016 yılında kabul edilen dış politika konseptinde IŞİD ve benzeri terör örgütleri tehdit olarak nitelendirilmiştir (Güler ve Teke, 2021: 19). Dolayısıyla IŞİD tehdidi Moskova’nın Suriye’de Esad rejimine sağladığı destekte elinin güçlenmesine neden olmuştur. IŞİD’in Suriye’de zemin kazanması Rusya’nın Suriye’ye doğrudan müdahil olmasının önünü açmıştır.

4.3.3.2. Ara Değişkenler: Yerel Dinamikler

Neoklasik realizmde devletlerin dış politikasının belirlenmesinde yerel dinamikler önemli rol oynar. Bağımsız değişkeni oluşturan sistemik faktörler ara değişkenlerin süzgecinden geçerek dış politika stratejilerini oluşturur. Rusya’nın Suriye ve Libya politikası analiz edilirken öncelikle ara değişkenlerden karar alıcıların algı ve tutumları incelenecektir.

Süper güç statüsünü kaybetmiş olsa da coğrafya, nüfus, doğal zenginlikler ve nükleer silahlara sahip olmasıyla uluslararası aktör potansiyelini koruyan Rusya, 1990’lı yıllarda yaşadığı ekonomik ve siyasi sorunlardan dolayı bu potansiyelini kullanamamıştır. 1991-1999 yılları arasında iki dönem devlet başkanlığı yapan Boris

Yeltsin ile birlikte kapitalist sisteme eklemlenmeye çalışmış, sancılı bir dönüşüm süreci içerisine girmiştir. Özelleştirmelerin gerçekleştirilmesiyle küçük bir zümre zenginleşmeye başlarken halk giderek yoksullaşmaya başlamış, yolsuzluk ve organize suçlar artmış, ortaya çıkan sorunlar siyasi kurumlar arasında güç mücadelesine neden olmuş, merkezi iktidarda güç kaybı yaşanmasıyla ademi merkezileşme artmıştır. Yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlar Rusya'nın aktif bir dış politika izleyememesine yol açmıştır. Yeltsin ülke içinde yaşanan sorunlardan dolayı dış politikadan çok iç politikaya ağırlık vermiştir (Yapıcı, 2010: 6-7). Yeltsin döneminde devlet yönetimi oligarklar ve bir grup ailenin elindedir (Treisman, 2002: 59).

SSCB'nin dağılmasından sonra Rusya'nın yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunlar içe kapanmayı beraberinde getirmiştir. 1990'lı yılların başında Batı'ya öncelik verilmiş, Devlet başkanı Boris Yeltsin ABD yanlısı politika takip etmiştir (Freedman, 2001: 60). Bağımsız değişkenlerde ele alınan bu dönemde sistematik faktörler ara değişkenlerin süzgecinden geçerek dış politika çıktıları oluşturmuştur. Rusya 1990'lar boyunca Batı'ya entegre olmaya çalışmıştır. Ancak hem Batının Rusya'yı benimseyememesi hem de Rus elitlerinin muhafazakâr ve korporatist eğilimleri Rusya'nın Batıya entegre olma çabalarının başarısız olmasına yol açmıştır (Trenin, 2009: 64). Yeltsin, Batı modelini hayata geçirmeye başlamış, piyasa ekonomisine ve Batı demokrasisine geçiş Batı tarafından olumlu karşılanırsa da Rusya'da rahatsızlık ortaya çıkarmıştır. Çeçenistan'ın bağımsızlık mücadelesi vermesi, 1998'de ortaya çıkan ekonomik kriz, ekonominin gittikçe kötüye gitmesi ile Rusya parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır (Derman, 2016: 290).

1990'lı yıllarda iç politikada Atlantikçi-Avrasyacı çekişmesi yaşanmıştır. Rusya'nın Batı ülkesi olduğunu vurgulayan Atlantikçiler, Yeltsin döneminde ön plana çıkmış ve Rusya'nın Avrupa ile bütünleşerek gelişebileceğini savunmuşlardır. 1990-1996 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Kozirev döneminde ABD yanlısı politikalar takip edilmiştir (Derman, 2016: 289).

Avrasyacılığın düşünsel arka planında Rus kültürünün Batı ve Doğu kültürlerinin bileşimi olduğu fikri yatmaktadır (Dugin, 2020: 19). Avrasyacılıkta coğrafya önemli bir yer tutmaktadır. Rusya'ya sahip olduğu coğrafyadan dolayı özgünlük atfedilen bu düşüncede, Avrupa ile Asya arasında kalan ve Avrasya olarak adlandırılan bölge

doğrudan Rusya'nın kendisi olarak kabul edilmektedir (İşyar, 2003: 203). Avrasyacılığın temel karakteristiğini Batı karşıtlığı oluşturmaktadır. Avrasyacılık, Büyük Petro ile başlayan, Batı ve Avrupalı olma siyasetini reddeden politik bir hareket olarak dikkat çekmektedir (Halperin, 1982: 482). Çar I. Petro 1722'de "Rusya'nın çıkarları için mümkün olabildiği kadar İstanbul ve Hindistan'a yaklaşmak lazımdır" sözleriyle Avrasyacılığın fikir babalığını yapmıştır. Temelde Batı ile rekabet için kullanılan Avrasyacılık SSCB'nin çöküşünden sonra yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır (Yılmaz, 2015: 113).

Yeltsin'in 2. döneminde Dışişleri Bakanlığı'na Orta Doğu uzmanı ve Avrasyacı çizgiye sahip Yevgeny Primakov getirilmiştir. Primakov'un gelmesi ile Atlantikçi paradigma terk edilmiştir (Freedman, 2001: 60; Blank 2017). Primakov ile çok kutuplu dünya sistemi içerisinde Rusya'nın Avrasya'da bir süper güç olmasını amaçlayan Avrasyacı yaklaşım Rus dış politikasına hâkim olmaya başlamıştır (Purtaş, 2005: 131). Pragmatist ve realist bir politika benimseyen Primakov, "Rusya'nın daimî dostları değil daimi çıkarları olduğunu" vurgulamış ve Palmerston'un²¹ ünlü vecizesini Rus dış politikasına uyarlamıştır (Lomagin, 2014: 126).

Yeltsin istifa etmesiyle Vladimir Putin'i halefi olarak göstermiş ve 1 Ocak 2000'de Putin vekil olarak başkanlık koltuğuna oturmuştur. Mart 2000'de seçimleri kazanan Putin vekaleten yürüttüğü başkanlığa resmen seçilmiştir. (Treisman, 2002: 59). Putin, Yeltsin'den ekonomik kriz yaşayan, iç sorunlarla boğuşan ve parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir Rusya devralmıştır (Derman, 2016: 291).

Putin döneminde ulaşılmak istenen ekonomik amaçlar dış politikanın eğilimini belirlemiştir. 2000 yılında başkanlık koltuğuna oturan Putin ekonomideki oligarşik yapıyı kırmayı, yabancı sermaye çekmeyi ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği hedeflemiştir. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için çeşitli yapısal reformlar başlatan Putin, Başkanlık seçimleri öncesinde desteğini kazandığı oligarkları da etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Putin bir taraftan ekonomik atılımı hedeflerken diğer taraftan oligarkların artan gücüne karşı merkezi otoriteyi güçlendirmeyi amaçlamıştır. Merkezi otoriteyi güçlendiren Putin,

²¹ 19. yüzyılda İngiltere'de ünlü bir politikacı olan Lord Palmerston, daima İngiliz çıkarlarını korumayı prensip olarak benimsemiştir. 25 Haziran 1850'de "Ben bir Roma vatandaşım" ifadesini kullandığını meşhur söylevini gerçekleştirmiştir. Londra'yı Roma gibi dünya çağında önemli bir merkez haline getirmeyi amaçlamıştır. Bkz. Songül Çolak ve Metin Aydar, *İngiltere Hariciye Nazırı Lord Palmerston'un Parlamento Nutku* (25 Haziran 1850), İdeal Kültür Yayıncılık.

başkan üzerinde etkili olan aktörleri etkisizleştirmeyi başarmıştır. İç politikada devleti güçlendiren Putin, dış politika da ise ekonomik etkinliğe dayalı, pragmatik ve ulusal çıkarlara odaklanan bir anlayış benimsemiştir. Ekonomide yaşanan dönüşüm ve enerji kaynaklarının fiyatındaki artış Putin’in hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmıştır (Yapıcı, 2010: 452-455).

Putin Atlantikçi ve Avrasyacı paradigma arasında sentez oluşturmaya çalışmıştır. Eski SSCB ulusal marşını tekrar kabul etmiş, ülkenin bayrağını Çarlık Rusya’nın üç renkli bayrağı olarak değiştirmiştir. “Her kim ki Sovyetler Birliği’nin çöküşünden dolayı üzülüyor, onun kalbi yoktur; her kim ki onu eski şekliyle canlandırmak istiyor, onun aklı yoktur” sözleriyle rasyonalist ve pragmatik bir şekilde Sovyet vatanseverliğini geri getirmek için çaba sarf etmiştir (Tellal, 2010: 197).

Yakın bir zamana kadar Rusya, kendini Batı güneş sistemindeki Plüton olarak görmüş, merkezden çok uzakta olsa da yine de bir parçası olarak kabul etmiştir. Ancak Putin ile birlikte o yörüngeyi terk etmiş, Batının parçası olmaktan vazgeçmiştir (Trenin, 2006: 87). Rusya uzmanı Richard Pipes’e göre, Rusya’nın temel amacı büyük güç olma arzusudur. Rus halkı, dünyadaki en büyük kara parçasına sahip olmaları, coğrafi olarak Avrasya’nın önemli bölümünü kaplamaları ve Baltık’tan Büyük Okyanus’a kadar uzanmaları sebebiyle büyük güç statüsünde olmayı hak ettiklerine inanmaktadır. Ayrıca 2. Dünya Savaşı’nda Almanya’yı mağlup etmeleri ve uzaya insan göndermeleri gibi büyük başarıları imza atmışlardır. SSCB’nin dağılmasıyla Rusya halkı aşağılık kompleksi içerisine girmiş ve büyük güç olma arzusu takıntılı bir hal almaya başlamıştır (Pipes, 2009).

2007 yılında Putin’in Münih Güvenlik Konferansı’nda yaptığı konuşma, Rusya’nın dış politikasında yaşanan dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Putin konuşmasında, ABD’yi yıkıcı politika takip etmesinden dolayı eleştirmiş, ABD’nin politikalarından dolayı dünyanın daha tehlikeli bir yere dönüştüğü söyleyerek ABD’nin dayatmalarına karşı çıkacaklarını ve tek kutuplu dünya düzenini kabul etmeyeceklerini ifade etmiştir (Temel, 2007).

Ünlü Rus strateji uzmanı Dmitri Trenin, “*Moskova’nın Gözüyle Dünya: Klasik Rus Perspektifi*” isimli makalesinde, Rusya’nın yalnız bir ülke olduğunu, Avrupa ya da Atlantik topluluğu gibi geniş bir ailenin parçası olmadığını, Asyalıların gözünde de

Asyalı bir ülke kabul edilmediğini belirtmektedir. Trenin'e göre iç istikrar ve dış güvenlik kaygısı Rusya'nın politikasının belirlenmesinde ana unsurlardan biridir. Rus otoriterliğinin kökleri çok eskiye dayanmaktadır, tarihsel perspektiften bakıldığında devletin bekasının sürdürölmesi temel öncelik olmuş ve demokrasiye geçişin önünü tıkamıştır (Trenin, 2020).

Lider odaklı toplumlarda kurumsallaşmış bir karar alma aygıtı söz konusu değildir ve liderlerin kişisel özellikleri ön plana çıkmaktadır. Ruslar da lider odaklı bir toplumdur. Rus siyasal hayatına bakıldığında Rusların genellikle güçlü liderler etrafında toplandığı görölmektedir. Korkunç İvan ve Deli Petro gibi otoriter liderler öne çıkmıştır (Ağır, 2019: 72). Putin'in Rus halkı nezdinde büyük bir popülerliği bulunmaktadır. Ekonomik gelişme ve siyasal istikrar Putin'in Rus halkı nezdinde popülaritesini artırmıştır. Putin'in bu popülaritesi ilk kez komünistlerin ve diğer muhalefet güçlerinin hakimiyetinde olmayan bir Duma'nın seçilmesine yardımcı olmuştur (Treisman, 2002: 71). Putin, her şeyden önce Rusya Federasyonu için siyasal istikrarı temsil etmiştir. Çeçenya'daki direnişini aşırı güç kullanarak da olsa bastırmıştır. Bu sebeple Rusya'da hem ekonomik hem de siyasal açıdan istikrarın simgesi konumuna gelmiştir (Tellal, 2010: 196). Putin, federe yapıların ayrılıkçı hareketlerini sert güç kullanarak bastırması, merkezi yönetimi güçlendirmesi, ekonomiyi canlandırması, oligarkları etkisizleştirmesi, Gürcistan'daki ayrılıkçı unsurları destekleyerek Batı yanlısı politika takip eden ülkeleri cezalandıracağına dair mesaj vermesi, Kırım'ı ilhak ederek Rusya'nın Karadeniz'deki etkinliğini artırması, Suriye'ye doğrudan müdahalede bulunarak Rusya'nın küresel bir aktör olduğunu göstermesiyle Rus halkının gururunu onararak güçlü bir aktör olmuştur (Ağır, 2019: 15).

Kariyerinin büyük bölümünü SSCB Gizli Servisi KGB'deki başarılarından dolayı elde eden Putin (Mert, 2018: 223) karizmatik bir liderdir. Ulusunun geçmişine saygı, muhafazakâr fakat yeniliğe açık olması, Batı'ya kuşkuyla yaklaşması, pragmatist olması, istihbarat geçmişinin sağladığı avantajla sahip olduğu tahlil yeteneği, güçlü olmaya demokratik olmaktan daha çok önem vermesi, sert ve kararlı tutumu Putin'i karizmatik lider yapan özelliklerdir (Ağır, 2019: 71).

2008 yılında Rusya'da devlet başkanlığı seçimlerini Putin'in adayı Dmitri Medvedev kazanarak Rusya'nın 3. Devlet Başkanı seçilmiştir. Putin ise Başbakan olmuştur. 2012 yılında Medvedev'in görev süresinin dolmasıyla Putin yeniden devlet

başkanı seçilmiştir. Devlet başkanlığı süresi 4 yıldan 6 yıla çıkarılmış, 2018 yılında Putin tekrardan devlet başkanı seçilmiştir. Putin'in görev süresinin 2024 yılında dolacak olmasından ötürü anayasada değişikliğe gidilmiş ve Putin'in 2036 yılına kadar iktidarda kalmasının önü açılmıştır (Özkan, 2022: 179-181).

Rusya'da kamuoyu ve çıkar grupları dış politikanın belirlenmesinde etkili olmuştur. Yeltsin döneminde kamuoyunun etkisi öne çıkarken Putin döneminde ise iktidar kamuoyunu yönlendirmiştir. Askeri üretim kompleksi (VPK) ve akaryakıt enerji kompleksi (TEK) diğerlerine göre daha fazla öne çıkan çıkar gruplarıdır. SSCB mirası olan VPK, teknolojinin yenilenmesi ile tekrar önem kazanmıştır. Rusya'nın en büyük şirketi ve dünyanın en fazla doğalgaz çıkartan kuruluşu olan Gazprom ve enerji kuruluşu RAO YEES orta ve uzun vadeli politikalarıyla dış politikayı şekillendirmektedir (Tellal, 2010: 197).

Sert ve otoriter bir yapıda olduğu düşünülen Putin iktidarının gücü, yönetimde yer alan elit gruplar arasında kurduğu dengeye dayanmaktadır. Orta Doğu politikasında Putin, dışişleri ve savunma bakanlıkları arasında rekabet oluşturarak birinin güçlenerek öne çıkmasını engellemekte ve böylelikle son karar veren mercii kendisi olmaktadır. Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahil olmasından sonra Dışişleri ve Savunma Bakanlığı arasında rekabet ortaya çıkmış, Suriye ve Libya krizlerinin uzamasıyla Rus dış politikasında Savunma Bakanlığı'nın etkisi giderek artmıştır (Akhiyadov, 2020).

Rusya Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov, "*The Value of Science Is in the Foresight*" (Bilimin Değeri Öngörüdür) isimli makalesiyle, hibrit savaş olarak bilinen yeni nesil savaş biçimlerine ilişkin Rusya'nın bakış açısını şekillendirmiştir. Gerasimov, savaşların niteliğinin değiştiğini belirterek düzensiz kuvvetlerin ve askeri olmayan araçların önem kazandığına vurgu yapmıştır (Gerasimov, 2016: 24).

Putin'e yakınlığı ile bilinen eski Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un başkanlığını yaptığı düşünce kuruluşu olan Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi (Russian International Affairs Council, RIAC), hazırladığı raporlarda Arap Baharı'nın Rusya'ya önemli tehditler ortaya çıkardığını belirtmiştir. 2013 yılında yayınlanan *Rusya ve Genişletilmiş Orta Doğu* isimli raporda, İslamcı hareketlerin yükseldiğine yer verilerek Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar'dan oluşan Sünni bloğun seküler Esad rejimini devirmesiyle radikal

İslamcılarının iktidara geleceği ve bu durumun Rusya’da yaşayan Müslümanlara yayılacağı endişesinden bahsedilmiştir (RIAC, 2013: 9-12).

4.4. Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu’nun Suriye ve Libya Politikasında Bağımlı Değişken: Dış Politika Stratejileri

Bir dış politika analiz kuramı olan neoklasik realizmin metodolojisinden yola çıkarak Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye ve Libya’ya yönelik dış politika stratejilerinin analiz edilebilmesi için bu ülkelerin dış politikasına etki eden bağımsız ve ara değişkenler incelenmiştir. Bu bölümde ise bu ülkelerin bağımsız değişkenlerinin ara değişkenlerinin süzgecinden geçmesiyle oluşan dış politika stratejileri (bağımlı değişken) analiz edilecektir.

4.4.1. Suriye

Arap Baharı sürecinde iç savaşa sürüklenen Suriye’ye bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunması, iç savaşın isyancılar ile rejim arasında süren bir savaştan, birçok bölgesel ve küresel aktörün dahil olduğu vekalet savaşına (proxy war) dönüşmesine yol açmıştır. Suriye’de yaşanan gelişmeler jeopolitik rekabetin yaşanmasına neden olmuş, derinleşen kriz Türkiye başta olmak üzere bölgesel ve küresel düzeyde ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkarmıştır. Bu bölümde Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye politikası analiz edilecektir.

4.4.1.1. Türkiye’nin Dış Politika Stratejileri

Bu tez çalışmasının kuramsal arka planını oluşturan neoklasik realizm hem dış hem de iç faktörleri analize dahil etmesi sebebiyle kapsamlı bir dış politika analizi sunmaktadır. Bu doğrultuda Türkiye’nin Suriye’ye yönelik dış politika stratejilerini analiz etmek için önceki bölümlerde bağımsız ve ara değişkenler incelenmiştir. 2002’de AK Parti iktidara gelmiş, 2011 yılında Arap Baharı ile Suriye politikasında kırılma yaşanmış, 2015 sonrası dönemde ise iç ve dış faktörlerin etkisiyle güvenlik odaklı politika takip edilmiştir. Bu nedenle belirlenen bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Türkiye’nin Suriye politikası, Soğuk Savaş sonrası dönem (1991-2002), AK Parti dönemi (2002-2011), 2011-2015 arası dönem ve 2015 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak analiz edilecektir. Tablo 4.1’de, dönemler halinde Türkiye’nin Suriye politikasında bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 9.1. Neoklasik Realizm Perspektifinden Türkiye'nin Suriye Politikasının Analizi

Dönem	Bağımsız Değişkenler	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
1991-2002 Arası Dönem	- SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi - Körfez Krizi	- Karar alıcıların algıları - Ordu 28 Şubat 1997 postmodern darbe - İltica ve PKK sorunu	- PKK ve su sorunundan dolayı sorunlu ilişkiler - Uluslararası baskıdan askeri harekât seçeneğine kadar her türlü önlemi almaya yönelik politika 1998 yılında Adana Mutabakatı ile çatışmacı politikadan uzlaşmacı bir politikaya geçiş
2002-2011 Arası Dönem	11 Eylül sonrası ABD'nin Afganistan ve Irak İşgali - AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuzluklar 2008 küresel ekonomik kriz	- Karar alıcıların algıları -Ahmet Davutoğlu (komşularla sıfır sorun politikası) - MÜSİAD (yeni Pazar ihtiyacı) - Kamuoyu (ABD karşıtlığı)	- Uluslararası sistemde hegemon güçle çatışmadan konumunu güçlendirmek - Ekonomi temelli işbirliği geliştirmek -Serbest Ticaret Anlaşması -Vizelerin kaldırılması -Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi
2011 Sonrası Dönem	- Arap Baharı - Yaşanan rejim değişiklikleri - Libya'ya NATO müdahalesi	- Karar alıcıların algıları -Suriye'deki kazanımların korunması gerekliliği -Suriye halkının yanında olma isteği -Libya örneğinde olduğu gibi uluslararası müdahalenin Türkiye'nin çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi - Muhalefet partileri - MÜSİAD	- Gösterilerin başladığı ilk zamanlarda Esad rejimi ile diyalogu sürdürerek reform talebinde bulunmak - Esad rejiminin reform taleplerini yerine getirmemesi üzerine rejim değişikliği için muhalefetin örgütlenmesine destek olmak - Esad'sız Suriye için doğrudan müdahale yerine rejim üzerinde uluslararası baskı kurmak
2015 Sonrası Dönem	- ABD'nin PYD'yi vekil aktör olarak kullanması - İŞİD'in hilafet ilanı sonrası Türkiye'nin güney sınırına doğru genişlemesi - Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesi - İran'ın Suriye'de ve bölgede etkinliğini artırması	15 Temmuz darbe girişimi - Karar alıcıların algıları - Muhalefet - Kamuoyu -Göçmen karşıtlığı	- Askeri angajman ve mevzilenme stratejisi - PYD ve İŞİD ile mücadele - Sınır ötesi operasyonlarla kendi güvenliğini sağlamak - ABD'den bağımsız hareket etmek - Rusya ve İran ile birlikte Suriye'nin geleceğine yönelik inisiyatif almak (Astana Süreci)

Bu tez çalışmasında Soğuk Savaş sonrası dönemde (1991-2002) Türkiye'nin dış politikasına önemli sinyaller göndererek politikaya etki eden bağımsız değişkenler; SSCB'nin dağılması ve Irak'ın Kuveyt'i işgali ile yaşanan Körfez krizi olarak belirlenmiştir. Türkiye Soğuk Savaş döneminde ABD liderliğindeki Batı bloğunda yer almış ve ABD ile eş güdümlü politikalar (Kıbrıs sorunu hariç) takip etmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunu tercih eden Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de her ne kadar blok yapıları ortadan kalksa da hem kapasite eksikliği hem de ekonomik ve siyasi alanda yaşadığı sorunlar nedeniyle Batı ile uyumlu politikalar izlemeye devam etmiştir. SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte komünizm tehdidinin ortadan kalkması Türkiye'nin Batı nezdindeki stratejik önemini kaybettiği yönünde endişelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kısa süre içerisinde yaşanan Körfez Krizi ise Türkiye'nin bu endişesinin ortadan kalkmasını sağlamıştır.

Bu dönemde ara değişkenlere bakıldığında ise, öncelikle 1990'lı yılların Türkiye açısından zor yıllar olduğu görülmektedir. Türkiye'de bu dönemde siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan ciddi sorunlar yaşanmıştır. İstikrarsız koalisyon hükümetleri, güçlü sivil liderliğin olmaması, askeri vesayetın siviller üzerinde kurduğu baskı, ekonomide yaşanan ciddi krizler, İslami kesimin yükselişe geçmesiyle ordunun bu kesimin faaliyetlerini irtica kapsamında değerlendirmesi ve yaşanan 28 Şubat süreci Türkiye'nin dış politikasına etki eden önemli iç faktörlerdir.

Hem iç hem de dış faktörler dikkate alınarak 1990'lı yıllarda Türk dış politikası genel hatlarıyla analiz edildiğinde, ekonomik ve siyasi alanda yaşanan sorunlar nedeniyle Batı ile uyumlu politikalar takip edilmeye devam etmiştir. Geleneksel Türk dış politikası üzerinde önemli bir ağırlığı bulunan ordunun bu dönemde de dış politikada önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu dönemde ordu, özellikle İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesine odaklanmıştır.

1990'lı yıllarda Türkiye'nin Suriye politikası değerlendirildiğinde, öncelikle iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça olumsuz seyretmiş, Türkiye ile Suriye arasında zaman zaman fiili çatışma potansiyeline yaklaşan gergin süreç yaşanmıştır. Hafız Esad yönetiminin PKK'ya verdiği destek tansiyonun yükselmesine yol açmış, terör faaliyetleri dışında su ve sınır sorunları ilişkilerin gergin seyretmesine neden olmuştur (Erdoğan ve Kocaay, 2019: 110). Türkiye-Suriye ilişkileri 1998 yılında Suriye'nin PKK'ya verdiği

desteği kesmemesi üzerine oldukça gerilmiştir. Türkiye, Hafız Esad rejiminin PKK'ya desteğini kesmek için uluslararası baskıdan askeri harekate varıncaya kadar her türlü seçeneği göze aldığı net şekilde ortaya koyan bir politika takip etmiştir. Türkiye'nin bu kararlı politikası Suriye rejimi üzerinde etkisini göstermiş ve Hafız Esad rejimi geri adım atmıştır. Öcalan'ın Suriye'den sınır dışı edilmesiyle Adana Mutabakatı imzalanmıştır (Yavuz, 2016: 326; Fırat ve Kürkçüoğlu, 2010: 565-566). Suriye'nin PKK'ya desteğini keseceği ve terör örgütü olarak ilan edeceğini deklare etmesiyle iki ülke arasında ilişkiler hızla gelişme kaydetmeye başlamıştır.

2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Arap Baharı sürecine kadar olan dönemde, Türkiye'nin Suriye politikasına yön veren bağımsız değişkenler; ABD'nin Irak işgali, AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuzluklar ve 2008 küresel ekonomik kriz olarak belirlenmiştir. 11 Eylül'den sonra bölgesel güç dengesinde büyük bir değişim meydana gelmiş ve işgaller neticesinde ABD bölgeye doğrudan müdahil olmuştur. AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuzluklar, Türkiye'nin müzakere sürecinin uzaması ve AB'nin çifte standart uygulamaları Türkiye'nin bölge merkezli politika geliştirmesinin önünü açmıştır. 2008 yılında meydana gelen Batı merkezli küresel ekonomik kriz ise Türkiye'nin yeni pazarlara yönelmesine yol açarak Suriye ile ekonomik temelli ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır.

2002 yılında kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye, yakın çevresine yönelik yeni bir dış politika benimsemiştir. AK Parti ile birlikte Türkiye, Arap dünyasına karşı önyargılardan arınarak Orta Doğu'ya yönelmiştir. Ara değişkenlerden geleneksel dış politikada önemli bir etkisi bulunan ordunun, bu dönemde Suriye politikasında belirleyici bir etkisi bulunmamaktadır. Ara değişkenlerde ele alınan MÜSİAD ise Türkiye'nin Suriye ile ekonomi temelli ilişkilerinin geliştirilmesinde olumlu yönde bir rol oynamış, Anadolu sermayesinin pazar ihracatı Suriye'den karşılanmaya başlamış ve Türk iş adamları Suriye'de önemli yatırımlar yapmışlardır. Kamuoyunda ise ABD karşıtlığı ön plana çıkmış ve bu tutum dış politikada karar alıcıları etkilemiştir.

AK Parti'nin ilk döneminde Türk dış politikası açısından daha çok yöntemsel farklılıklar yaşansa da sonraki dönemlerde daha özgün adımlar atılmıştır. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan hadiselerden sonra hükümet dış politikaya

yönelik daha rahat hareket etmeye başlamıştır. 2007 yılından sonra Ahmet Davutoğlu dış politikaya yön vermeye başlamıştır. Davutoğlu tarafından şekillendirilen Türkiye'nin dış politika vizyonunu, proaktif ve düzen kurucu politika, ritmik diplomasi ve komşularla sıfır sorun politikası oluşturmaktadır (Davutoğlu, 2012: 3-4). Komşularla sıfır sorun politikası, Türkiye'nin komşu ülkelerle yaşadığı sorunların çözülerek iyi ilişkiler kurulması anlayışına dayanmaktadır.

2002 sonrası dönemde Türkiye'nin bölge politikasında hem yapısal hem de söylemsel bazda değişiklikler yaşanmıştır. Yapısal bazda Türkiye bölge sorunlarından uzak durmak yerine çözüm odaklı yaklaşım benimsemiştir. Söylemsel açıdan ise işbirliği, entegrasyon, ortaklık gibi kavramlar ağırlık kazanmıştır (Şahin, 2014: 124).

2002 yılından Arap Baharı sürecine kadar Türkiye, sistemik faktörlerden gelen sinyalleri ara değişkenlerin süzgecinden geçirerek dış politika stratejisine dönüştürmüştür. Bu doğrultuda hegemon güç olan ABD ile çatışmadan uzak durarak bölgede konumunu güçlendirmeye ve Suriye ile ekonomik temelli ilişkiler geliştirmeye yönelik politika takip etmiştir. 2007 yılında Serbest Ticaret Anlaşması yürürlüğe girmiş, 2009 yılında ise iki ülke arasındaki vizeler kaldırılmış ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur (Duran, 2011: 511-512). Serbest ticaret anlaşması, stratejik işbirliği konseyinin kurulması ve vizelerin kaldırılması Türkiye'nin Suriye'ye yönelik izlediği ekonomi temelli dış politikanın en önemli çıktılarıdır.

Bu dönemde hem dış hem de iç etkenlerin ortak bir sonucu olarak Türkiye ile Suriye ilişkileri olumlu bir seyir izlemiştir. 2003 yılında Irak'ın işgali ve sonrasında bölgedeki yeni denklem pragmatik hareket eden Türkiye ve Suriye'yi ortak paydada birleşmeye zorlamıştır (Yavuz, 2016: 329). Nitekim komşularla sıfır sorun politikasının en başarılı örneğini Suriye oluşturmaktadır. Ancak 2011 yılında Arap Baharı sürecinde Suriye'nin iç savaşa evrilmesiyle Davutoğlu'nun dış politikada çizdiği çerçeve hayata geçirilememiştir. Özellikle komşularla sıfır sorun politikası başarısız olmuş ve Türkiye bölgede yalnızlaşmaya başlamıştır.

Suriye'de protestoların başlamasıyla Türkiye bir ikilemle karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan oldukça iyi ilişkiler geliştirdiği Esad rejimi varken, diğer taraftan tarihsel, dini ve kültürel bağları bulunan Suriye halkının demokratik taleplerine destek vermek istemiştir. Başlangıçta Esad rejimi ile diyalogu sürdürmeye devam etmiş ve rejimin halkın

reform talebini yerine getirmesini istemiştir. Esad rejiminin şiddeti artırması ile birlikte muhaliflerden yana tavır almış ve Esad'ın yönetimden uzaklaşması gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda Türkiye, 2015 yılına kadar Esad rejiminin düşmesine yönelik bir politika takip etmiş, doğrudan müdahaleden kaçınarak rejim üzerinde uluslararası baskı kurmaya yönelik bir strateji izlemiştir.

2015 yılından sonra ise küresel gelişmeler, bölgesel dengeler ve yerel dinamiklerin etkisiyle Türkiye'nin Suriye politikası değişmeye başlamıştır. IŞİD'in Türkiye'nin güney sınırına doğru genişlemesi, ABD'nin Suriye politikasında değişikliğe giderek PYD'ye destek vermesi, Rusya'nın savaşa doğrudan müdahil olması Türk karar alıcılarını politika değiştirmeye mecbur bırakmıştır. ABD'nin Suriye politikasında temel önceliği IŞİD ile mücadele olmuştur. IŞİD ile mücadelede PYD'yi kullanarak araçsallaştırmıştır. Rusya'nın da Suriye'ye müdahil olmasıyla Esad rejimin düşmeyeceği anlaşılmaya başlanmış ve rejim değişikliği konusunda Türkiye yalnız bırakılmıştır. PYD'nin etkisini artırması, geleneksel ABD müttefikliğinin sorgulanması, Rusya'nın Suriye'deki iç savaşta belirleyici aktör olması ve İran'ın dengelenmesi gerekliliği Türk karar alıcıların politika tercihlerinde belirleyici etkenler olmuştur. Tüm bu faktörlerin yanında Türkiye'nin 15 Temmuz darbe girişimi neticesinde hem iç hem de dış tehditlerle ulusal güvenlik sorunu yaşaması, karar alıcıların güvenlik tehditlerine bütüncül bir yaklaşım getiren terörle mücadeleyi merkeze alan bir yaklaşım izlemelerine yol açmıştır (Özdemir, 2019: 181-182).

Bu faktörler doğrultusunda Türkiye'nin inşacı ve normatif değerler üzerinden şekillenen politikası yerini sert güce odaklı politikaya bırakmıştır. Askeri angajmana yönelen Türkiye, sahaya askeri olarak müdahale etme ve mevzilenme stratejisi izlemeye başlamıştır (Ekşi, 2018: 88). Bu doğrultuda Türkiye, terör tehdidini ortadan kaldırmak için 2016 yılında "Fırat Kalkanı Harekâtı", 2018 yılında "Zeytin Dalı Harekâtı", 2019 yılında ise "Barış Pınarı Harekâtı"nı gerçekleştirmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Türkiye'nin Suriye'de rejim değişikliğini hedef alan politikası yerini PYD terör koridorunun ortadan kaldırılmasını amaçlayan terörle mücadele politikasına bırakmıştır (Ekşi, 2018: 88).

ABD'nin IŞİD ile mücadele adına PYD'ye teknik ve lojistik destek sağlamaya devam etmesi üzerine Türk karar alıcılar, Rusya ile birlikte hareket etmenin Türkiye'nin

ulusal çıkarı adına daha uygun seçenek olarak görmüşlerdir. Tüm bu faktörler Türkiye'nin Rusya ve İran ile işbirliği yapmasının önünü açmıştır. Suriye'de politika değişikliği yapmak zorunda kalan Türkiye, Rusya ve İran ile birlikte Suriye'nin geleceği konusunda inisiyatif almaya başlamıştır.

4.4.1.2. ABD'nin Dış Politika Stratejileri

Neoklasik realizmin metodolojisi doğrultusunda ABD'nin Suriye politikasının analiz edilmesi için önceki bölümlerde bağımsız ve ara değişkenler incelenmiştir. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin dış politikasına önemli sinyaller göndererek dış politika çıktılarını belirleyen önemli bağımsız değişkenler; SSCB'nin dağılması ile Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 1991 Körfez Krizi, 11 Eylül 2001 terör saldırıları, 2008 küresel ekonomik krizi, Arap Baharı ve Libya iç savaşında Fransa faktörü olarak belirlenmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile iki kutuplu yapı ortadan kalkmış, ABD başat güç olarak küresel sistemde yerini almış ve ABD dış politikası yeni dünya düzeni ile karakterize olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgali ABD açısından tehdit olarak algılanmış, ABD önderliğinde başlatılan operasyonla Saddam rejimi Kuveyt'ten çıkarılmıştır. 11 Eylül 2001 terör saldırıları ABD dış politikasına önemli sinyaller göndermiş, Sovyet tehdidi yerini terörizm korkusuna bırakmıştır. Küresel ekonomiye entegre olmayı reddeden ve terörü destekleyen ülkeler yeni öteki olmuştur. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz ABD dış politikasını etkilemiş, büyük güçler arasındaki rekabet derinleşirken diğer taraftan ABD'nin dünya lideri imajına zarar vermiştir. Arap Baharı ABD'nin dış politikasına önemli sinyaller göndermiş, jeostratejik açıdan Avrupa ülkeleri için önemli bir ülke olan Libya'ya yönelik müdahalede Fransa katalizör etkisi meydana getirerek ABD'nin politikasına etki etmiştir.

ABD'nin dış politikasına etki eden ara değişkenler ise; liderler ve karar alıcıların algıları, yeni muhafazakârlar, İsrail lobisi (AIPAC), Libya politikası özelinde AFRICOM belirlenmiştir. 1991 sonrası dönemden itibaren sırasıyla George H. W. Bush (Cumhuriyetçi), Bill Clinton (Demokrat), George W. Bush (Cumhuriyetçi), Barack Obama (Demokrat), Donald Trump (Cumhuriyetçi) ve Joe Biden (Demokrat) ABD'de başkanlık koltuğuna oturan isimler olmuşlardır.

ABD'nin Suriye'ye yönelik politikasında bağımlı değişken olan dış politika stratejileri analiz edilirken 1991-2001, 2001-2011, 2011-2014 ve 2014 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılmıştır. Tablo 4.2'de, dönemler halinde ABD'nin Suriye politikasında bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 10.2. Neoklasik Realizm Perspektifinden ABD'nin Suriye Politikasının Analizi

Dönem	Bağımsız Değişkenler	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
1991-2001 Arası Dönem	- SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi - Körfez Krizi	Bill Clinton	Genişleme ve angajman politikası (serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması ve demokrasi anlayışının entegre edilmesi)
2001-2011 Arası Dönem	11 Eylül terör saldırıları 2008 küresel ekonomik kriz	- Yeni muhafazakarlar - George W. Bush (Bush Doktrini) - İsrail Lobisi (AIPAC)	- Önleyici Savaş - Haydut devlet doktrini - Suriye Mesuliyet Yasası
2011-2014 Arası Dönem	- Arap Baharı - Kaddafi'nin devrilmesinden sonra Libya'daki kaos - Rusya-İran-Çin ittifakı	- Barack Obama - Bill Clinton - İsrail lobisi (AIPAC)	- Geriden liderlik, - Sorumluluğu paylaşma - Eğit-donat stratejisi (Muhalliflere destek)
2014 Sonrası Dönem	- İŞİD faktörü (İŞİD'in hilafet ilanı) - Rusya'nın Suriye Politikası	- Barack Obama - Hillary Clinton - Donald Trump - Joe Biden - İsrail lobisi (AIPAC)	- İŞİD ile mücadele (İŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon) - Vekalet Savaşı (PYD) - Askeri angajmandan kaçma ve yerel aktörlerle işbirliği yapma (offshore dengeleme siyaseti) - İsrail'in güvenliği, İran'ın sınırlandırılması ve İŞİD'in yenilgiye uğratılması (Trump)

Eylül 2002 ABD ulusal güvenlik belgesinde, 20. yüzyılda SSCB ve komünizmle mücadelenin yerini 21. yüzyılda haydut devletler ve teröristlere karşı savaşın aldığı belirtilmektedir. Öncekilerin aksine caydırıcılık değil önleyicilik üzerine kurulan ulusal güvenlik belgesinde haydut devletlerin ortak özellikleri belirtilmiştir. Buna göre halkına zulüm eden ve ulusal kaynakları kendi yönetiminin çıkarları için kullanan, uluslararası hukuku dikkate almayan, komşu ülkeleri tehdit eden, kitle imha silahları edinmeye çalışan, terörizmi destekleyen ve ABD'nin temsil ettiği değerlerden nefret edenler haydut devlettir (The National Security Strategy of the United States of America, 2002: 14). Söz konusu belgede haydut devletlerin ortak özellikleri belirtilse de hangi devletlerin haydut devlet olduklarına yer verilmemiştir. Dolayısıyla düşmanların oldukça geniş çerçevede alınarak muğlaklaştırılması ABD'nin operasyonlarını keyfi bir hale getirmiştir.

11 Eylül olayları sonrasında İslam'ın öteki olarak kurgulanması doruk noktasına ulaşmış, bu duruma paralel “haydut devlet” doktrini ABD dış politikasında önemli bir rol oynamıştır. Haydut devlet damgası, normlara uymayanları damgalayarak dışarıda bırakmak için kullanılmıştır (Dinler, 2023: 80). 11 Eylül'den sonra Suriye, İsrail lobisinin de etkisiyle haydut devlet sınıfına dahil edilmiştir. Şam yönetimi artık Tel Aviv ve Washington için uzlaşması imkânsız bir aktör haline gelmiştir (Kepsutlu, 2016: 221).

Başkan Bush'un Suriye'yi ötekileştiren tavrı iki ülke arasındaki ilişkilerin kötü seyretnesine ve 2004 yılında Suriye Mesuliyet Yasası'nın kabul edilmesine yol açmıştır. Bu yasa, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin seviyesinin düşürülmesini, Şam'ın ABD'deki tüm mal varlıklarının dondurulmasını, ABD şirketlerinin Suriye'deki yatırımlarının sona erdirilmesini, gıda ve ilaç haricinde Şam'a gerçekleştirilen tüm ihracatın durdurulmasını ve Suriye'nin ABD havaalanlarından faydalanmasının yasaklanmasını içermektedir. 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin bir suikast ile öldürülmesi sonucu ABD yönetimi, suikastın sorumlusunun Şam yönetimi olduğunu belirtmiş, bunun neticesinde Suriye Lübnan'dan çekilmek zorunda kalmıştır (Kısacık, 2012).

ABD'nin Suriye politikasına yön veren belirleyici unsurlardan biri İsrail faktörüdür. Suriye hem ABD hem de İsrail için ciddi bir askeri tehdit değildir. SSCB'nin dağılmasından sonra tek başına kalan Suriye, İran'dan ve Saddam dönemi Irak'tan askeri olarak daha zayıf bir ülkedir (Mearsheimer ve Walt, 2009: 324-325). Suriye kısıtlı askeri

güce sahip olsa da İran ile yakın ilişkileri, Hizbullah ve Hamas ile geliştirdiği ilişkiler İsrail için tehdit oluşturmuştur (Kepsutlu, 2016: 222). Esad rejimi 11 Eylül'den sonra ABD'ye Bin Ladin ve teşkilatı hakkında önemli istihbarat sağlamıştır. El Kaide'nin Suriye rejimine muhalefet etmesi Esad'ın ABD'ye neden yardım ettiğini açıklamaktadır. Suriye daha çok İsrail'e yönelik hareket eden terör örgütlerine yardım etmektedir. İsrail lobisi Bush yönetimine Suriye karşıtı daha çatışmacı bir politika takip etmesi ve Şam yönetimini dışlaması için baskı yapmıştır (Mearsheimer ve Walt, 2009: 324-326).

Mearsheimer ve Walt'a göre, ABD'nin Suriye ile hasmane ilişkisi akıllıca değildir. Suriye'nin mütevazı askeri gücü, ABD'nin hayati çıkarlarına tehdit oluşturabilecek düzeyde değildir. ABD'nin bu tavrı Arap ve İslam dünyasındaki çıkarlarına zarar vermiş ve ABD karşıtlığının yükselmesine yol açmıştır. Irak'a istikrar kazandırılmasını güçleştirmiş, ABD'nin terörizmle mücadelesinde elini zayıflatmıştır. ABD'nin tutumu farklı olsaydı Suriye ile ilişkiler daha farklı gelişecek ve ABD çıkarlarıyla daha uyumlu olacaktı. Eğer İsrail lobisi olmasaydı, iki ülke arasındaki ilişkilerde müttefiklik söz konusu olmasa da daha pragmatik bir ilişki kurulabilirdi (Mearsheimer ve Walt, 2009: 323-324).

Suriye'de ayaklanmaların başlamasından yaklaşık 8 ay sonra Dışişleri Bakanı Hillary Clinton, artık Esad'ın reformcu olduğuna inanmadıklarını belirterek "Suriyelilerin kulak vereceği bir ses olmadığımızın farkındayız. Suriye'nin göz ardı edemeyeceği, giderek büyüyen ve şu anda Arap Ligi ve Türkiye'den oluşan bir koroyu teşvik ediyoruz" (Tapper, 2011) ifadelerini kullanmıştır. Clinton'ın bu yaklaşımı, aslında ABD'nin Arap Baharından sonra erken dönem Suriye politikasının göstergelerinden biri olmuştur. ABD'de politika yapıcılar, Suriye'de olaylar başladıktan sonra en net politik tavrı Esad'ın gitmesini istedikleri yönünde yaptığı açıklamalarla ortaya koymuşlardır. Ancak Esad'ın iktidardan nasıl uzaklaştırılacağına ilişkin net bir politika belirtilmemiştir. Esad'ın kimyasal silaha başvurmasından sonra bile ABD'nin doğrudan askeri müdahaleye başvurmayacağı ortaya konmuştur (Akbal, 2021: 88).

Obama döneminde ABD'nin Suriye'deki krize doğrudan müdahil olmak istememesi offshore dengeleme stratejisi ile alakalıdır. Offshore dengeleme stratejisi, ABD'nin deniz aşırı askeri varlığının azaltılmasıyla daha güvende olacağı inancına dayanmaktadır. Obama döneminde offshore dengeleme siyaseti, ABD'nin farklı

bölgelere angajmanını sınırlandırmasını ve yerel aktörlere alan açmasını varsaymaktadır. Böylelikle ABD Soğuk Savaş döneminden kalan ağırlıklarından kurtularak stratejik esneklik sağlanacaktır (Kardaş, 2017: 9).

Clinton bölgeye yönelik operasyonlarda BM ve NATO gibi kurumlarla birlikte hareket etmeyi seçerken, Bush tek başına hareket etmiştir. Obama ise Clinton'dan farklı olarak birlikte değil, geriden liderlik misyonu ile ekonomik ve askerî açıdan riski en düşük seviyeye düşürmeyi amaçlayan bir politika takip etmiştir (Kepsutlu, 2016: 281). ABD, Suriye'deki iç savaşı müttefiklerinin girişimi ile çözme stratejisi izlemiştir. Afganistan ve Irak örneklerinde olduğu gibi doğrudan savaşın maliyeti ABD yönetimi açısından oldukça yüksektir. Ekonomik yük, insan kaybı ve kamuoyu tepkisi ABD'nin Suriye'ye doğrudan müdahale seçeneğine gitmemesine neden olmuştur.

Obama yönetiminin Suriye politikası, uygulamada Libya politikasından farklılık göstermiştir. Suriye'ye gerçekleştirilecek müdahalede, uluslararası toplumdan yeterli destek alınamayacağı düşünülmüştür. Ayrıca askeri bir müdahale sonrası Rusya, İran ve Çin'in devreye gireceği endişesi ABD'nin Suriye'de, Libya'da olduğu gibi doğrudan müdahale seçeneğini göze alan bir politika takip etmemesine yol açmıştır.

2014 yılında IŞİD'in hilafet ilanı ABD'nin Suriye politikasını etkileyen önemli değişkenlerden biri olmuştur. Obama, Esad rejiminin gitmesi gerektiğine dair açıklamalarda bulunsa da muhalif gruplara desteğini sınırlı tutmuştur. IŞİD'in etkinliğini artırması ile Obama'nın Suriye'de krizin başında rejim değişikliği yönündeki politikası terörle mücadeleye evrilmiştir. Obama'nın stratejisinin ilk ayağı, devletler ve uluslararası kurumların yer aldığı 86 üyeli "IŞİD'e Karşı Uluslararası Koalisyon" adı altında Eylül 2014'te kurulan yapılanmadır (Global Coalition, 2023). Obama'nın stratejisinin ikinci ayağını ise sahadaki yerel milis güçler oluşturmuş ve yerel aktörlerle işbirliğine girmiştir (Kurt, 2019: 10). ÖSO'nun zayıflamasından sonra ABD için en avantajlı seçenek PKK'nın Suriye uzantısı PYD olmuştur. Olası bir Kürt koridoru, ABD'ye yeni bir üs veya yeni bir müttefik edinebilme imkânı ile birlikte Akdeniz'de büyük avantaj sağlayacaktır (Kepsutlu, 2016: 273).

2017 yılında iktidara gelen Donald Trump, Obama ve Clinton'ın Suriye politikasını sert şekilde eleştirmiş, Obama ve Clinton'ı IŞİD'i kurmakla itham etmiştir (Siddiqui, 2016). Trump'ın söylem ve uygulamaları arasındaki tutarsızlığın yaşandığı

alanların başında Suriye krizi gelmektedir. Trump'ın Suriye'de üç temel önceliği; İsrail'in güvenliği, İran'ın sınırlandırılması ve IŞİD'in yenilgiye uğratılmasıdır. Seçim kampanyası boyunca Obama'nın dış politikasını eleştiren Trump, birkaç istisnai karar dışında aslında Suriye'de Obama'dan farklı yeni bir strateji ortaya koyamamıştır. Obama'nın askeri angajmandan kaçma ve yerel aktörlerle işbirliği yapma stratejisini eleştirmesine rağmen bu stratejiyi devam ettirmiştir (Kurt, 2019: 8-10). Trump, IŞİD ile mücadelenin yetersiz olduğunu açıklasa da Rakka Operasyonu sırasında Türkiye'nin alternatif operasyon planlarını devre dışı bırakmıştır. Dolayısıyla politika değişikliği ve yeni planlardan bahsetse de Obama'nın stratejisini devam ettirmiştir (Kurt, 2019: 15).

Obama Esad rejiminin tehdit unsuru olmaktan çıkarılmasına odaklanarak bunun için çok taraflı diplomasiye başvururken Trump ise sınırlı da olsa zaman zaman sert güç unsurlarını kullanmıştır. Nisan 2017'de rejimin zehirli gaz kullanması üzerine Trump yönetimi rejimin kimyasal silah depolarına saldırı gerçekleştirmiştir. 2018 yılında Esad rejiminin Doğu Guta'da kimyasal silah kullanmasından sonra İran milisleri ve Hizbullah'a ait bazı askeri noktalara saldırı düzenlemiştir (Hürriyet, 2017; Sabah, 2018). Trump, Aralık 2018'de Suriye'den çekilme kararı almıştır.

Biden yönetiminin Suriye politikası da Obama ve Trump dönemi ABD dış politikasının devamı niteliğindedir. Obama'nın araştırdığı, Trump'ın devam ettirdiği Suriye'deki krizde vekil aktör kullanmayı Biden yönetimi de devam ettirmiş ve PYD'ye destek vermiştir. Obama döneminde başlayan, Trump ve Biden döneminde devam eden Rusya'ya karşı yetersiz dengeleme (underbalancing), Orta Doğu'da Rusya'nın büyük bir nüfuz alanı oluşturmaya yol açmıştır (İpek, 2021).

4.4.1.3. Rusya'nın Dış Politika Stratejileri

1950'li yıllardan itibaren Moskova ile dostane ilişkileri bozulmayan tek Arap ülkesi olan Suriye, 1970'te Hafız Esad'ın iktidara gelmesiyle SSCB'nin sadık bir müttefiki konumuna gelmiştir (Trenin, 2016: 3). Neoklasik realizm perspektifinden Rusya'nın Suriye politikasının analiz edilebilmesi için önceki bölümlerde bağımsız ve ara değişkenler incelenmiştir. Belirlenen bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Rusya'nın Suriye politikası, 1991-2000, 2000-2011, 2011-2015 ve 2015 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak analiz edilecektir. Tablo 4.3'te, dönemler halinde Rusya'nın Suriye politikasında bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 11.3. Neoklasik Realizm Perspektifinden Rusya Federasyonu’nun Suriye Politikasının Analizi

Dönem	Bağımsız Değişkenler	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
1991-2000 Arası Dönem	- Soğuk Savaşın sona ermesi ile ABD liderliğinde tek kutuplu sistem - ABD ve İsrail’in Rusya’nın Suriye politikasına yönelik baskıları	- Boris Yeltsin - Andrey Kozyrev -Atlantikçi paradigma - Yevgeny Primakov -Avrasyacı paradigma	- Batı yanlısı politikalar takip edildiği için Orta Doğu ihmal edilmiş, bu doğrultuda Suriye ile mesafeli ilişkiler kurulmuştur. 1994 ve 1996 yıllarında askeri işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.
2000-2011 Arası Dönem	11 Eylül terör saldırıları 2003 Irak İşgali - NATO ve AB’nin Doğuya doğru genişlemesi 2008 küresel ekonomik kriz	- Vladimir Putin - Dmitri Medvedev	- Çok kutupluluk yaklaşımı ekseninde Suriye ile ilişkiler geliştirilmiştir. - Çok yönlü işbirliği -Askeri teknoloji ve enerji alanlarında işbirliği
2011-2015 Arası Dönem	- Arap Baharı - Libya’ya NATO müdahalesi - İŞİD’in hilafet ilanı	- Vladimir Putin - Dmitri Medvedev	Suriye’ye yönelik olası bir müdahaleye karşı çıkmış, BM Güvenlik konseyinde Esad rejimine yönelik kararları veto etmiştir.
2015 Sonrası Dönem	- Türkiye’nin Suriye politikası - İŞİD - ABD’nin Suriye politikası	- Vladimir Putin - Valery Gerasimov (Rusya Genel Kurmay Başkanı)	2015’te doğrudan askeri müdahale 2016 Dış Politika Konsepti (Suriye öncelik arz eden bölgeler arasında yer almıştır) - Hibrit Savaş Stratejisi -Enformasyon harbi, propaganda - Vekalet Savaşı (Wagner Grubu) - İŞİD ile mücadele - Paralel diplomasi - Siyasi çözüm için Türkiye ve İran ile ortak hareket (Astana Süreci)

1991-2000 arasında dönemde Rusya Federasyonu’nun dış politikasına etki eden bağımsız değişkenler; Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle uluslararası sistemin ABD

liderliğinde tek kutuplu sisteme evrilmesi ve ABD ve İsrail'in Rusya'ya Suriye'ye yönelik baskı yapmaları olarak belirlenmiştir. Rusya'nın Suriye ile ilişkilerini geliştirmesinde en büyük engel olan ABD ve İsrail, Rusya'ya Suriye'ye silah temin etmemesi konusunda baskı yapmışlardır. Rusya ise Suriye'ye sadece savunma amaçlı silah sattıklarını ve saldırı amaçlı silahlar temin etmediklerine yönelik açıklama yapmak zorunda kalmıştır (Antonenko, 2001). Bu dönemde ara değişkenlere bakıldığında, Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Batı yanlısı politikalar izlediği görülmektedir. Yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik sorunlar Rusya'nın aktif bir dış politika izleyememesine yol açmıştır. Yeltsin ülke içinde yaşanan sorunlardan dolayı dış politikadan çok iç politikaya ağırlık vermiştir. 1991-1996 yıllarında Dışişleri Bakanı olan Andrey Kozyrev, Batı yanlısı politika izlemiştir. Yeltsin, 1996 yılında ikinci kez devlet başkanlığı koltuğuna oturmuş, bu dönemde Dışişleri Bakanlığı'na Yevgeny Primakov'un gelmesiyle Atlantikçi paradigma terk edilmiş ve Rusya'nın dış politikasına Avrasyacı yaklaşım hâkim olmaya başlamıştır.

Bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Rusya'nın 1991-2000 arası dönemde Suriye politikası analiz edildiğinde, Suriye ile ilişkilerin Sovyet dönemine nazaran daha mesafeli ancak yine dostane şekilde devam ettiği söylenebilir (Trenin, 2016: 3). Suriye ile ilişkilerde durgunluğu aşmak için 1994 yılında askeri işbirliği konusunda anlaşma imzalanmıştır. 1996 yılında yine Suriye ile askeri modernizasyona ilişkin anlaşma yapılmasıyla ilişkiler normale dönmeye başlamıştır (Antonenko, 2001).

2000-2011 arası dönem, Putin'in iktidara gelmesinden Arap Baharı'na kadar olan dönemdir. Bu dönemde bağımsız değişkenler; 11 Eylül terör saldırıları, ABD'nin Irak işgali, NATO ve AB'nin doğuya doğru genişlemesi ve 2008 küresel ekonomik kriz olarak belirlenmiştir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra bünyesinde önemli ölçüde Müslüman nüfus barındıran Rusya, radikal İslami hareketlerin yükselişe geçmesinden rahatsızlık duyduğu için ABD'nin politikalarına destek vermiştir. Ancak ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgali Rusya-ABD ilişkilerinin gerilmesine yol açmış, Rusya'nın Irak'taki yatırımları tehlikeye girmiş ve Rusya'nın çok kutupluluk yaklaşımına ters düşmüştür. NATO ve AB'nin doğuya doğru genişleme süreci Rus dış politikasına önemli sinyaller göndermiştir. Güçlü bir duruş sergileyen Rusya'nın 2008 yılında kabul edilen dış politika konsept belgesinde çok kutuplu dünya düzenine geçildiği belirtilmiştir. 2008 yılında

yaşanan küresel ekonomik krizden sonra petrol ve doğalgaz satışına daha fazla bağımlı hale gelen Rusya, dış politikasında enerji kartını silah olarak kullanmaya başlamıştır.

2000-2011 arası dönemde Rusya'nın dış politikasına etki eden ara değişkenlerde, öncelikle Putin'in karakteri ve dünya görüşü incelenmiştir. Lider odaklı bir toplum olan Rusya'da Putin, her şeyden önce Ruslar için siyasal istikrarı temsil etmiştir. Oligarkları etkisiz hale getirmiş ve merkezi otoriteyi güçlendirmiştir. İç politikada devleti güçlendiren Putin, dış politika da ise ekonomik etkinliğe dayalı, pragmatik ve ulusal çıkarlara odaklanan bir anlayış benimsemiştir.

Putin'in iktidara gelişinden Arap Baharı'na kadar olan dönemde (2000-2011) bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Rusya'nın dış politikası analiz edildiğinde, çok kutupluluk yaklaşımı ekseninde Suriye ile ilişkilerin geliştirildiği görülmektedir. 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rusya, Orta Doğu'da kaybettiği etkinliği geri kazanma iddiası içerisine girmiş, yeniden küresel ölçekte büyük bir güç olmak için Orta Doğu coğrafyası ile yakından ilgilenmiştir. Bölgede yakından ilgilendiği ülkelerin başında da Suriye gelmektedir.

Suriye'de gösterilerin başlamasıyla Esad rejimine destek veren Rusya, 2015 yılına kadar BM Güvenlik Konseyi bünyesinde Suriye'ye yönelik yaptırım tasarılarını veto ederek siyasi açıdan destek sağlarken, 2015 yılından sonra ise askerî açıdan destek sağlayarak savaşa doğrudan müdahil olmuş ve dengeleri Esad rejimi lehine değiştirmeyi başarmıştır. Bu nedenle Suriye'de isyanların başlamasından sonra Rusya'nın Suriye politikası, 2011-2015 ve 2015 sonrası olmak üzere iki döneme ayrılması uygun görülmüştür.

2011-2015 arası dönemde Rusya'nın Suriye politikasına etki eden bağımsız değişkenler; Arap Baharı, Libya'ya NATO müdahalesi ve IŞİD'in hilafet ilanı olarak belirlenmiştir. Arap Baharı, Rusya tarafından Renkli Devrimlere benzetildiği, bölgedeki istikrara tehdit olarak algılandığı (Al Makahleh, 2018: 66) ve Rusya'nın hakimiyetinin azaltılması için Batı tarafından kurgulandığı düşünüldüğü (Malashenko, 2013: 8) için halk ayaklanmalarına karşı çıkılmıştır. Rusya'nın bölgedeki siyasi ve ekonomik çıkarlarına zarar veren Arap Baharı, bölgede yaşanan olayların Rusya açısından önemli olduğunu ve bölge ülkeleri ile ilişkilerin Batı ile ilişkilerde sadece bir pazarlık kozu olarak kullanılmasından vazgeçilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Rusya, bölgeye dışarıdan

yapılan müdahalelere karşı çıkmaktadır (Kamalov, 2012: 14). Ancak Libya'ya müdahalenin temelini oluşturan 1973 sayılı kararı veto etmemiş ve NATO bünyesinde Libya'ya müdahale neticesinde Kaddafi rejimi devrilmiştir. Kaddafi rejiminin düşmesi sonucu Rusya'nın Libya'daki ekonomik ve siyasi çıkarları zarar görmüş, bu durum Rusya'nın Suriye başta olmak üzere bölgede aktif bir politika izlemesine yol açmıştır. IŞİD'in hilafet ilanı sonrası Suriye'de zemin kazanması, Rusya'nın 2015 yılında iç savaşa doğrudan müdahil olmasının önünü açmıştır.

Bu dönemde karar alıcılara bakıldığında, Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Arap Baharı sürecinde takip ettiği Batı ile uyumlu politikasını bozmamak için Libya'ya NATO müdahalesinin önünü açan kararı BM Güvenlik Konseyi'nde veto etmemiştir. Medvedev'in 1973 sayılı kararı veto etmemesi, ABD ile ilişkileri geliştirmede pazarlık kozu olarak kullanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Libya'nın kaderini belirleyen bu kritik karar dönemin Başbakanı Putin tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Kaddafi rejiminin düşmesiyle Rusya ekonomik çıkarlarını kaybetmiş, dönemin Devlet Başkanı Medvedev daha sonra stratejik hata yaptıklarını kabul ederek bu karardan pişmanlık duyduğunu ifade etmiştir.

2011-2015 arası dönemde bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Rusya'nın Suriye politikası analiz edildiğinde, öncelikle Arap Baharı sürecinde Tunus, Mısır ve Libya'daki olaylarda bekle-gör politikası izleyen Rusya, bu politikasından vazgeçerek Libya'daki stratejik hatasından ders almış ve aktif bir politika takip etmeye başlamıştır. Rusya'nın Suriye'deki çıkarlarının Libya'dakinden yüksek olması Suriye krizine farklı yaklaşmasına yol açmıştır (Al Makahleh, 2018: 70). Bu doğrultuda Rusya, Libya krizinin aksine Suriye'de, BM Güvenlik Konseyi'nin katılımını kısıtlamaya çalışmıştır. Suriye'nin uluslararası barışa tehdit oluşturmadığını savunan Rusya, Suriye'ye yönelik olası bir müdahalenin oldukça kötü sonuçlar ortaya çıkartabileceğini savunmuştur. Rusya BM Güvenlik Konseyi bünyesinde Suriye'ye yönelik herhangi bir müdahaleye karşı çıkmak için Çin ile birlikte hareket etmiştir (Allison, 2013: 798-799).

2015 sonrası dönemde Rusya'nın Suriye politikasını etkileyen bağımsız değişkenler ise Türkiye ve ABD'nin Suriye politikası olarak belirlenmiştir. ABD'nin tutarsız ve askeri müdahaleden kaçınan politikası Rusya'nın Suriye'de hareket serbestisini artırarak alan kazanmasına yol açmıştır. Suriye'de taban tabana zıt politika

izleyen Türkiye ile yaşanan uçak krizi Rusya'nın Suriye politikasına etki etmiş, Türkiye'nin sınır ihlali yapan Rus jetini düşürmesi Rusya'nın en gelişmiş hava savunma sistemi S-400'leri bölgeye konuşlandırmasına ve serbest hareket edebilmesine yol açmıştır.

2015 sonrası dönemde Rusya Genelkurmay Başkanı Valery Gerasimov, düzensiz kuvvetlerin ve askeri olmayan araçların önemine vurgu yapmış, hibrit savaş olarak bilinen yeni nesil savaş biçimlerini öne çıkararak Rusya'nın bakış açısını şekillendirmiş ve Suriye'de hibrit savaş stratejilerinin kullanılmasında etkili olmuştur. Ara değişkenlerde ele alınan Putin'e yakınlığı ile bilinen eski Dışişleri Bakanı İgor İvanov'un başkanlığını yaptığı düşünce kuruluşu olan Rusya Uluslararası İlişkiler Konseyi (Russian International Affairs Council, RIAC), Esad rejiminin devrilmesiyle radikal İslamcıların iktidara geleceği ve bu durumun Rusya'da yaşayan Müslümanlara yayılacağı ve Sünni bloğun bölgede etkinliğini artıracığına dair raporlar hazırlayarak Rusya'nın Suriye'de aktif politika izlemesine etki etmiştir.

2010 yılından sonra Arap Baharı'nın başarısızlığı, IŞİD'in yükselişi, Suriye ve Libya'da yaşanan iç savaş, İran'la nükleer anlaşma ve Türkiye ile uçak krizinden sonra yaşanan kopuş Moskova'nın dış politikasında bir taraftan yeni fırsatlar meydana getirirken diğer taraftan birtakım zorluklar da ortaya çıkarmıştır. Soğuk Savaş'ın bitiminden bu yana oldukça aktif bir yaklaşım benimseyen Rusya, bölge ülkelerine karşılık kendisini pragmatik ve bölgesel meselelere hem diplomatik hem de askeri araçlarla müdahale etme kapasitesine sahip büyük bir dış güç olarak sunmaya çalışmıştır (Trenin, 2016: 4).

Yukarıda bahsedilen faktörlerin neticesinde Rusya, 2015 yılından sonra Suriye'ye askeri operasyon başlatarak savaşa doğrudan müdahil olmuştur. Eylül 2015'ten itibaren Rusya, Suriye'ye hava ve deniz kuvvetlerinden oluşan askeri birlikleri gönderirken, asker kayıplarının önüne geçmek ve Rus toplumunda savaşın sosyal maliyetini en aza indirmek için kara birliği göndermemiştir. S-400 hava savunma sistemlerini, savaş uçaklarını, savaş gemilerini ve denizaltılarını kullanmıştır (The Guardian, 2015). Küresel sistemde büyük güç olma arzusu taşıyan Rusya, gerek BM Güvenlik Konseyi'nde sahip olduğu veto hakkı gerekse de sahadaki varlığıyla başta ABD olmak üzere diğer aktörlerin tek yönlü politikalarını engelleyeceğini göstermiştir (Güler ve Teke, 2021: 28). Bu açıdan

Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi tek kutuplu dünya düzeninin sona ermesine yönelik atılan adımlardan biri olarak nitelendirilebilir (Özdal, 2021: 7). Bu doğrultuda Suriye, Rusya'nın küresel sahneye dönüşü için test alanı haline gelmiştir (Trenin, 2016: 1).

2016'da kabul edilen Rusya dış politika konseptinde Suriye, öncelik arz eden dış politika alanlarından biri kabul edilmiştir (Güler ve Teke, 2021: 21). Radikal hareketlerin yükselişinden rahatsız olan Rusya, Suriye'deki çatışmaya girdiğinde amacının IŞİD ve El Nusra gibi uluslararası alanda tanınan terör örgütleri ile mücadele olduğunu açıklamıştır. 2015 yılının sonunda Rusya'dan ve eski Sovyet ülkelerinden 5-7 bine yakın kişi IŞİD saflarına katılmıştır. Rusya resmi olarak IŞİD ile mücadele adına savaşa katılsa da ilk hava saldırılarının çoğu IŞİD hedeflerine yönelik gerçekleşmemiştir (Lavrov, 2018: 47-48). IŞİD ile mücadele adına savaşa doğrudan müdahil olsa da Rusya'nın hava bombardımanlarının yaklaşık %90'ını Esad karşıtı ılımlı muhalif güçlere yönelik gerçekleştirdiği iddia edilmektedir (The Guardian, 2015).

Rusya, Suriye'de askeri kuvvetler, diplomasi, enformasyon harp becerileri, propaganda ve siber elektronik yeteneklerini bir arada kullanarak hibrit savaş stratejisi izlemiştir (Aras, 2023: 185). Hibrit savaş stratejisi bağlamında Rusya, Suriye'deki operasyonlarında Wagner başta olmak üzere özel askeri şirketleri kullanmıştır. Rusya'nın hibrit savaş stratejisinde önemli bir yeri bulunan özel askeri şirketler, Rusya'nın askeri müdahalelerini kolaylaştıran bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Clark, 2020: 8-9). IŞİD'e karşı savaşmak, Rusya'nın Suriye'de enformasyon harbi ve propaganda faaliyetlerinin ana mesajlarından biri olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nda Nazilere karşı büyük kayıplar veren Rus halkında, savaşın yıkıntısı hala toplumsal hafızada yer tutmakta ve faşizme karşı büyük bir nefret beslenmektedir. Dolayısıyla Rusya, IŞİD'in eylemlerini Nazi eylemlerine benzeterek IŞİD ile gerçek anlamda sadece kendisinin mücadele ettiğini vurgulayarak hem kendi halkı hem de uluslararası kamuoyunda meşruiyet kazanmaya çalışmıştır. Ayrıca enformasyon harbi kapsamında Suriye'de yaşanan çatışmaların suçunu Batı'ya yüklemiştir (Aras, 2023: 186-188). Suriye politikasını uluslararası terörizme karşı savaş iddiası üzerine kuran Rusya, IŞİD'e karşı savaş ilan ederek Suriye'deki askeri varlığını meşrulaştırma yoluna gitmiştir. Ancak sadece IŞİD'i değil muhalif güçleri de hedef almıştır. Esad rejimini IŞİD ve benzeri diğer radikal hareketlerin panzehiri olarak takdim etmiş, bunu hem kendi toplumuna hem de dünya kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmıştır.

Suriye'ye doğrudan müdahale ederek bölgede askeri ve siyasi varlığını genişleten Rusya, ABD'nin Suriye üzerindeki etkisini azaltmak istemektedir. Bu doğrultuda ABD'yi dışlayarak bölgedeki önemli aktörler olan Türkiye ve İran ile birlikte Suriye'deki krizin çözüme kavuşturulması için diplomatik görüşmeler başlatmış ve Astana'da düzenlenen konferanslara aracılık etmiştir. Astana süreci, Batı'nın çıkarlarına daha fazla uyum sağlayan Cenevre müzakerelerini gölgede bırakmıştır (Celso, 2018: 105).

Rusya, Suriye'ye aktif olarak müdahil olduktan sonra devlet kurumlarının dış politikayı yürütmeye yetersiz kaldığını fark ederek paralel diplomasiye başlamıştır. Putin yönetimi Suriye ile ilişkilerinde Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan çeşitli Müslüman unsurları aktif olarak kullanma yoluna gitmiştir. Ramazan Kadirov yönetimi Rusya'nın uyguladığı paralel diplomasiin başında gelmektedir. Çeçenistan Cumhurbaşkanı Kadirov, Rusya'daki özerk cumhuriyetlerin cumhurbaşkanları arasında resmi olarak Orta Doğu temsilcisi olan tek yöneticidir (Alhiyadov, 2020).

Rusya, Suriye'ye doğrudan müdahil olarak Esad rejiminin düşmesini engellemiş ve dengeleri rejim lehine değiştirmeyi başarmıştır. Rusya'nın yardımlarına karşılık Şam yönetimi de Rusya'nın hava ve deniz üslerini 49 yıl daha kullanmasına izin veren anlaşmayı imzalamıştır. Suriye, yeni üretilen Rus yapımı silahların denendiği ve test edildiği saha haline gelmiştir. Birçok yeni nesil silah Suriye'de ilk kez savaş koşullarında kullanılıp test edilmiştir (Lavrov, 2018: 53). İzlediği aktif ve müdahaleci politikasıyla Rusya bölgede siyasi ve askerî açıdan nüfuzunu büyük ölçüde genişletmiştir.

4.4.2. Libya

Arap Baharı sürecinde iç savaşa sürüklenen Libya'daki kriz, bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleriyle farklı bir boyut kazanmıştır. Libya'nın Doğu Akdeniz'e kıyısının olması bölgesel ve küresel aktörlerin Libya'da etkinliklerini artırmaya neden olmuş, jeopolitik rekabet Libya'daki krizin bölgesel bir krize dönüşmesine yol açmıştır. ABD, Libya'da enerji kaynaklarının akışını kontrol altına alarak hegemonyasını devam ettirme amacındayken Rusya ise Kaddafi rejiminin düşmesinden sonra kaybettiği ekonomik çıkarlarını yeniden kazanmak istemekte ve Avrupa'nın kendisine olan bağımlılığını azaltacak alternatif enerji güzergahlarına karşı çıkarak enerji trafiği üzerinde söz sahibi olmak istemektedir. Rusya Federasyonu, Suriye'de olduğu gibi ABD'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve bölgesel etkinliğini artırmak için proxy aktörler

aracılığıyla Libya’da etkili aktör haline gelmiştir. Türkiye ise 2019 yılında UMH ile imzaladığı mutabakatlarla Libya’daki varlığını artırmış ve dengeleri büyük ölçüde değiştirmeyi başarmıştır. Bu bölümde belirlenen bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Türkiye, ABD ve Rusya’nın Libya’ya yönelik dış politika stratejileri analiz edilecektir.

4.4.2.1. Türkiye’nin Dış Politika Stratejileri

Hem dış hem de iç faktörleri analizine dahil ederek kapsamlı bir dış politika analizi sunan neoklasik realizmin metodolojisi doğrultusunda Türkiye’nin Libya’ya yönelik dış politika stratejilerini (bağımlı değişken) analiz etmek için önceki bölümlerde bağımsız ve ara değişkenler belirlenmiştir. Bu doğrultuda; Türkiye’nin Libya’ya yönelik dış politikasının Soğuk Savaş sonrası dönem (1991-2002), AK Parti dönemi (2002-2011), Arap Baharı sonrası (2011-2019) ve 2019 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak incelenmesi uygun görülmüştür. Tablo 4.4’te, dönemler halinde Türkiye’nin Libya politikasında bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 12.4. Neoklasik Realizm Perspektifinden Türkiye’nin Libya Politikasının Analizi

Dönem	Bağımsız Değişkenler	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
1991-2002 Arası Dönem	- SSCB’nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi - Körfez Krizi	- Karar alıcıların algıları - Ordu 28 Şubat 1997 postmodern darbe - İltica ve PKK sorunu	Libya ile sorunlu ilişkiler
2002-2011 Arası Dönem	11 Eylül sonrası ABD’nin Afganistan ve Irak İşgali - AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuzluklar 2008 küresel ekonomik kriz	Karar alıcıların algıları	- Ekonomi temelli işbirliği geliştirmek - Vize muafiyeti, bankacılık ve tarım alanlarında işbirliği, Afrika’da ortak yatırım ve ulaştırma alanlarında olmak üzere toplamda 8 anlaşma
2011-2019 Arası Dönem	- Arap Baharı - Yaşanan rejim değişiklikleri - Libya’ya NATO müdahalesi 2014 yılında Halife Hafter’in “Libya’nın itibarı” adlı operasyonu başlatması ile ülkenin yeniden iç savaşa sürüklenmesi	- Karar alıcıların algıları -Libya’daki kazanımların korunması gerekliliği -Libya halkının yanında olma isteği -Libya’ya yönelik tarihsel ve kültürel bağların öne çıkarılması	- Gösterilerin başladığı ilk zamanlarda Kaddafi rejimi ile diyalogu sürdürerek reform talebinde bulunmak - Dışarıdan müdahaleye gerek olmadığı savı ile arabuluculuk rolü üstlenmek - NATO müdahalesine çekince - Libya’nın toprak bütünlüğün korunması - Enerji kaynaklarının Libya’lılara ait olduğu vurgusu - Kaddafi rejiminin düşmesinden sonra istikrarı tesis edecek kurumların oluşturulması ve taraflar arasında çatışmaların barışçıl girişimlerle sona erdirilmesi - UMH’nin Libya halkının tek temsilcisi olarak kabul edilmesi
2019 Sonrası Dönem	- Hafter’in Trablus Kuşatması - Doğu Akdeniz Sorunu - Wagner’in Libya’da konuşlanması	- Karar alıcıların algıları -Doğu Akdeniz’de kuşatılmışlık hissi -Hafter’in iktidarı ele geçirmesi durumunda UMH ile yapılan anlaşmaların feshedilmesi endişesi	- Mavi Vatan Doktrini - Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat - Güvenlik ve Askeri İşbirliği Anlaşması

Soğuk Savaş sonrası dönemde (1991-2002); SSCB'nin dağılması ve 1991 Körfez Krizi Türkiye'nin dış politikasına etki eden bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. Soğuk Savaş döneminde Batı bloğunun yanında yer alan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde de her ne kadar blok yapıları ortadan kalksa da hem kapasite eksikliği hem de ekonomik ve siyasi alanda yaşadığı sorunlar nedeniyle Batı ile uyumlu politikalar izlemeye devam etmiştir. 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik ve siyasi sorunlar, askeri vesayet, istikrarsız koalisyon hükümetleri, meydana gelen krizler ve 28 Şubat süreci Türkiye'nin bu dönemde dış politikasına etki eden ara değişkenlerdir.

Bu dönemde (1991-2002) bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Türkiye'nin Libya politikası analiz edildiğinde ikili ilişkilerde birtakım sorunlar yaşandığı görülmektedir. 1991 yılında meydana gelen Körfez Krizi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. Kaddafi, Türkiye'den İncirlik Üssü'nün kapatılmasını talep etmiştir. Dönemin Başbakanı Erbakan 1996 yılında Libya'ya ziyaret gerçekleştirmiştir. Kaddafi, Erbakan'a hakaret etmiş ve Türkiye'nin Arapların düşmanı olarak nitelendirdiği NATO, ABD ve İsrail ile bağlarının olduğunu ifade ederek Türkiye'nin dış politikasını eleştirmiştir (Milliyet, 1997).

AK Parti'nin iktidara geldiği 2002 yılından Arap Baharı'na kadar olan dönemde (2002-2011); ABD'nin Irak işgali, AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuz gelişmeler ve 2008 küresel ekonomik krizi Türkiye'nin Libya politikasına etki eden bağımsız değişkenlerdir. AB'nin Türkiye'ye çifte standart uygulaması Türkiye'nin Orta Doğu merkezli politika takip etmesine yol açmıştır. 2008'de yaşanan kriz, Türkiye'nin Libya ile ekonomik temelli ilişkiler geliştirmesinin önünü açmıştır.

AK Parti hükümeti ile birlikte Türkiye, Arap dünyasına karşı önyargılarından kurtularak Orta Doğu'ya yönelmeye başlamıştır. 2007 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra AK Parti hükümeti dış politikada daha rahat hareket etmeye başlamış, ilk dönemine nazaran daha özgün adımlar atmaya başlamıştır. Türk iş adamları Libya'da önemli yatırımlar yapmışlar ve Libya ile ekonomik temelli ilişkilerin geliştirilmesinde önemli rol oynamışlardır.

Hem dış hem iç faktörlerin etkisiyle 2002-2011 arası dönemde Türkiye'nin Libya ile ilişkileri hızla gelişme göstermeye başlamıştır. Başbakan Erdoğan 2009 yılında Libya'ya ziyaret gerçekleştirmiş, iki ülke arasında vize muafiyeti, bankacılık ve tarım

alanlarında işbirliği, Afrika'da ortak yatırım ve ulaştırma alanlarında 8 anlaşma imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2009 yılında bir önceki yıla göre %57 artarak 2.2 milyar dolar olmuştur. Arap Baharı sürecine kadar Libya'da çeşitli alt ve üst yapı projelerinde 120 Türk firması faaliyet göstermiştir (Erdurmaz, 2018: 141-144). Erdoğan, Libya'ya gerçekleştirdiği ziyaret ile 1996 yılında Erbakan'dan sonra Libya'yı ziyaret eden ilk başbakan olmuştur. Bu ziyaret kapsamında Türk iş adamlarının Libya'dan yaklaşık 600-700 milyon dolar alacak sorunu da çözülmüştür (Sabah, 2009).

2011-2019 yılları arası dönemde Türkiye'nin dış politikasına yön veren bağımsız değişkenler; Arap Baharı ve Libya'ya NATO müdahalesi olarak belirlenmiştir. Arap Baharı sürecinde Libya'da gösteriler başladığı zaman Türk karar alıcılar zor bir ikilemle karşı karşıya kalmıştır. Bir taraftan Arap halklarının demokrasi taleplerine destek verirken diğer taraftan Kaddafi rejimi ile son derece iyi ilişkilere sahiptir. Libya'da gösterilerin başladığı ilk zamanlarda karar alıcılar, uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemişler ve Kaddafi'yi reform yapmaya davet etmişlerdir. Kaddafi'nin göstericilere şiddet kullanarak karşılık vermesi ve tutumunu değiştirmemesi üzerine Türkiye rejimle temasını kesmiş, Libya'nın toprak bütünlüğünü savunarak doğal kaynakların Libyalılara ait olduğunu vurgulamıştır (Erdurmaz, 2018: 151). Krizin Libya'nın iç meselesi olduğunu belirten Erdoğan, dışarıdan müdahaleye gerek olmadığı savıyla ateşkes için arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışmıştır (BBC, 2011). Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin Libya politikası insani kaygılara yönelik şekillenmiştir. Bu dönemde Türkiye Libya'da, tarihi ve kültürel bağları öne çıkaran inşacı bir dış politika takip etmiştir.

Türkiye, Libya'ya yönelik dışarıdan müdahaleye gerek olmadığını savunsa da 17 Mart 2011'de BMGK'nin 1973 sayılı kararı ile uçuşa yasak bölge ilan edilmiş (U.N. 2011) ve NATO'nun Libya'ya müdahalesinin önü açılmıştır. Türkiye, Libya'ya NATO tarafından yapılacak askeri müdahalenin hedefleri ve hacmi konusunda bazı çekinceler ortaya koymuştur. Yapılacak harekatın Libya'nın işgaline yönelik olmaması, Libya'nın toprak bütünlüğünün sağlanması, doğal kaynakların Libyalılara ait olması ve yapılacak harekatla sivillere daha çok zarar verilmemesi Türkiye'nin gerçekleştirilecek harekatta talepleri olmuştur. Libya'ya yönelik NATO tarafından koruma sorumluluğu kapsamında gerçekleştirilen uluslararası müdahalede Türkiye, NATO içerisinde havada ve denizde pasif görev almıştır (Erdurmaz, 2018: 151-158). NATO tarafından gerçekleştirilen müdahale ile Kaddafi rejimi düşmüştür. Arap Baharı sürecinde Kaddafi'nin devrilmesiyle

birlikte Türkiye'nin Libya politikasını belirleyen temel dinamik istikrarı tesis edecek kurumların oluşturulması ve taraflar arasında çatışmaların barışçıl girişimlerle sona erdirilmesi ile ülkenin bölünmesinin önüne geçilmesidir (Polat, 2020: 1). Bu doğrultuda Türkiye, Ulusal Geçiş Konseyi'ni "Libya halkının tek temsilcisi" olarak tanımış, 2 Eylül 2011'de ise Trablus'a büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Türkiye'nin Libya'ya yönelik politikasında öncelikleri toprak bütünlüğünün ve enerji kaynaklarının korunması olmuştur. Kaddafi rejiminin düşmesiyle Libya'da beklenen istikrar sağlanamamış, yüzlerce silahlı grup ortaya çıkmış ve dış güçlerin politikalarıyla Libya vekalet savaşlarının yaşandığı bir yer haline gelmiştir. 2014 yılında Hafter'in başlattığı operasyonla ülke ikinci kez iç savaşa sürüklenmiştir.

Türkiye'nin Libya politikasına etki eden önemli bağımsız değişkenlerden biri Doğu Akdeniz sorunudur. Libya'da meydana gelen gelişmeler, Doğu Akdeniz sorunundan bağımsız değildir. Doğu Akdeniz, küresel ve bölgesel aktörlerin rekabetinden dolayı hibrit mücadelelerin yaşandığı bir saha haline gelmiştir. Doğu Akdeniz'e en uzun kıyı şeridinde sahip ülkelerden biri olmasına karşın Türkiye, MEB alanı ve kıta sahanlığı açısından dar bir alana sıkıştırılmak istenmektedir. Rusya, Fransa, Suudi Arabistan, Mısır ve BAE gibi birçok ülke tarafından desteklenen Halife Hafter'in 2019 yılında Trablus'u ele geçirmek ve BM tarafından meşru kabul edilen UMH'ye darbe yapmak için başlattığı kuşatma Türkiye'nin Libya'ya yönelik politikasına önemli sinyaller göndermiştir. Bununla birlikte 2019'da Rus paralı asker şirketi Wagner'in Hafter güçlerini desteklemek için Libya'da konuşlanması, Türkiye'nin bu dönemde dış politikasına etki eden önemli bağımsız değişken olmuştur.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de karasularını korumak ve doğal kaynaklardan hakkı olan payı alabilmesi için izlediği proaktif politikanın somut yansıması Libya ile imzaladığı mutabakat anlaşmalarıdır. Türkiye ile UMH arasında 27 Kasım 2019'da "Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin" ve "Güvenlik ve Askeri İşbirliği" olmak üzere iki mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Türkiye ile Libya arasında imzalanan deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin mutabakat ile iki ülkenin Akdeniz'deki karşılıklı kıyıları arasında deniz yetki alanları sınırı belirlenmiştir (Acer, 2020: 1). Türkiye bu mutabakat ile birlikte Doğu Akdeniz'deki MEB alanını maksimum düzeye çıkarmıştır (Kurt, 2020). Askeri ve güvenlik konularını kapsayan mutabakat muhtırası ise

Türkiye’den Libya’ya eğitim, danışmanlık, malzeme desteği, bina ve arazi tahsisi oldukça kapsamlı bir işbirliğini içermektedir (Duran ve Kekilli, 2023: 23). Ayrıca imzalanan mutabakat Türkiye’nin Libya’nın geleceğinde söz sahibi olmasının önünü açmıştır (Kurt, 2020).

Libya ile imzalanan güvenlik ve askeri işbirliği anlaşması çerçevesinde Libya hükümetinin talebi üzerine Libya’ya asker gönderilmesine ilişkin tezkere 2 Ocak 2020’de TBMM’de kabul edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2023). Hafter’in Libya’daki Türk şirketlerine ve Akdeniz’de seyreden Türk bandıralı gemilere tehdit oluşturması, Trablus’a yönelik saldırılarda sivillerin tehlikeye atılması, IŞİD ve El Kaide gibi terör örgütlerinin eylemlerine uygun bir ortam oluşturması ve kitlesel göç hareketleri Türkiye’nin Libya’ya asker gönderme isteğinin arkasında yatan temel gerekçeler olmuştur (Kurt, 2020).

Türk karar alıcılar “Libya, Türkiye’nin denizdeki komşusudur” anlayışıyla hareket etmektedir. İmzalanan mutabakatlarla birlikte Libya, Türkiye’nin öncelikli dış politika konularından biri haline gelmiştir (Kekilli, 2023: 34). Türkiye’nin Libya ile imzaladığı mutabakatlar, Doğu Akdeniz’de dengelerin değişmesine yol açmış ve Türkiye karşıtı kampın attığı adımların boşa çıkmasına neden olmuştur.

4.4.2.2. ABD’nin Dış Politika Stratejileri

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD’nin Libya politikası analiz edilmeden önce tarihsel perspektiften ABD-Libya ilişkilerine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Libya’nın bağımsızlığını kazanmasından sonra ABD ile ilişkiler üç farklı aşamadan geçmiştir: 1951-1969 arası dönem Libya’nın ABD’ye bağımlı olduğu dönem, 1969-1980 iki ülke arasında birtakım uyuşmazlıkların yaşandığı dönem, 1980 sonrası ise düşmanlık dönemidir (el-Kihya, 2011: 250). Monarşi yönetimi döneminde ABD’den önemli destek alan Libya’nın sahip olduğu stratejik konumu, ABD’nin bu ülke ile yakından ilgilenmesine neden olmuştur. Soğuk Savaş döneminde Libya’nın bağımsız olmasını sağlayıp askeri ve ekonomik açıdan destek vermek ABD’nin çıkarlarına hizmet etmiş, iki önemli şehir olan Trablus ve Bingazi’de askeri üsler kurmuştur. Libya’daki rejim açısından ise ABD’nin üs kurmasına izin vermek ekonomik ve siyasi şartlar doğrultusunda zorunluluk olarak görülmüştür. Trablus yakınlarındaki Wheulus Hava Üssü, ABD’nin sınırları dışındaki en büyük hava üssü olma niteliğine sahiptir (el-Kihya, 2011: 198-202). 1980 sonrası dönemde ise iki ülke arasındaki ilişkiler oldukça kötü

seyretmiş ve Libya 1980 yılından sonra ABD tarafından tecrit edilmiştir. Reagan yönetimi ile Kaddafi yönetimi arasındaki ilişkiler oldukça kötüdür. Castro Kennedy için ve Nasır, Başbakan Eden için ne ise Kaddafi de Reagan için aynı anlamı ifade etmektedir. Kaddafi'nin Vietnam savaşı sonrası ABD'nin gücüne saygısı kalmayan üçüncü dünya ülkelerinin liderlerine kötü örnek teşkil etmesi Reagan'ı en çok endişelendiren faktörlerin başında gelmiştir (el-Kihya, 2011: 255).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin Libya'ya yönelik dış politikasının analiz edileceği bu bölümde, önceki bölümlerde ele alınan bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda 1991-2001, 2001-2011 ve 2011 sonrası olmak üzere üç döneme ayrılarak analiz yapılacaktır. Tablo 4.5'de, dönemler halinde ABD'nin Libya politikasında bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 13.5. Neoklasik Realizm Perspektifinden ABD'nin Libya Politikasının Analizi

Dönem	Bağımsız Değişkenler	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
1991-2001 Arası Dönem	SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi	- George H. W. Bush - Bill Clinton - Ulusal Güvenlik danışmanı Antony Lake - İsrail lobisi	- Libya'nın "tepkili (backlash) devlet" ilanı (ileride haydut devlet kavramına temel sağlamıştır) - Hem ABD hem de BM aracılığıyla yaptırımlar
2001-2011 Arası Dönem	11 Eylül terör saldırıları 2008 küresel ekonomik kriz	- George W. Bush (Bush Doktrini) - Yeni muhafazakarlar - İsrail Lobisi (AIPAC)	- Haydut devlet doktrini - Libya'nın Lockorbie olayını çözüme kavuşturma ve 2003'te kitle imha silahlarından vazgeçtiğini açıklaması ile Libya ile normalleşmeye başlayan ilişkiler 2006 yılında teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarılmıştır.
2011 Sonrası Dönem	- Arap Baharı - Libya iç savaşında Fransa faktörü - Rusya'nın Libya politikası - Doğu Akdeniz	- Barack Obama - Donald Trump - Joe Biden - İsrail lobisi (AIPAC) - AFRICOM	- NATO aracılığıyla Libya'ya müdahale - Geriden liderlik - Sorumluluğu paylaşma - İŞİD ile mücadele - Hafter'e zimni destek - Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırmak

SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte ABD küresel hegemon olarak uluslararası sistemde yerini almıştır. Yeni Dünya Düzeni ile karakterize olan bu dönemde ABD, serbest piyasa ekonomisini ve liberal demokrasiyi dış dünyaya dayatmıştır (Kantarıcı, 2012: 61). 1993 yılında göreve gelen Demokrat Bill Clinton, iç ve dış politika arasında yakın bir bağ kurmuş, ABD'nin küresel bir rol oynayabilmesi için içerde ekonomik ve sosyal açıdan güçlü olması gerektiğini savunmuştur. Genişleme ve angajman politikasını benimseyen Clinton doğrudan askeri müdahalelerden kaçınmıştır.

ABD'nin bu dönemde Libya politikası analiz edildiğinde; Libya'nın Clinton'ın Ulusal Güvenlik danışmanı olan Antony Lake'in makalesinde (1994), İran, Irak, Kuzey Kore ve Küba ile birlikte demokratik düzene tehdit oluşturan ve saldırgan davranan "tepkili (backlash) devlet"lerden biri olarak ilan edildiği görülmektedir. Biz ve onlar ayrımına giden Lake'in tepkili devlet tanımlaması, kitle imha silahları üretme çabasında olanları, teröre destek verenleri, vatandaşlarına kötü muamele gösterenleri ve ABD'yi eleştirenleri içermektedir. Lake, haydut devlet tabirini kullanmasa da "tepkili devlet" ilerde haydut devlet kavramına temel sağlamıştır (Lake, 1994: 45). Libya, 1990'lı yıllardan itibaren ABD'nin haydut devlet listesinin başlarında yer almıştır. ABD'nin Libya'ya yönelik uyguladığı yaptırımlar Lockerbie saldırısının araştırılmasında işbirliğine yanaşmaması üzerine BM tarafından uygulanan yaptırımlarla devam etmiştir. Libya, BMGK'nin teröre destekten dolayı yaptırım uyguladığı ilk ülke olmuştur (Damsrosch, 2002: 319). İran ile birlikte Libya'ya yaptırım uygulayan ABD, 1996 yılında ABD pazarlarında faaliyet gösteren yabancı şirketler için Libya petrolüne 40 milyon doların üzerinde yatırım yapanların cezalandırılmasını içeren İran-Libya yaptırım paketini yürürlüğe koymuştur (Geldenhuis, 2004: 161). Bu dönemde ara değişkenlerden biri olarak ele alınan İsrail lobisi, ABD'nin Libya politikasını etkilemiştir. İsrail lobisi Libya'ya uygulanan yaptırımlar konusunda iyileştirmeler yapılmasına karşı çıkmıştır. Dolayısıyla İsrail lobisinin Libya'ya yönelik olumsuz tavrı Kongre'yi ciddi anlamda etkilemiştir (Kanat ve Chreky, 2020: 142).

2001-2011 arası dönemde ise 11 Eylül terör saldırıları ve 2008 küresel ekonomik kriz ABD'nin dış politikasına önemli sinyaller gönderen bağımsız değişkenler olarak ele alınmıştır. George W. Bush, yeni muhafazakârlar ve İsrail lobisi (AIPAC) ise bu dönemde ABD'nin dış politikasına etki eden ara değişkenler olarak belirlenmiştir.

2001-2011 arası dönemde ABD'nin Libya politikası analiz edildiğinde, öncelikle iki ülke arasında normalleşme süreci yaşandığı görülmektedir. 11 Eylül terör saldırılarından sonra Libya, saldırıları kınamış ve Kaddafi terörizmiyle mücadelede ortaklık teklifinde bulunmuştur. İki ülke arasında ilişkilerin düzelmesinde birçok faktör etkili olmuştur. ABD ve BM yaptırımlarının Libya'ya etkisi, ABD'den misilleme korkusu, radikal hareketlerin yükselmesi, Kongre'de ABD'li petrol şirketlerinin lobi faaliyetleri, Lockerbie olayını çözüme kavuşturma kararı, Libya'nın terörizmi bırakma kararı ve Libya'nın 2003 yılında kitle imha silahları programından vazgeçmesi iki ülke arasında ilişkilerin normalleşmesine yol açmıştır (Zoubir, 2006: 48). Ronald Reagan'ın "Orta Doğu'nun kuduz köpeği" olarak nitelendirdiği Kaddafi, 11 Eylül'den sonra ABD'nin küresel terörle mücadelesinde ortağı haline gelmiştir (Zoubir, 2006: 66). ABD, 2006 yılında Libya'yı teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarmıştır.

2011 sonrası dönemde ise ABD'nin Libya politikasına etki eden bağımsız değişkenler; Arap Baharı, Libya iç savaşında Fransa faktörü, Rusya'nın Libya politikası ve Doğu Akdeniz'deki rekabet olarak belirlenmiştir. ABD'nin Libya'ya yönelik politikasında Fransa önemli belirleyici etkenlerden biri olmuştur. ABD'de karar alıcılar Rusya'nın Libya politikasından rahatsızlık duymaktadırlar. Rusya'nın Libya'ya uçak gemisi göndermesi ve Hafter'in Rus yetkililerle görüşmesinden dolayı ABD'nin daha aktif bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadırlar. Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji rezervleri üzerindeki rekabet ABD'nin Libya politikasından bağımsız değildir. Doğu Akdeniz ABD yönetimi açısından büyük önem taşımaktadır. NATO'nun güney kanadının güvenliği, Orta Doğu'daki bölgesel gelişmelere müdahil olmak, Doğu Akdeniz'de Rusya'nın etkinliğini azaltmak, ABD menşeli şirketlerin çıkarlarını korumak, Rusya'nın gazına bağımlı olan AB üyesi ülkelere alternatif enerji güzergahı sağlamak, Rusya'nın enerji kartını politik baskı aracı olarak kullanmasını engellemek ve Suriye'de yeniden mevzi kazanmak Doğu Akdeniz'i ABD için önemli bir coğrafya haline getirmektedir.

Bu dönemde çok taraflılığa önem veren ve yumuşak güç unsurlarını öne çıkartan Obama ile birlikte ABD dış politikasında geriden liderlik ve sorumluluğu paylaşma stratejileri öne çıkmıştır.

Arap Baharı sürecinde ABD'nin Libya politikası analiz edildiğinde; olaylar başladığında ABD protestoculardan yana tavır almış, Kaddafi rejiminin sivillere yönelik şiddete başvurmasını kınayarak Kaddafi'nin istifasını istemiştir. Libya'ya silah ambargosunu içeren BMGK'nın 1970 sayılı kararından sonra 1973 sayılı uçuşa yasak bölge oluşturulmasına izin veren ve sivilleri korumak için her yola başvurmayı mümkün kılan karar kabul edilmiştir. 19 Mart 2011'de ABD önderliğindeki uluslararası koalisyon Libya'da askeri operasyonlara başlamıştır (Blanchard, 2011: 5-6). Fransa'nın 19 Mart 2011'de Kaddafi güçlerini bombalamaya başlamasıyla birlikte ABD, Kaddafi düşene kadar Libya'ya gerçekleştirilen operasyonlara aktif olarak destek vermiştir. ABD'nin bu dönemde izlediği politika geriden liderlik ve sorumluluğu paylaşma olarak nitelendirilebilir (Uzunöner ve Çıkrıkçı, 2023: 33). Libya'ya yönelik müdahale başarılı olsa da Obama, Libya'ya müdahale kararından pişmanlık duyduğunu belirtmiş, Libya'ya yönelik askeri müdahaleyi başkanlık hayatının en büyük hatası olarak nitelendirmiştir (Somin, 2016). Obama döneminde ABD, Orta Doğu'da etkinliğini kaybetmeye başlamıştır.

Trump, Obama ve Dışişleri Bakanı Clinton'ın Libya politikasını eleştirmiş, NATO müdahalesinin Libya'yı kaosa sürüklediğini ifade etmiştir. Libya'ya yönelik müdahale, Trump'ın Obama ve Clinton'ın dış politikasına yönelik eleştirisinin temel taşı haline gelmiştir (Becker ve Schmitt, 2018). Trump göreve başladıktan sonra Libya'da çelişen politikalar takip etmiştir. ABD'nin bölgeye yönelik yaşadığı kararsızlık ve eylemsizlik Libya politikasına da sirayet etmiştir. Libya konusunda Obama döneminden farklı bir öncelik belirlemeyen Trump'ın da temel önceliği terör örgütlerinin faaliyetlerinin engellenmesi olmuştur.

AFRICOM, ABD'nin Libya'ya yönelik politikasında ara değişkenlerden biri olarak belirlenmiştir. AFRICOM, ABD'nin Afrika'daki çıkarlarına en fazla tehdidin Libya'dan geldiğini belirtmiştir. AFRICOM yetkililerine göre Rusya'nın Libya'ya olan özel ilgisi ABD'nin çıkarlarını tehdit etmektedir. AFRICOM, Rusya'nın Libya'daki varlığının DAES varlığından daha tehlikeli olmaya başladığını açıklamıştır. Bu nedenle AFRICOM yetkilileri ABD'nin Libya'da daha aktif rol oynamasını talep etmektedir (Becker ve Schmitt, 2018).

Karar alıcıların tutarsız politikalarından dolayı ABD'nin Libya'ya yönelik dış politikasında dengesizlikler yaşanmaktadır. Dışışleri Bakanlığı istikrarlı şekilde UMH'ye destek verirken Beyaz Saray ise Hafter rejimine daha yakın görünmektedir (Kanat ve Chreky, 2020: 159). ABD, zımni de olsa Hafter'e destek vermektedir. Beyaz Saray, Pentagon ve Dışışleri Bakanlığı arasında Libya'ya yönelik politikalarda bölünmeler yaşanması ABD'nin tutarlı bir politika izleyememesine yol açmıştır. ABD'nin Libya'da tutarsız ve isteksiz politikası ise Rusya'nın Libya'da ve Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırmasına yol açmıştır.

4.4.2.3. Rusya'nın Dış Politika Stratejileri

Soğuk Savaş döneminden sonra Rusya Federasyonu'nun Libya politikası analiz edilmeden önce tarihsel perspektiften iki ülke arasındaki ilişkilere kısaca bakmak ve ilişkilerin dinamiğini anlamak faydalı olacaktır. 1955 yılında başlayan iki ülke arasındaki ilişkilerin, 1969'da Kaddafi rejiminin iktidara gelmesine kadar olan süreçte önemsiz düzeyde seyrettiği görülmektedir. SSCB'nin bu dönemde ekonomik sıkıntılar yaşayan Libya'ya yardım teklifi iki nedenden ötürü geri çevrilmiştir. İlk neden ABD'yi rahatsız etmemek, ikinci neden ise dini ve psikolojiktir. Libyalılar komünizmden nefret etmektedir, komünist kelimesi kâfir kelimesi ile aynı anlamda kullanılmıştır (el-Kihya, 2011: 200-201). Kaddafi'ye göre siyasi partiler bireyleri köleleştirmektedir. Bireyleri en çok köleleştiren siyasi partiler ise komünist partilerdir. Bu durum Libya ile Sovyet basını arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur (el-Kihya, 2011: 239). Amerikan karşıtlığı ise iki ülkenin birbiriyle yakınlaşmasını sağlamıştır. Mısır'da Sedat'ın ABD ile yakınlaşmasının sonucu olarak Libya, SSCB ile yakınlaşmaya başlamıştır. ABD'nin bölgedeki müdahaleci ve İsrail yanlısı politikaları Kaddafi'nin, SSCB'yi ABD'ye karşı dengeleyici bir aktör olarak konumlandırmasına yol açmıştır. Bu durum, Libya'nın SSCB ile ilişkilerini geliştirmesini sağlarken SSCB ise ekonomik çıkarları açısından Libya ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. SSCB'nin Libya politikasının temelini silah satışı oluşturmuş ve Libya Moskova'nın askeri ihracatının en önemli müşterilerinden biri haline gelmiştir (Lutterbeck, 2009: 520).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın Libya'ya yönelik dış politikası, önceki bölümlerde ele alınan bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda 1991-2000, 2000-2011, 2011-2019 ve 2019 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak incelenecektir. Tablo

4.6’da, dönemler halinde Rusya’nın Libya politikasında bağımsız, ara ve bağımlı değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 14.6. Neoklasik Realizm Perspektifinden Rusya’nın Libya Politikasının Analizi

Dönem	Bağımsız Değişkenler	Ara Değişkenler	Bağımlı Değişkenler
1991-2000 Arası Dönem	• Soğuk Savaşın sona ermesi ile ABD liderliğinde tek kutuplu sistem • ABD ve BM Güvenlik Konseyi tarafından Libya’ya yaptırım uygulanması	• Boris Yeltsin • Andrev Kozyrev • Yevgeny Primakov	• Batı yanlısı politikalar takip edildiği için ikili ilişkilerde durgunluk
2000-2011 Arası Dönem	• 2003 Irak İşgali • NATO ve AB’nin Doğuya doğru genişleme stratejisi • 2008 küresel ekonomik kriz	• Vladimir Putin • Dmitri Medvedev	• Enerji, askeri ve demir yolları gibi sektörlerde önemli projeler
2011-2019 Arası Dönem	• Arap Baharı • Libya’ya NATO müdahalesi • IŞİD’in hilafet ilanı	• Vladimir Putin • Dmitri Medvedev • Valery Gerasimov	• Bekle gör politikası • Batı ile uyumlu politikanın bozulmaması için BM Güvenlik Konseyi’nin 1973 sayılı kararına veto etmemek • Libya’nın 2014’te yeniden iç savaşa evrilmesiyle Hafter rejimine diplomatik destek
2019 Sonrası Dönem	• Türkiye’nin Libya’ya müdahalesi • Doğu Akdeniz’deki çatışmalar	• Vladimir Putin • Valery Gerasimov • Rus enerji şirketleri	• Hibrit savaş stratejisi • Hafter rejimine askeri destek • Paramiliter faaliyetler (Wagner)

1991-2000 arası dönemde bağımsız değişken olarak ele alınan Soğuk Savaş’ın bitmesiyle uluslararası sistemin ABD önderliğinde tek kutuplu sisteme evrilmesi Rusya’nın Libya politikasına önemli sinyaller göndererek karar alıcıların algılarını şekillendirmiştir. Libya bu dönemde ABD tarafından teröre destek vermesi ve kitle imha

silahı üretmeye çalıştığı gerekçesiyle haydut devlet listesinde yer almış ve BM Güvenlik Konseyi tarafından çeşitli yaptırımlara maruz kalmıştır. Bu dönemde ara değişkenlere bakıldığında, yaşanan siyasi ve sosyo-ekonomik sorunların Rusya'nın aktif bir dış politika izleyememesine yol açtığı ve Devlet Başkanı Yeltsin'in, ülke içinde yaşanan sorunlardan dolayı dış politikadan çok iç politikaya ağırlık verdiği görülmektedir. Bu dönemde Rusya'nın Avrupa ile bütünleşerek gelişebileceğini savunan Atlantikçi paradigma öne çıkmış, Dışişleri Bakanı Kozyrev ABD yanlısı politikalar takip etmiştir.

Bağımsız ve ara değişkenler üzerinden Soğuk Savaş'ın sona ermesinden Putin'in iktidara gelmesine kadar olan süreçte Rusya'nın Libya politikası analiz edildiğinde hem sistemik faktörlerin etkisiyle hem de Rusya'nın içerde yaşadığı ekonomik ve siyasi sorunlardan dolayı ABD yanlısı politikalar takip edilmesi nedeniyle Libya'nın Rus dış politikasında geri plana atıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda Soğuk Savaş döneminde önemli müttefiki olmasına rağmen Rusya'nın Libya ile ilişkileri bozulmaya başlamış ve ikili ilişkiler olumsuz seyretmiştir.

Putin'in iktidara gelişinden Arap Baharına kadar olan dönemde ise (2000-2011) bağımsız değişkenler; 2003 Irak işgali, NATO ve AB'nin doğuya doğru genişleme stratejisi ve 2008 küresel ekonomik kriz olarak belirlenmiştir. Putin yönetimi, 11 Eylül'den sonra ABD'ye destek verse de ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. NATO ve AB'nin doğuya doğru genişleme süreci küresel güç olmak için çabalayan Rusya'yı tedirgin etmiş, 1990'lı yılların aksine Rusya'nın Batı karşıtı politikalar geliştirmesine neden olmuştur. Küresel ekonomik kriz Rus dış politikasına önemli sinyaller göndermiş ve enerji kartının dış politikada silah olarak kullanılmasına yol açmıştır. Ara değişkenler ele alındığında, oligarkları etkisizleştiren ve merkezi otoriteyi güçlendiren Putin'in, pragmatik ve ulusal çıkara dayalı dış politikasının Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilere önem vermesine yol açtığı görülmektedir.

Bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda 2000-2011 arası dönemde Rusya'nın Libya politikası analiz edildiğinde, Rusya'nın Libya ile ilişkileri geliştirmeye başladığı ve iki ülkenin yeniden yakınlaştığı tespitine varılmaktadır. 2008 yılında Putin'in Libya ile ilişkilerde buzları eritme çabası sonuç vermiş ve Libya ile enerji, askeri ve demir

yolları gibi sektörlerde önemli proje anlaşmaları imzalanmıştır. Kaddafi, Akdeniz’de stratejik üsler arayan Rusya’ya Bingazi limanına erişim hakkı vermiştir (Fasanotti, 2016).

2011-2019 arası dönemde Arap Baharı ve Libya’ya NATO müdahalesi bağımsız değişkenler olarak belirlenmiştir. NATO müdahalesi sonucu Kaddafi rejiminin düşmesi, Rusya’nın ekonomik çıkarlarını kaybetmesine sebebiyet vermiş, bu durum Rusya’nın dış politikasında kırılma noktası olmuş ve bölgeye yönelik daha aktif bir politika takip etmesine yol açmıştır.

Ara değişkenlerden karar alıcıların algılarına bakıldığında, Devlet Başkanı Medvedev Libya’ya NATO müdahalesinin önünü açan 1973 sayılı kararı BM Güvenlik Konseyi’nde veto etmemiştir. Medvedev’in çekimser oy kullanmasının temel sebebi Arap Baharı sürecinde Batı ile uyumlu politikanın bozulmak istenmemesidir. Libya’nın kaderini belirleyen bu kritik karar dönemin Başbakanı Putin tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Rusya’nın Libya’daki ekonomik çıkarlarını kaybetmesine neden olan bu karardan pişmanlık duyduğunu ifade eden Medvedev, stratejik hata yaptıklarını kabul etmiştir. Rusya’nın Libya politikasına etki eden ara değişkenlerden bir diğeri Rus enerji şirketleridir. Kaddafi döneminde Rus enerji şirketleri büyük projeler imzalamış ancak rejimin devrilmesiyle anlaşmalar sona ermiş ve bu projeler hayata geçirilememiştir. Hafter rejimi ise Rusya’nın desteğini alabilmek için Kaddafi döneminde Rus şirketleri ile yapılan anlaşmaları hayata geçirme taahhüdünde bulunmuştur. Rus enerji şirketlerinin Libya pazarına geri dönme isteği, Rusya’nın Libya’da Hafter rejimine destek vermesine ve aktif bir politika takip etmesine yol açmıştır.

2011-2019 arası dönemde Rusya’nın Libya politikası analiz edildiğinde; Arap Baharı sürecinde ülke iç savaşa sürüklendiğinde Rusya’nın, ilk etapta ihtiyatlı yaklaşarak bekle gör politikası izlemeyi tercih ettiği görülmektedir. Rusya’nın Libya’da köklü çıkarları bulunsu da karar alıcılar BM Güvenlik Konseyi’nde Libya’ya müdahaleyi öngören kararda çekimser oy kullanmıştır. Karar alıcıların bu tutumunun arkasındaki temel etken uluslararası toplumla uyumlu ve uzlaşmacı bir tutum sergilenmek istenmesidir. Uluslararası toplum tarafından katil ilan edilen Kaddafi’yi destekleyen bir görünüm sergilemekten kaçınmışlardır (Orhan, 2022: 787). Ancak Rusya’nın siyasi ve ekonomik çıkarlarını kaybetmesi üzerine Rus karar alıcılar Güvenlik Konseyi’nde, Libya’ya yönelik uluslararası müdahalede çekimser oy kullanmalarının büyük bir hata

olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Rusya'nın askeri şirketi Rosoboronextpot'a göre, Libya'daki krizden dolayı Rus askeri sanayi sektörü yaklaşık 4 milyar dolar zarara uğramıştır (Akhiyadov, 2020). Kaddafi rejiminin Batılı ülkeler önderliğinde uluslararası koalisyon tarafından devrilmesinden sonra Rusya'nın Libya'daki ekonomik ve siyasi çıkarları zarar görmüştür. Bu durum Rus dış politikasında kırılma noktası olmuş ve Rusya, Libya'da aktif bir politika takip etmeye başlamıştır. 2015 yılına kadar Libya'da ciddi bir varlık gösteremeyen Rusya, 2015 yılında Libya Siyasi Anlaşması (Skhirat Anlaşması)'na destek vermiştir (Stepanova, 2020: 11).

Hatalarından ders alan ve aktif politika izlemeye başlayan Rus karar alıcılar, Kaddafi'nin devrilmesinde belirgin bir rol oynadığı için ABD'yi Libya'da yaşanan krizin sorumlusu olarak addetmiş ve bu durumu kullanarak kendine avantaj sağlamaya çalışmıştır. Bu minvalde Rusya kendisini uluslararası topluma, Libya'da ABD'nin oluşturduğu kaosu çözmeye çalışan aktör olarak sunmaktadır (Öztürk, 2020: 167).

Kaddafi rejiminin düşmesinden sonra ekonomik çıkarlarını kaybetmesinden dolayı Libya'da aktif bir politika takip etmek isteyen Rusya, Akdeniz'de uzun bir kıyıya sahip olduğu için Libya'ya önem vermektedir. Enerji pazarında sözü geçen bir aktör olmak isteyen Rusya, Libya'daki varlığını kalıcı hale getirerek birtakım siyasi çıkarlar elde etmeyi amaçlamaktadır (Akhiyadov, 2020). Rusya, Libya'daki çatışmayı Batı ile ilişkilerde bir koz olarak görmekte, taraflar arasında müzakerelerde kilit bir rol oynayan aktör olarak konumlanmaya çalışmaktadır (Magerisi, 2019). Rusya, Avrupa üzerinde jeopolitik avantaj sağlamak için Libya'da aktif bir politika takip etmektedir. Doğu Akdeniz'de Türkiye ve KKTC ile Mısır, BAE, İsrail ve GKRY arasında yaşanan gerilim Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. İki blok arasında anlaşmazlık devam ettiği sürece hidrokarbon kaynaklarının Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması düşük bir ihtimaldir (Öztürk, 2019). Böylelikle Rusya Avrupa ülkelerinin enerji alanında kendisine bağlı kalmalarını sağlamaya çalışmaktadır. Ayrıca Libya, Afrika kıtasından Avrupa'ya gitmek isteyen göçmenlerin ana güzergahlarından biridir. Libya'da nüfuz kazanarak Avrupa ülkelerine karşı bu durumu koz olarak kullanmaya çalışmaktadır. Rusya Libya'daki güç boşluğunu fırsata çevirerek nüfuz alanı oluşturmak, enerji kaynaklarında söz sahibi olmak, Afrika'dan Avrupa'ya göç hareketlerini kontrol ederek Avrupalı ülkelere karşı bu durumu koz olarak kullanmak ve Kaddafi döneminde yaptığı anlaşmaları tazmin etmek istemektedir.

Bu doğrultuda aktif bir politika takip ederek Libya’da etkili bir güç olmak isteyen Rusya, Halife Hafter rejimine destek vermiş ve 2016 yılında aralarında Halife Hafter’in de olduğu bazı isimleri Rusya’da ağırlamıştır (Meddeb, 2018). Rusya’nın Hafter rejimine sağladığı destek birkaç nedenle açıklanabilir. Öncelikle Rusya, zayıf ve bölünmüş bir hükümet yerine gücü tekel olarak elinde bulunduran güçlü bir aktörle çalışmayı çıkarları açısından daha uygun görmektedir. Güney Avrupa’yı kontrol etmek ve Batıya üstünlük sağlamak için enerji kaynaklarına ulaşımı garanti edecek bir aktörle çalışmak Rusya’nın çıkarları açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla Hafter Rusya için uygun bir aktör haline gelmiştir. Rusya Arap Baharı sürecinde devrimci ve karşı devrimci kamp arasında karşı devrimciler arasında pozisyon almaktadır. Suriye, Mısır ve Libya’da karşı devrimden yana olmuştur. Karşı devrimci çizgiyi oluşturan Hafter, Rusya’nın tercihi haline gelmiştir (Öztürk, 2020: 173; Thakkar, 2020). Rusya’nın, Camp David Anlaşması’ndan sonra ABD’nin bölgede önemli müttefiklerinden biri olan Mısır ile ilişkilerini geliştirmek istemesi Hafter rejimine destek vermesinin bir başka nedenidir (Magerisi, 2019). Kaddafi sonrasında Libya’da ortaya çıkan kaosta radikal unsurların güçlenmesine engel olmak için Hafter gibi seküler bir figüre destek vermektedir.

2019 sonrası dönemde Rusya’nın Libya politikasını etkileyen bağımsız değişkenler Türkiye’nin Libya politikası ve Doğu Akdeniz’deki çatışmalar olarak belirlenmiştir. İsrail, Yunanistan, GKRY ve Mısır’ın Doğu Akdeniz’de hidrokarbon rezervlerinin paylaşımında Türkiye’yi dışarda bırakan politikaları karşısında Türkiye, UMH ile deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma yapmıştır. Türkiye ayrıca UMH’ye askeri açıdan destek vererek Hafter rejimine karşı ayakta kalmasını sağlamıştır. Türkiye’nin Libya ve Doğu Akdeniz politikası Rusya ile çıkar çatışması yaşamasına ve karşı karşıya gelmesine neden olmuştur (Helvacıköylü, 2022: 674).

Bu doğrultuda Rusya’nın 2019 sonrası Libya politikası analiz edildiğinde, 2015 yılından itibaren belli seviyelerde Hafter’e destek verirken 2019 yılından itibaren verdiği askeri desteğin farklı bir boyuta ulaştığı görülmektedir (Öztürk, 2020: 175). Rusya, Hafter’in Trablus saldırısını kınayan BM Güvenlik Konseyi kararlarını veto ederek diplomatik destek sağlamaktadır (Thakkar, 2020). Diplomatik desteğin yanında Hafter rejimine askerî açıdan destek vermektedir. Rusya’nın sağladığı askeri desteğin içinde askeri danışmanlar ve teknisyenler ile Rus özel askeri şirketi Wagner’e ait paralı askerler

yer almaktadır (Rodkiewicz, 2020). Wagner askerlerinin ücretlerinin ise BAE tarafından ödendiği bilinmektedir (Thakkar, 2020).

4.5. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da Farklılaşan Çıkarları

Bu tez çalışması kapsamında önceki bölümde Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikaları neoklasik realizmin bağımsız-ara-bağımlı değişken metodolojisi üzerinden analiz edilmiştir. Bu bölümde ise Türkiye, ABD ve Rusya Federasyonu'nun Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarları analiz edilecektir. Farklılaşan çıkarları doğrultusunda rekabet ve işbirliği alanları tespit edilecektir.

4.5.1. Suriye'de Farklılaşan Çıkarlar

Suriye'de yaşanan iç savaş rejim güçleri ile isyancılar arasında süren bir savaş olmaktan çıkarak bölgesel ve küresel aktörlerin müdahil olduğu vekalet savaşına dönüşmüştür. Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan Türkiye, ABD ve Rusya Suriye'deki krize doğrudan veya dolaylı olarak etki eden ve dengeleri değiştiren aktörlerdir. Öncelikle bu aktörlerin Suriye'deki krize müdahil olma gerekçelerine bakıldığında, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden, ABD ve Rusya'nın ise küresel amaçları doğrultusunda savaşa müdahil oldukları görülmektedir. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'de amaçlarının ve önceliklerinin farklılaşması ise rekabet etmelerine neden olmaktadır. Suriye'deki jeopolitik rekabet sahadaki aktörlerin çeşitlenmesine ve devlet dışı aktörlerin sayısında ciddi artışa yol açmıştır. Yaşanan çıkar çatışmaları terör örgütlerine yönelik farklı tutumların ortaya çıkmasına neden olmuş, bu durumdan faydalanan terör örgütleri etki alanlarını genişletmişlerdir. Bu bölümde Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'deki temel çıkarları belirlenerek farklılaşan çıkarları tespit edilecek ve bu doğrultuda rekabet ve işbirliği alanları analiz edilecektir.

Önceki bölümde Türkiye'nin Suriye politikası neoklasik realizm perspektifinden dönemlere ayrılarak analiz edilmiştir. Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin Suriye politikası 2015 sonrasında iç ve dış faktörlerin etkisiyle değişime uğramış, sert güç unsurlarını öne çıkartan askeri angajman stratejisi izlenmeye başlanmıştır. Suriye'de politika değişikliğine giden Türkiye'nin hedefleri sabit kalmış ama öncelikleri değişmiştir. 2015 yılına kadar rejim değişikliği ve insani kaygılar öncelikli amaçlar iken ulusal güvenliğine yönelik kaygılardan dolayı öncelikleri değişmiştir (Ataman ve Özdemir, 2018: 17). ABD'nin ılımlı muhaliflere verdiği desteği çekmesi ve PKK'nın

Suriye uzantısı PYD'yi vekil aktör olarak kullanmaya başlamasıyla PYD'nin etkinliğini artırması ve Suriye'nin kuzeyinde kantonlar kurması Türkiye'nin ciddi güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Aynı zamanda ABD'nin politika değişikliğine gitmesi sonucu Türkiye, Esad rejiminin yönetimden uzaklaştırılması konusunda yalnız kalmıştır (Ekşi, 2018: 86).

Suriye ile uzun bir kara sınırına sahip Türkiye'nin güney sınırına yönelik tehditlerin artması ve 15 Temmuz darbe girişiminden sonra iç ve dış tehditlerin ulusal güvenliğine yönelik hayati tehlikeye dönüşmesi Suriye'de önceliklerinin ve dış politika araçlarının değişmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda güvenlik tehditlerine karşı bütüncül bir yaklaşım getiren Türkiye, IŞİD ve PKK/PYD'ye karşı terörle mücadele başlatırken diğer taraftan bölgesel ve küresel aktörlerle ilişkilerini ulusal çıkarlarını merkeze alan bir yaklaşımla kurgulamaya başlamıştır (Özdemir, 2019: 181-182).

Ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı politika değişikliğine giden ve askeri güç unsurlarına ağırlık veren Türkiye'nin Suriye'deki hedefleri değişmemiş ancak öncelikleri değişmiştir. 2015 yılına kadar insani krizin sonlanması, Esad rejiminin düşürülmesi, muhalif güçlere yardım edilmesi, PYD'nin hakimiyet alanı oluşturmalarının engellenmesi öncelikli amaçları arasındadır. IŞİD tehdidi ve İran ile vekalet savaşı ise ikincil önceliğe sahiptir. Bu amaçlar değişmezken 2016 yılından sonra PYD ve IŞİD'in oluşturduğu tehdit birincil öncelik haline, diğer tüm hedefler ise ikincil öncelik haline gelmiştir (Ataman ve Özdemir, 2018: 18).

Bu doğrultuda Türkiye'nin Suriye'de temel amaç ve çıkarları şu şekilde sıralanabilir;

- Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanması
- PYD/YPG'nin hakimiyet alanı kurmasının engellenmesi
- Suriye'nin kuzeyinde bağımsız bir Kürt koridoru oluşmasının engellenmesi
- İnsani krizin sonlanması
- IŞİD tehdidinin yok edilmesi
- Göç dalgasının engellenmesi
- İran'ın bölgede hakimiyetini artırmasının engellenmesi

- ABD'nin Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye atan politikalarına karşılık Rusya ile işbirliğinin geliştirilmesi

ABD'nin Suriye'deki çıkarları incelendiğinde, Esad rejiminin İsrail'e tehdit oluşturmaları ve Rusya'nın sadık bir müttefiki olması sebebiyle Suriye'nin iç savaşa evrilmesiyle başlangıçta eğit-donat stratejisi kapsamında ılımlı muhaliflere destek verdiği görülmektedir. Ancak IŞİD'in etkinliğini artırması, Suriye politikasını gözden geçirmesine neden olmuş ve önceliği IŞİD ile mücadeleye kaymıştır. Suriye'de offshore dengeleme siyaseti doğrultusunda askeri angajmandan kaçarak yerel aktörlerle işbirliğine girmiştir. ABD, Suriye'de PYD'yi vekalet savaşı mantığına uygun olarak kullanmakta ve bölgedeki askeri varlığını IŞİD ile mücadele kapsamında destek verdiği PYD/SDG üzerinden sağlamaktadır.

ABD, vekil aktör olarak kullandığı PYD üzerinden Fırat'ın doğusunda hakimiyet sağlamıştır. Fırat'ın doğusu, ABD'nin bölgede önem atfettiği yerlerin başında gelmektedir ve bu bölge PYD/YPG'nin kontrolü altındadır. ABD Kürt güçleri aracılığıyla Fırat'ın doğusunda enerji kaynaklarını kontrol etmektedir (Pearson vd., 2018). Dolayısıyla ABD, Fırat'ın doğusunu terör örgütü PYD ile güvence altına almıştır. Fırat'ın doğu ve batısını ikiye ayırmak Suriye'nin ekonomik ve siyasi açıdan ikiye bölünmesi anlamına gelmektedir. Suriye'nin en büyük barajı olan Tabka Barajı PYD'nin hakimiyeti altındadır ve bu baraj terör örgütüne önemli avantaj sağlamaktadır. Deyr-i Zor ve civarındaki petrol yatakları da denkleme dahil edildiğinde, ABD ve araçsallaştırdığı terör örgütü PYD Suriye'de önemli kazanım elde etmektedir. Bu doğrultuda ABD Rusya, Esad rejimi ve İran'ın kendisiyle anlaşmaması halinde Suriye'yi siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan kötü bir hale getirerek rejim ve müttefiklerinin sadece "Pirus Zaferi"²² kazanmasını istemektedir (Tatlı, 2023: 5).

Suriye'de pasif bir politika takip eden ABD'nin Esad rejiminin düşmesini isteyip istemeyeceğinin belirsiz olduğu ifade edilebilir. ABD'nin bölgedeki en temel çıkarları enerji kaynaklarının kontrolü ve İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıdır. Esad rejimine karşı bir duruş sergilese de Esad rejiminin devrilmesi durumunda meydana gelecek kaotik ortamda yeni silahlı grupların ve radikal örgütlerin ortaya çıkma ihtimalinden endişe etmektedir. Bununla birlikte Mısır'da olduğu gibi Müslüman Kardeşler'in ya da benzer

²² Pirus zaferi terimi, kazanan üzerinde yıkıcı etki yapan bir benzetme olarak kullanılmaktadır.

bir dini hareketin iktidara gelmesi ABD'nin çıkarlarına ters düşmektedir. Bu nedenle ABD'nin çıkarları açısından en uygun seçeneğin zayıf bir Esad rejimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Zayıf bir rejim, İsrail'in güvenliği düşünüldüğünde makul bir alternatif görünmektedir.

Bu doğrultuda ABD'nin Suriye'deki temel amaç ve çıkarları şu şekilde sıralanabilir;

- İsrail'in güvenliğini sağlamak
- IŞİD'i yok etmek
- Enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamak
- SDG çatısı altında PYD/YPG'ye destek vererek Suriye'nin kuzeyinde bağımsız tampon bölge oluşturmak
- Radikal İslami hareketlerin yükselmesini engellemek
- Rusya'nın hakimiyetini engellemek
- Türkiye'nin etkisini azaltmak
- Rusya ve Türkiye arasındaki gerilim ve gelişmelere müdahil olmak
- Suriye'nin federatif siyasi yapıya geçişini sağlamak

Rusya Federasyonu'nun ise Suriye'deki çıkarları küresel hedefleri ile yakından ilişkilidir. Rusya'nın temel amacı küresel bir güç olmaktır ve SSCB döneminde olduğu gibi Orta Doğu'da tekrar etkinlik kazanmaya çalışmaktadır. Rusya'nın Orta Doğu'da ABD'nin İsrail ile olduğu gibi kalıcı müttefikleri yoktur. Rusya'nın tüm ittifakları durumsal ve koşulludur, Rusya'nın bölgesel çıkarlarına ve yeni dünya düzeni hedefine hizmet etmektedir. Rusya, ne kadar yapay ve keyfi olursa olsun, temelde bölgedeki mevcut devletleri ve sınırları desteklemeleri anlamında muhafazakardır. İktidardaki otoriteleri, devrimci kaosa tercih etmekte ve özellikle dış güçlerin müdahalesi ile meydana gelen rejim değişikliklerine karşı çıkmaktadır. Rusya'nın bölgeye yönelik ABD'ninki gibi bir tasarımı ve modeli bulunmamakta, tamamen güvenlik, jeopolitik ve ekonomik çıkarlarının peşinde koşmaktadır (Trenin, 2016: 4-5).

2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle bölgede kaybettiği etkinliği yeniden elde etme arayışı içerisine giren Rusya, Suriye başta olmak üzere bölgede aktif bir politika takip etmiştir. Suriye'nin iç savaşa sürüklenmesiyle Esad rejimine destek veren Rusya, 2015 yılından sonra ise savaşa doğrudan müdahil olmuştur. Rusya'nın Suriye'de savaşa

doğrudan müdahil olmasının temel sebebi ise Suriye'deki köklü çıkarlarıdır. Küresel bir güç olmak için çaba harcayan Rusya'nın Suriye politikası küresel çıkarları ile doğrudan ilişkilidir. Bu doğrultuda küresel güç olmak isteyen Rusya'nın Suriye'deki temel amaç ve çıkarları şu şekilde sıralanabilir (Yılmaz, 2020: 101-161; Tatlı, 2023: 8);

- ABD'nin bölgedeki hakimiyetini engellemek
- Orta Doğu'da etkinlik kazanmak
- Cihatçı grupların yükselişe geçmesini engellemek
- Müttefikler arasında güvensizlik meydana getirerek NATO'yu etkisizleştirmeye çalışmak
- Yeni geliştirdiği silah ve teçhizatları test etmek ve Rus silah sanayisini tanıtmak
- Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarına erişim sağlamak
- Bölgesel ittifaklar oluşturmak
- Suriye'deki varlığını diğer uluslararası meselelerde koz olarak kullanmak
- Avrupa'ya mülteci akınını artırmak
- Ukrayna krizini unutturmak ve ekonomik ambargoları kaldırmaya çalışmak

Suriye'deki otorite boşluğundan faydalanan PYD'nin ülkenin kuzeyinde kantonlar kurması ve ABD'nin bu terör örgütünü vekil aktör kullanmaya başlamasıyla Suriye krizi iç savaştan vekalet savaşına dönüşmüştür (Ekşi, 2018: 86). Suriye krizinin vekalet savaşına dönüşmesiyle birçok aktör ortaya çıkmıştır. Küresel ve bölgesel aktörler kendi jeopolitik çıkarları doğrultusunda vekalet savaşlarının mantığına uygun olarak bu aktörleri kullanmaya yoluna gitmişlerdir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'de farklılaşan çıkarlarının daha somut şekilde ortaya konulabilmesi için Suriye'deki krizde sahada etkili olan aktörlere yönelik yaklaşımlarının kısaca ele alınmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda tablo 4.7.'de Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'deki krizde sahada etkili olan aktörlere yönelik tutum ve yaklaşımlarına yer verilmiştir. Suriye iç savaşında sahada aktif olan aktörlerden Esad rejimi, IŞİD, PYD, HTŞ ve SMO ele alınmıştır.

Tablo 15.7. Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye İç Savaşındaki Aktörlere Yönelik Yaklaşımları

Suriye iç savaşında etkili olan aktörler	Türkiye	ABD	Rusya
Esad rejimi	-Esad karşıtı politika takip etmiştir. -2015 yılından sonra ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı önceliğini rejim değişikliğinden PYD ile mücadeleye vermiştir.	-Başlangıçta Esad karşıtı ılımlı muhaliflere destek verse de rejimin düşmesinden sonra İslami hareketlerin iktidara gelmesinden endişe etmektedir. -Zayıflatılmış Esad rejimi ABD’nin çıkarlarına hizmet etmektedir.	-İran ile birlikte Esad rejiminin en önemli destekçisidir. -2015 yılında savaşa doğrudan müdahil olarak Esad rejiminin iktidarda kalmasını sağlamıştır.
İŞİD	-Terör örgütü olarak kabul etmekte ulusal güvenliğini tehdit eden bir aktör olarak görmektedir. -Hem İŞİD karşıtı uluslararası koalisyonu destek vermiş hem de doğrudan bu örgütle mücadele etmiştir.	-Terör örgütü olarak tanımaktadır. -Suriye politikasında temel önceliği İŞİD’in yok edilmesidir.	-Terör örgütü olarak kabul etmektedir. -2015 yılında İŞİD ile mücadele adına savaşa doğrudan müdahil olmuştur.
PYD	-PKK’nın Suriye uzantısı olarak kabul etmekte ve terör örgütü olarak tanımaktadır. -Suriye politikasında temel önceliği bu örgütle mücadele oluşturmakta ve Suriye’nin kuzeyinde otonom bir Kürt yapılanmasına karşı çıkmaktadır.	-PKK’yı terör örgütü olarak tanıdığı halde PYD’yi vekil aktör olarak araçsallaştırmaktadır. -PYD’yi kullanarak Fırat’ın doğusunda hakimiyet sağlamıştır.	-Terör örgütü olarak kabul etmemektedir. -Muhafif gruplarla çatışıp rejimin işini kolaylaştırmasının yanında Türkiye’nin muhaliflere desteğini kesmek ve hakimiyetini azaltmak için kısa vadede uygun bir aktör olarak görmüş ve stratejik işbirliğine girmiştir.
HTŞ	-Terör örgütü olarak kabul etmektedir.	-Terör örgütü olarak kabul etmektedir. -Terör örgütü olarak kabul etse de Rusya’ya karşı denge unsuru olarak gördüğü için çok sert bir tutum benimsememektedir.	-Terör örgütü olarak kabul etmektedir. -İdlib politikası büyük ölçüde HTŞ ile mücadele üzerine kuruludur.
Suriye Milli Ordusu (SMO)	-Destek vermektedir. -SMO ile birlikte askeri hareketler gerçekleştirmiştir.	-Başlangıçta ılımlı muhaliflere destek verse de bu politikasından vazgeçmiş, İŞİD ile mücadelede PYD’ye destek vermeye başlamıştır.	-İŞİD ile mücadele adına savaşa müdahil olsa da gerçekleştirdiği operasyonlarda ılımlı muhalif grupları hedef almıştır.

Yukarıdaki tabloda Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'deki krizde sahada etkili olan aktörlere yönelik yaklaşımlarının karşılaştırılmasına yer verilmiştir. Tabloda görüleceği üzere Rusya, Esad rejimini desteklerken Türkiye ve ABD ise başlangıçta rejim değişikliğine yönelik politikalar takip etmiştir. Ancak ABD IŞİD ile mücadele adına politika değişikliğine gitmiş, Türkiye ise ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı önceliğini terörle mücadeleye vermiştir. Hilafet ilan ederek Suriye'de etkili bir aktör durumuna gelen IŞİD hem Türkiye hem ABD hem de Rusya tarafından terör örgütü kabul edilmektedir. IŞİD, uluslararası koalisyon güçlerinin operasyonlarıyla tamamen yok olmasa da etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Suriye'nin kuzeyinde kantonlar kurarak hakimiyet sağlayan PYD ise Türkiye tarafından terör örgütü kabul edilmektedir. ABD ise PKK'yı terör örgütü kabul ederken bu örgütün Suriye uzantısı PYD'ye askeri destek vermektedir. Rusya ise hem PKK'yı hem de PYD'yi terör örgütü kabul etmemektedir. İdlib'te etkin olan HTŞ ise üç ülke tarafından terör örgütü kabul edilirken bu örgüte karşı en sert tutumu benimseyen ülkenin Rusya olduğu ifade edilebilir. İlimli muhalif grupların çatı oluşumu olan SMO ise Türkiye tarafından desteklenmektedir. ABD, başlangıçta ılımlı muhaliflere destek verse de daha sonra PYD'yi vekil aktör olarak kullanma yoluna gitmiştir. Rusya ise IŞİD ile mücadele adına savaşa girdiğini açıklasa da operasyonlarının büyük bir kısmında muhalif güçleri hedef almıştır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye krizinde sahada yer alan aktörlere yönelik tutumlarına yer verildikten sonra bu ülkelerin farklılaşan çıkarları ele alındığında; öncelikle Türkiye ve ABD'nin yaşadığı çıkar çatışmasının en somut örneğinin ABD'nin IŞİD'e karşı mücadelede PYD'ye verdiği desteği artırması olduğu görülmektedir. ABD'nin önceliği IŞİD'in yok edilmesi iken Türkiye'nin önceliği ise Suriye'nin kuzeyinde güç boşluğundan faydalanarak etkinliğini artıran PYD'nin çevrelenmesidir (Özkan, 2021: 50-51). ABD'nin Suriye'de muhaliflerden desteğini çekmesi IŞİD'in Türkiye sınırına yerleşmesine yol açmış, IŞİD ile mücadele adına PYD'nin saha gücü olarak kullanılması PYD'nin fiili kontrol alanları oluşturmaya neden olmuştur. Bu durum ise Türkiye açısından çok ciddi güvenlik tehditleri ortaya çıkarmıştır (Kurt, 2019: 11). Suriye'de rejimin zayıflamasıyla ortaya çıkan otorite boşluğundan yararlanmaya çalışan IŞİD ile mücadele Türkiye'nin de temel önceliklerinden biridir. Ancak ABD, değişim sürecini destekleme amacından uzaklaşıp sadece IŞİD tehdidinden kurtulmaya yönelik politika takip etmiş, bu doğrultuda PKK'nın Suriye uzantısı PYD ile işbirliği

yapmaya başlamıştır. Bu durum ise Türkiye'yi tek başına güvenlik tedbirleri almaya yöneltmiştir (Özcan, 2019: 180). 2016 yılında Türkiye tarihinin en kapsamlı sınır ötesi operasyonlarından biri olarak değerlendirilen Fırat Kalkanı Harekâtı ile Türkiye, PYD'nin Fırat'ın batısını geçip Azez ile bağlantı kurmasını engellemiş, Cerablus, Dabık ve El Bab bölgelerini terör örgütünden temizlemeyi başarmıştır (McConnel, 2017). 2018 yılında ise ABD'nin muhalefetine rağmen Özgür Suriye Ordusu ile birlikte Fırat'ın batısında PYD'ye karşı Zeytin Dalı Harekâtı'nı gerçekleştirmiştir. Suriye'deki krizin başlangıcında ABD ile birlikte Esad rejimine karşı mücadele eden Türkiye, Zeytin Dalı Harekâtı ile ABD ile vekaleten çatışmaya başlamıştır. Türkiye gerçekleştirdiği operasyonlarla Fırat'ın batısına askeri olarak konuşlanarak PYD'nin Akdeniz'e çıkışını kapatmıştır (Ekşi, 2018: 89-90). Türkiye Fırat'ın doğusuna da askeri operasyon düzenleyebileceğini açıklamıştır. Ancak bu durum ABD'nin çıkarlarına ciddi anlamda tehdit oluşturmaktadır. Fırat'ın doğusu ABD açısından oldukça önemlidir, çünkü ABD bu bölgede Kürt güçleri aracılığıyla enerji akışını kontrol etmektedir. NATO üyesi Türkiye, Suriye'de ABD'nin sahadaki ortağı YPG'yi zayıflatırsa da IŞİD ile mücadelede ve İran'ın nüfuzunun kontrol altına alınabilmesinde ABD açısından önem arz etmektedir (Pearson vd., 2018). Bu faktörler Suriye'de ABD'nin Türkiye ile işbirliği yapmasını mümkün kılmaktadır.

Türkiye ile Rusya'nın Suriye'de farklılaşan çıkarlarına bakıldığında öncelikle iki ülkenin karşı bloklarda yer aldığı görülmektedir. Türkiye, Esad karşıtı politika izlerken Rusya ise müttefiki Esad rejimine verdiği diplomatik ve askeri destekle rejimin düşmemesinde kilit bir rol oynamıştır. Türkiye ılımlı muhalif gruplara destek verirken Rusya ise savaşa doğrudan müdahil olarak Türkiye'nin desteklediği muhalif güçlere yönelik operasyonlar gerçekleştirmiştir. Kasım 2015'te Türkiye'nin Suriye sınırında Rus savaş uçağını düşürmesi ikili ilişkilerin ciddi şekilde bozulmasına neden olmuştur. Rusya'nın Suriye'ye müdahalesi Türkiye'nin sınır komşusu olan Suriye'deki politikalarını baltalamış ve çıkarlarını zedelemiştir (Trenin, 2016: 2). Rusya'nın Eylül 2015'te Suriye'ye askeri operasyon başlatması, Türkiye'nin stratejik çıkarlarına ciddi şekilde zarar vermiştir. Rusya'nın Suriye'deki operasyonları rejim güçlerinin etkinliğini artırmış ve Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde etkili olma planlarını zedelemiştir. Ayrıca Rusya'nın Tartus'da askeri varlığını artırması Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de imkanlarını da sınırlandırmaktadır (Alexandrov, 2015).

Türkiye ve Rusya'nın terörist faaliyetlere yönelik tutumlar konusunda da çıkar farklılaşmaları yaşadığı görülmektedir. Türkiye ve Rusya'nın terörist faaliyetlerle mücadele açısından amaçları benzer görünse de öncelikleri farklıdır. Türkiye için öncelikli amaç Suriye'nin kuzeyinde sınır güvenliğini tehdit eden faaliyetleri durdurmaştır. Rusya açısından ise dini radikal örgütlerle mücadele önceliklidir (Helvacıköylü, 2022: 673). Türkiye'nin önceliği PYD ile mücadele iken Rusya bu yapılanmayı terör örgütü olarak tanınamakta, Moskova'da ofis açmasına izin vermektedir.

Suriye krizinde karşı bloklarda yer alan Türkiye ve Rusya farklılaşan çıkarları doğrultusunda rekabet etse de ABD politikalarına karşı duyulan rahatsızlık iki ülkenin işbirliği geliştirmesine yol açmıştır. Türkiye'nin Suriye krizinden dolayı terör ve mülteci sorunlarıyla uğraşırken Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılması dış politika algısında değişime neden olmuş, bu değişim Suriye'de karşı karşıya gelen Türkiye ve Rusya arasında yeni bir ilişki tarzı ortaya çıkarmıştır. Uçak krizinin aşılmasıyla iki ülke Suriye'de rekabet ederken diğer taraftan işbirliği yapmaya başlamıştır (Duran, 2021: 29). Rusya, Suriye krizinde başlangıçta Esad karşıtı pozisyon alan Türkiye-ABD ortaklığının dağılmasında kilit bir rol oynamıştır. Türkiye'nin El Bab ve Afrin askeri hareketlerinde Suriye hava sahasını Türk savaş uçaklarına açmış, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra Türkiye-ABD arasındaki derinleşen ayrışmayı Suriye'de devam ettirerek NATO üyesi olan Türkiye'nin başta ABD olmak üzere müttefiklik ilişkisinin daha fazla sorgulanmasına neden olmuştur (Özkan, 2019: 217-218). NATO, Türkiye ile Rusya'nın işbirliği yapmalarının önünü açan bir faktördür. Rusya'nın NATO tarafından çevrelenmesi Rusya açısından köklü bir sorundur. Türkiye'nin terörle mücadelede NATO'dan yeterli desteği alamaması bu örgüte karşı soğumasına neden olmuş, NATO'ya mesafe iki ülkenin yaklaşmasına yol açmıştır (Özdemir, 2019: 15). Tüm bu faktörler Suriye'de Türkiye-Rusya yaklaşmasının önünü açarak işbirliği yapmalarını sağlamıştır.

Suriye'de PYD ile işbirliği yapan Rusya, PYD'nin kontrolü altındaki bazı bölgelerde askeri üs kullanım hakkı elde etmiştir. PYD'ye hukuki statü verme taahhüdünde bulunan Rusya, bu örgütün tamamen ABD'nin kontrolüne girmemesi için bir strateji izlemiştir. Ancak Rusya'nın Suriye'de PYD'ye yönelik politikası başarısız olmuş ve PYD tümüyle ABD'nin kontrolü altına girmiştir. ABD'nin PYD üzerinde

hakimiyet kurması Türkiye ile Rusya'nın işbirliği yapmalarına yol açan başka bir faktör olmuştur. Türkiye ve Rusya, Suriye'de PYD kontrolünde bağımsız bir devletin oluşmasına karşı politika takip etmektedirler (Yılmaz, 2020: 230-233).

Suriye krizi, Türkiye-Rusya ilişkilerinin yeni bir sınavdan geçmesine neden olmuştur. İki ülke arasındaki ilişkiler yaşanan krizlere rağmen derinleşme eğilimi göstermiştir. İki ülke arasındaki krizlerin aşılmasında Putin ve Erdoğan arasında kurulan yakın ilişkilerin etkisi büyüktür. 2018 seçimlerini kazanmasından sonra ilk ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştiren Putin, bu ziyaretinde Erdoğan ile birlikte ABD politikalarına karşı ortak hareket edeceklerini deklare etmiştir. ABD'nin Suriye'deki politikalarına karşılık iki ülke taktiksel işbirliği alanları geliştirme yoluna gitmişlerdir (Baharçiçek ve Ağır, 2020: 12-13).

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'de farklılaşan çıkarlarına yönelik genel bir değerlendirme yapıldığında, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarının ortak olduğu görülmektedir. ABD ise PYD aracılığıyla Suriye'nin kuzeyinde bağımsız bir Kürt yapılanması kurulmasını istemektedir. Irak'ta olduğu gibi Suriye'nin de federatif siyasi bir yapıya geçmesi ABD'nin çıkarlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla Suriye'de yaşanan en temel çıkar farklılıklarından biri Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik yaşanmaktadır. Türkiye, ABD ve Rusya arasında yaşanan çıkar farklılaşması terör örgütlerine yönelik farklı tutumlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. ABD'nin PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesine karşın PYD'ye destek vermesi Suriye'deki çıkarları doğrultusunda açıklanabilir. Türkiye için PYD ile mücadele ulusal güvenliği açısından büyük önem taşırken ABD ve Rusya daha ziyade IŞİD benzeri dini radikal gruplarla mücadeleye odaklanmıştır. Türkiye ve Rusya'nın Suriye'de rekabet etmelerine karşın taktiksel işbirliği geliştirmesinin arkasında yatan temel faktör ise ABD politikalarına karşı duyulan rahatsızlıktır.

4.5.2. Libya'da Farklılaşan Çıkarlar

Önceki bölümlerde Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya politikaları neoklasik realizm perspektifinden analiz edilmiştir. Bu bölümde ise bu ülkelerin Libya'daki temel çıkarları ele alınarak farklılaşan çıkarları analiz edilecek, bu doğrultuda rekabet ve işbirliği alanları tespit edilecektir. Libya'da yaşanan krize doğrudan veya dolaylı müdahalede bulunarak sürece yön veren aktörler olan Türkiye, ABD ve Rusya'nın

Libya’da farklılaşan çıkarları ele alınmadan önce bu aktörlerin Libya’ya neden müdahil olduklarının anlaşılabilmesi için Libya’nın Doğu Akdeniz’deki konumu itibarıyla jeopolitik öneminden kısaca bahsedilmesi gerekmektedir.

Kaddafi’nin devrilmesinden sonra otorite boşluğu meydana gelen Libya’da, kabile yapısı ve bölgesel ilişki ağları ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemiştir (Güneş, 2018: 278). Libya’daki siyasi yapı, BM tarafından meşru kabul edilen UMH ve Halife Hafter idaresindeki Temsilciler Meclisi olmak üzere ikiye bölünmüştür. Libya’da yaşanan krizin bir ayağını ülkenin sahip olduğu zengin enerji kaynakları oluştururken diğer ayağını ise Doğu Akdeniz’de enerji rekabeti oluşturmaktadır (Domazeti, 2019). Afrika’nın en büyük petrol rezervine sahip ülkesi konumundaki Libya, kıtanın toplam rezervlerinin %40’ını oluşturmaktadır (Nakhle, 2024). Zengin petrol kaynaklarının yanında, Doğu Akdeniz’de yer alması ve Avrupa’ya yakınlığı sebebiyle jeopolitik rekabetin yaşandığı Doğu Akdeniz’de bölgesel ve küresel aktörler için önemli bir ülkedir. Dolayısıyla Libya’nın denetimi yeni keşfedilen hidrokarbon rezervleri ile jeopolitik rekabetin yaşandığı Doğu Akdeniz’i kontrol etmek açısından oldukça önemlidir (Gürçan, 2020: 76). Suriye iç savaşı, İsrail- Filistin sorunu, terör hareketlerinin artması, enerji kaynaklarının kontrolü gibi Orta Doğu’yu ilgilendiren meselelere Doğu Akdeniz’i hesaba katmadan politika geliştirilmesi pek mümkün görünmemektedir (Tziampiris, 2015). Bölge dışı güçlerin Orta Doğu’ya ulaşmak için kullandığı bir alan haline gelen Doğu Akdeniz, küresel güçlere Orta Doğu’da bölge ülkelerinin kontrolünü elinde tutma ve ekonomik kaynaklarından yararlanmalarına olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz ve Orta Doğu arasında yakın bir ilişki söz konusudur ve Doğu Akdeniz, Orta Doğu’daki gelişmeleri derinlemesine etkileme potansiyeline sahiptir (Özdemir, 2018: 9-10). Libya’nın jeopolitik önemi, krize bölgesel ve küresel aktörlerin dahil olmasına neden olmuş ve Suriye’de olduğu gibi Libya iç savaşı da çok katmanlı ve çok aktörlü vekalet savaşına dönüşmüştür.

Türkiye’nin Libya’daki çıkarları analiz edildiğinde, öncelikle Kaddafi döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin oldukça olumlu seyrettiği görülmektedir. Türkiye, Kaddafi döneminde Libya ile büyük yatırım projeleri imzalamış ve iki ülke arasında ekonomik temelli ilişkiler geliştirilmiştir. Arap Baharı sürecinde Libya’nın iç savaşa sürüklenmesiyle tarihi ve kültürel bağları öne çıkaran inşacı bir politika takip etmiş,

dışarıdan müdahale yapılmasına karşı çıkmış, Libya'nın toprak bütünlüğünün ve enerji kaynaklarının korunması gerekliliğini savunmuştur.

Türkiye'nin Libya'daki çıkarlarına bakıldığında öncelikle Libya, Akdeniz üzerinden Türkiye'ye komşu olduğu için jeopolitik açıdan önemlidir. Türkiye'nin kara sularının güvenliği Libya'da oluşturulacak istikrar ve güven ortamıyla doğrudan ilintilidir (Özkan, 2022: 239). Dolayısıyla Türk karar alıcılar "Libya Türkiye'nin denizdeki komşusudur" anlayışıyla hareket etmektedir. Bununla birlikte Doğu Akdeniz'de deniz sınırlarının belirlenmesi ve enerji kaynaklarının paylaşımı açısından Libya, Türkiye için stratejik önem arz etmektedir (Tuna, 2020: 85).

2014 yılında ülkeyi ikinci kez iç savaşa sürükleyen Hafter rejimi, Libya'daki Türk şirketlerine ve Akdeniz'de Türk bandıralı gemilere yönelik tehdit oluşturmaktadır. Hafter'in Trablus'a yönelik saldırıları sivilleri tehlikeye atmakta, IŞİD ve El Kaide gibi terör örgütlerine uygun bir ortam sağlamakta ve kitlesel göç hareketlerini tetiklemektedir (Kurt, 2020). Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından Libya'nın toprak bütünlüğünün korunması ve siyasal istikrarın sağlanması oldukça önemlidir.

Libya'yı Türkiye'nin dış politikasında önemli bir konuma getiren faktör şüphesiz Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarıdır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları açısından Libya ile güçlü ilişkiler kurmak oldukça önemlidir. Bu doğrultuda aktif bir politika takip ederek Doğu Akdeniz ve Libya'daki gelişmeleri kendi çıkarlarına uygun şekilde yön vermeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda 2019 yılında UMH ile imzaladığı mutabakatlar Türkiye'nin bu politikasının en somut örneğini teşkil etmektedir. Türkiye'nin UMH ile imzaladığı anlaşma Doğu Akdeniz'deki dengelerin ciddi anlamda bozulmasına yol açmıştır. Libya mutabakatı ile Türkiye, Doğu Akdeniz'de kendisinin yer almadığı hiçbir oluşuma ve oldubittilere izin vermeyeceğini öngören "Mavi Vatan" tezini ortaya koymuştur (Ercan ve Kılınç, 2020: 24-26). İmzalanan anlaşma ile birlikte Libya ile Türkiye arasında stratejik ortaklık kurulmuş, Türkiye bölgedeki kıta sahanlığının Batı sınırlarını çizip BM nezdinde kayda geçirerek bölgedeki haklarını koruma altına almıştır (Çetin, 2020). Türkiye'yi dışarıda tutan Mısır, İsrail, GKRY ve Yunanistan tarafından desteklenen EastMed boru hattı projesini bloke etmeyi hedefleyen Türkiye, Libya ile imzalanan mutabakat neticesinde bu amaca ulaşmış gözükmektedir (Harunoğulları, 2020: 468).

Türkiye'nin 2019 yılında Libya ile imzaladığı mutabakatın sağlıklı şekilde yürütmesi UMH'nin Libya'da tek otorite olarak varlığını sürdürmesine bağlıdır. UMH'nin zayıflaması ve Hafter'in Libya'nın tamamında kontrolü sağlaması deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin imzalanan mutabakatın rafa kaldırılmasına neden olacaktır (Özkan, 2022: 237). Dolayısıyla BM tarafından meşru kabul edilen UMH'nin tek siyasi otorite olarak varlığını devam ettirmesi ile Libya'daki siyasi istikrarın sağlanması Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından büyük önem taşımaktadır.

UMH ile imzaladığı anlaşma sonrasında Türkiye karşıtı bloğa Yunanistan gibi ülkelerin eklenmesi sonrası Türkiye, Hafter bloğunu dengelemeye çalışmakta bu doğrultuda Tunus ve Cezayir gibi ülkeleri sahaya daha fazla çekmeye yönelik politika izlemektedir. Rusya ile sorunun çözümü konusunda doğrudan temas kurmakla birlikte karşı bloğu ayıştırmaya yönelik politikalar takip etmektedir (Polat, 2020: 3).

Bu doğrultuda Türkiye'nin Libya'da temel amaç ve çıkarları şu şekilde sıralanabilir;

- Libya'nın toprak bütünlüğünün korunması ve siyasi istikrarın sağlanması
- Halife Hafter'e karşı BM tarafından meşru kabul edilen UMH'ye destek vermek
- Doğu Akdeniz'de haklarını garanti altına almak
- Terör hareketlerinin önüne geçmek
- Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı bloğu etkisizleştirmek
- Hidrokarbon rezervlerinden pay alarak enerjide dışa bağımlılığı azaltmak ve böylelikle dış politikada daha bağımsız hareket etmek

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan küresel aktör ABD'nin Libya'daki çıkarları analiz edildiğinde, öncelikle Soğuk Savaş döneminde ulusal çıkarları açısından Libya'nın stratejik konumu bu ülke ile yakından ilgilenmesine neden olmuş ve askeri üsler kurmuştur. 1980 sonrası dönemde ise Reagan ile Kaddafi arasındaki ilişkiler oldukça olumsuz seyretmiş ve ABD, Libya'yı tecrit etmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Libya ara değişkenlerde ele alınan İsrail lobisinin de etkisiyle ABD'nin haydut devlet listesinin ilk sıralarında yer almıştır. Libya'nın iç savaşa sürüklenmesiyle ABD, Fransa başta olmak üzere Batılı müttefiklerinin isteğiyle NATO aracılığıyla Libya'ya müdahalede bulunmuştur. Şüphesiz Libya'nın enerji kaynakları açısından

zengin olması ve Avrupa'ya yakınlığı Batılı ülkelerin müdahalede bulunma isteklerinin temel sebebidir.

NATO müdahalesi neticesinde Kaddafi rejiminin düşmesiyle istikrar sağlanamamış ve ülke yeniden iç savaşa sürüklenmiş ve yaşanan kaos terör hareketlerine uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu doğrultuda Başkan Obama görevi bırakırken Libya'ya müdahale kararını görevi boyunca yaptığı en büyük hata olarak nitelendirmiştir. Halefi Trump ise ABD'nin Libya'ya müdahalesini ciddi şekilde eleştirerek IŞİD ile mücadele dışında ABD'nin bu ülkeye müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur (Becker ve Schmitt, 2018). 2014 yılında ülkenin ikinci kez iç savaşa sürüklenmesiyle IŞİD etkinliğini artırarak önemli toprak kazanımları elde etmiştir (Schmitt, 2016). ABD Dışışleri Bakanlığı Libya'yı teröristlerin güvenli limanı olarak tanımlamıştır. Üst düzey ABD istihbarat yetkilileri IŞİD'in Suriye ve Irak'tan sonra en çok Libya'da etkin olduğunu ve kontrol edilmediği takdirde daha tehlikeli bir hale geleceği uyarısında bulunmuştur (Blanchard, 2016). Bu doğrultuda ABD'nin Suriye'de olduğu gibi Libya'da da temel önceliğinin IŞİD ile mücadele olduğu söylenebilir.

Libya'da tutarsız bir politika takip eden ABD, offshore dengeleme siyaseti doğrultusunda askeri angajmanını sınırlandırmakta ve doğrudan müdahil olmak yerine bölgesel müttefikleri aracılığıyla dahil olmakta ve yerel aktörlerle çalışmaktadır. ABD'nin Libya'da tutarsız bir politika takip etmesinin nedeni Libya politikası analiz edilirken ara değişkenlerde ele alınan karar alıcıların Libya'ya yönelik farklı tutumlarıdır. Dışışleri Bakanlığı Libya'da UMH'ye destek verirken Beyaz Saray ise Hafter rejimine daha yakın görünmektedir. İç politikadaki görüş farklılıklarının Libya'da tutarsız bir politika izlenmesine neden olduğu ifade edilebilir. Yaşanan görüş farklılıklarına rağmen ABD'nin zımni de olsa Hafter rejimine destek verdiği ve Trump'ın Hafter ile telefonda görüşerek uluslararası alanda meşruiyetini artırdığı görülmektedir.

Daha önce ifade edildiği gibi ABD'nin Libya'da ulusal çıkarları açısından temel tehdit IŞİD olarak algılanmakta ve bu doğrultuda önceliğini bu örgütle mücadeleye vermektedir. Ancak ABD'nin Libya politikası analiz edilirken ara değişkenlerde ele alınan Afrika'daki görev gücü AFRICOM'a göre, Rusya ABD'nin çıkarlarına IŞİD'den daha büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Mahshie, 2020). Wagner'in faaliyetleri ve

Rusya'nın askeri angajmanını artırması ABD'nin çıkarlarını tehdit ettiği gerekçesiyle AFRICOM tarafından sert bir şekilde eleştirilmektedir.

ABD'nin Libya'daki temel çıkarlarından bir diğeri Doğu Akdeniz'de hakimiyet kurmasına ilişkindir. ABD açısından Doğu Akdeniz, stratejik çıkarları için önemli bir coğrafya haline dönüşmüştür. NATO'nun güney kanadının korunması için önemli bir rol oynamaya başlamıştır (Ercan ve Kılınç, 2020: 18). Bu doğrultuda ABD'nin Libya'daki temel amaç ve çıkarları şu şekilde sıralanabilir;

- IŞİD ile mücadele etmek
- NATO'nun güney kanadını korumak
- Terör hareketlerini yok etmek
- Avrupa'ya kitlesel göçü engellemek
- Rusya'nın hakimiyetini azaltmak
- Türkiye'nin etkinliğini azaltmak

Rusya'nın Libya'daki çıkarları analiz edildiğinde, öncelikle Suriye'de olduğu Libya'daki çıkarlarının da küresel güç olma isteğiyle yakından ilişkili olduğu ifade edilebilir. Rusya'nın Libya'da köklü ekonomik çıkarlarının bulunduğu görülmektedir. Rus enerji şirketleri Kaddafi döneminde Libya'da büyük yatırım anlaşmaları imzalamış ancak rejimin devrilmesiyle bu projeler hayata geçirilememiş ve Rus enerji şirketleri büyük zarara uğramıştır. Dolayısıyla Rusya, Arap Baharı'nda Kaddafi rejiminin düşmesiyle Libya'daki ekonomik çıkarlarını kaybetmiştir. Rus enerji şirketlerinin Libya pazarına geri dönme isteği ve Rusya'nın küresel aktör olma hedefi Libya'da aktif bir politika izlemesine yol açmıştır.

Rusya Libya'da en çok ABD'nin ve Batılı ülkelerin hataları ve çelişkilerinden yararlanmıştır. Uluslararası müdahale sonucu Kaddafi rejiminin devrilmesiyle ülkede istikrar sağlanamamış, Batılı ülkeler göç ve terörle mücadeleye odaklanmış, Fransa-İtalya arasında derinleşen rekabet Rusya'ya alan açmıştır. ABD'nin derin müdahaleden kaçınma isteği de Rusya'ya amaçlarına ulaşması için daha fazla hareket serbestisi sağlamıştır. Rusya'nın Libya'ya müdahalesi, uluslararası politikada rolünü yeniden tanımlamasına ve Orta Doğu ve Akdeniz'deki çıkarlarına hizmet etmesine ve büyük bir güç imajının onarılmasına yardımcı olmuştur (Meddeb, 2018).

Rusya Doğu Akdeniz'deki çıkarları doğrultusunda Libya'da aktif bir politika takip etmektedir. Coğrafi konumu itibariyle Doğu Akdeniz'e dışarıdan müdahil olmaktadır. Karadeniz'deki donanmasını Akdeniz'e indirerek Orta Doğu'da geçiş alanlarını kontrol etmeye çalışmaktadır (Özdemir, 2018: 13). Doğu Akdeniz enerji kaynaklarında söz sahibi olmak isteyen Rusya, Avrupa ülkelerinin enerji konusunda kendisine bağımlılığının devam etmesini amaçlamaktadır. Doğu Akdeniz'de hidrokarbon rezervlerinin paylaşımı konusunda yaşanan anlaşmazlıklar, Rusya'nın çıkarları açısından olumlu bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Türkiye ve KKTC'ye karşı Mısır, GKRY, BAE ve Yunanistan arasındaki blokta çatışmalar devam ettiği sürece enerjinin Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınma ihtimali oldukça düşüktür (Öztürk, 2019). Bu durum ise Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Rusya'ya bağlı kalmasını devam ettirecektir.

Küresel amaçları doğrultusunda proaktif bir politika izleyen Rusya, Körfez ülkeleri ve Mısır ile siyasi ve ekonomik etkileşim kurmaya çabalamaktadır. Libya krizi üzerinden Akdeniz'de etkinliğini artırarak Batı ile müzakerelerde elini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Küresel ve bölgesel güçler arasındaki jeopolitik rekabette söz sahibi bir aktör haline gelmeyi hedeflemektedir (Akhiyadov, 2020).

Rusya, Libya'daki krizi Batı ile ilişkilerde koz olarak görmektedir (Magerisi, 2019). Libya, Afrika kıtasından Avrupa'ya göç etmek isteyen göçmenlerin ana güzergahlarından biridir. Libya'da küresel çıkarları doğrultusunda aktif bir politika takip eden Rusya, AB'nin güney komşusu olan Libya'yı istikrara kavuşturabilecek bir siyasi çözüm arayışında vazgeçilmez bir aktör konumuna gelmiştir. Rusya, AB'ye göç akınını durdurmak için kendisi ile işbirliği yapma konusunda daha fazla baskı oluşturmuştur (Meddeb, 2018).

Hafter'in 2019'da başlattığı operasyon, genel itibariyle İslami gruplara özelde ise Müslüman Kardeşlere yöneliktir. Bölgede radikal hareketlerin yükselmesinden rahatsızlık duyan Rusya, çıkarları doğrultusunda Hafter rejimine destek vermektedir. (Güneş, 2018: 281). Hafter'in, Kaddafi döneminde Rus şirketleri ile yapılan anlaşmaları hayata geçireceği taahhüdünde bulunması Rusya'nın verdiği desteğin bir başka nedenidir.

Libya'daki krizin çözüme kavuşturulamamasının Rusya'nın çıkarları açısından bir zararı söz konusu değildir. Rusya, doğrudan olmasa da aracılar tarafından Hafter rejimine silah satarak silah ihracatından kar sağlamaktadır (Akhiyadov, 2020).

Suriye’de Esad rejimini destekleyen Rusya, Libya’da ise Hafter’i destekleyerek Doğu Akdeniz’de önemli bir aktör haline gelmiştir (Domazeti, 2019). Bu doğrultuda Rusya’nın Libya’daki temel amaç ve çıkarları şu şekilde sıralanabilir;

- Rusya’nın Akdeniz’de konumunu güçlendirmek
- Libya’da deniz üssüne sahip olmak
- Kaddafi dönemindeki yatırımlara yapılan fonları geri kazanmak
- Libya’ya yönelik silah satışından gelir sağlamak
- Batılı devletlerin Libya’da etkinliğini zayıflatmak
- Radikal İslami grupların yükselmesini engellemek
- Avrupa ülkelerinin enerji alanında kendisine bağımlılığını devam ettirmek
- Libya’da etkin bir aktör haline gelerek bu durumu Batı ile ilişkilerde koz olarak kullanmak
- Doğu Akdeniz’de söz sahibi olmak, bloklar arasındaki çıkar çatışmalarını lehine çevirmek
- ABD’nin Doğu Akdeniz’deki yerini doldurmak

Türkiye, ABD ve Rusya’nın Libya’daki farklılaşan çıkarları ele alınmadan önce, bölgesel bir aktör olan Türkiye’nin ulusal çıkarlarına yönelik tehditlerden dolayı Libya’daki krize müdahil olurken, ABD ve Rusya’nın ise küresel politik hedefleri doğrultusunda müdahil olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Libya Akdeniz üzerinden Türkiye’ye komşudur ve Türkiye’nin kara sularının güvenliği Libya’da oluşturulacak istikrarla yakından ilişkilidir. ABD ve Rusya ise coğrafi konumu itibariyle yaşanan krize dışarıdan müdahil olmaktadır.

Libya’da UMH ve Hafter rejiminin kontrolünde Temsilciler Meclisi olmak üzere iki başlı bir siyasi görünüm bulunmaktadır. Türkiye ulusal çıkarları doğrultusunda açık bir şekilde UMH’ye destek verirken Rusya Hafter rejimine destek vermektedir. ABD’ye bakıldığında ise zımni de olsa Hafter’e destek vererek meşruiyetini artırdığı görülmektedir.

Türkiye ile Rusya’nın Libya’da yaşadığı çıkar çatışmasının en somut örneği farklı aktörlere destek vermeleridir. Rusya çıkarları doğrultusunda Türkiye’nin UMH ile işbirliğine karşı çıkmaktadır. Türkiye ile UMH arasında imzalanan anlaşma, Türkiye’ye

Doğu Akdeniz’de hidrokarbon kaynaklarından faydalanması için daha fazla deniz alanı sağlamaktadır. Bu durum Rus doğalgazına bağımlı Türkiye’nin bağımlılığını azaltarak dış politikada daha özerk hareket etmesini sağlayacaktır (Öztürk, 2019). Türkiye ile imzalanan mutabakat neticesinde Libya, Doğu Akdeniz’de enerji denkleminin önemli bileşenlerinden biri haline gelmiştir. UMH’nin Doğu Akdeniz’de enerji denklemine dahil olması üzerine Rusya, Hafter’e verdiği desteği artırmıştır. Hafter’in Libya’da kontrol sağlaması Türkiye’nin UMH ile yaptığı anlaşmaların geçersiz olmasına yol açacaktır. Bu doğrultuda Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de çıkarlarını koruması UMH’nin Libya’nın meşru hükümet olarak varlığını sürdürmesine bağlıdır.

Türkiye’nin Libya’da temel amaçlarından biri Doğu Akdeniz’de kendisine karşı oluşturulan bloğu dengelemektir, bu doğrultuda da UMH ile işbirliği yapmıştır. Doğu Akdeniz’de Türkiye ile KKTC ve Mısır, İsrail, Yunanistan ve GKRY arasındaki çıkmaz ise Rusya’nın çıkarlarına uygun düşmektedir. İki blok arasındaki anlaşmazlık devam ettiği sürece enerji kaynaklarının Avrupa’ya taşınma ihtimali mümkün değildir. Bu durumda ise Avrupa’nın Rusya bağımlılığı devam edecektir. Avrupa ülkelerinin Rusya’ya bağımlılığı devam ettiği sürece, uluslararası politikadaki diğer konularda Rusya bu durumu koz olarak kullanmayı sürdürecektir.

ABD Libya’da aktif bir politika takip etmese de Rusya’nın bölgede hakimiyetini artırması çıkarlarına zarar vermektedir. Özellikle son yıllarda Rusya’nın Libya’da Wagner başta olmak üzere askeri angajmanını artırmasının ABD’nin çıkarlarını IŞİD’den daha fazla tehdit ettiğine dair görüşler yaygınlık kazanmıştır. Rusya, ABD’nin Libya’da etkili bir aktör olmadığına farkındadır. BAE ve Mısır gibi bölgesel aktörler çok daha etkili bir rol oynamaktadır. Bu durumu fırsat olarak gören Rusya, Hafter’e destek vererek Libya’da en etkili aktör olmayı amaçlamaktadır (Öztürk, 2019).

Rusya’nın hakimiyetini artırmasıyla ABD’nin çıkarlarını tehdit etmeye başlaması sonucunda bazı uzmanlar, Rusya destekli güçlerin bölgede yayılmasını durduğu için Türkiye’nin takip ettiği politikanın ABD çıkarlarıyla örtüştüğünü belirtmektedir. Bu doğrultuda da Rusya karşıtlığının Libya’da iki ülke arasında muhtemel bir ortaklığa yol açabileceğini öngörmektedirler (Gall, 2021).

Türkiye ile Rusya, Libya’da farklı aktörleri destekleyip rekabet etseler de iki ülke arasında Suriye’de olduğu gibi işbirliği olanağı mevcuttur. NATO kuvvetlerinin etkisi

Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki askeri varlığına tehdit oluşturmaktadır. ABD, NATO üzerinden Rusya'yı sıkıştırmaya ve bölgede güç kazanmasını engellemeye yönelik politika takip etmektedir. Bu nedenle NATO üyesi Türkiye'nin Rusya ile yakınlaşması ABD'nin bölgedeki hakimiyetini zayıflatacaktır. Rusya ve Türkiye'nin işbirliğini artırması ABD'nin Doğu Akdeniz'deki gücünü azaltarak Orta Doğu'daki varlığını tehlikeye düşürme potansiyeli taşımaktadır (Özdemir, 2018: 8).

BÖLÜM 5

5. TÜRKİYE, ABD VE RUSYA’NIN SURİYE VE LİBYA’DA FARKLILAŞAN ÇIKARLARININ BÖLGESEL GÜVENLİĞE ETKİSİ

Bu tez çalışmasının konusu Türkiye, ABD ve Rusya’nın Suriye ve Libya krizleri üzerinden Orta Doğu’da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerinin analiz edilmesidir. Bu doğrultuda çalışmanın kavramsal ve kuramsal çerçevesinin ele alındığı bölümde, Kopenhag Ekolü tarafından geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi’ne yer verilmiştir. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisine yer verilmesinin temel nedeni ise bölgesel güvenliğe ilişkin başka bir teorinin mevcut olmamasıdır.

Kavramsal ve kuramsal çerçevede ele alınan bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre, tüm devletler güvenlik açısından birbirine bağımlıdır. Güven(siz)liğin yakınlıkla ilişkilendirildiği teorinin temel varsayımı, askeri ve siyasi tehditlerin uzun mesafelere göre kısa mesafelerde daha kolay yayıldığıdır (Buzan, 2003: 141). Dolayısıyla coğrafi yakınlık güvenlik ilişkilerinde temel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgesel güvenlik komplekslerinin oluşmasında bölge ülkeleri arasındaki rekabet belirleyici bir etkidir. Bununla birlikte bölge ülkeleri arasındaki tarihsel ilişkiler, sınır anlaşmazlıkları ve etnik sorunlar güvenlik kompleksleri içerisinde devletlerin güvenlik ilişkilerine doğrudan etki etmektedir (Buzan, 2007: 159).

Orta Doğu, uluslararası sistemin stratejik açıdan en önemli alt sistemlerinden biridir, çünkü bu alt sistemde devletler arasındaki yoğun ve dinamik etkileşim uluslararası sistem üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bu alt sistemde güç kullanımı ve güç kaybının sonuçları büyük güçlerin politikalarını etkilediği gibi bölgesel aktörlerin de politikalarını derinden etkilemektedir (Ehteshami, 2018: 76). Raymond Hinnebusch’un bölgeyi “dünya krizinin merkez üssü” (Hinnebusch, 2003: 1) şeklinde nitelendirmesi bölgenin uluslararası sistemi şekillendirmesine vurgu yapmaktadır.

Bölgesel güvenlik, uluslararası güvenliğin bir alt birimi olarak teritoryal coğrafyayı belirtmektedir ve bölge ülkelerinin güvenlik tehditlerine karşı benzer davranış sergiledikleri varsayılmaktadır (Buzan vd., 1998: 9). Ancak Orta Doğu ülkeleri arasında benzer ortak güvenlik tehditlerinden söz etmek mümkün değildir. Ortak değerler etrafında ortak bir güvenlik anlayışı bulunmadığından bölgesel güvenliği mümkün kılacak faktörler de bulunmamaktadır (Fawcett, 2005: 24). Bu doğrultuda bölgesel

güvenliğin aynı bölgede bulunan ülkelerin ortak tehditlere karşı birlikte hareket etmesiyle değil küresel aktörler ve bölge dışı güçlerle kurulan ilişkiler çerçevesinde de şekillendiği görülmektedir (Kurt, 2018: 17).

Bu doğrultuda bu çalışmanın konusunu oluşturan bölgesel güç Türkiye ve küresel aktörler ABD ve Rusya, Suriye ve Libya'daki krizlere doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunarak iç savaşa etki etmişler ve sürecin şekillenmesinde belirleyici rol oynamışlardır. Bölgesel güvenlik kompleksi teorisine göre bu aktörlerin Suriye ve Libya'ya yönelik politikaları analiz edildiğinde, Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı müdahil olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Türkiye, Suriye ile uzun bir kara sınırına sahiptir. Dolayısıyla Suriye'de yaşanan iç savaş neticesinde ülkede meydana gelen otorite boşluğundan dolayı terör hareketlerinin yükselmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik ciddi tehditler ortaya çıkarmıştır. Türkiye, Libya ile Akdeniz'de komşudur ve Türkiye'nin kara sularının güvenliği Libya'daki istikrar ve güvenle doğrudan ilişkilidir. Coğrafi yakınlığın dışında bölgesel güvenlik kompleksi teorisinde bölge devletleri arasındaki tarihsel ilişkiler de devletlerin güvenlik ilişkilerini etkilemektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin hem Suriye hem de Libya ile derin tarihsel ilişkileri bulunmaktadır. Bununla birlikte etnik sorunlar da teoriye göre güvenlik ilişkilerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin güneyindeki Kürt ayrılıkçı hareketlerin Suriye'de iç içe geçmesi Türkiye'nin ulusal güvenliğine doğrudan tehdit oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan diğer aktörler ABD ve Rusya'nın ise coğrafi olarak Suriye ve Libya'ya yakınlığı söz konusu değildir, dolayısıyla Türkiye gibi ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı değil, küresel politik hedefleri doğrultusunda bu ülkelerde yaşanan krizlere doğrudan ve dolaylı müdahalelerde bulunmuşlardır. Bu doğrultuda aynı zamanda bu tez çalışmasının hipotezlerinden biri olan (H:3), Türkiye'nin Suriye ve Libya'daki krizlere ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamalarından dolayı müdahil olduğu, ABD ve Rusya'nın ise küresel politik hedefleri doğrultusunda müdahil oldukları görülmektedir.

Arap Baharı sürecinde demokratikleşme hedefiyle başlayan isyan dalgası Suriye ve Libya'yı iç savaşa sürüklemiştir. Uluslararası müdahalelerin etkisi ve küresel ve bölgesel aktörlerin çıkarları doğrultusunda izlediği farklı politikalar sonucu bölgede göç, terör, başarısız devletler, silahlanma yarışı gibi ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkmıştır.

Orta Doğu coğrafyası büyük ölçüde 2. Dünya Savaşı sonrasında şekillenmiştir. Devletlerarası ve devlet içi ortaya çıkan savaş ve çatışmaların form değiştirerek süreklilik kazandığı görülmektedir. Konvansiyonel savaş ve çatışmalarla birlikte göç dalgası, rejim güvenliği, devlet dışı aktörlerin varlığı gibi birçok faktör bölgesel güvenliğe doğrudan etki etmektedir. Önceki bölümde Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'daki farklılaşan çıkarları incelenmiştir. Bu doğrultuda bu aktörlerin farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi; bölgesel dinamiklerin değişmesi, bölgesel rekabetin derinleşmesi, iç savaşların uzaması ve başarısız devletler, göç ve mülteci sorunu, silahlanma yarışı, radikal hareketlerin yükselmesi ve devlet dışı silahlı aktörlerin etkisini artırması olarak belirlenmiştir.

5.1. Bölgesel Dinamiklerin Değişmesi

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerinden biri bölgesel dinamiklerin değişmesidir. Bu tez çalışması kapsamında kavramsal ve kuramsal çerçevede Orta Doğu'nun temel dinamikleri; yapısal faktörler, siyasi aktörler ve konjonktürel faktörler (bölgesel ve küresel dinamikler) şeklinde tasnif edilmiştir. Siyasi aktörler olarak bölge devletleri, uluslararası sistemdeki büyük güçler, uluslararası örgütler, bölgesel örgütler ve devlet dışı aktörler belirlenmiştir. Bölgesel dinamiklerde ise Arap milliyetçiliği, Filistin sorunu, Sünni-Şii çatışması ve siyasal İslam ele alınmıştır. Bölgesel dinamikler olarak ele alınan bu olgular, bölgede uzun yıllardır var olan, dönemsel olarak yükselişe veya düşüşe geçen ancak etkilerini kaybetmeyen dinamiklerdir.

Öncelikle aktörler bazında uluslararası büyük güçlere yönelik bir analiz yapıldığında; bölgedeki mevcut yapının Soğuk Savaş'tan galip ayrılan ABD tarafından şekillendiği görülmektedir. Arap Baharı sürecinden sonra ise Suriye ve Libya'nın iç savaşa evrilmesiyle Rusya, küresel çıkarları doğrultusunda oldukça aktif bir rol oynamaya başlamış ve bölgede önemli ölçüde etkisini artırmıştır. Dolayısıyla Soğuk Savaş döneminden sonra olduğu gibi bölgedeki tek başat aktörün ABD olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Bölge ülkeleri bazında analiz yapıldığında ise; bölgesel aktörlerin eskiye nazaran önemini artırdığı görülmektedir. Bununla birlikte Orta Doğu'da güç kullanımı artık sadece büyük bölgesel aktörlerin tekelinde değildir. Özellikle nakit kaynaklara ve hırslı

liderlere sahip görece küçük devletlerin güç kullanabildiği görülmektedir. Katar ve BAE'nin Suriye ve Libya'daki müdahaleleri bu durumun somut bir göstergesidir. Bu ülkeler bölgedeki değişim dinamiklerinde belirleyici rol oynamaktadır (Ehteshami, 2018: 76-77). Suriye ve Libya'nın savaşa sürüklenmesi ve bu ülkelerin terör örgütleri için elverişli bir alan haline gelmesi bölge ülkelerinin tehdit algısının artmasına yol açmış, bu durum ise bölge ülkeleri arasındaki rekabetin derinleşmesine ve bölge ülkeleri arasında silahlanma yarışına neden olmuştur. Bölgesel rekabetin derinleşmesi ve silahlanma yarışı ayrı başlıklarda inceleneceği için bu bölümde detaylara yer verilmeyecektir.

Devlet dışı aktörler bazında inceleme yapıldığında; Türkiye, ABD ve Rusya'nın farklılaşan çıkarları doğrultusunda Suriye ve Libya'da rekabet etmeleri bu ülkelerde farklı aktörlere destek vermelerine yol açmıştır. Bu durumun genel bir sonucu olarak ta devlet dışı silahlı aktörler zemin kazanarak bölgede etkinliklerini artırmaya başlamışlardır. Hizbullah, Haşdi Şabi, IŞİD ve PYD/YPG gibi silahlı aktörler zemin kazanmış ve bölge politikalarına etki eden önemli aktörler haline gelmişlerdir. Bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda araçsallaştırılan vekil aktörler bölge jeopolitiğinin temel dinamiklerinden biri haline gelmeye başlamıştır.

Bölgedeki en temel dinamiklerden biri Sünni-Şii çatışmasıdır. Arap Baharı sürecinden sonra mezhepsel bölünme tüm zamanların en yüksek seviyesine çıkmıştır. Arap Baharı sürecinde ABD ve Rusya'nın izlediği politikalar bölgede mezhepçiliğin yükselişe geçmesine neden olmuş ve Sünni-Şii ayrımı derinleşmiştir. Bölgede Sünni eksen yaratmaya çalışan ABD'nin bu politikasının temel amacı, istikrarlı bir statüko tesis etmek ve radikal İslami hareketleri kontrol altına almaktır (Walt, 2017). Trump yönetimindeki ABD'nin İran karşıtı politikası bölgede Sünni-Şii ayrımının derinleşmesine sebebiyet vermiş ve İran-Suudi Arabistan çatışmasının artmasına yol açmıştır (Ahmedian, 2018: 143-144).

Uluslararası politikada devletlerin kimliklerinden bağımsız çıkar tanımları yoktur dolayısıyla çıkarlarından bağımsız güç ve güvenlik algılamaları da söz konusu değildir (Oğuzlu, 2021: 22). Selefi-Vahabi çizgisindeki Suudi Arabistan ve Şii İran, bölgede yaşanan mezhepsel çatışmaların temel aktörlerdir. Selefi-Vahabi ideoloji Suudi Arabistan'ın dış politikasını şekillendiren en önemli unsurlardan biridir ve bu ideolojinin gereği olarak Şiilik düşman olarak algılanmaktadır. Suudi Arabistan'ın Yemen'deki iç

savaşa müdahil olması, Bahreyn'deki isyanı bastırması ve Suriye'de İran'ın destek verdiği Esad'a karşı muhalif grupları desteklemesi Şii karşıtı dış politika izlediğinin temel örnekleridir. Şii ve Sünni nüfusun birlikte yaşadığı ülkeler olan Suriye, Lübnan, Irak, Bahreyn ve Yemen İran'ın ve Suudi Arabistan'ın mücadele ettiği alan haline gelmiştir (Deniz, 2016: 132-137). Suriye'de Esad rejiminin Şii-Alevi kimliği, İran'ın rejime verdiği desteğin en önemli sebeplerinden biri iken muhalif grupların Sünni karakteri ise Suudi Arabistan'ın göstericilere destek vermesine yol açmıştır (Oğuzlu, 2021: 23).

Ayetullah el-Sistani'nin 2014 yılında “Şii Cihadı” çağrısından sonra pek çok Şii milis grubunun Haşdi Şabi şemsiyesi altında birleşmesi, bölgede mezhepçiliğin yükselişe geçişinin somut bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. İran ile yakın ilişkilere sahip Haşdi Şabi, Irak Başbakanlığına bağlanıp meşru bir zemine oturtulsa da “Kerbela'nın intikamını almak” ve “Hz. Hüseyin'in intikamını almak” gibi söylemlerle Sünni nüfusa karşı insan hakları ihlalleri gerçekleştirmektedir (Sönmez, 2019: 84-85). Arap Baharı sürecinden sonra zemin kazanan IŞİD'in eylem tarzı incelediğinde farklı bir nokta ortaya çıkmaktadır. IŞİD, Suudi Arabistan ve İsrail hariç neredeyse tüm ülkelere düşmanlık beslemiş, özellikle Kürtler ve Şiilerle savaşmıştır (Deniz, 2016: 140). İran-Suudi Arabistan rekabeti dışında devlet dışı aktörlerin de bölgede mezhepçiliğin yükselişe geçmesinde önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Siyasal İslam, bölgedeki bir diğer önemli dinamiktir. Arap Baharı sürecinde İslami vurguları ağır basan partiler yükselişe geçmiştir. Müslüman Kardeşler diğer aktörlere nazaran daha organize olmasının da etkisiyle bölge ülkelerinde belirli şekilde varlık göstermiştir. Müslüman Kardeşler hareketinin yükselişe geçmesi sadece Batılı ülkelerin değil aynı zamanda rejim güvenliğinin önemli olduğu Suudi Arabistan ve BAE gibi bölge ülkelerini de ciddi şekilde rahatsız etmiştir. ABD'nin Irak'ı işgali ile yükselmeye başlayan radikal hareketler Suriye ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesiyle ivme kazanmış ve radikal İslami hareketler yükselişe geçmiştir.

Bölgenin en temel dinamiklerinden biri, uzun süre çözüme kavuşturulamamış sorunların başında gelen ve bölgedeki barışın önünde büyük bir engel olan Filistin sorunudur. Filistin sorunu devletlerin bölgesel politikalarına etki ettiği için bölge politikaları açısından kilit bir öneme sahiptir. 2010 yılında başlayan halk hareketleri neticesinde Suriye ve Libya'nın iç savaşa evrilmesiyle bölgede yaşanan kaos, uzun bir

süre Filistin sorununun uluslararası gündemdeki yerinin azalmasına yol açmıştır. Son yıllarda bölgede özellikle Körfez ülkeleri, ABD destekli Arap-İsrail normalleşmesine izin vermek için Filistin sorununu bir kenara bırakmıştır.

Arap Baharı sürecinde Filistin sorunu geri planda kalırken İsrail'in 2023 yılında Gazze'ye saldırısı, Filistin davasını yeniden Arap siyasetinin merkezine getirmiştir. Arap halklarında Hamas'ın popülaritesi gittikçe artsa da özellikle Körfez ülkeleri için Filistin davasının retorikte kaldığı ifade edilebilir. Nitekim önemli Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan, İsrail ve ABD üzerinde en fazla nüfuza sahip Arap ülkesi olmasına ve Arap-İslam dünyasının Filistin davasında diplomatik lideri rolünü üstlenmek istemesine rağmen Filistin sorununda iddialı siyasi girişimler yapma konusunda tereddüt etmektedir. Diğer bir Körfez ülkesi BAE ise Hamas'ı terör örgütü olarak kabul etmektedir. Körfez ülkelerinin İsrail'e baskı yaparak ulusal çıkarlarını riske atmada istekli davranmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Körfez ülkeleri arasında Filistin sorununda en aktif ülke ise Katar olmuştur (Bianco ve Lons, 2024).

Arap Baharı sürecinde bölgenin kaosa sürüklenmesinin İsrail'in çıkarları açısından elverişli bir ortam meydana getirdiği görülmektedir. Bölge ülkeleri kendi güvenlik sorunlarına odaklandığı için İsrail'i etkileyebilecek potansiyelde değillerdir. İsrail'in Suriye'deki bazı noktalara saldırılarına Esad rejiminin karşılık vermemesi bu duruma somut bir örnektir (Kurt, 2018: 26).

Küresel aktörler ABD ve Rusya'nın, Suriye ve Libya'da izlediği politikalar bu ülkelerde yaşanan iç savaşın vekalet savaşına dönüşmesine yol açmış ve devlet dışı aktörler etkinliklerini artırmışlardır. Suriye ve Libya'nın içine düştüğü durum sonrasında Orta Doğu'da sınırların kolaylıkla değişebileceği algısı zemin kazanmaya başlamıştır. Irak'tan sonra Suriye ve Libya'nın yaşadığı savaş nedeniyle güçlü bir ulus devlet olarak ortaya çıkmaları neredeyse imkânsız hale gelmiştir. İnsanlar artık kendilerini ulus-devlet vatandaşı olmaktan çok etnik ve dini kimlikleri temelinde tanımlamaya başlamışlardır (Oğuzlu, 2021: 25). Ulusal kimlik yerine mezhepsel kimlikler ön plana çıkmaya başlamış, aynı ülke vatandaşları arasında güven bunalımları yaşanmıştır. Diğer ülkelerin politika tercihlerinde mezhebi referans almaları bu durumu körüklemiş, farklı kesimlerin devletle bağı zayıflamış ve bunun sonucunda dışlandığını düşünen gruplar şiddete başvurma yoluna gitmişlerdir (Orhan, 2014: 38). ABD'nin Suriye'de PYD'yi vekil aktör olarak

kullanması, Rusya'nın ise Türkiye'nin etkisini azaltmak ve Esad rejiminin işini kolaylaştırdığı için PYD ile stratejik ilişki geliştirmesi, bu terör örgütünün Suriye topraklarının dörtte birini kontrol altına almasına ve bu bölgelerde kantonlar ilan etmesine yol açmıştır. Libya'da durum Suriye'den farklı değildir, ülkede iki başlı siyasi iktidar sorunu bulunmaktadır. Libya'da da Suriye'deki gibi devlet dışı aktörler etkinliklerini artırmış ve terör örgütleri için uygun bir alan haline gelmiştir.

Özetlemek gerekirse Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da çıkarlarının farklılaşması sonucu rekabet etmeleri bölgesel dinamikler üzerinde önemli etki yapmıştır. Bölgesel aktörler önem kazanmaya başlamış, Rusya'nın küresel hedefleri doğrultusunda bölgede aktif politika takip etmesiyle ABD'nin bölgedeki başat küresel aktör konumu sona ermiştir. Orta Doğu'da sadece büyük bölgesel aktörler değil, nakit kaynaklara ve hırslı liderlere sahip görece küçük ülkelerin de güç kullanmaya başladığı ve böylelikle bölgedeki değişim dinamiklerinde belirleyici rol oynadıkları görülmektedir. Bölgedeki en temel dinamiklerden biri olan Sünni-Şii çatışması yükselişe geçmiş, radikal hareketler ivme kazanmış ve bölge ülkeleri arasındaki rekabet derinleşmiştir. Suriye ve Libya'nın içine düştüğü durum sonrasında Orta Doğu'da sınırların kolaylıkla değişebileceği algısı zemin kazanmaya başlamıştır. Suriye ve Libya'nın yaşadığı savaş nedeniyle güçlü bir ulus devlet olarak yeniden ortaya çıkmaları neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Ulusal kimlik yerine mezhepsel kimlikler ön plana çıkmaya başlamış, aynı ülke vatandaşları arasında güven bunalımları yaşanmıştır. Filistin sorununun ise 2023 yılında İsrail'in Gazze'ye saldırısına kadar gündemden düştüğü bu tarihten itibaren tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Ancak başta Körfez ülkeleri olmak üzere Arap ülkelerinin Filistin davasını sahiplenmelerinin retorikte kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

5.2. Bölgesel Rekabetin Derinleşmesi

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkilerinden biri bölgesel rekabetin derinleşmesidir. Arap Baharı sürecinde Suriye ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesi Orta Doğu'yu derinden etkilemiş, Irak ve Lübnan'dan sonra Suriye ve Libya'da yeni ve büyük bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte bu tez çalışmasının konusunu oluşturan Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklı aktörlere destek vermeleri ve rekabet etmeleri bölgedeki kutuplaşmanın derinleşmesine yol açmaktadır.

Suriye ve Libya’da yaşanan savaş bölge ülkelerinin farklı bloklarda toplanmasına neden olmuştur. Bölgede nispeten güçsüz devletler küresel aktörler ve bölgesel güçlerle ortak politika geliştirmeye çalışarak peşine takılma (band-wagoning) siyaseti takip ederken bölgesel güvenlik kompleksini şekillendirmek isteyen Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörler ise küresel aktörlerin izlediği politikalara karşı dengeleme stratejisi izleme yoluna gitmişlerdir (Yolcu, 2018).

Arap Baharı sürecinden sonra bölgede farklı kutuplaşma ve bloklaşmalar ortaya çıkmıştır. Suriye ve Libya’da yaşanan kriz bölgede nüfuz mücadelesinin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bölgede İran’ın başını çektiği Şii blok, Suudi Arabistan liderliğindeki Sünni blok ve iki bloğa dahil olmak istemeyen Türkiye ve Katar’ın yer aldığı üçüncü bir blok ortaya çıkmıştır. Ancak bu kutuplaşmaların keskin bir çizgiyle birbirinden ayrılmadığının altının çizilmesi gerekmektedir (Oğuzlu, 2021: 24-25). Bu durumun temel sebebi ise bölge ülkelerinin genellikle pragmatik politika izlemeleridir.

Öncelikle ABD’de Trump yönetiminin bölgeye yönelik temel politikası İsrail’e güçlü destek, İran’a baskı ve Körfezi tek kutupta birleştirme şeklinde ifade edilebilir. ABD’nin izlediği bu politika bölgedeki kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Arap Baharı sonrası Suriye, Libya ve Yemen gibi birçok devlet zayıf aktörlere dönüşürken Türkiye, Körfez ülkeleri, Mısır ve İran gibi bölgede önde gelen devletler arasında yeni kutuplaşma eksenleri ortaya çıkmıştır. Bu süreçte bir taraftan Körfez ülkeleri ile İran arasındaki kutuplaşma artarken diğer taraftan Körfez ülkeleri ile Türkiye ve Katar arasında ikinci bir kutuplaşma eksenini ortaya çıkmıştır (Duran, 2021: 12). ABD’nin izlediği tutarsız ve doğrudan müdahale etmekten kaçınan politikası bölge siyasetinde müttefiklerinin zemin kaybetmesine yol açmıştır. Buna paralel Türkiye, İran ve Katar gibi bölgesel güçler ise zemin kazanmıştır. ABD’nin bölgede offshore dengeleme stratejisi izlemesi bölgesel müttefiklerinin endişelenmesine, ABD’ye karşı duran ülkelerin ise bölgesel hegemonya arzularının artmasına yol açmıştır (Oğuzlu, 2021: 10-15).

ABD ile Türkiye’nin çıkarlarının farklılaşması Türkiye’nin Suudi Arabistan ile rekabet etmesine sebep olmuştur. Türkiye’nin Müslüman Kardeşler’e verdiği destek bölgede Mısır, Suudi Arabistan ve BAE gibi ABD müttefiki ülkelerle arasının açılmasına neden olmuştur. Suudi Veliyet prens Türkiye’yi, İran ve radikal İslamcılarla birlikte kötülük üçgeni şeklinde nitelendirmiştir (Pearson vd., 2018). Uzun yıllardır muhalefet

eden Müslüman Kardeşler diğer aktörlere nazaran daha organize olmasının da etkisiyle iç savaşa sürüklenen bu ülkelerde belirli şekilde varlık göstermiştir. Pek çok ülkede İslami vurguları ağır basan partilerin başarılı olması Batılı ülkelerin hoşuna gitmediği gibi Suudi Arabistan ve BAE gibi bölge ülkelerini de ciddi şekilde rahatsız etmeye başlamıştır (Özcan, 2019: 177). Körfez ülkelerinin güvenliği üç temel parametre üzerinden şekillenmiştir. Bunlar; rejim güvenliği, ulusal güvenlik ve enerji güvenliğidir. Katar dışında Körfez ülkelerinde Müslüman Kardeşler hem rejim güvenliği hem de ulusal güvenlikleri açısından tehdit olarak tanımlanmıştır. Müslüman Kardeşler'in birçok ülkede sosyolojik ve dini düzeyde Şii nüfuzunu dengeleyebilecek bir yapıda olduğu bilinmektedir. Katar haricinde Körfez ülkelerin Müslüman Kardeşler karşıtı siyaseti, bölgede radikal örgütlerin yayılmasına imkân tanıyan siyasi bir boşluğun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu boşluktan yararlanan İran, Şii nüfuz üzerinden yayılma siyaseti izleyerek Suriye, Irak, Lübnan ve Yemen gibi birçok ülkede silahlı milislere sahip olmuştur (Kurt, 2018: 28-29).

Suriye krizinde Suudi Arabistan Türkiye ile işbirliği içerisindeyken 2016 yılından sonra farklı blokta yer almaya başlamıştır. Bu durum Türkiye ve Suudi Arabistan'ın rekabet etmesine yol açmış, bu rekabet ise Katar krizinde iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. Suudi Arabistan ABD'nin desteğiyle Sünni blok politikasına başlamış, Katar'ın İran'a yakın duruşu üzerine abluka başlatmıştır. Türkiye ise Katar'a yönelik ablukada Katar'ın yanında yer alarak ablukanın kırılmasında büyük rol oynamış ve Suudi Arabistan'ın politikasının akamete uğramasını sağlamıştır (Ekşi, 2018: 86).

ABD'nin bölgede izlediği politikanın bir diğer sonucu ise İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin artmasıdır. İran ve Suudi Arabistan arasındaki geleneksel rekabet inişli çıkışlı seyrederken Arap Baharı sürecinde iki ülke arasındaki rekabet yeni bir ivme kazanmış ve geleneksel rekabet bölgesel bir çatışmaya dönüşmüştür. ABD'nin başlangıçta Suriye'de rejim değişikliği umutlarını dile getirmesi ve ılımlı muhalif grupların bir kısmına destek vermeye başlaması üzerine Riyad yönetimi Suriye'de büyükelçiliğini kapatmış ve Suriye'deki krizi İran'ın bölgesel nüfuzunu frenlemesi ve kendi nüfuzunun artması için fırsat görmüştür (Ahmadian, 2018: 133-136). Ancak Suriye'de yaşanan kriz İran'ın bölgesel nüfuzunu arttırmasına yol açmıştır. Bu durum ise ABD'nin geleneksel müttefikleri tarafından ulusal çıkarlarına doğrudan tehdit olarak

algılanmış (Dacey vd., 2018) ve iki kutup arasındaki rekabetin derinleşmesine neden olmuştur.

Suriye krizinde ABD ve Türkiye'nin çıkarlarının farklılaşması Türkiye'nin Rusya ile işbirliği yapmasına yol açmıştır. ABD destekli Körfez bloğuna karşı Rusya-Türkiye-İran üçlüsünün oluşturduğu Astana eksenini karşı blok olarak ön plana çıkmaya başlamıştır (Ekşi, 2018: 86). İran, Suriye'de farklı blokları desteklemelerine rağmen Türkiye ve Katar ile ilişkilerini sürdürmeyi ve derinleştirmeyi başarmıştır. Türkiye ve Katar'ın Suudi Arabistan ile olan sıkıntıları, İran'ın Türkiye ve Katar ile ilişkilerini güçlendirmesine yol açmıştır (Dacey vd., 2018). ABD'nin Suriye politikası, Türkiye'nin Suriye'de rekabet ettiği İran ile ortak hareket etmesinin önünü açmıştır. ABD'nin Suriye'de Türkiye ile çıkar çatışması yaşaması ve terör örgütü PYD ile ortaklık kurması, Türkiye'nin bir taraftan İran ile Astana sürecinde olduğu gibi işbirliği yapmasına diğer taraftan Katar ile müttefiklik paralelinde ilişki kurmasına neden olmuştur.

Libya'daki krizde ise Rusya, Hafter rejimine destek verirken Türkiye ise BM tarafından meşru kabul edilen UMH'yi desteklemektedir. ABD ise örtülü de olsa Hafter'e destek vermekte ve uluslararası alanda meşruiyetinin artmasına yol açmaktadır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'de olduğu gibi Libya'da da farklılaşan çıkarları bölgedeki rekabetin artmasına yol açmıştır. Bölge ülkelerinden BAE, Mısır, Suudi Arabistan ve İsrail Hafter rejimine destek vermektedir. Bununla birlikte Hafter, Esad rejimi ile doğrudan ilişkiler kurmaya başlamıştır (Megerisi, 2020). Hafter'in ABD himayesindeki BAE-İsrail eksenini tarafından var edilen bir aktör olduğu söylenebilir. Doğu Akdeniz'deki çıkarları için kendi aktörlerini oluşturan ABD himayesindeki bu eksen, Hafter'i her türlü araçla destekleyerek uluslararası arenada himaye etmektedir (Kekilli, 2019: 10). Türkiye ve Katar ise Libya'da UMH'yi desteklemektedir. Körfezde BAE ile rekabet eden Katar, Libya'da UMH lehine artan Türk varlığını desteklemektedir.

Doğu Akdeniz'deki enerji rezervlerinin keşfi, Libya'daki savaşın yeni bir çıkmaza girmesine yol açmıştır. Ancak Türkiye, Doğu Akdeniz'deki güç dengesini büyük ölçüde kendi lehine çevirmeyi başarmıştır. Trablus kuşatmasının başarısız olması üzerine Hafter'in Libya üzerinde kontrol sağlama umudunun neredeyse yok olduğu görülmektedir. Hafter destekçileri ise şüphesiz savaşı tırmandırmaya devam etmektedir (Megerisi, 2020). Trablus saldırısında Türkiye, Hafter'i durdurarak sürecin dışına itse de

ABD himayesindeki BAE-İsrail eksenini kendisiyle yakın ilişkiler kuracak yeni aktörler üretmeye devam edecektir. Dolayısıyla BAE-İsrail ekseninin bölgede atacağı adımlar Libya krizinin geleceği ile doğrudan alakalıdır (Kekilli, 2019: 10).

Bölgesel istikrarsızlık uluslararası politikadan kaynaklanan bölgesel rekabetlerin bir sonucudur. Bölgenin istikrarsızlaşması ise bölgede rekabet eden aktörlerin rekabeti artırmalarını daha fazla teşvik etmektedir (Ahmadian, 2018: 143). Bu doğrultuda Suriye ve Libya'daki kaos ortamı bölge devletlerinin hakimiyetlerini artırmaları için daha aktif rol oynamalarına neden olarak bölgedeki rekabetin yükselişe geçmesine yol açmıştır.

2008 küresel ekonomik krizden sonra Batılı güçlerin zemin kaybetmeye başlaması, başta Çin olmak üzere doğunun yükselen güçlerinin etkisiyle ABD'nin Orta Doğu güç dengesindeki başat aktör konumu giderek daha fazla sorgulanır hale gelmiştir (Oğuzlu, 2021: 9). Küresel aktör olmayı arzulayan Rusya ise Arap Baharı sürecinden sonra aktif rol oynayarak bölgedeki etkinliğini artırmıştır. ABD'nin üstünlüğü Rusya'ya kaptırması durumunda bölgesel güç dengelerinin derinden sarsılma ihtimali bulunmaktadır (Özdemir, 2018: 13).

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Suriye ve Libya krizleri bölgesel rekabetin derinleşmesine yol açarken diğer taraftan bölgedeki rekabet ise Suriye ve Libya'daki istikrarsızlığı besleyerek savaşın bitmemesine neden olmuştur. Suriye ve Libya krizi bölgedeki güç mücadelesinin bir parçası haline gelmiş, bölgesel ve küresel aktörler güç dengesini gözeterek pozisyonlarını almıştır. Suriye ve Libya'daki kriz bölgesel bir krizdir, uluslararası ve bölgesel aktörler krizi çözmek yerine taraf olmuşlardır. Bu nedenle bölgedeki güç dengesinin netleşmeden ve siyasi düzen şekillenmeden krizin çözülmesinin mümkün görünmediği ifade edilebilir.

5.3. İç Savaşların Uzaması ve Başarısız Devletler

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da çıkarlarının farklılaşmasının bölgesel güvenliğe bir diğer önemli etkisi iç savaşların uzaması ve başarısız devletlerin ortaya çıkmasıdır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın çıkarlarının farklılaşması sonucu rekabet etmeleri bu ülkelerde iç savaşın uzamasına ve krizin çözüme kavuşturulamamasına neden olmuştur.

Suriye’de iç savaşın derinleşmesinin temel nedeni aslında muhalefetin yeterli uluslararası destek bulamamasıdır. ABD, Suriye’de protesto gösterileri başladığında ilk etapta söylemsel düzeyde destek vermiş ve sınırlı da olsa ılımlı muhalif gruplara askeri destek sağlamış ancak daha sonra bu politikasından vazgeçmiştir (Kurt, 2018: 33-34). Esad rejiminin devrilmesinden sonra Müslüman Kardeşler gibi İslami hareketlerin iktidara gelme olasılığı ABD’nin çıkarları açısından olumsuz durum ortaya çıkaracaktır. Bu doğrultuda ABD, temel önceliğini Esad rejiminin devrilmesinden IŞİD ile mücadeleye vermiş ve IŞİD ile mücadele adına PYD’yi desteklemesi muhalif grupların etkinliğinin azalmasına yol açmıştır. Bununla birlikte Türkiye ve Katar hariç bölge ülkelerinin rejim güvenlikleri doğrultusunda değişime karşı olmaları da muhalefetin yeterli destek alamamasına neden olmuştur. Rusya’nın ise Esad rejiminin yanında yer alması ve 2015 yılından sonra savaşa doğrudan müdahil olması rejimin düşmesini engellemiştir. Suriye’de rejim değişikliğine olan inanç büyük ölçüde tükenmiş, barış görüşmeleri sonuçsuz kalmış ve Esad rejimi iktidarını sağlamlaştırmıştır (Laub, 2023). Libya’da ise ABD’nin tutarsız politika takip etmesi ve zımni de olsa Hafter’e destek vermesi, Rusya’nın Akdeniz politikasının devam olarak Hafter’e güçlü desteği, Türkiye’nin ise UMH’ye siyasi ve askeri açıdan verdiği güçlü destek, Libya’daki krizin de sona ermemesine ve siyasal istikrarın sağlanamamasına yol açmıştır.

Arap Baharı sürecinde Kaddafi’nin devrilmesinden sonra Libya, iç karışıklıklar ve güvenlik sorunlarıyla uluslararası siyasetin gündeminde kalmıştır. Ancak devrim sonrasında uluslararası toplum Libya’ya pek rağbet etmezken, Doğu Akdeniz’de hidrokarbon rezervlerinin değerinin net şekilde anlaşılmaya başlamasıyla bölgesel ve uluslararası aktörlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Libya’daki savaş başladığında hiç kimse çatışmanın Doğu Akdeniz’de yaşanan rekabet ile bu kadar kesişeceğini öngörememiştir. Doğu Akdeniz’deki rezervlerinin önemi anlaşılmaya başlanınca Libya, bölgesel güç müdahalelerine daha fazla maruz kalmıştır (Magerisi, 2020). Türkiye’nin Doğu Akdeniz’deki girişimleri sonrası Libya, küresel ve bölgesel güçler tarafından rejim ile kontrol altında tutulması gereken bir ülke olarak görülmeye başlanmıştır. Bu doğrultuda Hafter rejimi bir proje olarak Libya halkına dikte edilmeye çalışılmıştır (Aslan, 2020: 2; Magerisi, 2020). ABD’nin, Rusya’nın ve bölge ülkelerinden BAE, Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail’in Hafter rejimine destek vermesi, ülkede yaşanan krizin sona ermemesine neden olmuştur. Suudi Arabistan 2019 yılında Hafter’in Trablus’a saldırısına destek vermiş,

BAE Hafter güçlerini silahlandırmış, verilen bu silahlar Mısır üzerinden tedarik edilmiştir (Magerisi, 2020).

Hem Libya’da hem de Suriye’deki krizlerin sona ermemesinin önemli bir nedeni BM’nin sessizliğidir. Hafter, BM önderliğinde yürütülen müzakereler neticesinde Libya Siyasi Anlaşması’nın hayata geçirilmesine silah kullanarak engel olmuş, Libya’da öngörülen siyasi geçişe BM’nin yetkilendirdiği Başkanlık Konseyi’nin öncülük etmesinin önünü kesmiştir. Tüm bu yaşananlara rağmen BM, Hafter’in Trablus saldırısında sessiz kalmış, Trablus saldırısında meşru kabul edilen hükümet ile Hafter’i taraflar şeklinde tanımlayarak aynı kefeye koymuştur (Kekilli, 2019: 8). BM’nin bu tutumu Libya’daki krizin derinleşmesine yol açmıştır. ABD ve Rusya, BM Güvenlik Konseyi’nde Hafter lehine birleşmektedir. Bu eksen dengeleyecek herhangi bir küresel aktör bulunmaktadır. Rusya ise Suriye’ye ilişkin BM Güvenlik Konseyi’nde Esad rejimi aleyhine atılacak her türlü adımı engellemiştir. Rusya’nın Suriye’de Esad rejimi lehine, Libya’da ise ABD ve Rusya’nın Hafter lehine BM Güvenlik Konseyi’ni tıkaması diğer uluslararası sorunlarda olduğu gibi Suriye ve Libya’daki krizlerin çözümünde de BM Güvenlik Konseyi’nin işlevsiz hale gelmesine yol açmaktadır. Dış güçlerin çıkarları doğrultusunda izlediği politikalar Libya’da siyasi istikrarın sağlanamamasına sebebiyet vermiş, savaşın uzamasıyla Libya’da Suriye gibi başarısız devlet konumuna gelmiştir.

Başarısız devlet (failed stated) kavramı ilk kez Helman ve Ratner’in 1993 yılında yayınladıkları “*Saving Failed States*” başlıklı makalede kullanılmıştır. Helman ve Ratner’e göre, uluslararası sistemde varlığını sürdürme kabiliyetine sahip olmayan devletler başarısız devletlerdir (Helman ve Ratner, 1993: 3). Uluslararası sistemin temel birimleri olan devletlerin varlıklarını sürdürmesinin en önemli koşullarından biri vatandaşlarının gözünde meşruiyetlerini koruyabilmeleridir. Bunun için de siyasal, toplumsal ve hukuki alanlarda temel fonksiyonlarını yerine getirmesi gerekmektedir. Başarısız devletler, devletlerin temel fonksiyonlarının tamamını ya da bir kısmını yerine getiremeyen devletlerdir (Rotberg, 2003: 4).

The Fund for Peace tarafından geliştirilen Fragile State Index, devletlerin kırılganlıklarını ortaya koyan önemli bir veri setidir. Fragile State Index’te göstergeler; uyum, ekonomik, siyasi, sosyal ve ortak göstergeler olmak üzere temelde dört kategoride sınıflandırılmıştır. Uyum göstergelerinde; güvenlik aygıtları ve bölünmüş elit sınıf,

ekonomik göstergelerde; eşitsiz dağılım, ekonomik düşüş ve beyin göçü, siyasi göstergelerde; devletin meşruiyeti, hukukun üstünlüğü ve insan hakları, sosyal ve ortak göstergelerde ise dış müdahaleler, demografik baskılar, göçmenler ve yerinden edilenler ele alınmaktadır. 179 ülkenin yer aldığı Fragile State Index'te iç savaş başlamadan önce Suriye 48, Libya ise 111. sıradadır. Arap Baharı sürecinde bu ülkelerin iç savaşa sürüklenmesiyle 2023 yılı itibariyle, Suriye 5. sıraya, Libya ise 17. sıraya yükselmiştir (Fragile State Index, 2024).

Bir diğer önemli veri tabanı ise The Index for Risk Management (INFORM)'tır. INFORM veri tabanına göre 2024 yılı itibariyle, Suriye 7,2 INFORM risk puanıyla yüksek riskli ülkeler arasında bulunmakta ve listenin 9. sırasında yer almakta, Libya ise 4,8 risk puanıyla 40. sırada yer almaktadır (INFORM, 2024). İki veri tabanında da Libya'nın Suriye'ye kıyasla listenin daha gerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu durumun temel sebebi ise Libya'nın demografik baskıdan Suriye'ye kıyasla daha az etkilenmiş olmasıyla ilgilidir. Libya Suriye'ye kıyasla daha geride yer alsa da oldukça kırılan bir duruma gelmiştir (Sönmez, 2019: 78).

Suriye, belirli coğrafi alan dışında devletin güç kullanma tekelinin ortadan kalkması, devlet mekanizmalarının işlemez duruma gelmesi, ortaya çıkan otorite boşluğundan dolayı terör örgütlerinin yuvalanmak için tercih ettiği alan haline gelmesi ile başarısız devlet konumuna gelmiştir (Gökçe, 2021: 40). Libya'daki kabile yapısı ve bölgesel ve küresel aktörlerin müdahaleleri, çökmüş bir devlet yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Libya'da devletin egemenliğini ve otoritesini kaybetmesi, kamusal malın sunulamaması, vatandaşların güvenliğinin sağlanamaması, birçok radikal grup ve terör örgütleri için cazibe merkezi haline gelmesi, on binlerce kişinin yerinden edilmesi, ekonomik çöküş ve yaşanan insan hakları ihlalleri başarısız devletler listesinin üst sıralarında yer almasına neden olmuştur (Şeker, 2022: 45-46).

Temel işlevlerini yerine getirecek kapasiteden mahrum kalan başarısız devletler hem bölgesel hem de uluslararası güvenlik açısından ciddi tehditler ortaya çıkarmaktadır. Terör örgütleri için elverişli sığınaklar haline gelen başarısız devletler komşu ülkeleri de istikrarsızlaştırıcı potansiyele sahip olduğu için bölgesel güvenliği tehdit etmektedir (Cojanu ve Popescu, 2007: 114). Başarısız devletlerin bölgesel güvenliğe tehdit oluşturmalarının en önemli nedenlerinden biri devlet dışı silahlı örgütlerin bu ülkelerde

alan kazanması ve terör hareketlerinin yaygınlaşarak teritoryal kontrol alanları kurmalarıdır. Bununla birlikte jeopolitik rekabetten dolayı uluslararası ve bölgesel aktörlerin hesaplaşma alanına dönüşmesi ile vekalet savaşlarına sahne olmalarıdır (Kurt, 2018: 33). Başarısız devletlerin komşu ülkelere yönelik tehditler bağlamında bölgesel güvenliğe etkileri şu şekilde sıralanabilir (World Bank, 2003: 33-41; Kurt, 2018: 33);

- Kitlesele göç hareketlerine neden olur.
- Çatışmaların diğere ülkelere sıçrama ihtimali barındırdığı için komşu ülkeleri istikrarsızlaştırıcı potansiyel ortaya çıkartır.
- Terör örgütleri için elverişli alan ortaya çıkartır.
- Güvenlik sorunlarından dolayı bölgede askeri harcamaların artmasına yol açar.
- Mültecilerin güvenlik ve barınma sorunlarından dolayı bölge ülkelerine maliyet yükler.
- İktisadi büyüme oranlarının düşmesine neden olur.
- Vekalet savaşlarının yaşanmasına yol açar.

Başarısız devletler, bölgesel güvenliğin yanında uluslararası güvenlik açısından da ciddi tehditler ortaya çıkarmaktadır. Başarısız devletlerde ortaya çıkan otorite sorunu terör, kaçakçılık ve uyuşturucu başta olmak üzere illegal örgütlerin ortaya çıkmasına neden olmakta (Şeker, 2022: 36) ve böylelikle terörist gruplar için potansiyel sığınaklar haline gelmektedir. Dolayısıyla küresel boyutta terör örgütleriyle mücadeleyi zorlaştırmakta ve uluslararası sistemin işlerliğini bozarak uluslararası barışı tehdit etmektedir (Karaçuka ve Çelik, 2017: 30).

Bu doğrultuda Orta Doğu'da başarısız devlet konumuna gelen Suriye ve Libya, bölgesel güvenlik açısından tehdit oluşturmaktadır. Yaşanan savaşların sonucunda devletin zayıflaması etnik temizlikle uğraşan ulus ötesi devlet dışı aktörlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu ülkelerin iç savaşa evrilmesiyle, normal ekonomi çökerken normal hayat ve gelirden mahrum bırakılan insanların ganimet yoluyla hayatta kalmaya çalıştığı büyük ölçüde dış finansmana erişimi olan militan grupların akın ettiği bir savaş ekonomisi ortaya çıkmıştır. Muhalefet kontrolündeki bölgelerde rakip gruplar ortaya çıkmaya başlayınca savaş ağalığı güvenlik açığını doldurmuştur (Hinnebusch, 2017: 5). Suriye ve Libya'nın başarısız devlet konumuna gelmeleri el-Kaide, IŞİD ve PYD gibi terör örgütlerinin etkinliklerini artırmasına yol açmıştır.

Suriye ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesiyle merkezi otorite boşluğu başarısız devlet konumuna gelmelerine neden olmuştur. Bölgede merkezi otoritenin ortadan kalktığı durumlarda nasıl bir siyasi yapı kurulacağına ilişkin iki örneği Lübnan ve Irak teşkil etmektedir. Hem Lübnan hem de Irak'ta etnik ve dini temelli grupların farklı alanları kontrol ettiği bir yapı vardır. Irak'ta federal yapılar oluşmuştur. Suriye topraklarının dörtte biri PYD/YPG'nin kontrolü altındadır. Suriye'deki bu durum Irak'taki fiili parçalanma ile paralellik taşımaktadır (Orhan, 2014: 39). Suriye ve Libya'nın başarısız devlet konumuna gelmesi Irak ve Lübnan'dan sonra bölge güvenliği açısından büyük bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sınırların yeniden çizilmesine kadar gidecek önemli güvenlik sorunu ortaya çıkarmaktadır.

2010 yılında halk ayaklanmalarıyla zirveye ulaşan bölgedeki güvenlik krizi, Orta Doğu'nun daha fazla militarize olmasına yol açmış ve yeni bir güvensizlik dalgasının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yeni güvensizlik dalgasının ise en temel niteliği çok boyutlu bir yapıda olmasıdır. Devlet yapılarının çökmesi otorite boşluğuna yol açmış, güç boşluğu devlet dışı silahlı aktörlerin ve terör örgütlerinin zemin kazanmasına sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda geleneksel güvenlik mimarisinde dönüşüme yol açmış, zayıflayan ve çöken devletler üzerinde bölgesel güç mücadelesi ve rekabet eskiye oranla çok daha baskın hale gelmiş ve dolayısıyla bölgenin de daha fazla istikrarsız hale gelmesine sebep olmuştur (Yeşiltaş ve Öncel, 2020: 13-14).

Özetlemek gerekirse, Suriye ve Libya'da iç savaşın uzaması ile bu ülkelerin başarısız devlet konumuna gelmeleri, devlet dışı silahlı aktörlerin ve terör örgütlerinin etkinlik kazanmasına yol açmaları, kitlesel göçe sebebiyet vermeleri, komşu ülkeleri istikrarsızlaştırıcı etkide bulunmaları ve jeopolitik vekalet savaşlarına neden olmaları ile hem bölgesel hem de uluslararası güvenlik açısından ciddi tehditler oluşturmaktadır.

5.4. Göç ve Mülteci Sorunu

Suriye ve Libya'da yaşanan savaşın bölgesel güvenliğe önemli etkilerinden biri, 21. yüzyılın dikkat çeken ve sınır aşan olgularından biri olan göç ve mülteci sorunudur. Türkiye, ABD ve Rusya'nın çıkarlarının farklılaşması neticesinde iç savaşın uzaması ve bu ülkelerde siyasi istikrarın sağlanamaması bölgede mülteci krizinin ağırlaşarak devam etmesine neden olmuştur.

19. yüzyıl öncesinde savaş ve fetih gibi nedenlerle, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarından itibaren ise devletler arasında veya devlet içi savaş ve çatışmalarla kitlesel göçlerin yaşandığı görülmektedir. Orta Doğu coğrafyası, dünyadaki göç hareketlerinin önemli bir kısmını oluşturmakta ve dünyada en çok göç veren bölgeler arasında ilk sırada yer almaktadır (Bingöl, 2017: 406-407). Dolayısıyla zorunlu kitlesel göç bölgenin belirleyici özelliklerinden biri haline gelmiştir (Yenilmez, 2017: 184). Öncelikle uluslararası hukuk açısından mültecilere ilişkin duruma bakıldığında, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nde mültecilerin hukuki durumunun tanımlandığı görülmektedir. Bu sözleşmeye göre savaş, işkence veya şiddet sebebiyle ülkesini terk etmek zorunda kalan kişiler sığınmacı olarak adlandırılmıştır (UNHCR, 1951). Dünyadaki göç hareketlerinin önemli bir kısmını oluşturan Orta Doğu'da Türkiye dışındaki diğer ülkeler 1951 Cenevre Mülteciler sözleşmesine taraf değildir (Yenilmez, 2017: 194).

Suriye'deki savaş 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana en büyük mülteci krizine yol açmıştır. BM Mülteci Yüksek Komiserliği'ne göre Suriyeli mültecilerin toplam sayısı 6.5 milyondur (UNHCR, 2023). Savaşın başlamasıyla ülke nüfusunun yaklaşık yarısı yerinden edilmiştir. 5 milyon nüfusu bulunan Lübnan'a 1 milyon, Ürdün'e 500 bin kişi giderken, 1 milyondan fazla insan ise Avrupa ülkelerine göç etmiştir (Laub, 2023). BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne göre 3,6 milyon mülteciyle dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan ülke ise Türkiye'dir (UNHCR, 2022).

Suriye'de yaşanan zorunlu göçten en çok komşu ülkeler etkilenmiştir. Türkiye, Lübnan ve Ürdün Suriye'ye komşu olmaları sebebiyle en ağır yükü üstlenen ülkeler olmuşlardır. Suriye'deki kitlesel göç mültecilere ev sahipliği yapan bu ülkelere ağır ekonomik ve sosyal yük getirmiştir. Bu durum toplumsal tabanda Suriyelilere karşı öfke duyulmasına yol açmıştır (Hinnebusch, 2017: 6). Suriyeli mültecilere yönelik kızgınlık, bu ülkelerde sosyal patlamaya dönüşme ihtimali taşımaktadır.

Büyük göç dalgaları ev sahibi toplumda sosyopolitik gerilimlere neden olabilir ve dolayısıyla ülke içerisinde istikrarsızlığa yol açabilir. Büyük göç dalgaları ev sahibi ülkeyi ekonomik açıdan istikrarsızlaştırabileceği gibi bölgedeki demografik yapının bozulmasına da sebebiyet verebilir (Salehyan ve Gleditsch, 2006: 341). Lübnan'da her 7 kişiden biri Suriyelidir ve mültecilerin yerli nüfusa oranı bakımından Aruba adasından sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. Ürdün'de ise her 16 kişiden biri Suriyelidir

ve listenin 4. sırasındadır. 2022 yılı sonu itibariyle Lübnan'da 818 bin, Ürdün'de ise 697 bin mülteci bulunmaktadır (UNHCR, 2022).

Suriye kaynaklı kitlesel göç hareketlerinden en çok etkilenen bölge ülkelerinden biri olan Lübnan'da etnik ve mezhepsel ayrıma dayalı toplumsal ve siyasal sistem vardır. Göç edenlerin çoğunun Sünni olması Lübnan'daki gerilimin yükselmesine yol açmıştır (Orhan, 2014: 39). Lübnan'da Suriyeli mülteciler, mezhepsel gerilimi ve toplumsal çatışmayı artırmıştır. Son yıllarda ciddi ekonomik kriz yaşayan Lübnan'da enflasyon %140'ı, işsizlik %40'ı aşmış ve yoksulluk oranı ise %55'in üzerine çıkmıştır (Karasapan ve Shah, 2021). Ekonomik durumun giderek kötüleşmesi hem Lübnan vatandaşlarının hem de Suriyeli mültecilerin yaşam koşullarında ciddi bozulmalara yol açmıştır. Lübnan'da Suriyeli mültecilere misafir olarak bakıldığı için mülteciler eğitim ve istihdam gibi temel haklardan yararlanamamaktadır. Suriyeli mültecilere karşı giderek artan şekilde ayrımcı söylemler yükselişe geçmiş ve Lübnan'ın içerisinde bulunduğu olumsuz durumun sebebi olarak Suriyeli mülteciler gösterilmeye başlanmıştır (İbrahim, 2022). Ekonominin giderek kötüleşmesi Suriyeli mültecilere yönelik nefretin artmasına neden olmuştur (Karasapan ve Shah, 2021). Mülteci krizinden etkilenen bir diğer ülke ise Ürdün'dür. Ürdün ekonomisi de olumsuz etkilenmiş, mülteciler Ürdün'e ağır ekonomik ve sosyal yük getirmiştir (İbrahim, 2022).

Dünyada en fazla mülteciye ev sahipliği yapan Türkiye başlangıçta mültecilere kucak açmış, eğitim ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlandırmıştır. Ancak toplumsal tabanda mülteci karşıtlığı giderek artmaya başlamış ve bu doğrultuda Türkiye'deki muhalefet partilerinin gündemlerinin önemli bir bileşeni Suriyeli mültecilerin geri döndürülmesi olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı ekonomik kriz, salgın ve deprem Suriyeli mültecilere yönelik siyasi söylemlerin kötüleşmesine sebep olurken hem Türkiye'deki hem de bölgedeki Suriyeli mültecilerin geleceğini daha karmaşık bir hale getirmiştir (Dhingra, 2023).

Lübnan, Ürdün ve Türkiye'deki Suriyeli mülteciler ekonomik ve sosyopolitik açıdan farklı derecelerde de olsa ötekileştirilmiş durumdadırlar. Bölgedeki mültecilerin yoksulluk oranı %70'in üzerindedir ve bu ülkelerdeki ekonomik krizin kötüleşmesiyle mültecilerin durumu daha da olumsuz bir hal almaktadır. Göçmen karşıtlığının

yükselmesine rağmen yapılan araştırmalarda Suriyeli mültecilerin %70'inin kısa vadede Suriye'ye dönmeyi düşünmedikleri ortaya çıkmıştır (Dhingra, 2023).

Libya'da yaşanan savaş birçok kişinin yerinden edilmesine yol açmış, 2014 yılında Hafter'in saldırısıyla ülkenin ikinci kez iç savaşa sürüklenmesiyle durum daha da kötüleşmiştir. Hafter'in 2019 yılında başlattığı Trablus kuşatmasında binlerce sivil hayatını kaybetmiş ve yüzbinlerce kişi göç etmek zorunda kalmıştır (Şevkatli, 2022: 7). Cezayir, Mali, Nijerya gibi Afrika ülkeleri Akdeniz üzerinden Avrupa'ya geçmek için Libya güzergahını kullanmaktadır. Avrupa'da aşırı sağ ve göçmen karşıtlığın yükselişe geçtiği son dönemlerde Libya'daki istikrarsızlık AB ülkelerini oldukça rahatsız etmektedir. Kaddafi sonrası Libya'daki kaos, Avrupa'da aşırı sağın ve popülizmin yükselmesine katkıda bulunmaktadır (Kanat, 2020: 4).

Avrupa'da yabancı düşmanlığı yeni bir olgu değildir. 1974 yılında yayınlanan "*Living on a Lifeboat*" isimli çalışmada göç konusunu ele alan Garrett Hardin, ülkelerin göçmen politikalarının nasıl olması gerektiğine ilişkin görüş sunmaktadır. Bu doğrultuda çevreyi kapasitesi sınırlı bir cankurtaran botu olarak tasvir eden Hardin'e göre, her ülke taşıma gücü sınırlı olan botlarda (toprağında) yaşamaktadır. Zengin ülkelerin botları geniş ve rahat iken yoksul ülkeler botlarında sıkışık yaşamakta ve az sayıda yiyecekleri bulunmaktadır. Yoksul botlarda taşıma kapasitesinin üzerine çıkmıştır, bu nedenle bu botlarda yaşayan insanlar diğer botlara kabul edilme beklentisiyle denize atlayarak yola çıkmaktadır. Hardin'e göre, güvenliğin sağlanması için en ideal seçenek yoksul botlarından yüzerek gelenlerin botlara alınmamasıdır. Bu durum bencillik olarak nitelendirilse bile yüzerek gelenlerin botlara alınması durumunda, vicdan azabı çeken iyiler incek ve yerlerine bir anda bolluğa kavuşan ve vicdan azabı çekmeyen kişiler binecektir. Bu nedenle göçmenlere kapıların kapatılması gerektiğini savunmaktadır (Hardin, 1974: 561-568).

Hardin'in teorisi günümüzde Avrupa'da göçmenlere yönelik tutumu anlamada önemli ip ucu sunmaktadır. Libya'daki artan düzensiz göç karşısında Avrupalı devletler sınırlarını güçlendirme yoluna gitmişler ve gerekli yasal önlemleri artırmışlardır. Ancak bu durum göçmen ve mültecilerin daha fazla risk almasına ve yasadışı yollara yönelmelerine sebebiyet vermiştir. İnsan kaçakçılığı kontrol edilemez bir seviyeye ulaşmış ve ekonomik bir sektöre dönüşmüştür (Kurt, 2021). Akdeniz'e açılan

göçmenlerden yüzlerce kişi botların batması sonucu boğulurken binlerce göçmen denizde yakalanarak Libya'ya geri gönderilmektedir (Aydemir, 2021).

Libya'da yaşanan savaştan dolayı bir taraftan Libyalılar yerlerinden edilip mülteci durumuna düşerken diğer taraftan Afrika ülkeleri başta olmak üzere Avrupa'ya geçmek isteyen mülteciler Libya'ya göç etmektedir. BM Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre Libya, 40 bin mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapmaktadır (UNHCR, 2023). Uluslararası AF Örgütü tarafından yayınlanan raporda Libya'daki mültecilerin ağır insan hakları ihlallerine maruz kaldığı belirtilmiştir. AB üyesi devletlerin Libya'da hem devlet yetkilileri hem de milis güçler tarafından mülteci ve göçmenlere karşı işlenen ihlallere çözüm bulmakta yetersiz kaldığı vurgulanmaktadır. Libya'daki göçmenler deniz yoluyla Avrupa'ya geçmek istemektedir. İtalya başta olmak üzere AB üyesi ülkeler Libyalı mültecilerin deniz kıyısına ulaşmasını engelleyerek Libya'ya geri göndermektedir. Libya'ya geri gönderilen mülteciler ağır insan hakları ihlallerine, işkencelere, süresiz ve keyfi göz altına maruz kalmaktadır. Bununla birlikte Libya'daki silahlı milisler göçmenleri askeri harekatlara katılmaya zorlamaktadır (Uluslararası AF Örgütü, 2020).

Göç, bölgesel ve küresel aktörler tarafından araçsallaştırılmakta, yerel aktörler tarafından çıkarları doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu nedenle bölgede çok ciddi güvenlik sorunları ortaya çıkmaktadır. Libya'da ABD ve Rusya tarafından desteklenen Hafter rejimi, ülkenin kabile yapısından yararlanarak önemli bazı aşiretleri yanına çekmiştir. İktidarı ele geçirmek için kabileleri yanına çekmek isteyen Hafter, Çad ve Nijerya'dan Libya'ya gelen yasadışı göçmen akışından rant elde etmelerini imtiyaz olarak aşiretlere vermiştir (Aslan, 2021: 4).

Bu tez çalışmasında AB'ye göç akışının kontrol edilmesi, Rusya'nın Libya'daki temel amaç ve çıkarlarından biri olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda Rus özel askeri şirketi Wagner, Libya'nın doğusundaki illegal göç rotasını kontrol eden bir aktör haline gelmiştir. Libya'daki zayıf sınır güvenliğinden yararlanarak göçmen kaçakçılığından ciddi finansman sağlamaya başlamıştır (Şevkatli, 2022: 9).

Devletler arasında yaşanan çatışmalar ve iç savaşlardan dolayı Orta Doğu, bir taraftan mültecileri ortaya çıkarırken diğer taraftan mültecilere ev sahipliği yapmaktadır. Bölgede Filistinli mülteciler sorunu kronikleşirken Suriyeli mülteci krizi ağırlaşarak

devam etmiştir (Tuncel, 2022: 180). Libya'nın da iç savaşa sürüklenmesiyle yüzbinlerce kişi göç etmek zorunda kalmıştır. Mülteciler küresel ve bölgesel aktörlerin politikaları doğrultusunda araçsallaştırılmakta bu durum ise bölgesel güvenliğini olumsuz etkilemektedir. İç savaşın devam ettiği bu ülkelerde sınır güvenliğinin zayıf olması göçmen kaçakçılığından rant elde edilmesine yol açmakta ve insan kaçakçılığı adeta önemli bir sektör haline gelmektedir. Avrupa'ya yasa dışı göç rotası haline gelen Libya'da göçmenler milis güçlerin saflarında savaşa katılmaya zorlanmakta, işkence ve yasa dışı göz altına maruz kalarak ciddi insan hakları ihlallerine uğramaktadır. Suriyeli mülteciler Türkiye, Ürdün ve Lübnan başta olmak üzere komşu ülkelere ağır ekonomik ve sosyal maliyet getirmekte, bu durum ise Suriyeli mültecilere yönelik toplumsal tabanda öfkeye yol açmakta ve ötekileştirilmelerine neden olmaktadır. Suriye ve Libya'daki krizlerden dolayı mültecilerin komşu ülkeleri istikrarsızlaştırmaları ve insan kaçakçılığının sektör haline gelmesi, bölgesel ve küresel aktörler tarafından araçsallaştırılmasından dolayı bölgesel güvenliği olumsuz etkilemektedir.

5.5. Silahlanma Yarışı

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe önemli etkilerinden biri silahlanma yarışına neden olmalarıdır. Suriye ve Libya'daki krizlerin devam etmesi sonucu terör örgütlerinin etkinliklerini artırması ve devlet dışı silahlı aktörlerin çoğalması bölge ülkelerin ciddi şekilde tehdit algılamalarına yol açmış, bölgedeki rekabetin de derinleşmesiyle bölgesel aktörler savunma harcamalarını artırma yoluna gitmişlerdir.

Orta Doğu'da yaşanan çatışma ve savaşlar küresel enerji şirketlerinin çıkarlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Savaş ve çatışmalar devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkmasına ve zemin kazanmasına yol açmaktadır. Bu durum ise şüphesiz küresel silah şirketlerinin çıkarlarına hizmet etmektedir. Küresel enerji şirketlerinin çıkarları doğrultusunda yapılan savaşlar silah endüstrisine yeni pazarlar açmaktadır. Dolayısıyla enerji kaynakları bakımından zengin bir coğrafya olan Orta Doğu, küresel silah sanayisinin vazgeçilmez pazarı haline gelmiştir (Şeker, 2019: 2). Bu çalışmanın konusunu oluşturan Suriye ve Libya'daki savaşlarda kullanılan silahlar BM Güvenlik Konseyi daimî üyesi ülkelere ait şirketler tarafından tedarik edilmektedir.

Arap Baharı sürecinde Orta Doğu’da sürekli değişen dengeler, bölge ülkelerinin tehdit algısında değişikliklere yol açmış, buna bağlı olarak güvenlik algılamalarında dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Yaşanan bu dönüşümün sonucu olarak ise bölge ülkeleri silahlanma yarışı içerisine girmişlerdir (Yiğittepe, 2019: 106). Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü’nün (SIPRI) araştırma verilerine göre, Arap Baharı sürecinden sonra Orta Doğu’da askeri harcamalar büyük oranda artış göstermiştir. Son yıllarda yaşanan silahlanma yarışı bölgenin büyük bir çatışma alanına dönüştüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Orta Doğu’da yaşanan halk hareketleri sonrasında bölge ülkelerinin iç savaşa sürüklenmesi, bölgesel ve küresel aktörlerin savaşa müdahil olmasıyla bölgede ciddi güvenlik tehditleri ortaya çıkmıştır. SIPRI’nın verilerine göre 2011 yılından sonra bölge ülkelerinin askeri harcamaları önceki dönemlere göre oldukça artmıştır. 2012-2016 arası dönemde bölgede Suudi Arabistan, BAE ve Türkiye en çok silah ithal eden üç ülke olmuştur. Bu dönemde bölgeye gerçekleştirilen silah ihracatının %28’i Suudi Arabistan’a, %16’sı BAE’ye, %11’i Türkiye’ye yapılmıştır (SIPRI, 2017). Genel olarak bölge ülkelerinin askeri harcamaları 2017 yılında önceki dönemlere göre %41 artmıştır (SIPRI, 2018).

Bölge ülkeleri arasında silah sanayisine en çok pay ayıran ülke Suudi Arabistan’dır. 2017 yılında dünyada en çok askeri harcama yapan 15 ülke arasında, bölge ülkelerinden Suudi Arabistan 3. sırada, Türkiye ise 15. sırada yer almıştır. Suudi Arabistan’ın askeri harcaması GSYİH’nın %10’una tekabül etmekte, bu oran ise Suudi Arabistan’ı bölgede en yüksek askeri yüke sahip ülke konumuna getirmektedir (SIPRI, 2018). Askeri harcamalarını artırmaya devam eden Suudi Arabistan, 2022 yılı itibariyle dünyada GSYİH içerisinde Ukrayna’dan sonra askeri harcamalara en çok pay ayıran ülkedir (SIPRI, 2023).

Bu tez çalışmasının aktörlerinden biri olan Türkiye ise Arap Baharı ve sonrasında yaşanan gelişmelere bağlı olarak güvenlik politikalarını gözden geçirmiş ve askeri harcamalarını artırma yoluna gitmiştir. Türkiye’nin bulunduğu jeopolitik konumu, ulusal güvenliği ve çıkarlarına yönelik tehditlerin silahlanmasını zorunlu hale getirdiği söylenebilir. 2012-2016 arası dönemde Türkiye, bir önceki döneme göre askeri harcamalarını %42 oranında arttırmış ve bu dönemde dünyada en çok silah ithalatı yapan

6. ülke olmuştur. Türkiye'nin ithal ettiği savaş uçakları, füzeler ve tanklar ülke içinde PKK'ya karşı, ülke dışında ise ağırlıklı olarak Kuzey Irak ve Suriye'ye yönelik operasyonlarda kullanılmıştır. Türkiye'nin en çok silah ithalatı yaptığı ülke ise ABD olmuştur (Şeker, 2019: 5). Savunma sanayisine yatırımlarını artıran Türkiye, önceki dönemlere göre askeri harcamalarını %46 artmış, 2018 yılında askeri harcaması 18,2 milyar dolara ulaşarak dünya çapında en fazla harcama yapan 15. ülke olmuştur (SIPRI, 2018). 2022 yılında ise en çok askeri harcama yapan ülkeler arasında 23. sırada yer almıştır (SIPRI, 2023). Türkiye, Rusya'dan S-400 hava savunma sistemi satın almış ve milli savunma sanayisini geliştirme yoluna gitmiştir. 2022 yılında askeri harcamasını artırmasına rağmen bir önceki yıla göre listede düşüşe geçmesinin sebebi ise dolar kurundan kaynaklanmaktadır.

2019-2023 döneminde dünyada en fazla silah ithal eden 20 ülke listesinde, bölge ülkelerinden sırasıyla Suudi Arabistan, Katar, Mısır, Kuveyt, BAE, İsrail ve Türkiye yer almaktadır. Suudi Arabistan dünyanın en büyük 2. silah ithalatçısı, Katar ise 3. silah ithalatçısı konumuna gelmiştir. Suudi Arabistan'ın silah ithalatının %75'i ABD tarafından gerçekleştirilmektedir. 2019-2023 arası dönemde bir önceki döneme göre silah ithalatını %396 artıran ve dünyanın en büyük 3. silah ithalatçısı konumuna gelen Katar'ın silah ithalatının %45'ini ABD sağlamaktadır. Körfez ülkelerinden İran ise 2023 yılında Rusya'dan son 20 yılın en büyük silah ithalatını gerçekleştirmiştir (SIPRI, 2024).

Orta Doğu'da yaşanan silah yarışı Mısır'ı da içerisine almıştır. Mısır bölgede etkinliğini devam ettirebilmek, terör örgütleriyle mücadele etmek, Süveyş Kanalı'nın güvenliğini sağlamak, Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarına ulaşmak, Arap Birliği'nde liderliğini devam ettirebilmek için askeri kapasitesini artırma yoluna gitmiştir (Yığıttepe, 2016: 116). Mısır'ın 2014-2018 arası dönemde bir önceki döneme göre silah ithalatı %209 artmış ve dünyada en çok silah ithalatı yapan 3. ülke konumuna gelmiştir. 2019-2023 arası dönemde ise silah ithalatı %26 azalarak 7. sırada yer almıştır (SIPRI, 2024).

Dünyada GSYİH içerisinde askeri harcamalara en fazla pay ayıran 10 ülkeden 7'si Orta Doğu'dadır. Umman GSYİH'nin %12'sini, Suudi Arabistan %10'unu, Kuveyt %5,8'ini, Ürdün %4,8'ini, İsrail %4,7'sini, Lübnan %4,5'ini ve Bahreyn %4,1'ini askeri harcamalara ayırmaktadır (SIPRI, 2018). Bölge ülkelerinin askeri harcamaları ele

alındıktan sonra çalışmanın konusunu oluşturan küresel aktörler ABD ve Rusya ile bölgesel aktör Türkiye'nin Orta Doğu'ya yönelik silah ihracatının incelenmesi de konunun anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Bu tez çalışmasının aktörleri olan ABD ve Rusya dünyanın en büyük silah üreticisi ülkeleridir. SIPRI'nin 2017 yılındaki verilerine göre, dünyada en çok silah ihraç eden ülkeler listesinde zirvede ABD yer alırken, Rusya ise ikinci sırada yer almıştır. ABD'de Lockheed Martin ve Boeing şirketleri, Rusya'da ise Almaz-Antey, United Engine Corporation, High Precision Systems ve Tactical Missiles Corporation şirketleri öne çıkmaktadır (SIPRI, 2018).

Dünyanın en büyük silah ihracatçısı ABD, 2019-2023 yılları arasında bir önceki döneme göre ihracatını %17 artırarak toplam küresel silah ihracatının %42'sini karşılamaktadır. 2019-2023 arası dönemde Rusya'nın silah ihracatı bir önceki döneme göre yarıdan fazla düşmüş, dünyanın en büyük silah üreticileri listesinde 2. sıradan 3. sıraya gerilemiştir. Rusya'nın küresel silah ihracatındaki toplam payı ise %11'dir. Türkiye ise 2019-2023 yılında bir önceki döneme göre silah ihracatını %100'ün üzerinde artırmıştır. Küresel silah ihracatında %1,6'lık pay ile dünyanın en büyük 11. silah üreticisi konumundadır (SIPRI, 2024).

ABD'nin bölgeye yönelik silah ihracatı incelendiğinde, 2014-2018 arası dönemde ihracatının %50'sini bölge ülkeleri oluşturmuştur. 2019-2023 arası dönemde bu oran %38'e düşse de Orta Doğu ülkeleri, ihracatının en büyük payını oluşturmaya devam etmektedir. ABD'nin en çok silah ihracat ettiği bölge ülkeleri ise sırasıyla Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt ve İsrail'dir (SIPRI, 2024). ABD bölgeye yönelik silah satışının neredeyse yarısını Suudi Arabistan'a gerçekleştirmektedir. ABD'nin Suudi Arabistan'a yaptığı silah ihracatı bölgede silahlanma yarışının fitilini ateşlemiştir. Suudi Arabistan'ın silah sanayisine bu kadar pay ayırması bölgede yaşanan güç dağılımı ile doğrudan ilişkilidir (Yiğittepe, 2019: 108). Ara değişkenlerde ele alınan ve ABD yönetiminde söz sahibi olan Neo-conlara göre, Suudi Arabistan gibi petrol zengini bir müşterinin asla kaybedilmemesi gerekmektedir. Bu silahları ABD vermezse Rusya ve Çin başta olmak üzere diğer ülkelere alacaklardır (Şeker, 2019: 11). ABD'nin silah ihracatını sadece bölge ülkelere değil, devlet dışı aktörlere de gerçekleştirdiğinin belirtilmesi

gerekmektedir. Suriye'deki YPG'yi müttefik olarak kabul edip silahlandırması bu durumun en somut örneğidir (Şeker, 2019: 12).

2000 yılında Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Rus silah sanayisi yeniden canlanmaya başlamıştır. 2000 yılında Putin tarafından Rusya'nın silah ihracatından sorumlu tek kuruluş olan Rosoboronexport'un kurulması ile silah ihracatı kontrol altına alınmıştır (Kiselyov, 2018). 2007 yılında ise Putin tarafından Rosoboronexport'un bünyesine dahil edilmesiyle kurulan Rostec, Rusya'nın askeri sanayisini devlet tekeline almış ve silah ihracatının hızla artmasını sağlamıştır (Rostec, 2024). Rusya'nın bölgeye yönelik silah satışına bakıldığında, Orta Doğu'da en fazla silah ihraç ettiği ülkenin Mısır olduğu görülmektedir (SIPRI, 2024). Rusya'nın bölgedeki ihracatında Cezayir, Suriye ve Irak önemli yer tutmaktadır. Türkiye, Katar, Suudi Arabistan ve BAE ise son yıllarda Rus silahlarına ilgi göstermeye başlamışlardır (Şeker, 2019: 24-25).

Savunma harcamalarını ciddi şekilde artıran Türkiye, en büyük ihracatı bölge ülkelerinden BAE ve Katar'a yapmaktadır (SIPRI, 2024). Bölge ülkelerinin tehdit algılamalarından dolayı silahlanma yarışı içerisine girmesi bölgenin savunma sanayi alt yapısının kayda değer dönüşüm yaşamasına yol açmıştır. Başta Türkiye'nin ulusal savunma politikasında uyguladığı yeni yaklaşım ve küresel silah pazarında önemli bir aktöre dönüşme arayışı diğer bölge ülkelerinin de bu stratejik eğilimi benimsemesine neden olmuştur (Yeşiltaş ve Öncel, 2020: 15).

Bölgeye yönelik verilen veriler ışığında bir değerlendirme yapıldığında, bölgedeki silah satışında ABD'nin belirgin bir üstünlüğünün bulunduğu görülmektedir. Rusya ise ABD ve Fransa'dan sonra dünyadaki en büyük 3. silah ihracatçısıdır. Bölgede Rus silahları yayılmaya başlasa da ABD ile rekabet edecek kadar büyük bir pazar potansiyeline sahip değildir. Her ne kadar bölgedeki silah ihracatında ABD'nin üstünlüğü bulunsu da bölge ülkeleri ABD ile siyasi nedenlerle sorun yaşadıklarında Rus silah sanayisine yönelmektedir. ABD'nin bölgedeki önemli müttefikleri Türkiye, Suudi Arabistan ve Mısır Rus silah sanayisine başvurmuşlardır. Bu durum Rusya'nın küresel çıkarları doğrultusunda bölgede yayılmasına olanak sağlayarak etkinliğini artırmasına yardımcı olmaktadır.

Türkiye, ABD ile yaşadığı anlaşmazlıktan dolayı Rusya'dan F-35'leri hedef alabilen S-400 füzelerinin siparişini vermiştir. Türkiye'nin ABD ile F-35 savaş uçakları

konusunda yaşadığı anlaşmazlıkta İsrail'e parantez açılması gerekmektedir. Bu tez çalışmasında ABD'nin bölgedeki en temel çıkarlarından birinin İsrail'in güvenliği olduğu belirtilmiştir. İsrail, F-35 savaş uçaklarının bölgede anlaşmazlık yaşadığı ülkelere satışından rahatsızlık duymaktadır. Nitekim Doğu Akdeniz'de Türkiye ile İsrail'in çıkarları çatışmakta ve farklı bloklarda yer almaktadır. İsrail lobisinin ABD'nin bölge politikasında ne denli etkisinin olduğu da ABD'nin politikası analiz edilirken ara değişkenlerden biri olarak ele alınmasıyla ortaya konmuştur. Türkiye'nin ABD ile yaşadığı anlaşmazlıktan sonra F-35'leri hedef alabilen Rus S-400 füzelerini sipariş etmesi, ABD'ye karşı Rusya ile işbirliği yapmasına yol açarken aynı zamanda ABD ile Rusya arasındaki rekabeti de göstermektedir.

Suriye ve Libya'da savaşın devam etmesi, bölge ülkelerinin silahlanmaya daha fazla bütçe ayırmasına dolayısıyla bölgedeki silahlanma yarışının devam etmesine yol açmaktadır. Bu durum ise dünyanın en büyük silah üreticileri ABD ve Rusya'nın çıkarlarına hizmet etmektedir. İki ülkenin de silah pazarındaki en büyük payı bölge ülkeleri oluşturmaktadır. Dünyadaki küresel barışı sağlama iddiası içerisindeki BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri olan ABD ve Rusya, bölgedeki savaş ve çatışmalardan en fazla kar eden ülkelerdir. Suriye ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesi bölge ülkelerinin savunma sanayilerini geliştirmelerine yol açmıştır. ABD'nin Patriot ve THAAD sistemleri, Rusya'nın ise S serisi hava savunma sistemleri Arap Baharı sürecinden sonra bölge ülkelerinin yaşadığı tehdit ve güvenlik sorunundan dolayı Orta Doğu ülkelerinde rağbet görmeye başlamıştır.

5.6. Radikal Hareketlerin Yükselmesi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Etkinliklerini Artırması

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Orta Doğu'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe önemli etkilerinden bir diğeri, bölgede radikal hareketlerin yükselmesi ve devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliklerini artırmasıdır. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da çıkarlarının farklılaşması bu ülkelerde iç savaşın devam etmesine ve siyasi istikrarın sağlanamamasından dolayı başarısız devlete dönüşmelerine yol açmıştır. ABD'nin Irak'ı işgali ile bölgede zemin kazanan radikal hareketler, Suriye ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesi ile yükselişe geçmiştir. Suriye ve Libya'nın başarısız devlet haline gelmeleriyle ortaya çıkan güç boşluğu, devlet dışı silahlı aktörelere uygun bir ortam

sağlamıştır. Suriye ve Libya'daki kaostan faydalanan ve bölgesel ve küresel aktörler tarafından araçsallaştırılan etnik ve mezhep temelli devlet dışı silahlı aktörler, bölge jeopolitiğinin köşe taşlarından biri haline gelmişlerdir.

Devlet dışı silahlı aktörlerin bölge güvenliğine etkileri analiz edilmeden önce amaç, motivasyon ve yapılarının ele alınması gereklidir. Uluslararası bir düşünce kuruluşu olan Cenevre Güvenlik Sektörü Yönetişim Merkezi (DCAF)'ne göre devlet dışı silahlı aktörler, siyasi hedeflerine ulaşmak için güç kullanan, temel komuta yapısına sahip, devlet kontrolü dışında faaliyet gösteren gruplardır (DCAF, 2015: 7). Bu aktörler salt devlete ait olan kimlik, egemenlik iddiası, bölgesel kontrol, askeri kapasite, şiddet kullanma gibi karakteristikler barındırmakta, ayrılıkçı veya mevcut düzeni yıkma saikiyle hareket etmektedir (Seren ve Aslan, 2018: 35). Toprak kontrolü elde etmeye çalışan devlet dışı silahlı aktörler, gelir oluşturmak için doğal kaynak ve stratejik açıdan önemli yerleri ele geçirmeye çalışırlar. Baskıcı şiddet eylemlerine başvurarak kendisine itaat etmeyen sivil halkları yerinden ederek demografi mühendisliğine başvururlar (Yeşiltaş ve Duran: 2018: 10). Devlet dışı silahlı aktörlerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için yurt dışından finansman sağlamaları oldukça önemlidir. Faaliyet gösterdikleri yerde ise silah, insan ve uyuşturucu kaçakçılığıyla kendilerine maddi gelir sağlamaktadırlar (Karadağ ve Türkeş, 2018: 168).

Devlet dışı silahlı aktörlerin bazıları devletinkine paralel idari yapılar kurabilirken bazıları ise daha gevşek komuta yapılarına sahiptir. Bazıları askeri unsurlara saldırırken bazıları ise stratejik olarak sivilleri hedef almaktadır (DCAF, 2015: 8). Devlet dışı silahlı örgütlerin özelliklerinden biri akışkan bir yapıya sahip olmaları ve siyasi otoritenin kaybolduğu bölgelere kayma eğilimi göstermeleridir. Afganistan'daki El-Kaide'nin Irak işgalinden sonra Irak El-Kaidesi olarak bu bölgede varlık göstermesi, Suriye'de iç savaşın başlamasıyla Suriye'de faaliyet göstermesi bu duruma temel bir örnek teşkil etmektedir (Karadağ ve Türkeş, 2018: 168).

Orta Doğu'daki devlet dışı silahlı aktörlerin, farklı biçim ve motivasyonlara sahip olmalarına karşın belirli ortak özellikleri bulunmaktadır. Öncelikle devlet dışı aktörlerin kalıplaşmış inanç yapılarına ve meşruiyet araçlarına ihtiyaçları vardır. Bu nedenle bölgedeki devlet dışı silahlı aktörler etnik ya da dini bir yapıya sahiptir. Diğer ortak

özellikleri ise yerli ve yabancı kitleleri militarize etmeleridir. Bir diğer ortak özellikleri ise vekalet savaşlarının parçaları olmalarıdır (Yeşiltaş ve Duran: 2018: 12-13).

Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkışı Suriye ve Libya'daki krizin sona erdirilememesinin getirdiği güvenlik kriziyle doğrudan ilişkilidir. Libya ve Suriye'deki iç savaş siyasi boşluğa neden olmuş, bu durum devlet dışı silahlı aktörlere devlete paralel otorite kurmaları ve kapasitelerini konsolide etmelerine uygun bir zemin hazırlamıştır (Khan, 2013). Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılından 2013 yılına kadar olan süreçte bölgedeki radikal selefi grupların sayısında %58 artış yaşanmıştır. Suriye Doğu Akdeniz'de, Libya ise Kuzey Afrika'daki Selefi radikal gruplar için sığınak haline gelmiştir (Jones, 2014: X). Orta Doğu'da devlet dışı silahlı aktörlerin artmasının önemli bir nedeni sivillere yönelik şiddet eylemidir. Hem Suriye'de hem de Libya'da protesto gösterilerinde rejimlerin halka şiddet kullanarak karşılık vermesi muhalif grupların da silahlanmasına yol açmıştır.

Devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkması ve yayılmasındaki en önemli etkenlerden biri dış askeri müdahalelerdir. Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesi İran'ın ve Hizbullah'ın hakimiyetini artırırken rakip devlet dışı silahlı aktörlerin ise yayılmasını durdurmuştur (Yeşiltaş ve Duran: 2018: 25-26). Batılı güçler liderliğinde Libya'ya NATO müdahalesi sonrası rejimin düşmesi, ülkede siyasi otoritenin kurulamamasına ve meydana gelen güç boşluğu devlet dışı silahlı aktörlerin Libya'da etkinliklerinin artmasına yol açmıştır.

Devlet dışı silahlı aktörlerin bölgede zemin kazanmasının önemli bir nedeni vekil aktörler olarak bölgesel güç mücadelelerinin araçları haline gelmeleridir. Bu aktörler sadece bulundukları ülkenin egemenliğini ve bütünlüğünü tehlikeye atmamakta aynı zamanda bölgesel ölçekte mezhepçi ve etnik radikalleşmenin artmasına yol açmaktadır (Duran, 2021: 18). Bölge jeopolitiğinin köşe taşlarından biri haline gelen devlet dışı silahlı aktörler, başarısız devletlerin ortaya çıkmasına yol açmakta, böylelikle bölgesel güç dengesinde değişime neden olarak güvenlik ikilemlerini çeşitlendirmektedir (Yeşiltaş ve Duran: 2018: 11). Devlet dışı silahlı aktörler devletlerin egemenliklerini tehdit etmesinin yanı sıra devletler arasındaki stratejik dengeleri de sarsarak ciddi güvenlik tehditlerine yol açmaktadır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın çıkarlarının farklılaşması sonucu rekabet etmesi Suriye ve Libya'da iç savaşın uzamasına ve radikal silahlı grupların zemin kazanmasına yol açmıştır. ABD'nin ılımlı muhaliflere desteğini kesmesi hem Suriye hem de Libya'da radikal örgütlerin güçlenmesine yol açmıştır (Köse ve Tüzgen, 2021: 145). ABD'nin Suriye'de stratejisini değiştirerek Esad rejiminin düşmesini birincil hedef olarak çıkarması sonucu ılımlı muhaliflere desteğini çekmesi bölgede önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Öncelikle ABD'nin geri çekilişiyle oluşan güç boşluğu Rusya ve İran tarafından doldurulmuş, İran Şii milisler üzerinde kontrolünü artırmıştır. Irak'ta Şii milisleri Haşdi Şabi çatısı altında toplayarak Irak ordusuna entegre etmeyi başaran İran, Yemen'de Husilerden oluşan Şii milisleri "Ensarullah" çatısı altında birleştirerek Yemen'deki dengeyi de kendi lehine çevirmiştir. Hizbullah'ı Suriye'de önemli bir aktör haline getirmeyi başaran İran'ın orta vadede amacı, Şii milisleri Suriye ordusuna entegre etmektir. ABD'nin bölgeden geri çekilmesinin bir diğer önemli sonucu ise PKK ve IŞİD'in konvansiyonel terör örgütü formundan çıkarak alan kontrolüne geçmeye başlamalarıdır (Kurt, 2018: 35). IŞİD, Suriye'nin doğusunda ve Irak'ın batısında kontrol sağlarken (Laub, 2023), PYD ise Suriye'de rejimin siyasi meşruiyetini kaybetmesiyle ülkenin kuzeyindeki toprak parçalarını ele geçirerek kantonlar kurmuş ve alan hakimiyeti sağlamıştır. ABD, Suriye'deki temel stratejisini IŞİD ile mücadele üzerine kurmuş ve bu doğrultuda terör örgütü PYD ile müttefiklik paralelinde ilişkiler geliştirerek hem askeri olarak destek vermiş hem de uluslararası arenada meşruiyetinin artmasına yol açmıştır.

Rusya ise ABD'nin araçsallaştırdığı PYD'yi, muhalif grupları zayıflatarak Esad rejiminin işini kolaylaştırması ve Türkiye'nin Suriye'deki hakimiyetini azaltmak için kısa vadede kullanışlı bir aktör görerek stratejik ilişkiler geliştirmiştir. 2015 yılında IŞİD ile mücadele adına savaşa doğrudan müdahil olduğunu açıklasa da IŞİD'ten daha çok muhalif grupları hedef almıştır. Wagner askerlerini Suriye'ye göndererek Esad rejiminin iktidarını devam ettirmesinde büyük rol oynamıştır. İran'dan dolayı Hizbullah başta olmak üzere Şii milislerin etkinliklerinin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Rusya'nın bu politikası Suriye'de devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliklerini artırmasına yol açmıştır.

Küresel politik hedefleri doğrultusunda ABD'nin PKK'nın Suriye uzantısı PYD'yi vekil aktör olarak kullanması, Rusya'nın ise bu örgütle stratejik ilişkiler geliştirmesi ile etkinliğini artıran PYD, Türkiye'nin ulusal güvenliğine ciddi tehdit

oluşturmuş ve Türkiye Suriye’de önceliğini terör örgütleriyle mücadeleye çevirmiştir. Türkiye, Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunmasını istemektedir. Bu doğrultuda Suriye’de devlet dışı silahlı aktörlerin çoğalması ve radikal hareketlerin etkinliklerini artırması Türkiye’nin ulusal çıkarlarına zarar vermektedir. Türkiye, Suriye’deki devlet dışı silahlı aktörlerden ılımlı gruplardan oluşan SMO’ya destek vermektedir. Hem IŞİD hem de PYD’ye yönelik operasyonlarını SMO ile birlikte gerçekleştirmiştir.

Suriye’de radikal hareketlerin yükselmesi Esad rejiminin çıkarlarına uygun bir durum ortaya çıkarmış, Esad dünyayı kendi laik yönetimi ile cihatçılar arasında kesin bir seçim yapmaları konusunda algı yapmıştır (Laub, 2023). Rejimle çatışmalardan kaçınan IŞİD’in Suriyeli isyancıları hedef alması üzerine Esad rejimi IŞİD’den faydalanabileceğini görmüştür. Muhalif grupları eş zamanlı cephelerde savaşılmaya zorlayarak rejime karşı yıpratıcı IŞİD (Ulutaş, 2016: 10), hem rejimin algı yapmasında hem de sahada muhalif gruplarla savaşmasıyla Esad rejiminin iktidarını devam ettirmesine katkıda bulunmuştur.

Tablo 16.1. Suriye ve Libya’da Sahada Faaliyet Gösteren Devlet Dışı Silahlı Aktörler

Suriye	Libya
PYD/YPG	Zintan Merkezli Milisler
IŞİD	Misrata Tugayları
İran destekli Şii Milisler	Medhali Selefi Milisler
HTŞ	Güney Kurtuluş Tugayları
Suriye Milli Ordusu (SMO)	IŞİD
Şebbihalar	Ensar eş-Şeria
Wagner	17 Şubat Şehitler Tugayı
Tanzim Hurras ed-Din	Rafallah Şati Tugayı
Türkistan İslam Partisi	Wagner
	Ebu Salim Şehitleri Tugayı

İç savaşın uzamasıyla Suriye, uluslararası radikal örgütlerin üzerinde hegemonya kurmak için mücadele ettiği bir ülke haline gelmiştir. DAESH, PYD, ÖSO grupları, Nusra Cephesi gibi birçok grup ve örgüt birbiriyle çatışmaktadır (Sambur, 2016: 218). Suriye’de faaliyet gösteren devlet dışı silahlı aktörler şu şekildedir;

- **İŞİD:** Selefi Cihatçı ideolojik zemine sahip ve Irak’tan Suriye’ye geçerek yayılma stratejisi izleyen İŞİD’in temel amacı, önce bölgede daha sonra tüm dünyada hilafet devleti kurmaktır. Suriye’de neredeyse sahada bulunan tüm aktörlerle çatışma içerisine girmiştir (Tuncel ve Özdemir, 2022: 344). Birçok bölgeden farklı katılımcılarıyla kısa sürede büyüyerek bölgede önemli toprak parçasının kontrolünü sağlamıştır. Kontrol altına aldığı bölgelerdeki petrol kaynakları sayesinde önemli gelir elde etmiş ve bölgede zemin kazanmıştır (Deniz, 2016: 140). 2014 yılında ABD önderliğinde başlatılan uluslararası koalisyon tarafından gerçekleştirilen operasyonlarda büyük kayıp vermiş ve 2019 yılından sonra Suriye’de toprak kontrolünü kaybetmiştir. İŞİD, çok büyük kayıplar yaşasa da 2021 tarihli BM Güvenlik Konseyi tarafından hazırlanan raporda, örgütün Suriye’de tamamen yok olmadığı ve toparlanma sürecine girdiği belirtilmiştir (UN Security Council, 2021: 7).
- **Demokratik Birlik Partisi/Halk Koruma Birlikleri (PYD/YPG):** 1978 yılında Abdullah Öcalan önderliğinde Türkiye’nin güneydoğusunda, Suriye’nin kuzeydoğusunda ve Irak’ın kuzeyinde Kürt devleti kurmak için PKK kurulmuştur. 2005 yılında ise PKK’lı liderler tarafından Kürtleri demokratik özerklik modeli çerçevesinde birleştirmek için KCK sözleşmesi ile çatı bir yapılanma oluşturulmuştur. 2003 yılında kurulan PYD, KCK Suriye yapılanmasının siyasi kanadı, YPG ise bu yapılanmanın silahlı kanadını teşkil etmektedir (Khalaf, 2016: 10; TC. İçişleri Bakanlığı, 2017). Suriye’de iç savaşın başlaması PYD’ye etkinliğini artırması için fırsat sağlamış, Esad rejimi protestocuları bastırması karşılığında Suriye’nin kuzeyinde Afrin, Ayn el-Arap (Kobani) ve Cezire’yi PYD’ye bırakmıştır (Baczko vd., 2018: 200). PYD, Rojava olarak nitelendirdiği Suriye’nin kuzeyindeki Afrin, Kobani ve Cezire’de kantonlar ilan etmiştir (Acun ve Keskin, 2016: 16; Pusane, 2018: 76). PYD iç savaştan sonra aldığı uluslararası destek sayesinde Suriye’nin kuzeyindeki

toprakların %25'inde hakimiyet sağlayarak Suriye'de etkili bir aktör haline gelmiştir.

- **İran destekli Şii Milisler:** Esad rejimini korumak için savaşılmaktadırlar. İran destekli başlıca paramiliter Şii gruplar; Hizbullah, Ketaib Hizbullah, Ebu Fadıl Abbas Tugayı, Bedir Örgütü, Asaib ehl el Hak, Zülfikar Tugayı, Fatimiyyun Tugayı, Hareket Nuceba, Kuteyb Seyyit Şuheda, Zeynebiyyun Tugayı, Mehdi Aslanları, İmam Hüzeyin Tugayı, Ketaib el-İmam Ali ve Haşimi Tugayı'dır (Tuncel ve Özdemir, 2022: 332-336). Hizbullah, bölgede etkinlik kazanan önemli bir devlet dışı aktördür. İran, Hizbullah'ı Suriye'deki savaşta vekil aktör olarak kullanmakta ve Esad rejimi ile ittifakının devamlılığı için bağlayıcı bir aktör olarak görmektedir. Hizbullah, İran'ın İslam Devrimi'ni bölgeye ihraç etmesinde hem de ABD, İsrail ve Suudi Arabistan ile mücadelesinde oldukça yararlı bir unsurdur (Cavlak ve Gök, 2021: 2138). İsrail karşıtı duruşu ve Filistin davasını sahiplenmesiyle bölge halkları üzerinde sempati kazanmıştır. Suudi Arabistan ve Körfez ülkeleri tarafından tehdit olarak algılanan Hizbullah ABD, İsrail ve Batılı ülkeler tarafından terör örgütü kabul edilmektedir.
- **Şebbihalar:** Şebbiha terim olarak hayalet anlamına gelmektedir. Esad destekçisi maaşlı sivil paramiliter çetelerdir. 1970'li yıllarda Hafız Esad döneminde aktif olduğu bilinen Şebbihalar Nusayrilerden oluşmaktadır. İç savaş öncesinde gizlilik içerisinde faaliyet gösterirken savaşın başlamasıyla kolluk güçlerinin görevlerini üstlenmeye başlamışlardır (Aljazeera Türk, 2014). Düzenli bir örgütsel yapıları bulunmayan Şebbihaların Hizbullah tarafından eğitildiği bilinmektedir. Suriye halkına yönelik işlediği savaş suçları ile gündeme gelen Şebbihalar, rejimin hukuki sorumluluktan kaçınmasında önemli bir işlev üstlenmektedir (Tuncel ve Özdemir, 2022: 332).
- **Heyet Tahrir eş-Şam (HTŞ):** 2012 yılında el-Culani önderliğinde kurulan, temel amacı Esad rejimini devirerek ülkede İslami bir yönetim kurmak olan Nusra Cephesi'nin halefi olan çatı bir yapılanmadır. 2012 yılının başında el-Nusra kendisini el-Kaide'nin Suriye kolu olarak ilan etmiş ve kısa süre sonra el-Kaide lideri Eymen el-Zevahiri Sünnileri rejime karşı cihada katılmayı davet etmiştir (Laub, 2023). Suriye'de zemin kazanmaya başladıktan sonra Irak İslam Devleti (İİD) ile meşruiyet çatışması yaşamaya başlayan Nusra, İİD lideri Bağdadi'nin

İİD ile Nusra'nın birleşerek Irak Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) kurduğunu ilan etmesi üzerine bağlılığının doğrudan el-Kaide'ye olduğunu açıklamıştır. İŞİD ile çatışmaya başlayan Nusra, ittifak arayışına yönelmiş ve el-Kaide ile bağlantısını kestiğini ilan ederek ismini Şamın Fethi Cephesi olarak değiştirmiştir (Zayd, 2020; Al-Tamimi, 2017: 12). 2017 yılında ise Nureddin Zengi, Liva el Hak, Enseruddin, Ceyş el-Sünne ve bağımsız birkaç grupta daha birleşerek HTŞ'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Esas olarak İdlib'de etkin olan HTŞ Suriye'de rejim güçlerini, PYD'yi, İŞİD'i ve seküler olmakla suçladığı SMO'yu hedef almaktadır.

- **Suriye Milli Ordusu (SMO):** Suriye'de protesto gösterileri başladığında Esad rejimine karşı savaşmak için Riyad el Esad'ın önderliğinde ordudan ayrılan askerler ve silahlanan siviller tarafından Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) kurulmuştur. Suriyeli Arap ve Türkmenlerden oluşan ÖSO, iç savaşın başlangıcında oldukça etkin olmasına karşın uluslararası toplumdan yeterli desteği alamamıştır. ABD önceliği İŞİD ile mücadeleye verdiği için ılımlı muhalif gruplardan oluşan ÖSO birliklerine verdiği desteği kesmiştir. Hem rejim güçleri hem İŞİD hem de PYD ile savaşmak zorunda kalan ÖSO, güç kaybetmeye başlamıştır. Türkiye'nin desteğiyle yapılandırma sürecine girmiş ve 2017 yılında 30 grubun birleşmesiyle Suriye Milli Ordusu (SMO) kurulmuştur. Türkiye'nin Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı hareketlerinde operasyonlara katılmıştır (Tuncel ve Özdemir, 2022: 338).
- **Wagner:** Rusya'nın çıkarları doğrultusunda Suriye'deki savaşta Esad rejimi lehine faaliyet göstermektedir. Özellikle İŞİD ile mücadelede etkin şekilde kullanıldığı bilinmektedir. Wagner'in dışında Suriye'de Patriot, Vega, Kalkan ve Shchek PMC Rus paralı askerlerin çalıştığı diğer şirketlerdir (Yılmaz, 2020: 169).
- **Tanzim Hurras ed-Din:** 2018 yılında çatı bir örgüt olarak HTŞ'nin el-Kaide'den ayrılmasını reddedenler tarafından kurulmuştur. Selefi Cihatçı ideolojiye sahiptir. Ceyş'ul Badiye, Ceyş'ul Melahim, Ceyş'ul Sahil, Kabul Seriyesi ve Sahil Seriyesi örgütü oluşturan başlıca gruplardır (Almohammad, 2019: 6).
- **Türkistan İslam Partisi:** Selefi-Cihatçı ideolojiye sahip Türkistan İslam Partisi, iç savaşın başlamasıyla Suriye'de sahada aktif olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. 3000-4500 arasında savaşçısının bulunduğu tahmin edilen TİP,

Lazkiye ve İdlib’de etkinlik kurmuştur (Yılmaz, 2020: 138-139; EOSA, 2021: 27).

İç savaşa sürüklenen bir diğer ülke Libya’da da milisleşme hız kazanmış ve birçok silahlı aktör ortaya çıkmıştır. Ancak Libya’da ortaya çıkan silahlı aktörler Suriye’dekinden farklılık göstermektedir. Libya’da ortaya çıkan silahlı aktörlerin Suriye’den farklılık göstermesinin temel sebebi ise çoğunluğunun devlet çatısı altında faaliyet göstermesidir.

Libya’da Kaddafi’ye karşı protestolar başladığında muhalifler silahlanmış ve ordudan ayrılan subayların komutasında birlikler kurmuşlardır. Muhaliflerin rejime karşı silahlanması devrim sonrası süreçte geçici hükümetin uğraşmak zorunda kaldığı en temel sorun olmuştur (Polat, 2015: 2). Geçiş hükümetleri de güvenlik zafiyetlerinden dolayı bu birlikleri devlet çatısı altına alma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda silahlı grupların büyük çoğunluğu devletin çatısı altına girerek kendilerine verilen güvenlik rütbeleriyle faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu durumun temel nedeni ise Libya’da Kaddafi’nin Cemahiriye adı verilen modern devletin yapı ve kurumlarını içermeyen, toplumsal sınıfların olmadığı, devrimci bir toplum öngören kendine has bir siyasal sistem kurmuş olmasıdır (Kekilli, 2018: 411). Devletin güvenlik hizmetini yerine getirememesinden dolayı halk, kendisini korumak adına silahlı grup ve oluşumlara destek vermek zorunda kalmıştır. Bu aktörler Libya’da ortaya çıkan otorite boşluğundan dolayı güçlü konuma gelmiştir.

Farklı ideolojik kökenlere sahip ve farklı yerlerde faaliyet gösteren silahlı aktörlerin birlik çatısı altında toplanmak istenmesi iki ayaklı formül ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Yüksek Güvenlik Konseyi (YGK) ve Libya Zırhlı Birlikleri (LZB) ortaya çıkmıştır (Polat, 2015: 2). Melez bir teşekkül olarak YGK, 2011’de Trablus’taki devrimci silahlı grupların İçişleri Bakanlığı çatısı altında birleşmesiyle kurulmuştur. Zamanla bakanlığın bu gruplar üzerindeki denetimi kaybolmuş ve birlik komutanları yeni savaşçıları kendileri belirlemeye başlamıştır. Başlangıçta devlet tarafından devrimci milis grupların kontrol edilmesi için oluşturulsa da kabileler, bürokrasi gibi çeşitli çıkar grupları için dayanak teşkil eden bağımsız silahlı güçlere dönüşmüştür (Kekilli, 2018: 420-21). Bünyesindeki çeşitli çıkar grupları ve hizipler arasındaki rekabet derin bir parçalanmaya yol açmıştır (Lacher ve Cole, 2015: 37). LZB ise devrimci silahlı grupların üst bir çatıda toplanması için Genelkurmay Başkanlığı

komutası altında oluşturulmuştur (Kekilli, 2018: 418). LZB, çıkar gruplarının etkisiyle parçalanmış, bazıları orduya bazıları Ensar el-Şeria'ya katılmıştır (Lacher ve Cole, 2015: 49).

Mayıs 2014'te Hafter kontrolünde rakip ordu yönetimi oluşturulmasıyla silahlı kuvvetler arasındaki ayrışma ortaya çıkmıştır (Lacher ve Cole, 2015: 56). 16 Mayıs 2014'te Hafter kontrolündeki Libya Ulusal Ordusu "Onur Operasyonu" adı altında Ensar eş-Şeria, 17 Şubat Devrimi Şehitleri Tugayı, Libya Kalkanı Bir ve Rafallah Şati Tugaylarına karşı saldırılar gerçekleştirmiştir (Polat, 2015: 3). Hafter, "İslamcı teröristlerle mücadele" retoriğiyle sahneye çıkmış, meşru kurumlara darbe girişiminde bulunarak ülkeyi ikinci kez iç savaşa sürüklemiştir (Kekilli, 2018: 425). Batı Libya'da Hafter bloğuna karşı ise Misrata ve Trablus Tugaylarının yer aldığı Libya Şafağı Koalisyonu oluşturulmuştur (OHCHR, 2016). Bu çalışmanın konusunu oluşturan aktörlerden Türkiye, Trablus ve Misratalı milislerin oluşturduğu Libya Şafağı koalisyonuna destek verirken Rusya ise Hafter'in komuta ettiği Onur Operasyonu koalisyonuna destek vermektedir.

Askerî açıdan 10 bölgeye ayrılan Libya'da sadece Tobruk, Bingazi ve Cebelü'l-Ahda bölgeleri Hafter'in kontrolü altındadır (Kekilli, 2018: 425). Libya'daki milis güçlerin sayısının 200 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakam ise ülkedeki işgücünün yaklaşık %11'ine tekabül etmektedir (Glenn, 2017).

İç savaşa sürüklenen Libya'da güç boşluğunun ortaya çıkması devlet dışı silahlı aktörlerin ortaya çıkmasına ve etkinliklerini artırmasına yol açmıştır. Ensar el-Şeria, Mağrip el-Kaidesi, Bingazi Devrimci Şura Konseyi, Derna Mücahidin Şura Konseyi ve Ecdebiya Devrimciler Şura Konseyi Libya'da sahada aktif olan ve Selefi çizgide hakimiyet kurmaya çalışan örgütlerdir (Sönmez, 2019: 82). Libya'da faaliyet gösteren devlet dışı silahlı aktörler şu şekildedir;

- **Zintan Merkezli Milisler:** Kaddafi rejimine karşı savaşmışlardır. Devrim sonrasında güçlerini artırmış ve iç savaştaki temel aktörlerden biri haline gelmişlerdir. Hafter'in Onur Operasyonu koalisyonunda yer almaktadırlar. Zintanlı milislerden oluşan Zintan Devrimcileri Askeri Konseyi, El-Ka'ka Tugayı ve El-Sevaik Tugayı Hafter rejimine destek vermektedir (Polat, 2015: 4).

- **Misrata Tugayları:** Batı bölgesindeki en büyük askeri güçtür. Meşru hükümete destek vermektedir (Dalaa ve Başer, 2020).
- **Zaviye Tugayları:** Meşru hükümete destek vermektedir. Hafter'ın saldırısında Trablus'un düşmemesinde önemli rol oynamıştır (Dalaa ve Başer, 2020).
- **Medhali Selefi Milisler:** Medhali Selefilik, Suudi Arabistan kökenli radikal bir harekettir. Tevhid Taburu, El-Saiqa Tugayı, Tarık bin Ziyad Tugayı ve Tevhid Taburu Medhali Selefi milislerden oluşmaktadır. Suudi Arabistan ile ideolojik bağa sahip Medhali Selefi milisler Hafter rejimine destek vermektedir. Suudi Arabistan Libya'da Müslüman Kardeşler karşıtı bir dini ideolojiyi teşvik etmeye çalışmaktadır (International Crisis Group, 2019).
- **Berberi Tugayları:** Zuvara kenti ve Cebel Garbi bölgesindeki birliklerden oluşmaktadır. Meşru hükümete destek vermektedir (Dalaa ve Başer, 2020).
- **Güney Kurtuluş Tugayları:** Tuareg, Tubu ve Arap kabileleri milislerinden oluşmaktadır. Meşru hükümete destek vermektedir (Dalaa ve Başer, 2020).
- **İŞİD:** Irak ve Suriye'den sonra emirliğini inşa etmeye çalıştığı ülke Libya olmuş ve Libya örgütün önemli sahalarından biri haline gelmiştir. Örgüt Libya'yı Irak ve Suriye'de yaşadığı kayıplardan sonra yeniden toparlanmak için adeta geri üs olarak kullanmaya çalışmaktadır (Sönmez, 2019: 82-83). 2014 yılında Libya'da savaşımaya başlayan İŞİD, batıda Trablus, doğuda Sireneyka ve güneyde Fizan'da üç vilayet ilan etmiştir. Zamanla çok ciddi kayıplar vermiş ve Sirte ve Derna'daki kontrolünü kaybetmiştir (Glenn, 2017).
- **Ensar eş-Şeria:** Selefi-Cihatçı milis güçlerden oluşmaktadır. El-Kaide ile bağlantılıdır. Bingazi'de etkinlik kurmuştur. Ensar eş-Şeria'nın dışında doğrudan el-Kaide de Libya'da varlık göstermektedir (Polat, 2015: 6).
- **17 Şubat Şehitler Tugayı:** Bingazi merkezli radikal milis gruptur. Güney ve Doğu Libya'da etkindir. Hafter güçleri ile savaşımıştır (Glenn, 2017).
- **Rafallah Şati Tugayı:** Bingazi merkezli radikal gruptur. 17 Şubat Şehitleri Tugayı'nın içerisinde çıkmıştır (CGRA, 2014: 18).
- **Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi:** Hafter rejimine karşı kurulan ittifaktır. Ensar eş-Şeria ve 17 Şubat Şehitler Tugayı'ndan oluşmaktadır (Glenn, 2017).
- **Wagner:** Rusya'nın özel askeri şirketi olan Wagner, 2018 yılında Hafter rejimi lehine Libya'daki sürece dahil olmuştur. Wagner, Hafter milislerine eğitim ve

danışmanlık hizmeti vermenin yanında cephedeki çatışmalara bizzat katılmıştır. Petrol hilali bölgesiyle beraber Libya'nın petrol arzını karşılayan Murzuk'taki Şerara petrol tesisinin güvenliğini üstlenmiştir (Szuba, 2020).

- **Ebu Salim Şehitleri Tugayı:** İç savaş başladığında Derna'da Ebu Salim hapishanesinde tutuklu cihatçılar tarafından kurulmuştur. Halifelik kurmak yerine Libya milliyetçiliğini savunmaktadır (Glenn, 2017).
- **Derna Mücahitleri Şura Konseyi:** Derna'daki cihatçı gruplar tarafından Hafter güçleriyle savaşmak için kurulan ittifaktır. Ensar el-Şeria ve Ebu Salim Şehitleri Tugayı'ndan oluşmaktadır. Hafter'in yanı sıra IŞİD ile savaşmışlar ve 2015 yılında IŞİD'i Derna'dan çıkarmışlardır (Glenn, 2017).
- **Ecdebiya Devrimciler Şura Konseyi:** 2015 yılında Hafter güçleriyle savaşmak için kurulmuştur. Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi ile ittifak halindedir (Glenn, 2017).

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Rusya, küresel politik hedefleri doğrultusunda Suriye gibi Libya'ya da müdahalede bulunarak devlet dışı silahlı aktörlerin zemin kazanmasına yol açmaktadır. 21. yüzyıl savaş stratejisi olan ve geleneksel konvansiyonel savaşlardan daha etkili ve pratik olduğu düşünülen hibrit savaş bağlamında Rusya, Wagner'i kullanmaktadır. Wagner aracılığıyla Suriye'de olduğu gibi Libya'da çatışmalara müdahil olmaktadır (Clark, 2020: 8-9).

Otorite boşluğunun yaşandığı başarısız devletlerde muhalefet hareketlerinin bastırılmasında ve madenlerin korunmasında özel askeri şirketler önemli görevler üstlenirler (Isenberg, 2009: 38). Rusya'da stratejik çıkarları için Wagner paralı askerleri ile birlikte Suriyeli savaşçıları da Hafter kampına göndermiş (Megerisi, 2020) ve Murzuk'taki Şerara petrol tesisinin güvenliğini üstlenmişlerdir (Szuba, 2020). Afrika ülkelerinden ve Rusya'dan getirilen paralı silahlı savaşçılar BAE tarafından finanse edilmektedir (Kamel, 2020). Yabancı milislerin Libya'daki varlığı bir taraftan dış güçlerin inisiyatif üstlenmesine neden olurken diğer taraftan Hafter'in dış güçlere olan bağımlılığının yükselmesine yol açmıştır (Aslan, 2021: 4).

Libya'daki devlet kurumları ve önemli kabilelerle yakın temas halinde olan Wagner, ülkedeki hakimiyetini farklı bölgelere taşıma eğilimindedir. Libya'da geleneksel olarak devlete atfedilen güç ve şiddet kullanma tekeli eline alan Wagner, başarısız

devlet konumuna gelen Libya’da siyasi uzlaşı sürecini ve halkın self-determinasyon mücadelesini baltalamaktadır (Şevkatli, 2022: 11). Wagner sadece Rusya’nın değil, BAE örneğinde olduğu gibi diğer bölgesel aktörlerin de stratejik çıkarlarına hizmet etmektedir. Akdeniz politikasının devamı olarak Suriye’den sonra Libya’da da askeri varlığını artırmaya çalışan Rusya, Wagner’i BAE finanse ettiği için maliyet yüklenmemektedir. Ayrıca hukuki ve siyasi sorumluluktan da kaçınmaktadır. Dolayısıyla Rusya’nın mütevazı yatırımlarla Libya’daki gelişmelere müdahil olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Devletlerin çıkarları doğrultusunda desteklenen ve araçsallaştırılan vekil aktörler bu tez çalışmasının konusunu teşkil eden Suriye ve Libya’da çatışmaların seyrine ve yoğunluğuna ciddi şekilde etki etmektedir. Bölgesel aktörlerin doğrudan müdahaleleri ve ABD gibi küresel aktörlerin net olmayan tutumları Libya’daki krizi derinleştirmektedir. Merkezi bir güvenlik yapısının bulunmadığı Libya’da silahlı aktörler yaşanan krizden faydalanarak güçlenmektedir.

Bu çalışmada Suriye ve Libya’daki otorite boşluğundan faydalanarak etkinliklerini artıran devlet dışı silahlı aktörlerin bölgesel güvenliğe önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliklerini artırmasının bölgesel güvenliğe etkileri şu şekilde sıralanabilir;

- Devlet otoritelerinin zayıflamasına yol açmaktadırlar.
- Bölgede şiddet dalgasının yükselmesine sebep olmaktadır.
- Bölgede sosyolojik dönüşüme yol açmaktadırlar.
- Bölgedeki jeopolitik rekabetin derinleşmesine sebep olmaktadır.
- Etnik ve dini radikalleşmeyi artırmaktadırlar.
- İnsani güvenlik açısından tehdit oluşturmaktadırlar.
- Suriye ve Libya’da krizin çözülmesini oldukça zorlaştırmaktadır.
- Bölgede sınırların yeniden çizilmesine varacak şekilde tehdit oluşturmaktadırlar.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada; Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi analiz edilmiştir. Öncelikle dış politika analizinde bağımsız değişkenlerin (sistemik faktörlerin) yanında ara değişkenleri (yerel faktörler) de analize dahil eden neoklasik realizm perspektifinden Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikaları analiz edilmiştir.

Neoklasik realizm perspektifinden Türkiye'nin Suriye ve Libya politikası analiz edilirken politika yapım sürecine önemli sinyaller göndererek karar alıcıların algılarına etki eden bağımsız değişkenler; SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Körfez Krizi, ABD'nin Irak işgali, AB üyelik sürecinde yaşanan olumsuzluklar, 2008 küresel ekonomik krizi, Arap Baharı, Libya'ya NATO müdahalesi, IŞİD tehdidi, ABD'nin PYD'yi vekil aktör olarak araçsallaştırması, Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahalesi ve Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı blok olarak belirlenmiştir. SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle yaşanan Körfez Krizi ve ABD'nin Irak işgali Türkiye'nin dış politikasına doğrudan etki ederek karar alıcıları dış politikada tercih yapmak zorunda bırakmıştır. AB ile yaşanan kriz Türkiye'nin dış politikasında önceliklerin değişmesine, 2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik kriz ise Türkiye'nin alternatif pazarlara yönelmesine ve bu doğrultuda Suriye ve Libya ile ekonomi temelli ilişkiler geliştirilmesine yol açmıştır. Arap Baharı sürecinde Suriye ve Libya'nın iç savaşa sürüklenmesiyle bölgesel ve küresel aktörlerin bu ülkelere yönelik politikalarının net olmayışı, Esad rejimi ve Kaddafi rejimi ile son derece iyi ilişkileri bulunan Türkiye'nin dış politikasına belirsiz sinyallerin gönderilmesine neden olmuştur. IŞİD'in hilafet ilanı sonrasında Türkiye sınırına doğru genişlemesi, ABD'nin Suriye politikasında değişikliğe giderek PYD'yi vekil aktör olarak kullanmaya başlaması, 2015'te Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahil olması ve Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı oluşan blok Türk karar alıcılarına önemli sinyaller göndererek politika yapım sürecine etki etmiş ve güvenlikçi yaklaşımların öne çıktığı bir politika takip edilmesine yol açmıştır.

Türkiye'nin Suriye ve Libya politikası analiz edilirken ara değişkenler ise karar alıcıların algıları, ordu, muhalefet partileri, iş dünyası ve kamuoyu olarak belirlenmiştir. 1991-2002 arası dönemde siyasi, ekonomik ve toplumsal açıdan ciddi sorunlar yaşayan

Türkiye’de, istikrarsız koalisyon hükümetleri, güçlü sivil liderliğin olmaması, askeri vesayetin siviller üzerinde kurduğu baskı, ekonomide yaşanan ciddi krizler, İslami kesimin yükselişe geçmesiyle ordunun bu kesimin faaliyetlerini irtica kapsamında değerlendirmesi ve yaşanan 28 Şubat süreci dış politika yapım sürecine etki etmiştir. 2002 yılında kendisini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayan AK Parti’nin iktidara gelmesiyle Türkiye, Arap dünyasına karşı önyargılardan arınarak Orta Doğu’ya yönelmiştir. Ara değişkenlerden geleneksel dış politikada önemli bir etkisi bulunan ordunun, bu dönemde Suriye politikasında belirleyici bir etkisi bulunmazken, MÜSİAD ise Türkiye’nin Suriye ile ekonomi temelli ilişkilerinin geliştirilmesinde olumlu yönde bir rol oynamış, kamuoyunda ise ABD karşıtlığı ön plana çıkmış ve bu tutum dış politikada karar alıcıları etkilemiştir. 2011-2015 arası dönemde ise Suriye’deki kazanımların korunması gerekliliği, Suriye halkının yanında olma isteği ve Libya örneğinde olduğu gibi uluslararası müdahalenin Türkiye’nin çıkarlarına zarar vereceği düşüncesi karar alıcıların algısını şekillendirmiştir. 2015 sonrası dönemde 15 Temmuz darbe girişimi ve kamuoyunda göçmen karşıtlığı karar alıcıların algılarına etki etmiştir. Türkiye’nin 15 Temmuz darbe girişimi neticesinde hem iç hem de dış tehditlerle ulusal güvenlik sorunu yaşaması, karar alıcıların güvenlik tehditlerine bütüncül bir yaklaşım getiren terörle mücadeleyi merkeze alan bir yaklaşım izlemelerine yol açmıştır.

Bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Türkiye’nin Suriye’ye yönelik politikası, 1991-2002, 2002-2011, 2011-2015 ve 2015 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak analiz edilmiştir. 1991-2002 arası dönemde Türkiye, PKK ve su paylaşım sorunundan dolayı Suriye ile sorunlu ilişkiler yaşamış ve uluslararası baskıdan askeri harekât seçeneğine kadar her türlü önlemi almaya yönelik politika takip etmiştir. 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatı ile çatışmacı politikadan uzlaşmacı bir politikaya geçiş yapmıştır. 2002-2011 arası dönemde, bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Türkiye, uluslararası sistemde hegemon güçle çatışmadan konumunu güçlendirmeye çalışan bir politika takip ederek Suriye ile ekonomi temelli işbirliği geliştirme yoluna gitmiş, bu doğrultuda da serbest ticaret anlaşması imzalanmış, vizeler kaldırılmış ve iki ülke arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi kurulmuştur. 2011-2015 arası dönemde Türkiye’nin bağımlı değişkeni; gösterilerin başladığı ilk zamanlarda Esad rejimi ile diyalogu sürdürerek reform talebinde bulunmak, Esad rejiminin reform taleplerini yerine getirmemesi üzerine rejim değişikliği için muhalefetin örgütlenmesine

destek olmak ve Esad'sız Suriye için doğrudan müdahale yerine rejim üzerinde uluslararası baskı kurmak olmuştur. 2015 sonrası dönemde ise bağımsız ve ara değişkenlerin doğrultusunda Türkiye'nin Suriye'ye yönelik bağımlı değişkeni; askeri angajman stratejisi, PYD ve IŞİD ile mücadele, sınır ötesi operasyonlarla kendi güvenliğini sağlamak, ABD'den bağımsız hareket etmek, Rusya ve İran ile birlikte Suriye'nin geleceğine yönelik inisiyatif almak (Astana Süreci) şeklinde olmuştur.

Neoklasik realizm perspektifinden Türkiye'nin Libya politikası ise Soğuk Savaş sonrası dönem (1991-2002), AK Parti dönemi (2002-2011), 2011-2019 ve 2019 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak analiz edilmiştir. 1991-2002 arası dönemde bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Libya ile ilişkilerde sorunlar yaşanmış, Körfez Krizi iki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır. 2002-2011 arası dönemde ise ekonomi temelli işbirliği geliştirilmiş, vize muafiyeti, bankacılık, tarım ve ulaştırma alanlarında birçok anlaşma imzalanmıştır. 2011-2019 arası dönemde ise Türkiye'nin dış politika stratejileri; gösterilerin başladığı ilk zamanlarda Kaddafi rejimi ile diyalogu sürdürerek reform talebinde bulunmak, dışarıdan müdahaleye gerek olmadığı savı ile arabuluculuk rolü üstlenmek, NATO müdahalesine çekince, Libya'nın toprak bütünlüğünün korunması, enerji kaynaklarının Libyalılara ait olduğu vurgusu, Kaddafi rejiminin düşmesinden sonra istikrarı tesis edecek kurumların oluşturulması ve taraflar arasında çatışmaların barışçıl girişimlerle sona erdirilmesi ve UMH'nin Libya halkının tek temsilcisi olarak kabul edilmesidir. 2019 sonrası dönemde ise “Mavi Vatan Doktrini”, “Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat” ile “Güvenlik ve Askeri İşbirliği Anlaşması” Türkiye'nin Libya politikasında bağımlı değişkenini oluşturmuştur.

ABD'nin Suriye ve Libya politikası analiz edilirken bağımsız değişkenler ise SSCB'nin dağılması, Körfez Krizi, 11 Eylül terör saldırıları, 2008 küresel ekonomik kriz, Arap Baharı, Libya iç savaşında Fransa faktörü ve 2014 yılında IŞİD'in hilafet ilanı olarak belirlenmiştir. Soğuk Savaş'ın bitiminde “Yeni Dünya Düzeni” ile karakterize edilen ABD dış politikasında, bölgesel istikrarsızlıkların küresel sonuçları olabileceği ve ABD'nin çıkarlarının korunması gerekliliği öne çıkmıştır. Bu doğrultuda Irak'ın Kuveyt'i ilhakı sadece bölgedeki dengeleri değiştirmeyecek aynı zamanda petrol fiyatlarının kontrolünün bir anlamda Irak'ın eline geçmesine yol açacağı için Irak bölgede potansiyel tehlike haline gelmiş ve ABD'nin bölge politikasına önemli sinyaller göndermiştir. 11 Eylül saldırıları ABD dış politikasına önemli sinyaller göndermiş, Sovyet tehdidinin

yerini terör tehdidi almış ve ABD'nin dış politikasının merkezine terörle mücadele yerleşmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz, uluslararası alanda büyük güçler arasındaki rekabeti derinleştirmiş, ABD'nin dünya lideri misyonuna ciddi şekilde zarar vermiş ve bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar ABD'nin ilgisinin artmasına yol açmıştır. Arap Baharı sürecinden sonra Irak ve Suriye'de faaliyet gösteren ve İslam devleti kurmayı amaçlayan IŞİD'in 2014 yılında hilafet ilanı, ABD karar alıcılarına önemli sinyaller göndererek Suriye'de önceliklerin değişmesine ve strateji değişikliğine gidilmesine sebep olmuştur.

ABD'nin Suriye ve Libya politikasına etki eden ara değişkenler ele alındığında Cumhuriyetçi Parti başkanlarının bölgeye yönelik müdahaleci ve saldırgan bir yaklaşım izleyerek askeri müdahalelerden kaçınmadıkları görülmüştür. Hem Cumhuriyetçi hem Demokrat partili başkanların bölgedeki temel önceliklerinin İsrail'in güvenliği olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yeni muhafazakarların ve başta Amerikan-İsrail Kamu İşleri Komitesi (AIPAC) olmak üzere İsrail lobisinin ABD'nin Suriye ve Libya politikasında oldukça etkin rol oynadıkları tespit edilmiştir.

Bu doğrultuda ABD'nin Suriye politikası 1991-2001, 2001-2011, 2011-2014, 2014 sonrası dönem olmak üzere dört döneme ayrılarak incelenmiştir. 1991 yılından 2001 yılına kadar olan dönemde bağımsız ve ara değişkenlerin doğrultusunda, serbest piyasa ekonomisinin yaygınlaştırılması ve demokrasi anlayışının entegre edilmesine dayanan genişleme ve angajman politikası ABD'nin bağımlı değişkenini oluşturmuştur. 2001 yılından Arap Baharı sürecine kadar olan dönemde ise ABD'nin Suriye'deki dış politika stratejileri; önleyici savaş doktrini, haydut devlet doktrini ve Suriye Mesuliyet Yasası olmuştur. 2011-2014 arası dönemde ise bağımlı değişken geriden liderlik, sorumluluğu paylaşma ve eğit-donat stratejisi iken 2014 sonrası dönemde ise IŞİD ile mücadele, vekalet savaşının mantığına uygun olarak PYD'nin araçsallaştırılması, askeri angajmandan kaçma ve yerel aktörlerle işbirliği yapma (offshore dengeleme siyaseti) ABD'nin bağımlı değişkenlerini oluşturmuştur.

ABD'nin Libya politikası ise 1991-2001, 2001-2011 ve 2011 sonrası olmak üzere üç döneme ayrılarak analiz edilmiştir. 1991-2001 arası dönemde Libya, ileride haydut devlet kavramına temel sağlayan “tepkili (backlash) devlet” ilan edilmiş ve bu dönemde hem BM aracılığıyla hem de doğrudan yaptırımlar uygulanmıştır. 2001-2011 arası

dönemde ise haydut devlet doktrini ABD'nin bağımlı değişkenini oluşturmuş, Libya'nın Lockorbie olayını çözüme kavuşturma ve 2003'te kitle imha silahlarından vazgeçtiğini açıklaması ile ilişkiler normalleşmeye başlamış ve bu doğrultuda Libya 2006 yılında teröre destek veren ülkeler listesinden çıkarılmıştır. 2011 sonrası dönemde ise ABD'nin dış politika stratejileri; NATO aracılığıyla Libya'ya müdahale, geriden liderlik, sorumluluğu paylaşma, IŞİD ile mücadele, Hafter'e zımni destek ve Doğu Akdeniz'de etkinliğini artırmak olmuştur.

Rusya'nın dış politikasına etki eden bağımsız değişkenler ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi, 11 Eylül terör saldırıları, 2003 Irak işgali, 2008 küresel ekonomik kriz, NATO ve AB'nin doğuya doğru genişlemesi, Arap Baharı, Libya'ya NATO müdahalesi ve IŞİD'in hilafet ilanı olarak belirlenmiştir. 1990'larda Rusya Federasyonu'nun dış politikasını uluslararası sistemdeki belirsizliklerin etkilediği, 2003 Irak işgalinin Putin'in çok kutupluluk yaklaşımına ters düşerek bölgedeki yatırımlarını tehlikeye girmesine neden olduğu için Orta Doğu'da daha aktif bir politika izlenmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Arap Baharı sonrasında bölge ülkelerinde meydana gelen gelişmeler Rusya'nın yeni bir dış politika konsepti belirlemesini zorunlu kılmış, bölgedeki nüfuz yarışında geri planda kalmak istememesi politika değişikliğine gitmesinin önünü açmıştır. Libya'ya uluslararası müdahale Rusya'nın bölgeye yönelik politikasında kırılma noktası olmuş, Libya'da izlenen çekingen ve kararsız politikadan pişmanlık duyulmuş, bu durum Suriye politikasını şekillendirmiş ve Suriye'deki krizde Putin yönetimi kendini başat aktör olarak konumlandırarak olası bir Suriye müdahalesine şiddetle karşı çıkmıştır. IŞİD'in Suriye'de zemin kazanması ise Rusya'nın Suriye'ye doğrudan müdahil olmasının önünü açmıştır.

Rusya'nın dış politikasına etki eden ara değişkenler ele alındığında; Rusya'nın lider odaklı bir toplum olması ve kurumsallaşmış bir karar aygıtının bulunmamasından dolayı liderlerin kişisel özelliklerinin ön plana çıktığı, bu doğrultuda da Ruslar için her şeyden önce siyasal istikrarı temsil eden Putin'in, dış politikanın belirlenmesinde başat bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Rusya'nın en büyük şirketi ve dünyanın en fazla doğalgaz çıkartan kuruluşu olan Gazprom ve enerji kuruluşu RAO YEES orta ve uzun vadeli politikalarıyla dış politikayı şekillendirdiği görülmüştür.

Neoklasik realizm perspektifinden Rusya'nın Suriye politikası 1991-2000, 2000-2011, 2011-2015 ve 2015 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak analiz edilmiştir. 1991-2000 arası dönemde bağımsız ve ara değişkenler doğrultusunda Batı yanlısı politikalar takip edildiği için Orta Doğu ihmal edilmiş ve bu doğrultuda Suriye ile mesafeli ilişkiler takip edilmiştir. Putin'in iktidara geldiği 2000 yılından 2011 yılına kadar olan dönemde, çok kutupluluk yaklaşımı ekseninde Suriye ile ilişkiler geliştirilmiş, askeri teknoloji ve enerji alanlarında çok yönlü işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır. 2011-2015 arası dönemde ise Suriye'ye yönelik olası bir müdahaleye karşı çıkılmış ve BM Güvenlik Konseyi'nde Esad rejimine yönelik kararlar veto edilmiştir. 2015 yılından sonra ise Rusya'nın dış politika stratejilerini doğrudan askeri müdahale, hibrit savaş stratejisi, enformasyon harbi, propaganda, vekalet savaşı (Wagner), IŞİD ile mücadele, paralel diplomasi, siyasi çözüm için Türkiye ve İran ile ortak hareket (Astana Süreci) oluşturmuştur.

Neoklasik realizmin metodolojisi doğrultusunda Rusya'nın Libya politikası ise 1991-2000, 2000-2011, 2011-2019 ve 2019 sonrası olmak üzere dört döneme ayrılarak analiz edilmiştir. 1991-2000 arası dönemde ikili ilişkilerde durgunluk yaşanmış, 2000-2011 arası dönemde enerji, askeri ve demir yolları gibi sektörlerde önemli projeler imzalanmıştır. 2011-2019 arası dönemde ise bekle-gör politikası takip edilmiş, Batı ile uyumlu politikanın bozulmaması için BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı veto edilmemiş, Libya'nın 2014'te yeniden iç savaşa evrilmesiyle ise Hafter rejimine diplomatik destek verilmiştir. 2019 sonrası dönemde ise hibrit savaş stratejisi, Hafter rejimine diplomatik desteğin yanında askeri destek ve paramiliter faaliyetler (Wagner) Rusya'nın bağımlı değişkenini oluşturmuştur.

Bu tez çalışmasında Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya politikası analiz edildikten sonra Suriye ve Libya'daki temel amaç ve çıkarları belirlenerek farklılaşan çıkarları tespit edilmiştir. Türkiye'nin Suriye'deki temel amaç ve çıkarlarının; Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanması, PYD/YPG'nin hakimiyet alanı kurmasının engellenmesi, Suriye'nin kuzeyinde bağımsız bir Kürt koridoru oluşmasının önüne geçilmesi insani krizin sonlanması, IŞİD tehdidinin yok edilmesi, göç dalgasının engellenmesi, İran'ın bölgede hakimiyetini artırmasının engellenmesi ve ABD'nin Türkiye'nin ulusal güvenliğini tehlikeye atan politikalarına karşılık Rusya ile işbirliğinin geliştirilmesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABD'nin Suriye'deki temel amaç ve çıkarlarının; İsrail'in güvenliğinin sağlanması, IŞİD'in yok edilmesi, enerji kaynaklarının kontrolünün sağlanması, SDG çatısı altında PYD/YPG'ye destek vererek Suriye'nin kuzeyinde bağımsız tampon bölge oluşturulması, radikal İslami hareketlerin yükselmesinin engellenmesi, Rusya'nın hakimiyetinin engellenmesi, Türkiye'nin etkisinin azaltılması, Rusya ve Türkiye arasındaki gerilim ve gelişmelere müdahil olunması ve Suriye'nin federatif siyasi yapıya geçişinin sağlanması olduğu tespit edilmiştir.

Küresel güç olmak isteyen Rusya'nın ise Suriye'deki temel amaç ve çıkarlarının; ABD'nin bölgedeki hakimiyetinin önüne geçilmesi, Orta Doğu'da etkinlik kazanılması, Cihatçı grupların yükselişe geçmesinin engellenmesi, müttefikler arasında güvensizlik meydana getirerek NATO'nun etkisizleştirilmesi, yeni geliştirilen silah ve teçhizatların test edilmesi ve Rus silah sanayisinin tanıtılması, Doğu Akdeniz'de enerji kaynaklarına erişim sağlanması, bölgesel ittifakların oluşturulması, Suriye'deki varlığın diğer uluslararası meselelerde koz olarak kullanılması, Ukrayna krizinin unutturulması ve ekonomik ambargoların kaldırılması olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rusya çıkarları doğrultusunda Suriye'de Esad rejimini desteklerken Türkiye ve ABD ise başlangıçta rejim değişikliğine yönelik politikalar takip etmiştir. Ancak ABD, IŞİD ile mücadele adına politika değişikliğine gitmiş ve temel önceliğini Esad rejiminin devrilmesinden IŞİD ile mücadeleye vermiştir. Bölgede yalnızlaşan Türkiye ise ulusal güvenliğine yönelik tehditlerden dolayı önceliğini Esad karşıtı politikadan terörle mücadeleye vermek zorunda kalmıştır.

Türkiye ve ABD'nin Suriye'de yaşadığı en somut çıkar çatışması ABD'nin PKK'nın uzantısı PYD'yi vekil aktör olarak araçsallaştırmasıdır. ABD'nin IŞİD ile mücadele adına PYD'yi saha gücü olarak kullanması, PYD'nin fiili kontrol alanları oluşturmasına neden olmuş ve Türkiye açısından çok ciddi güvenlik tehditleri ortaya çıkarmıştır. ABD'nin izlediği bu politikadan dolayı tek başına güvenlik tedbirleri almaya yönelen Türkiye, Suriye'deki krizin başlangıcında ABD ile birlikte mücadele ederken Zeytin Dalı Harekâtı ile ABD ile vekaleten çatışmaya başlamış, Fırat'ın batısına askeri olarak konuşlanarak PYD'nin Akdeniz'e çıkışını kapatmıştır. Türkiye Fırat'ın doğusuna da askeri operasyon düzenleyebileceğinin sinyallerini vermiştir. Ancak Türkiye'nin Fırat'ın doğusuna yönelik operasyon düzenlemesi, Kürt güçleri aracılığıyla enerji akışını

kontrol ettiği için ABD'nin çıkarlarına ciddi anlamda tehdit oluşturmaktadır. Türkiye ile ABD'nin Suriye'de çıkarları çatışsa da IŞİD başta olmak üzere terör örgütleri ile mücadelede ve İran'ın bölgedeki nüfuzunun kontrol altına alınmasında iki ülke arasında işbirliği alanları bulunmaktadır.

Türkiye ve Rusya Suriye'de karşı bloklarda yer almış, Türkiye Esad karşıtı politika izlerken Rusya ise müttefikleri Esad rejimine verdiği diplomatik ve askeri destekle rejimin düşmemesinde kilit bir rol oynamıştır. Rusya'nın savaşa doğrudan müdahil olması rejim güçlerinin etkinliğini artırmasına yol açmış ve Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyinde etkili olma planlarını zedeleyerek çıkarlarına zarar vermiştir. Bununla birlikte Rusya'nın Tartus'da askeri varlığını artırması Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de imkanlarını da sınırlandırmaktadır. Türkiye ve Rusya'nın Suriye'de terörist faaliyetlerle mücadele açısından amaçları benzer görünse de önceliklerinin farklılaştığı tespit edilmiştir. Türkiye için öncelikli amaç Suriye'nin kuzeyinde sınır güvenliğini tehdit eden faaliyetleri durdurmakken, Rusya ise radikal dini örgütlerle mücadeleye öncelik vermektedir. Türkiye'nin önceliği PYD ile mücadele iken Rusya bu yapılanmayı terör örgütü olarak kabul etmeyerek Moskova'da ofis açmasına izin vermiştir.

ABD politikalarına karşı duyulan rahatsızlığın Türkiye ve Rusya'nın Suriye'de taktiksel işbirliği geliştirmesine yol açtığı tespit edilmiştir. Terör ve mülteci sorunlarıyla uğraşan Türkiye'nin Batılı müttefikleri tarafından yalnız bırakılması dış politika algısında değişime neden olmuş, bu değişim Suriye'de karşı karşıya gelen Türkiye ve Rusya arasında yeni bir ilişki tarzı ortaya çıkarmıştır. Uçak krizinin aşılmasıyla iki ülke Suriye'de rekabet ederken diğer taraftan işbirliği yapmaya başlamıştır. İki ülke arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinde NATO'nun da etkili bir faktör olduğu sonucuna varılmaktadır. Türkiye'nin Suriye'de terörle mücadelede NATO'dan yeterli desteği alamaması Rusya ile yakınlaşmasına yol açmıştır. PYD'nin tamamen ABD'nin kontrolü altına girmesinin Türkiye ile Rusya'nın işbirliğine yol açan başka bir faktör olduğu tespit edilmiştir. Hem Türkiye hem de Rusya, ABD'nin aksine Suriye'nin kuzeyinde PYD kontrolünde bağımsız bir devletin oluşmasına karşı çıkmakta ve Suriye'nin toprak bütünlüğünü savunmaktadır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye'de farklılaşan çıkarlarına yönelik analizde, Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunması konusunda Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarının

ortak olduğu, ABD'nin ise PYD aracılığıyla Suriye'nin kuzeyinde bağımsız bir Kürt yapılanmasının kurulmasını istediği sonucuna ulaşılmaktadır. Irak'ta olduğu gibi Suriye'nin de federatif siyasi bir yapıya geçmesi ABD'nin çıkarlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla Suriye'de yaşanan en temel çıkar farklılıklarından biri Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik yaşanmaktadır. Türkiye, ABD ve Rusya arasında yaşanan çıkar farklılaşması terör örgütlerine yönelik farklı tutumlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. ABD'nin PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmesine karşın PYD'ye destek vermesi Suriye'deki çıkarları doğrultusunda açıklanabilir. Türkiye için PYD ile mücadele ulusal güvenliği açısından büyük önem taşıırken ABD ve Rusya daha ziyade IŞİD benzeri dini radikal gruplarla mücadeleye odaklanmıştır.

Türkiye'nin dış politikası analizi edildikten sonra Libya'daki temel amaç ve çıkarlarının; Libya'nın toprak bütünlüğünün korunması ve siyasi istikrarın sağlanması, Halife Hafter'e karşı BM tarafından meşru kabul edilen UMH'ye destek verilmesi, Doğu Akdeniz'de haklarının garanti altına alınması, terör hareketlerinin önüne geçilmesi, Doğu Akdeniz'de Türkiye karşıtı bloğun etkisizleştirilmesi ve hidrokarbon rezervlerinden pay alınmasıyla enerjide dışa bağımlılığın azaltılması ve böylelikle dış politikada daha bağımsız hareket edilmesi olduğu tespit edilmiştir.

ABD'nin Libya'da temel amaç ve çıkarlarının ise IŞİD ile mücadele edilmesi, NATO'nun güney kanadının korunması, terör hareketlerinin önüne geçilmesi, Avrupa'ya kitlesel göçün engellenmesi, Rusya'nın hakimiyetinin azaltılması olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Rusya'nın ise Suriye'de olduğu gibi Libya'daki temel amaç ve çıkarlarının da küresel güç olma isteğiyle yakından ilişkili olduğu tespitine varılmıştır. Doğu Akdeniz'deki çıkarları doğrultusunda Libya'da aktif bir politika takip eden Rusya'nın Libya'daki temel çıkarları; Rusya'nın Akdeniz'de konumunun güçlendirilmesi, Libya'da deniz üssüne sahip olunması, Kaddafi dönemindeki yatırımlara yapılan fonların geri kazanılması, Libya'ya yönelik silah satışından gelir sağlanması, Batılı devletlerin Libya'da etkinliğinin zayıflatılması, radikal İslami grupların yükselmesinin engellenmesi, Avrupa ülkelerinin enerji alanında kendisine bağımlılığının devam ettirilmesi, Libya'da etkin bir aktör haline gelerek bu durumun Batı ile ilişkilerde koz olarak kullanılması, Doğu Akdeniz'de söz sahibi olmak, bloklar arasındaki çıkar

çatışmalarını lehine çevirmek ve ABD'nin Doğu Akdeniz'deki yerini doldurmak şeklinde sıralanabilir.

Libya, Akdeniz üzerinden Türkiye'ye komşudur ve Türkiye'nin kara sularının güvenliği Libya'da oluşturulacak istikrarla yakından ilişkilidir. ABD ve Rusya ise coğrafi konumu itibarıyla yaşanan krize dışarıdan müdahil olmaktadır. Bu doğrultuda Suriye'de olduğu gibi Libya'da da Türkiye'nin ulusal çıkarlarına yönelik tehditlerden, ABD ve Rusya'nın ise küresel politik hedefleri doğrultusunda krize müdahil olduğu tespitine varılmıştır. Böylelikle çalışmada belirlen hipotez 3 (H:3) -*Türkiye, Suriye ve Libya krizlerine ulusal güvenliğine yönelik tehdit algılamalarından dolayı müdahil olurken, ABD ve Rusya ise küresel hedefleri doğrultusunda müdahil olmaktadır*- doğrulanmıştır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya'da farklılaşan çıkarları analiz edildiğinde Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda Libya'da UMH'ye diplomatik ve askerî açıdan destek verirken Rusya'nın ise küresel çıkarları doğrultusunda Hafter rejimine destek verdiği görülmektedir. ABD'ye bakıldığında ise zımni de olsa Hafter'e destek vererek uluslararası alanda meşruiyetinin artmasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye ile Rusya Libya'daki çıkarları çatıştığı için farklı aktörlere destek vermektedir. Türkiye ile UMH arasında imzalanan anlaşma, Türkiye'ye Doğu Akdeniz'de hidrokarbon kaynaklarından faydalanması için daha fazla deniz alanı sağlamaktadır. Bu durum Rus doğalgazına bağımlı Türkiye'nin bağımlılığını azaltarak dış politikada daha özerk hareket etmesini sağlayacaktır. Bu doğrultuda Rusya Türkiye'nin UMH ile işbirliğine karşı çıkmaktadır. Hafter'in Libya'da kontrol sağlaması Türkiye'nin UMH ile yaptığı anlaşmaların geçersiz olmasına yol açacağı için Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de çıkarlarını korumasının UMH'nin Libya'nın meşru hükümet olarak varlığını sürdürmesine bağlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Doğu Akdeniz'de Türkiye ile KKTC ve Mısır, İsrail, Yunanistan ve GKRY arasındaki çıkmaz Rusya'nın çıkarları açısından olumlu bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. İki blok arasındaki anlaşmazlık devam ettiği sürece enerji kaynaklarının Avrupa'ya taşınma ihtimali mümkün olmayacağından Avrupa'nın Rusya'ya bağımlılığının devam edeceği öngörülmektedir.

Türkiye ve Rusya'nın çıkarlarının çatışması sonucu Libya'da farklı aktörlere destek verseler de Suriye'de olduğu işbirliği alanları da bulunmaktadır. NATO, Doğu Akdeniz'de hakimiyetini artırmak isteyen Rusya'nın askeri varlığına tehdit

oluşturmaktadır. NATO üyesi Türkiye'nin Suriye'de olduğu gibi Rusya ile yakınlaşması ABD'nin bölgedeki hakimiyetinin zayıflamasına neden olacaktır. Suriye'de olduğu gibi Libya'da da ABD karşıtlığı Türkiye ile Rusya arasında işbirliğini mümkün kılmaktadır.

ABD'nin Libya'da aktif ve tutarlı bir politika takip etmemesi sonucu Rusya'nın bölgede hakimiyetini artırması ABD'nin çıkarlarına zarar vermektedir. Son yıllarda ABD kamuoyunda Rusya'nın Libya'da Wagner başta olmak üzere askeri angajmanını artırmasının ABD'nin çıkarlarını IŞİD'den daha fazla tehdit ettiğine dair görüşler yaygınlık kazanmıştır. Bu doğrultuda Rusya destekli güçlerin bölgede yayılmasını durduğu için ABD'nin Türkiye ile işbirliği yapması gerekliliği öne çıkmaya başlamıştır. Rusya'nın ABD'nin çıkarlarını tehdit etmesi sonucu kamuoyunda artan Rusya karşıtlığı, Türkiye ile ABD arasında Libya'da işbirliği ihtimalini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarları tespit edildikten sonra bu durumun bölgesel güvenliğe etkisi analiz edilmiştir. Bu doğrultuda farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe etkisi; bölgesel dinamiklerin değişime uğraması, bölgesel rekabetin derinleşmesi, iç savaşın uzaması ve başarısız devletlerin ortaya çıkması, göç ve mülteci sorunu, silahlanma yarışı ve radikal hareketlerin ve devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliklerini artırması olduğu tespit edilmiştir.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel dinamikler üzerinde değişim meydana getirdiği sonucuna varılmıştır. Suriye ve Libya'nın iç savaşa evrilmesiyle Rusya'nın küresel çıkarları doğrultusunda oldukça aktif bir rol oynamaya başlayarak bölgede önemli ölçüde etkisini artırması, ABD'nin Soğuk Savaş döneminden sonra olduğu gibi bölgedeki tek başat aktör konumunu kaybetmesine yol açmıştır. Bununla birlikte bölge ülkelerinin önceki dönemlere göre etkilerini artırdıkları, bölgesel güçlerin dışında nakit kaynaklara ve hırslı liderlere sahip görece küçük devletlerin de güç kullanmaya başlayarak bölgedeki değişim dinamiklerinde belirleyici rol oynadıkları görülmektedir. Farklılaşan çıkarlar sonucu Suriye ve Libya'daki krizin devam etmesi, devlet dışı silahlı aktörlerin bölgede zemin kazanmasına neden olmuş, bu doğrultuda bölgesel ve küresel aktörlerin çıkarları doğrultusunda araçsallaştırılan vekil aktörler bölge jeopolitiğinin temel dinamiklerinden biri haline gelmeye başlamıştır. ABD ve Rusya'nın izlediği politikaların, İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin ve devlet

dışı aktörlerin bölgedeki temel dinamiklerden biri olan Sünni-Şii çatışmasının derinleşmesine yol açmasıyla mezhepçiliğin tüm zamanların en yüksek seviyesine çıktığı görülmektedir. Bölgenin temel dinamiklerinden biri olan Filistin sorunu ise Suriye ve Libya'daki savaşların devam etmesiyle bölgede yaşanan kaostan dolayı İsrail'in 2023 yılındaki Gazze'ye saldırısına kadar geri planda kalmıştır. 2023 yılında İsrail'in saldırısı ile Filistin davası yeniden Arap siyasetinin merkezine gelse de başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkelerinin iddialı girişimlerden kaçınmasıyla Filistin davasının retorik olarak kalmaya devam ettiği görülmektedir. Suriye ve Libya'nın içine düştüğü durum sonrasında Orta Doğu'da sınırların kolaylıkla değişebileceği algısı zemin kazanmaya başlamıştır. Irak'tan sonra Suriye ve Libya'nın, yaşadığı savaş nedeniyle güçlü bir ulus devlet olarak ortaya çıkmaları neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bölge halklarının artık kendilerini ulus-devlet vatandaşı olmaktan çok etnik ve dini kimlikleri temelinde tanımlamaya başladıkları ve ulusal kimlik yerine mezhepsel kimliklerin öne çıkmaya başladığı tespitine ulaşılmıştır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe önemli etkilerinden biri bölgesel rekabetin derinleşmesidir. Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklı aktörlere destek vermeleri ve rekabet etmeleri bölgedeki kutuplaşmanın derinleşmesine yol açmıştır. Suriye ve Libya'daki krizlerin bölgede nüfuz mücadelesinin yaşanmasına sebebiyet vermesiyle bölge ülkelerinin pragmatik politika izlemesinden dolayı keskin çizgilerle birbirinden ayrılmasa da bölgede İran'ın başını çektiği Şii blok, Suudi Arabistan liderliğindeki Sünni blok ve iki bloğa dahil olmak istemeyen Türkiye ve Katar'ın yer aldığı üçlü bloklaşmanın ortaya çıktığı görülmektedir. Körfez ülkeleri ile İran arasındaki kutuplaşma artarken diğer taraftan Körfez ülkeleri ile Türkiye ve Katar arasında yeni kutuplaşma eksenine ortaya çıkmıştır. ABD'nin bölgede offshore dengeleme stratejisi izlemesi bölgedeki müttefiklerinin zemin kaybetmesine yol açmıştır. ABD ile Türkiye'nin Suriye'de çıkarlarının farklılaşması Türkiye'nin Suudi Arabistan ile rekabet etmesine ve iki ülkenin 2016 yılından sonra farklı bloklarda yer almasına sebep olmuştur. Suriye'de ABD ile Türkiye'nin çıkarlarının farklılaşması, Türkiye'nin Rusya ile işbirliği yapmasına yol açmış, ABD destekli Körfez bloğuna karşı Rusya-Türkiye-İran üçlüsünün oluşturduğu Astana eksenine karşı blok olarak ön plana çıkmaya başlamıştır. Türkiye bir taraftan Rusya ve İran ile işbirliği yaparken diğer taraftan Katar ile müttefiklik paralelinde ilişki kurma yoluna gitmiştir.

Bölgesel rekabet bölgenin istikrarsızlaşmasına yol açarken diğer taraftan bölgenin istikrarsızlaşmasının da bölgede rekabet eden aktörlerin rekabeti artırmalarını daha fazla teşvik ederek bölgesel güvenliği olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Suriye ve Libya krizleri bölgesel rekabetin derinleşmesine yol açarken diğer taraftan bölgedeki rekabet ise Suriye ve Libya'daki istikrarsızlığı besleyerek savaşın bitmemesine yol açmaktadır. Bu nedenle bölgesel krize dönüşen Suriye ve Libya'daki kaosu, güç dengesinin netleşmeden ve siyasi düzen şekillenmeden sona ermesinin mümkün görünmediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da çıkarlarının farklılaşmasının bölgesel güvenliğe önemli bir başka etkisi ise Suriye ve Libya'daki iç savaşların uzamasıyla bu ülkelerin başarısız devlet haline gelmeleridir. Suriye'de ABD'nin temel önceliğini Esad rejiminin devrilmesinden IŞİD ile mücadeleye vermesi ve IŞİD ile mücadele adına PYD'yi desteklemesi muhalif grupların etkinliğinin azalmasına yol açmış, Türkiye ve Katar hariç bölge ülkeleri ise rejim güvenlikleri doğrultusunda değişime karşı olmaları sebebiyle muhalefete yeterli destek vermemişlerdir. Rusya ise savaşa doğrudan müdahil olarak Esad rejimin düşmesini engellemiş ve rejim değişikliği umudu büyük ölçüde kaybolmuştur. Libya'da ise Türkiye'nin UMH'ye siyasi ve askeri açıdan güçlü destek vermesi, Rusya'nın Akdeniz politikasının devamı olarak Hafter'e güçlü desteği, ABD'nin ise tutarsız politika takip etmesi ve zımni de olsa Hafter'e destek vermesi Libya'daki krizin de sona ermemesine ve siyasal istikrarın sağlanamamasına yol açmıştır. Rusya'nın Suriye'de Esad rejimi lehine, Libya'da ise ABD ve Rusya'nın Hafter lehine BM Güvenlik Konseyi'ni tıkmaması diğer uluslararası sorunlarda olduğu gibi Suriye ve Libya'daki krizlerin çözümünde de BM Güvenlik Konseyi'nin işlevsiz hale gelmesine yol açmaktadır. Suriye ve Libya'daki çatışmaların sona ermemesi başarısız devletler listelerinin üst sıralarında yer almalarına neden olmuştur. Bu durum çalışmanın ikinci hipotezini (H:2) -*Türkiye, ABD ve Rusya arasında yaşanan çıkar farklılıkları Suriye'de iç savaşın uzamasına, Libya'da ise istikrarın sağlanamamasına yol açmaktadır-doğrulamaktadır.* Suriye ve Libya'nın başarısız devlet haline gelmesi ise hem bölgesel hem de uluslararası güvenlik açısından ciddi tehditler ortaya çıkarmaktadır. Başarısız devlet konumuna gelen Suriye ve Libya'nın, birçok radikal grup ve terör örgütü için cazibe merkezi haline gelmesi, komşu ülkeleri istikrarsızlaştırmaları ve vekalet savaşlarına neden olmaları bölgesel güvenliği olumsuz etkilemektedir.

Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe önemli bir başka etkisi ise bu ülkelerde istikrarın sağlanamaması neticesinde göç ve mülteci krizinin ağırlaşarak devam etmesidir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya çapında en büyük mülteci krizine yol açan Suriye'deki iç savaş, komşu ülkelere ağır ekonomik ve sosyal maliyet getirmekte, bu durum ise mültecilere yönelik toplumsal tabanda öfkeye yol açarak ötekileştirilmelerine neden olmaktadır. Çatışmalardan dolayı yüzbinlerce kişinin yerinden edildiği Libya'nın, Akdeniz üzerinden Avrupa'ya geçmek isteyen göçmenlerin kapısı olması Avrupa'da aşırı sağın ve göçmen karşıtlığının yükselmesine yol açmıştır. Libya'da artan düzensiz göç karşısında Avrupa ülkeleri yasal önlemleri artırma yoluna gitmiş, bu durum ise göçmenlerin yasa dışı yollara yönelmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda insan kaçakçılığının kontrol edilemez bir seviyeye ulaşarak bölgede ekonomik bir sektör haline geldiği görülmektedir. Suriye ve Libya'daki krizlerden dolayı mültecilerin komşu ülkeleri istikrarsızlaştırmaları, insan kaçakçılığının sektör haline gelmesi, bölgesel ve küresel aktörler tarafından araçsallaştırılmasından dolayı bölgesel güvenliği olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Silahlanma yarışı Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe önemli etkilerinden bir diğeridir. Suriye ve Libya'daki krizlerin devam etmesi sonucu terör örgütlerinin etkinliklerini artırması ve devlet dışı silahlı aktörlerin çoğalması bölge ülkelerinin ciddi şekilde tehdit algılamalarına yol açmış, bölgedeki rekabetin de derinleşmesiyle bölge ülkeleri savunma harcamalarını önemli ölçüde artırmışlardır. Bölgesel ve küresel aktörlerin Suriye ve Libya'daki savaşlara müdahil olması bölgede ciddi güvenlik tehditleri ortaya çıkarmış, bu doğrultuda da başta Suudi Arabistan, Katar, Mısır, Kuveyt, BAE, İsrail ve Türkiye gibi bölgesel aktörler askeri kapasitelerini artırma yoluna gitmişlerdir.

Bu tez çalışmasının konusunu oluşturan, dünyanın en büyük silah ihracatçısı ABD'nin bölgeye yönelik silah satışında belirgin bir üstünlüğünün bulunduğu görülmektedir. Dünyanın en büyük 3. silah üreticisi olan Rusya ise bölgede ABD ile rekabet edecek kadar büyük bir pazar potansiyeline sahip olmasa da bölgeye önemli ölçüde silah ihraç etmektedir. Suriye ve Libya'da savaşın devam etmesi ise bölge ülkelerinin silahlanmaya daha fazla bütçe ayırmasına dolayısıyla bölgedeki silahlanma yarışının devam etmesine yol açmaktadır. Bu durum ise dünyanın en büyük silah

üreticileri ve küresel barışı sağlama iddiası içerisindeki BM Güvenlik Konseyi daimî üyeleri olan ABD ve Rusya'nın çıkarlarına hizmet ettiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Radikal hareketlerin yükselmesi ve devlet dışı silahlı aktörlerin etkinliklerini artırması farklılaşan çıkarlarının bölgesel güvenliğe bir başka etkisidir. Suriye ve Libya'nın başarısız devlet haline gelmeleriyle ortaya çıkan güç boşluğu, devlet dışı silahlı aktörelere uygun bir ortam sağlamıştır. Bu ülkelerdeki kaostan faydalanan ve bölgesel ve küresel aktörler tarafından araçsallaştırılan etnik ve mezhep temelli devlet dışı silahlı aktörler, etkinliklerini artırarak bölge jeopolitiğinin köşe taşlarından biri haline gelmişlerdir. Suriye ve Libya'da etkinliklerini artıran devlet dışı silahlı aktörlerin bölgede şiddet dalgasının yükselmesine sebebiyet vermeleri, sosyolojik dönüşüme yol açmaları, jeopolitik rekabetin derinleşmesine sebep olmaları, etnik ve dini radikalleşmeyi artırmaları, insani güvenlik açısından tehdit oluşturmaları, Suriye ve Libya'da krizin çözülmesini oldukça zorlaştırmaları ve bölgede sınırların yeniden çizilmesine varacak şekilde tehdit oluşturmalarından dolayı bölgesel güvenliği olumsuz etkilemektedir.

Sonuç itibarıyla Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da çıkarlarının farklılaşması bu ülkelerde krizin devam etmesine ve başarısız devlet konumuna gelmelerine neden olmaktadır. Suriye ve Libya'nın başarısız devlet haline gelmeleri ise kitlesel göç hareketlerine neden olmaları, komşu ülkeleri istikrarsızlaştırmaları, terör örgütleri için potansiyel sığınak haline gelerek terörle mücadeleyi zorlaştırmaları, güvenlik sorunlarından dolayı bölgede askeri harcamaların artmasına yol açmaları ve vekalet savaşlarının yaşanmasına neden olmalarından dolayı bölgesel güvenliği olumsuz etkilemektedir. Böylelikle çalışmada belirlenen birinci hipotez de (H:1) -*Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye ve Libya'da farklılaşan çıkarları bölgesel güvenliği olumsuz etkileyerek bölgenin istikrara kavuşamamasına yol açmaktadır*- doğrulanmıştır.

Sonuç ve bulgulara yer verdikten sonra bu tez çalışması kapsamında Türk karar alıcılarına yönelik birtakım öneriler geliştirilmiştir. Öncelikle Suriye ve Libya'daki krizlerin devam etmesi ABD ve Rusya'nın çıkarları açısından olumsuz bir durum ortaya çıkarmamakla birlikte iki ülke de silah satışlarından ciddi kazançlar elde etmektedir. Ancak Suriye ve Libya'daki istikrarsızlık Türkiye'nin ulusal çıkarlarını tehdit etmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin iki ülkede de istikrarın sağlanması adına proaktif politikasını devam ettirmesi önerilmektedir.

Esad rejiminin devrilmesi durumunda Mısır'da olduğu gibi Müslüman Kardeşler'in ya da benzer bir dini hareketin iktidara gelmesi ABD'nin çıkarlarına ters düşmektedir. Bu nedenle ABD'nin çıkarları açısından en uygun seçeneğin zayıf bir Esad rejimi olduğu ortaya çıkmaktadır. Zayıf bir rejim, İsrail'in güvenliği düşünüldüğünde makul bir alternatif görünmektedir. Esad rejiminin devrilmesinin mümkün görünmediği bir tabloda, zayıf bir rejim yerine topraklarının tamamı üzerinde hakimiyet sağlayan bir rejim Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından daha makul bir seçenek olarak ortaya çıkmaktadır.

ABD'nin Suriye'de IŞİD ile mücadele adına PYD'ye teknik ve lojistik destek sağlamaya devam etmesi üzerine Türk karar alıcılar, Rusya ile birlikte hareket etmenin Türkiye'nin ulusal çıkarı açısından daha uygun bir seçenek olduğunu görmüşlerdir. Bu doğrultuda Türkiye'nin ulusal çıkarları açısından Suriye'de Rusya ile işbirliğini devam ettirmesi ve geliştirmesi önerilmektedir.

Libya'nın denetimi yeni keşfedilen hidrokarbon rezervleri ile jeopolitik rekabetin yaşandığı Doğu Akdeniz'i kontrol etmek açısından oldukça önemlidir. Hafter'in Libya'da kontrol sağlaması Türkiye'nin UMH ile yaptığı anlaşmaların geçersiz olmasına yol açacaktır. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de çıkarlarını korumasının yolu UMH'nin Libya'nın meşru hükümeti olarak iktidarını devam ettirmesine bağlıdır. Bu doğrultuda Türkiye'nin UMH'ye verdiği askeri ve diplomatik desteği sürdürmesi gerekmektedir.

Rusya'nın Orta Doğu'da ABD'nin İsrail ile olduğu gibi kalıcı müttefikleri yoktur. Rusya'nın tüm ittifakları durumsal ve koşulludur, bölgesel çıkarlarına hizmet etmektedir. Rusya'nın, Camp David Anlaşması'ndan sonra ABD'nin bölgede önemli müttefiklerinden biri olan Mısır ile ilişkilerini geliştirmek istemesi Hafter rejimine destek vermesine yol açmaktadır. Bu noktada bu tez çalışması kapsamında Türkiye'nin Mısır ile ilişkilerini geliştirmesi önerilmektedir.

NATO üyesi Türkiye'nin Libya'da Rusya ile yakınlaşması ABD'nin Doğu Akdeniz'deki gücünü azaltarak bölgedeki varlığını tehlikeye düşürme potansiyeli taşımaktadır. UMH ile imzaladığı anlaşma sonrasında Türkiye, Hafter bloğunu dengelemek için Libya'ya komşu olan Tunus ve Cezayir gibi ülkeleri sahaya daha fazla çekmeye yönelik politika takip etmelidir. Bu doğrultuda Türkiye'nin Rusya ile sorunun

özümü konusunda doğrudan temaslarını artırarak karşı bloğu ayrıştırmaya yönelik politikalar izlemesi gerektiği önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AbuKhalil, A. (1992). A New Arab Ideology?: The Rejuvenation of Arab Nationalism. *The Middle East Journal*, 46(1), 22-36.
- Acar, N. (2022). Arap Baharı Sürecinde Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. *Küresel Sorunlar ve Türkiye içinde* (ss.297-320), ed. Abdulkadir Baharçipek, Gökhan Tuncel ve Osman Ağır, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Acer, Y. (2020). Türkiye-Libya Deniz Sınırı Anlaşmasının Birleşmiş Milletler Tarafından Tescilinin Önemi. *SETA*, Ekim 2020, Sayı: 298.
- Acun, C. ve Keskin, B. (2016). PKK'nın Kuzey Suriye Örgütlenmesi PYD-YPG. *SETA Rapor*, Sayı: 61.
- Ağır, O. (2018). Türkiye'de Askeri Darbeler Karşısında Siyaset Kurumunun Tutumu. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 Temmuz ve Türkiye Demokrasisi Özel Sayısı, 1-26.
- Ağır, O. (2019). *Yeni Demir Yumruk: Putin'in Yükselişi*. Ankara: Orion.
- Ağır, O. ve Güven, M. E. (2022). Doğu Akdeniz. Ed. Abdulkadir Baharçipek, Gökhan Tuncel ve Osman Ağır, *Küresel Sorunlar ve Türkiye* (ss.423-475). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ağır, O. ve Özdemir, F. N. (2021). Türkiye, ABD ve Rusya'nın Suriye İç Savaşı'nda Aktif Olan Terör Örgütlerine Yönelik Yaklaşımlarının Karşılaştırılması. 20. Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu, (ss. 263-281), 21-23 Ekim 2021.
- Ağır, O. ve Takar, M. (2016). Rusya-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 285-306.
- Ahmadian, H. (2018). Iran and Saudi Arabia in the Age of Trump, *Survival*, 60(2), 133-150.
- AK Parti 2002 Genel Seçimleri Beyannamesi (2015). <https://www.akparti.org.tr/media/318780/3-kasim-2002-genel-secimleri-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf>
- Akbaş Z., Babahanoğlu V. ve Çaylı Ş. (2016). Kapitalist Küreselleşmenin Ortadoğu'da Sosyo-ekonomik ve Politik Alana Etkileri. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 86-108.
- Akbaş, Z. (2011). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi. *History Studies*, ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı, 1-18.

- Akbaş, Z. ve Düzgün, Z. A. (2012). Libya'daki Arap Baharı'na Yönelik Türk Dış Politikasına Konstrüktivist Bir Yaklaşım. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 57-81.
- Akengin, H. (2015). *Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekan Yönetimi* (4.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Akgün, B. (2012). ABD'nin Suriye Politikası. *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler* (ss.10-15), SDE Analiz, Haziran 2012.
- Akhiyadov, M. (2020). Rusya'nın Libya Politikası. Anadolu Ajansı, 20.04.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-rusya-nin-libya-politikasi/1794069>
- Al Makahleh, S. (2018). The Arab View of Russia's Role in the MENA: Changing Arab Perceptions of Russia, and the Implications for US Policy. Ed. Theodore Karasik ve Stephen Blank, *Russia in the Middle East*, The Jamestown Foundation, Washington DC.
- Al Sarhan, A. S. (2017). United States Foreign Policy and the Middle East. *Open Journal of Political Science*, (7), 454-472.
- Alexandrov, A. I. (2015). Türkiye Suriye'de Stratejik Pozisyonlarını Kaybediyor. *Orta Doğu Enstitüsü*, <http://www.iimes.ru/?p=26212>
- Aljazeera Türk (2014). Suriye'de İç Savaş Şebbihaların Hayatı. 06.04.2014, <https://www.aljazeera.com.tr/haber/sebbihalarin-hayati>
- Allison, G., Blackwill, R. D., Simes, D. K., Saunders, Paul, J. (2011). Russia and U.S. National Interests Why Should Americans Care?, Report for Center for the National Interests Belfer Center for Science and International Affairs, Harvard Kennedy School.
- Allison, R. (2013). Russia and Syria: Explaining Alignment With a Regime in Crisis. *International Affairs*, 89(4), 795-823.
- Almohammad, A. (2019). The Islamic State's Effort to Co-opt Tanzim Hurras ad-Din. The George Washington University Program on Extremism, November 2019.
- Al-Tamimi, A. J. (2017). From Jabhat al-Nusra to Hay'at Tahrir al-Sham: Evolution, Approach and Future. https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=8cfa4cdb-e337-820d-d0bd-4cd998f38612&groupId=252038
- Altunışık, M. B. (2009). Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 69-81.

- Antonenko, O. (2001). Russia's Military Involvement in the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 5(1), https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/meria/meria01_ano01.html
- Aras, H. (2023). *Rusya'nın Hibrit Savaşı ve Suriye Müdahalesi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arı, T. (2004). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler. Ed. İdris Bal, 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası* (ss. 667-700). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Arı, T. (2010). *Liderler Kanaat Önderleri ve Kamuoyunun Gözünden Yükselen Güç Türkiye-ABD İlişkileri*. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. (2017). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu* (Cilt II). Bursa: Alfa Akademi.
- Armaoğlu, F. (2012). 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi* (12. baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Asher-Schapiro, A. (2016). Libyan Oil, Gold, and Qaddafi: The Strange Email Sidney Blumenthal Sent Hillary Clinton in 2011. *VICE*, 12.01.2016, <https://www.vice.com/en/article/gy9d49/libyan-oil-gold-and-qaddafi-the-strange-email-sidney-blumenthal-sent-hillary-clinton-in-2011>
- Ashley, R. K. (1981). Political Realism and Human Interests. *International Studies Quarterly*, 25(2), 204-236.
- Ashley, R. K. (1984). The Poverty of Neorealism. *International Organization*, 38(2), 225-286.
- Aslan, M. (2021). Libya'nın Kalıcı Belirsizliği: Birçok Yanlıştan Tek Doğru ve Açmazlardan Bir Sonuç Çıkartmak?. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 4(1), 1-20.
- Ataman, M. (2006). Değerler ve Çıkarlar: ABD'nin Ortadoğu Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar ve İlkeler. Ed. Kemal İnât ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2006*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ataman, M. ve Özdemir, Ç. (2018). Turkey's Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 5(2), 13-35.
- Ateş, D. (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Avan, E. A. (2020). Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu: Türkiye'nin Sorunu ve AB'nin Yaklaşımı. *Avrasya Etüdleri*, 26(58), 87-112.
- Aydemir, M. (2021). Libya'da Zor Durumdaki Göçmenler Ülkeden Güvenli Bir Çıkış Yolu Arıyor. *Anadolu Ajansı*, 09.10.2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-zor-durumdaki-gocmenler-ulkeden-guvenli-bir-cikis-yolu-ariyor/2387657>

- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Ayhan, V. (2009). *Ortadoğu ve Petrol*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ayhan, V. (2009). Türkiye-Suriye İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi. *Ortadoğu Analiz*, 1(11), 26-34.
- Baczko, A., Dorronsoro, G. ve Quesnay, A. (2018). *Suriye Bir İç Savaşın Anatomisi* (Çev. Ayşe Meral). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Baev, P. K. (2011). Russia’s Counter-Revolutionary Stance toward the Arab Spring. *Insight Turkey*, 13(3), 11-19.
- Baharççek A. ve Ağır, O. (2020). Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Analytical Politics*, 1(2), 1-19.
- Baharççek, A. (2017). Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri: Sorunlu Geçmişten Gelirsiz Bir Geleceğe. Ed. Osman Ağır, *Türkiye’de Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Alanında Güncel Tartışmalar* (ss.395-416), Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Baharççek, A. (2020). *Yeni Dünya Düzeninde Türk Dış Politikası*. Ankara: Orion.
- Balcı, A. (2017). Realizm. Ed. Şaban Kardaş ve Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (ss. 119-146). İstanbul: Küre Yayınları.
- Barkey, H.J. (2011). Turkish Foreign Policy and the Middle East. *Ceri Strategy Papers*, No:10, 1-13.
- Barnett, M. (2016). Duties Beyond Borders. Ed., S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne, *Foreign Policy Theories, Actors, Cases* (Third edition). (ss. 242-259), Oxford University Press.
- Batatu, H. (1999). *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*. Princeton University Press.
- BBC (2011). Türkiye’den Libya’ya Arabuluculuk Teklifi. 28.03.2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110327_guardian_erdogan
- Beard, C. (1934). *The Idea of National Interest*. New York: The Macmillan Company.
- Bechev, D., Popescu, N. ve Secieru S. (Ed.). (2021). Russia Rising Putin’s Foreign Policy in the Middle East and North Africa. I.B. Tauris.
- Beck, (1999). *World Risk Society*. London: Polity Press.
- Becker, J. ve Schmitt, E. (2018). As Trump Wavers on Libya, an ISIS Haven, Russia Presses On. *The New York Times*, 07.02.2018, <https://www.nytimes.com/2018/02/07/world/africa/trump-libya-policy-russia.html>

- Bekcan, U. (2014). Rusya'nın Orta Doğu'da İstikrar Arayışı. Ed. Yavuz Yıldırım ve Yasin Atlioğlu, *Değişen Orta Doğu'da Değişmeyen Sorunlar*. Bursa: Dora.
- Bell, M. S. (2020). United States Interests and Policy Choices in The Middle East: We Didn't Start The Fire.. Atlantic Council.
- Bianco, C. ve Lons, C. (2024). National Interest and Regional Turmoil: The Gulf States' View on Gaza and the Red Sea. European Council on Foreign Relations, 12.01.2024, <https://ecfr.eu/article/national-interests-and-regional-turmoil-the-gulf-states-view-on-gaza-and-the-red-sea/>
- Bingöl, O. (2017). Orta Doğu'da Sınır Aşan Dinamik: Mültecilik. Ed. Sertif Demir ve Oktay Bingöl, *Yeni Orta Doğu Aktörler Dinamikler ve Denge Arayışı* (ss.405-430), Ankara: Barış Kitap.
- Birdişli, F. (2017). *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik* (3.baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Blank, S. (2017). The Foundations of Russian Policy in the Middle East, The Jamestown Foundation, 05.10.2017, <https://jamestown.org/program/foundations-russian-policy-middle-east/>.
- Blomdahl, M. (2018). Interacting Interests: Explaining President Obama's Libyan Decision. *European Journal of American Studies*. 13(2).
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Uluslararası İlişkilerin Temel Yaklaşımları. Ed. H. Çakmak, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler* (ss. 115-195), İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Bölme, S. M., Ulutaş, U., Özhan, T., Küçükkeleş, M. (2011). İsyen, Müdahale ve Sonrası: Libya'da Dönüşümün Sancıları. SETA Rapor, Aralık/2011, No: 5.
- BP (2020). Statistical Review of World Energy, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>
- BP (2022). Statistical Review of World Energy (71st edition).
- Bromley, S. (2011). Ortadoğu'da Devletler Sistemi: Kökeni, Gelişimi ve Geleceği. Ed., Youssef M. Choueiri, *Ortadoğu Tarihi* (ss.598-633), Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Brown, L. C. (1984). *International Politics and the Middle East*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bryman, D., ve Pollack, K. M. (2001). Let Us Now Praise Great Man. *International Security*, 25(4), 107-146.

- Buchanan, P. J. (2003). Whose War?. The American Conservative, 24.05.2003, <https://www.theamericanconservative.com/whose-war/>
- Buçukçu, . (2012). Genel Bilgiler. Ed. Birol Akgün, *Suriye Krizinde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. SDE Analiz.
- Burchill, S. (2005). Liberalism. Ed, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, *Theories of International Relations* (3rd edition), (ss. 55-83), London: Palgrave Macmillan.
- Burchill, S. (2005). *The National Interest in International Relations Theory*. London: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B. (2003). Regional Security Complex Theory in the Post-Cold War World. Ed. Fredrik Sderbaum and Timothy M. Shaw, *Theories of New Regionalism* (pp.150-159), London: Palgrave Macmillan.
- Buzan, B. (2007). *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. ECPR Press.
- Buzan, B. ve Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buzan, B. Waever, O. ve Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Byman D. ve Moller, S. B. (2016). The United States and the Middle East: Interest, Risk and Costs. Ed., Jeremi Suri ve Benjamin Valentino, *Sustainable Security: Rethinking American National Security Strategy*, (pp.263-296), Oxford: Oxford University Press.
- Caner, C. ve engl, B. (2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*. Haziran/6, 45-70.
- Carr, E. H. (1946). *The Twenty Years' Crisis 1919-1939 And Introduction to the Study of International Relations*. London: Palgrave Macmillan.
- Cavlak, . M. ve Gk, A. (2021). Arap Baharı Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik Kompleksi Bağlamında İran'ın Lübnan Siyaseti. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(4), 2131-2145.
- CBS News (2011). State of Union: Full Obama Speech Text. 26.01.2011, <https://www.cbsnews.com/news/state-of-the-union-full-obama-speech-text/>
- Cecil, C. O. (1965). The Determinants of Libyan Foreign Policy. *Middle East Journal*, 19(1), 20-34.
- Celso, A. N. (2018). Superpower Hybrid Warfare in Syria. *MCU Journal*, 9(2), 92-116.

- Chomsky, N. (1991). After the Cold War: U. S. Foreign Policy in the Middle East. *Cultural Critique*, (19), 14-31.
- Choueiri, Y. M. (Ed). (2011). Ortadoğu'da Milliyetçilik Akımları: Yeni Pan-Arabizm Olgusu. *Ortadoğu Tarihi* (ss.344-370), Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Christensen, T. J. (1996). *Useful Adversaries: Grand Strategy, Domestic Mobilization, and Sino-American Conflict, 1947-1958*. Princeton: Princeton University Press.
- CIA The World Factbook (2022). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/about/whats-new/>
- CIA The World Factbook (2023). <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/libya/>
- Clark, M. (2020). Russian Hybrid Warfare, Institute for The Study of War (ISW). September 2020, <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf>
- Cojanu, V. ve Popescu, A. (2007). Analysis of Failed States: Some Problems of Definition and Measurement. *The Romanian Economic Journal*, (25), 113-132.
- Coşkun, B. B. (2014). Kopenhag Ekolü ve Güvenlikleştirme: Değişen Güvenlik Ortamı, Zorluklar, Fırsatlar ve Meydan Okumalar. Ed. Tayyar Arı, *Post-Modern Uluslararası İlişkiler Teorileri-II, Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*, Bursa: Dora Yayınları.
- Council Foreign Relations (CFR), (2023). Trump's Foreign Policy Moments (2017-2021), <https://www.cfr.org/timeline/trumps-foreign-policy-moments>
- Cox, R. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millennium-Journal of International Studies*, 10(2), 126-155.
- Çelikkol, O. (2015). *İçimizdeki Komşu Suriye*. Ankara: Bilgesam Yayınları.
- Çetin, Ş. (2020). Türkiye-Libya Arasındaki Deniz Yetki Alanları Anlaşması, Doğu Akdeniz'de Dengeleri Değiştirdi. Anadolu Ajansı, 27.11.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-libya-arasindaki-deniz-yetki-alanlari-anlasmasi-dogu-akdenizde-dengeleri-degistirdi/2057661>
- Dacey, J. B. Geranmayeh, E. ve Lovatt, H. (2018). The Middle East's New Battle Lines. *European Council on Foreign Relations*, May 2018, https://ecfr.eu/special/battle_lines/
- Dağı, İ. D. (1998). *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*. İstanbul: Boyut Kitapları.

- Daher, J. (2018). The Political Economic Context of Syria's Reconstruction: A Prospective in Light of a Legacy of Unequal Development. *European University Institute*, Research Project Report 2018/05.
- Dalaa, M. ve Başer, H. (2020). Libya'da Kim Kimin Yanında? *Anadolu Ajansı*, 27.07.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-kim-kimin-yaninda/1923720>
- Damrosch, L. F. (2002). The Permanent Five as Enforcers of Controls on Weapons of Mass Destruction: Building on the Iraq Precedent. *European Journal of International Law*, 13(1), 305-322.
- Davutoğlu, A. (2008). Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. *Insight Turkey*, 10(1), 77-96.
- Davutoğlu, A. (2012). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *TEPAV*, 1-9.
- Davutoğlu, A. (2021). *Stratejik Derinlik* (121. Baskı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dawson, R. H. (1960). Where is the Middle East?. *Foreign Affairs*, 38(4), 665-675.
- DCAF (2015). Armed Non-State Actors: Current Trends & Future Challenges. DCAF Horizon 2015 Working Paper. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/ANSA_Final.pdf
- Del Sarto, R. A., Malmvig, H. ve Lecha E. S. (2019). Ara Dönem: 2011 Sonrasında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da Bölgesel Düzen. Middle East and North Africa Regional Architecture, MENARA Final Raporları, Şubat 2019.
- Deniz, Y. (2016). Ortadoğu'daki Çatışmalara Devletlerin ve Devlet Dışı Aktörlerin Etkileri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 129-149.
- Derman, G. S. (2016). Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) Dönemi Rus Dış Politikası Paradigmaları. *Akademik Bakış*, 10(19), 283-295.
- Devetak, R. (2012). Eleştirel Teori. Ed. Scott Burchill and Andrew Linklater, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (ss.213-242). İstanbul: Küre Yayınları.
- Dhingra, R. (2023). Syrian Refugees Face a Grim Future Without International Policy Shift. Brookings, 02.05.2023, <https://www.brookings.edu/articles/syrian-refugees-face-a-grim-future-without-international-policy-shifts/>
- Diamond L. (2011). A Fourth Wave or False Start. *Foreign Affairs*, May 22.
- Dickinson, G. L. (1917). *The European Anarchy*. New York: The Macmillan Company.

- Dinler, M. (2023). *Damga ve Meydan Okuma: Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Düzeninde Haydut Devletlerin Konumlanması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü.
- Dodge, T. (2012). US Foreign Policy in the Middle East. Eds. Michael Cox and Doug Stokes, in *US. Foreign Policy* (Second edition), (pp. 197-218), Oxford: Oxford University Press.
- Domazeti, R. (2019). Akdeniz Enerji Denkleminde Libya Krizi ve Türkiye. *İNSAMER*, 28.01.2019, <https://insamer.com/tr/akdeniz-enerji-denkleminde-libya-krizi-ve-turkiye-1945.html>
- Donnelly, J. (2004). *Realism and International Relations* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Donnelly, J. (2005). Realism. Ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, *Theories of International Relations* (3rd edition), (ss.29-54), London: Palgrave Macmillan.
- Dougherty, J. E., ve Pfaltzgraff, R. L. (1970). *Contending theories of International Relations*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company.
- Doyle, M. W. (2016). Liberalism and Foreign Policy. Ed. S. Smith, A. Hadfield, T. Dunne, *Foreign Policy Theories, Actors, Cases* (Third edition), (ss. 54-78), Oxford: Oxford University Press.
- Dönmez, R. Ö. (2004). Küreselleşme, Batı Modernliği ve Şiddet: Batı'ya Karşı Siyasal İslam. *Uluslararası İlişkiler*, 1(4), 81-114.
- Dugin, A. (2020). *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım* (10.baskı). Çev. V. İvanov, İstanbul: Küre Yayınları.
- Duman, B. ve Sönmez, G. (2018). Haşdi Şabi'nin Ortaya Çıkışı ve Dönüşümü. Ed., Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, *Orta Doğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler* (ss. 231-259). SETA.
- Duman, L. ve Üşenmez, Ö. (2016). Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İslam. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 257-275.
- Dunne, T. (2014). Liberalism. Ed., John Baylis, Steve Smith ve Patricia Owens, *The Globalization of World Politics* (sixt edition), (pp. 113-125), Oxford: Oxford University Press.
- Duran, B. (2021). Arap İsyanlarında On Yılın Muhasebesi ve Türkiye'nin Yeri. Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2020* (ss.11-34). SETA Yayınları.

- Duran, B. (2022). (Ed). Ortadoğu’da Normalleşmenin Geleceği ve Türkiye. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mustafa Caner, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2021* (ss.11-36). SETA Yayınları.
- Duran, H. (2011). Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2011* (ss. 501-518). Ankara: Açılım Kitap Yayınları.
- Duran, H. ve Özdemir, Ç. (2012). Türk Dış Politikasına Yansımalarıyla Arap Baharı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 181-198.
- Dursun, D. (2003). Ortadoğu Neresi? Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi. Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, I. Orta Doğu Semineri (ss. 21-28), 29-31 Mayıs 2003.
- Dursun, D. (2005). Ortadoğu’nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler. *Journal of Social Policy Conferences*, (50), 1231-1274.
- Efegil, E. (2016). AK Parti Hükümetinin Ortadoğu Politikası ve ABD Yönetimi İle Batılı Uzmanların Eleştirileri. *Akademik Bakış*, 9(18), 45-58.
- Ehteshami, A. (2018). Saudi Arabia as a Resurgent Regional Power. *The International Spectator*, 53(4), 75-94.
- El- Kihya, M. Ö. (2011). *Libya’nın Kaddafi’si*. (Çev. Saadet Yıldız İnal), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- El-Kaddafi, M. (1976). *Yeşil Kitap*. Libya Arap Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Kültür Yayınları.
- Ercan, M. ve Kılınç, M. C. (2020). Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Ortadoğu Merkezli Doğu Akdeniz Politikaları “Kıbrıs Çatışması ve Libya Mutabakatı”. *Anadolu Strateji Dergisi*, 2(2), 15-28.
- Erdağ, R. (2013). Türkiye’nin Stratejik Kültürü ve Dış Politikada Yansıması. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 47-70.
- Erdurmaz, S. (2018). *Libya Arap Baharı’nın Solan Yüzü*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Erşen, E. (2021). Rus Dış Politikasında Orta Doğu: Arap Baharı ve Sonrası. Ed. Tarık Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi, *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Orta Doğu Politikaları* (2.baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- European Asylum Support Office (EASO). Syria Security Situation, Country of Origin Information Report, July 2021, <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/easo-country-origin-information-report-syria-security-situation-july>

- Evkuran, M. (2016). Ortadoğu’da Yönetim Kültürü Sorunu ve İslamcılık Muhafazakar Siyaset ve İslamcılık Üzerine Tezler. II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu, (4-7 Mayıs 2016, Kırıkkale Üniversitesi).
- Fasanotti, F. S. (2016). Russia and Libya: A Brief History of an On-Again-Off-Again Friendship, *Brookings*, 13.09.2016, <https://www.lawfaremedia.org/article/russia-and-libya-brief-history-again-again-friendship>
- Fawcett, L. (2005). *International Relations of the Middle East*. Oxford: Oxford University Press.
- Fırat, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2010). Orta Doğu’yla İlişkiler. Ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası (Cilt II)*. (ss.551-567), İstanbul: İletişim Yayınları.
- First, R. (1974). *Libya The Elusive Revolution*. Africana Publishing Company, New York: A Division of Holmes & Meier Publishers.
- Fischer, B. A. (2012). Military Power and US Foreign Policy. Eds. Michael Cox and Doug Stokes, *US. Foreign Policy* (2nd edition). (pp. 130-143), Oxford: Oxford University Press.
- Fragile State Index (2024). <https://fragilestatesindex.org/country-data/>
- Frankel, J. (1970). *National Interest*. London: Palgrave Macmillan.
- Freedman, R. O. (2001). Russian Policy Toward the Middle East: The Yeltsin Legacy and the Putin Challenge. *Middle East Journal*, 55(1), 58-90.
- Fukuyama, F. (2006). *Neo-Conların Sonu Yol Ayrımındaki Amerika*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Fuller, G. (2004). *Siyasal İslâm’ın Geleceği*. (Çev. Mustafa Acar), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gall, C. (2021). Erdogan and Trump Form New Bond as Interest Align. The New York Times, 18.05.2021, <https://www.nytimes.com/2020/06/10/world/europe/erdogan-trump-turkey-libya-syria.html>
- Geldenhuys, D. (2004). *Deviant Conduct in World Politics*. London: Palgrave Macmillan.
- George H. W. Bush Presidential Library & Museum (1990). Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit. <https://bush41library.tamu.edu/archives/public-papers/2217>
- Gerasimov, V. (2016). The Value of Science Is in the Foresight New Challenges Demand Rethinking the Forms and Methods of Carrying out Combat Operations, *Military Review*, 23-29.

- Giddens, A. (2009). Modernitenin Küreselleşmesi. Ed. Kudret Bülbül, *Küreselleşme Temel Metinler* (ss.161-168), Ankara: Orion.
- Glaser, C. L. (2013). Realizm. Ed., A. Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (ss.14-27), (Çev. N. Uslu), İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Glenn, C. (2017). Libya's Islamists: Who They Are- And What They Want. *Wilson Center*, 08.08.2017, <https://www.wilsoncenter.org/article/libyas-islamists-who-they-are-and-what-they-want>
- Global Coalition (2023). <https://theglobalcoalition.org/en/mission/>
- Goldstein, J. S., ve Pevehouse, J.C. (2017). *Uluslararası İlişkiler* (2. baskı). (Çev. H. Özdemir), Ankara: BB101 Yayınları.
- Gordon, M. R. ve Fahim, K. (2013). Kerry Says Egypt's Military Was "Restoring Democracy" in Ousting Morsi. *The New York Times*, 01.08.2013, <https://www.nytimes.com/2013/08/02/world/middleeast/egypt-warns-morsi-supporters-to-end-protests.html>
- Gordon, P. (2015). It's Time to Rethink to Syria, *Politico*, 25.09.2015, <https://www.politico.eu/article/syria-assad-war-russia-us/>
- Gökçe, G. (2021). Ortadoğu'da Başarısız veya Çöken Devletler ve Terör. *İdarecinin Sesi*, Kasım/Aralık, <http://www.tid.web.tr/kurumlar/tid.web.tr/isd/204/gulisegokce.pdf>
- Gulf Cooperation Council (2022). <https://www.gcc-sg.org/en-us/Pages/default.aspx>
- Güler, M. Ç. ve Teke, M. A. (2021). Resmî Belgeler Işığında Rusya'nın Dış Politika Eğilimi. SETA Rapor, 189.
- Güneş, B. (2018). Libya İç Savaşı ve Kriz Yönetimi. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 7(2), 263-291.
- Gürcan, E. C. (2020). Arap Baharı Sonrası Uluslararası Güvenlik: Suriye ve Libya Çatışmalarının Yurtiçi ve Uluslararası Kaynakları (2011-2020). *BRIQ*, 1(2), 67-83.
- Halabi, Y. (2009). *US Foreign Policy in the Middle East from crises to change*. Farnham: Ashgate Publishing Limited.
- Halperin, C. C. (1982). George Vernadsky, Eurasianism, the Mongols, and Russia. *Slavic Review*, 41(3), 477-493.
- Harchaoui, J. ve Lazib, M. E. (2019). Proxy War Dynamics in Libya. *The Proxy Wars Project*, PWP Conflict Studies.
- Hardin, G. (1974). Living on a lifeboat. *BioScience*, 24(10), 561-568.

- Harris, L. C. (1986). Libya: Qadhafi's Revolution and the Modern State. Ed. Bernard Reich and David E. Long, *Profiles Nations Of The Contemporary Middle East*. Boulder: Westview Press.
- Harunoğulları, M. (2020). Doğu Akdeniz Enerji Havzası: Bölge Üzerinde Yaşanan Uluslararası Anlaşmazlık ve Rekabet. *International Journal of Geography and Geography Education*, (42), 455-481.
- Helman, G. B. ve Ratner, S. R. (1993). Saving Failed States. *Foreign Policy*, Winter 1992-1993, (89), 3-20.
- Helvacıköylü, G. (2022). 2000'li Yıllarda Türkiye-Rusya Siyasi İlişkilerinde Güncel Sorunların Yeri. Ed. Salih Yılmaz, Şeref Ateş, Victoria Bilge Yılmaz, Mücahit Küçükyılmaz, Metin Kıratlı, *Geçmişten Günümüze Ruslar ve Rusya* (ss.659-682), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Herz, J. (1950). Idealist Internationalism and the Security Dilemma. *World Politics*, 2(2), 157-168.
- Heydemann, S. (2014). America's Response to the Arab Uprisings: US Foreign Assistance in an Era of Ambivalence. *Mediterranean Politics*, 19(3), 299-317.
- Hinnebusch, R. (2003). *The International Politics of the Middle East*. Manchester: Manchester University Press.
- Hinnebusch, R. (2012). Globalization, The Highest Stage of Imperialism. Ed. Stephan Stetter, *The Middle East and Globalization Encounters and Horizons* (pp.21-39), London: Palgrave Macmillan.
- Hinnebusch, R. (2017). The Syrian Crisis and International Security. Ed. Myriam Dunn Caverly and Thierry Balzacq, *Routledge Handbook of Security Studies* (2nd edition). London: Routledge.
- Hobbes, T. (1998). *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoffman, M. (1987). Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate. *Millennium-Journal of International Studies*, 16(2), 231-250.
- Hopkins, N. ve Ibrahim, S. E. (Ed.). (2001). *Arab Society Class, Gender, Power & Development* (Third edition). Cairo: The American University in Cairo Press.
- Hudson, M. C. (1996). To Play the Hegemon: Fifty Years of US Policy toward the Middle East. *Middle East Journal*, 50(3), 329-343.
- Hunter, R. E. (1986). US Interest and the Use of Force in the Middle East. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 21(4), 14-23.
- Hurewitz, J. (1969). *Middle East Politics: The Military Dimension*. New York: Praeger Publisher.

- Huysmans, J. (2007). Revisiting Copenhagen: Or, on the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe. *International Security*, (4), 43–67.
- Hürriyet (2011). NATO’nun Libya’da Ne İşi Var. 01.03.2011, <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-nun-libya-da-ne-isi-var-17150261>
- Hürriyet (2017). ABD Suriye’yi Vurduktan Sonra Trump’tan İlk Açıklama. 07.04.2017, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-suriyeyi-vurduktan-sonra-trumptan-ilk-aciklama-40419684>
- Hürsoy, S. (2017). Küreselleşmenin Orta Doğu’ya Etkileri. Ed. Sertif Demir ve Oktay Bingöl, *Yeni Orta Doğu Aktörler, Dinamikler ve Denge Arayışları* (ss.163-191), Ankara: Barış Kitap.
- Ibrahim, A. (2022). Regional Consequences of the Syrian Conflict on Lebanon, Jordan and Iraq. *STIMSON*, 26.09.2022, <https://www.stimson.org/2022/regional-consequences-of-the-syrian-conflict-on-lebanon-jordan-and-iraq/>
- Ilardo, M. (2019). Conflict Analysis: The Second Libyan Civil war – and how to avoid a third one. Austria Institut Für Europa-UND Sicherheitspolitik, Focus 9.
- INFORM RISK (2024). <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/INFORM-Risk/Country-Risk-Profile>
- International Crisis Group (2019). Addressing the Rise of Libya’s Madkhali-Salafis. 25.04.2019, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/addressing-rise-libyas-madkhali-salafis>
- İnanç, H. (2023). Yapısal, Kurumsal ve Kuramsal Boyutlarıyla Türkiye-AB İlişkilerinin Güncel Analizi. Ed. Ahmet Özkan, *Bölgesel ve Küresel İlişkiler Bağlamında Erdoğan Dönemi Türk Dış Politikası* (ss.233-268), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- İnat, K. (2013). Türkiye’nin Orta Doğu Politikaları. Ed. Davut Dursun ve Tayyar Arı, *Ortadoğu’da Siyaset* (ss. 188-226), Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 3035.
- İpek, F. O. (2021). Biden’ın Ortadoğu Politikası: İlk İki Yüz Güne İlişkin Değerlendirme. *Anadolu Yakın Doğu Araştırmaları Merkezi*, 12.09.2021, <https://ayam.com.tr/analiz/bidenin-ortadoğu-politikasi-ilk-iki-yuz-gune-iliskin-degerlendirme/>
- İpek, P. (2013). Enerji Güvenliğinde Ortadoğu Bölgesi’nin Jeopolitiği ve Enerji Piyasalarında “Muğlak” Bir Devrimin Yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, 5(50), 10-24.
- İşyar, Ö. G. (2003). Gelenekçi Rus Klasik Avrasyacı Düşüncesinin Gelişimi ve Temel İlkeleri. *Doğu-Batı*, 7(25), 179–219.

- İzol, R. (2016). 11 Eylül Olayları Sonrasında ABD'nin Orta Doğu Algısı. *21. Yüzyılda Orta Doğu* (ss. 111-135). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Jackson, R. ve Sorensen G. (2013). *Introduction to International Relations Theories and Approaches* (5.ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Jeffrey, J. F. (2021). The Trump Foreign Policy Legacy in The Middle East. 22.03.2021, *Transatlantic Policy Quarterly*, <http://turkishpolicy.com/article/1040/the-trump-foreign-policy-legacy-in-the-middle-east>
- Jervis, R. (2003). Understanding the Bush Doctrine. *Political Science Quarterly*, 118(3), 365-388.
- Jones, D. R. (1990). Soviet Strategic Culture. Ed. Carl G. Jacobsen, *Strategic Power: USA/USSR* (pp. 35-49), London: Palgrave Macmillan.
- Jones, R. W. (1999). *Security, Strategy, and Critical Theory*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Jonson, L. (2004). *Vladimir Putin and Central Asia*. London: I.B. Taurus.
- Kaczmarek, M. (2011). Russia's Middle East policy after the Arab revolutions. *Center for Eastern Studies*, (59), https://aei.pitt.edu/58333/1/commentary_59.pdf
- Kamel, M. (2020). Libya: UN Report Reveals Haftar's Botched Mercenary Plan. *The Africa Report*, 10.06.2020, <https://www.theafricareport.com/29592/libya-how-marshall-haftars-mercenaries-have-fallen-into-the-ridicule/>
- Kamrava, M. (2004). Structural Impediments to Economic Globalization in the Middle East, *Middle East Policy*, 11(4), 96-112.
- Kamrava, M. (2005). *The Modern Middle East*. California: University of California Press.
- Kanat, A. (2020). Avrupa Birliği'nin Libya Politikası. *SETA*, Ocak 2020, (261), <https://setav.org/assets/uploads/2020/01/P261.pdf>
- Kanat, K. B. ve Chreky, A. (2020). Libya'da Amerikan Varlığı. Ed. Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, *Libya Krizi Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikaları* (ss. 135-160), SETA.
- Kantarıcı, Ş. (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?". *Security Strategies*, 8(16), 47-85.
- Karaçuka, M. ve Çelik, N. (2017). Kırılgan-Başarısız Devlet Olgusu ve Terör İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 20-41.
- Karadağ, H. ve Türkeş, K. T. (2018). DDSA'lar ve Düzensiz Savaş. Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler* (ss.143-170), SETA Kitapları.

- Karasapan, O. ve Shah, S. (2021). Why Syrian Refugees in Lebanon are a Crisis Within a Crisis. *Brookings*, 15.04.2021, <https://www.brookings.edu/articles/why-syrian-refugees-in-lebanon-are-a-crisis-within-a-crisis/>
- Karataş, İ. (2021). Katar Krizinin Türkiye Körfez İlişkilerine Etkisi ve Tarafların Tepkisi. (Ed). Engin Koç, *Türkiye ve Körfez Ülkeleri İlişkileri: Dış Politika, Güvenlik ve Ekonomi* (ss.227-250), Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Kardaş, Ş. (2017). Trump Dönemi Amerikan Dış Politikası ve Türkiye. *Ortadoğu Analiz*, 9(78), 8-9.
- Keersmaecker, G. D. (2017). *Polarity, Balance of Power and International Relations Theory*. London: Palgrave Macmillan.
- Kekilli, E. (2018). Devrimden Parçalanmaya Libya'da DDSA'lar. Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler* (ss.411-437), SETA Kitapları.
- Kekilli, E. (2019). Askeri ve Siyasi Çözüm Arasında Libya Krizinin Geleceği. *SETA Analiz*, Mayıs 2019, Sayı: 282.
- Kepsutlu, B. (2016). *Amerika'nın Orta Doğu Politikası*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Keyman, F. (2017). A New Turkish Foreign Policy: Towards Proactive "Moral Realism". *Insight Turkey*, 19(1), 55-69.
- Khalaf, R. (2016). Governing Rojava: Layers of Legitimacy in Syria. *Chatham House*, 08.12.2016, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2016-12-08-governing-rojava-khalaf.pdf>
- Khan, S. (2013). The Dark Side Of "Revolution"-The Arab Spring And State Fragmentation. *INEGMA*, 08.04.2013, <https://www.inegma.com/e-reportdetail.aspx?rid=11>
- Kılıç, D. (2008). Ortadoğu'nun Dini Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 65-86.
- Kiraz, S. (2018). Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kiselyov, S. (2018). Russia's Arms Exporter Sold \$19Bln Worth of Weapons in 2018, Official Says. *The Moscow Times*, 01.11.2018, <https://www.themoscowtimes.com/2018/11/01/russian-gang-detained-string-murders-acquire-moscow-property-a63379>

- Kozhanov, N. (2018). Russian Policy Across the Middle East: Motivations and Methods. *Clatham House*, February 2018, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2018-02-21-russian-policy-middle-east-kozhanov.pdf>
- Köse, T. ve Tüzgen, A. E. (2021). ABD'nin Arap İsyanlarına Dair Stratejisi: Pragmatizm mi Yoksa Kafa Karışıklığı mı? Ed. Ramazan Yıldırım ve Mahmut Alrantisi, *Arap Devrimleri, Değişim ve Süreklilik* (ss.131-161), İstanbul: SETA Kitapları.
- Kösebalaban, H. (2014). *Türk Dış Politikası*. (Çev. Hüsamettin İnanç), Ankara: BingBang Yayınları.
- Kratochwil, F. (1985). On the Notion of Interest in International Relations. *International Organization*, 36(1), 1-30.
- Kurt, M. Y. (2021). Akdeniz'de İnsan/Göçmen Kaçakçılığı Sorunu: Libya Örneği. *Afrika Araştırmacıları Derneği*, 27.05.2021, <https://afam.org.tr/akdenizde-insan-gocmen-kacakciligi-sorunu-libya-ornegi/>
- Kurt, S. (2014). Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Ortadoğu Politikası. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7(19), 167-106.
- Kurt, V. (2019). Trump ve Suriye Krizi. *SETA Analiz*, Sayı: 275.
- Kurt, V. (2020). 5 Soru: Türkiye'nin Libya'ya Asker Gönderme Tezkeresi. *SETA*, 02.01.2020, <https://www.setav.org/5-soru-turkiyenin-libyaya-asker-gonderme-tezkeresi/>
- Kurt, V. (2020). Tezkere Sonrası Libya'da Denklem. *SETA*, 04.01.2020, <https://www.setav.org/tezkere-sonrasi-libyada-denkleml/>
- Kurt, V. (Ed.) (2018). Ortadoğu'da Güvenliğin Dönüşümü. *Orta Doğu'da Ulusal Güvenlik Stratejileri* içinde (ss.15-36), İstanbul: SETA Kitapları.
- Lacher, W. ve Cole, P. (2015). Farklı Dilde Siyaset Libya'nın Güvenlik Sektöründe Çatışan Çıkarlar. *ORDAF*, Rapor No: 11.
- Lacoste, Y. (2007). *Büyük Oyunu Anlamak Jeopolitik: Bugünün Uzun Tarihi*. (Çev. İsmet Akça), İstanbul: NTV Yayınları.
- Lake, A. (1994). Confronting Backlash States. *Foreign Affairs*, 73(2), 45-55.
- Laub, Z. (2023). Syria's Civil War: The Descent Into Horror. *Council on Foreign Relations*, 14.02.2023, <https://www.cfr.org/article/syrias-civil-war>
- Lavrov, A. (2018). Russia in Syria: A Military Analysis. Ed. Nicu Popescu ve Stanislav Secrieru, *Russia's Return to the Middle East: Building Sandcastles?* (pp.47-56), European Union Institute for Security Studies.

- Lebov, R. N. (2021). Klasik Realizm. Ed. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith, (Çev. M. Ceylan), *Uluslararası İlişkiler Teorileri (5. Edisyonundan çeviri)* (ss. 67-88). Ankara: Felix Kitap.
- Lechner, F. J. ve Boli, J. (2005). *The Globalisation Reader*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lewis, B. (1992). Rethinking the Middle East. *Foreign Affairs*, 71(4), 99-119.
- Lewis, B. (1997). *İslam'ın Siyasal Söylemi* (2. baskı). (Çev. Ünsal Oskay), İstanbul: Cep Kitapları.
- Lewis, B. (2005). *Orta Doğu*. (Çev. Selen Y. Kölay), Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Linklater, A. (2008). The Achievements of Critical Theory. Ed, S. Smith, K. Booth, M. Zalewski, *International Theory: Positivism & Beyond* (Second edition). (ss.279-298). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lobell, S. E. (2009). Threat Assessment, the State, and Foreign Policy: A Neoclassical Realist Mode. Ed. S. E. Lobell, N. M. Ripsman ve J. W. Taliefferro, *Neoclassical Realism, the State and Foreign Policy* (pp. 42-74). Cambridge: Cambridge University Press.
- Lomagin, N. A. (2014). Russia's CIS Policy and Economic and Political Transformations in Eurasia. Ed. Roger E. Kanet, Rémi Piet, *Shifting Priorities in Russia's Foreign and Security Policy*. Farnham: Ashgate Publishing.
- Lutterbeck D. (2009). Arming Libya: Transfers of Conventional Weapons Past and Present. *Contemporary Security Policy*, 30(3), 505-528.
- Lynch, M. (2011). America and Egypt After the Uprisings. *Survival*, 53(2), 31-42.
- Machiavelli, N. (1994). *Prens*. (Çev. Nazım Güvenç), İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Magen, Z. ve Moldavsky, O. B. (2011). New Directions in Russia's Foreign Policy: Implications for the Middle East. *Strategic Assessment*, 13(4), 73-84.
- Magerisi, T. (2019). Libya's Global Civil War. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, Policy Brief, 26.06.2019, https://ecfr.eu/publication/libyas_global_civil_war1/
- Magerisi, T. (2020). Geostrategic Dimensions of Libya's Civil War. *Africa Security Brief*, No: 37.
- Magerisi, T. (2020). Libya: Into the EastMed Arena. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*, https://ecfr.eu/special/eastern_med/libya
- Mahshie, A. (2020). Russian presence in Libya More Dangerous than ISIS says US Africa Command. *Libya Tribune*, 01.05.2020,

<https://en.minbarlibya.org/2020/05/01/russian-presence-in-libya-more-dangerous-than-isis-says-us-africa-command/>

- Malashenko, A. (2013). Russia and the Arab Spring. *Carnegie Moscow Center*, https://carnegie-production-assets.s3.amazonaws.com/static/files/russia_arab_spring2013.pdf
- Marks, M.P. (2011). *Metaphors in International Relations theory*. London: Palgrave Macmillan.
- McConnel, A. (2017). Fırat Kalkanı'nın Stratejik Kazanımları. *Anadolu Ajansı*, 24.08.2017, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/firat-kalkaninin-stratejik-kazanimleri/891955>
- McCormick, J. M. (2009). *American Foreign Policy & Process* (fifth edition). Wadsworth: Wadsworth Publishing Company.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W.W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2021). Yapısal Realizm. Ed. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith, (Çev. M. Ceylan). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (5. Edisyon'dan çeviri). (ss. 89-110). Ankara: Felix Kitap.
- Mearsheimer, J. J. ve Walt, S. M. (2009). *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*. (Çev. Hasan Kösebalaban), İstanbul: Küre Yayınları.
- Meddeb, H. (2018). Opportunism As a Strategy. *Carnegie Middle East Center*, 22.10.2018, <https://carnegie-mec.org/diwan/77542>
- MepaNews (2019). Libya'nın Etnik Durum Haritası. 19.12.2019, <https://www.mepanews.com/libya-etnik-yapi-haritasi-32193h.htm>
- MepaNews (2022). Suriye'de Son Durum. 28.11.2022, <https://www.mepanews.com/harita-suriyede-son-durum-kasim-2022-56697h.htm>
- Mert, T. (2018). *Gri Kardinal Vladimir Putin*. İstanbul: Eftalya.
- Millar, T. B. (1978). *Australia in Peace and War*. London: Palgrave Macmillan.
- Milliyet, (1997). Kaddafi'den Erbakan'a Hakaret. 21.06.1997, <https://www.milliyet.com.tr/the-others/kaddafiden-erbakana-hakaret-5380786>
- Morgan, P. (2017). Liberalizm. Ed. Alan Collins, *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (ss. 28-41), (Çev. Nasuh Uslu), (3.basımdan çeviri), İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Morgenthau, H. J. (1952). *American Foreign Policy: A Critical Examination*. London: Methuen.

- Morgenthau, H. J. (1970). *Uluslararası Politika* (Cilt I-II). (Çev. Ü. Oskay ve B. Oran), Ankara: Sevinç Matbaası.
- Mueller, K. P., Becca, W. Jeffrey, M. ve Stephen. W. (2017). *U.S. Strategic Interests in the Middle East and Implications for the Army*. RAND Corporation, December 2017, <https://www.rand.org/pubs/perspectives/PE265.html>
- Muslu, F. (2018). Suriye İç Savaşı'nda Esed'in Rolü, Konumu ve Geleceği. *SETA*, Haziran, Sayı: 236.
- Myers, N. (1989). Environment and Security. *Foreign Policy*, (74), 23-41.
- Nakhle, C. (2024). Libya's Uphill Struggle to Attract Oil Investment. *GIS Reports*, 17.01.2024, <https://www.gisreportsonline.com/r/libyas-uphill-struggle-to-attract-oil-investment/>
- Nuechterlein, D. E. (1976). National Interest and Foreign Policy: A Conceptual Framework for Analysis and Decision-Making. *British Journal of International Studies*, 2(3), 246-266.
- Nye, J. (1990). *Bound to Lead: Changing Nature of American Power*. New York: Basic Books.
- Nye, J. (2012). Obama and Smart Power. Eds. Michael Cox and Doug Stokes, *US Foreign Policy* (Second edition), (pp. 97-108), Oxford: Oxford University Press.
- Office of the Commissioner General for Refugees and Stateless Persons (CGRS) (2014). Libya: Militias, Tribes and Islamists. 19.12.2014, file:///C:/Users/hp/Downloads/54afd8be4.pdf
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2016). Investigation by the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on Libya: Detailed Findings. 15.02.2016, https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/LY/A_HRC_31_CRP_3.pdf
- Oğuzlu, T. (2012). Türk Dış Politikasında Ortadoğu'nun Dayanılmaz Ağırlığı. *Ortadoğu Analiz*, 4(45), 44-52.
- Oğuzlu, T. (2015). Arap Baharı ve Yansımaları. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 8-16.
- Oğuzlu, T. (2017). Liberalizm. Ed., Ş. Kardaş ve A. Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (7.baskı), (ss.147-165), İstanbul: Küre Yayınları.
- Oppenheim, F. H. (1987). National Interest, Rationality, and Morality. *Political Theory*, 15(3), 369-389.
- Oran, B. (Ed). (2010). Dönemin Bilançosu. *Türk Dış Politikası* (Cilt II). (ss.203-242). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Organization of Islamic Cooperation (2022). <https://www.oic-oci.org/home/?lan=en>
- Organization of the Petroleum Exporting Counties (OPEC) (2022). https://www.opec.org/opec_web/en/
- Orhan, D. D. (2022). Küresel Güç Arayışı Bağlamında Rusya'nın Libya Politikası. Ed. Salih Yılmaz, Şeref Ateş, Victoria Bilge Yılmaz, Mücahit Küçükıymaz, Metin Kırath, *İçinde Geçmişten Günümüze Ruslar ve Rusya* (ss.783-801). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Orhan, O. (2014). Suriye İç Savaşı ve Ortadoğu'da Güvenlik. *Ortadoğu Analiz*, 6(63), 36-39.
- Özalp, O. N. (2011). Ortadoğu Neresi? Uluslararası İlişkilerde Bölgesel Alt Sistem Olarak Ortadoğu'yu Tanımlama ve Sınıflandırma Sorunu. *İ.Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (48), 619- 643.
- Özcan, M. (2019). Arap Baharı Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. Ed. Orhan Battır ve Cüneyt Özşahin, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özdal, H. (2021). Putin Döneminde Rusya'nın Güvenlik Doktrinleri. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 56.
- Özdemir, Ç. (2019). AK Parti Dönemi Türkiye'nin Orta Doğu Politikası: İnşacılıktan Realizme Dönüşüm. Ed., Ramazan Akkır, Yusuf Özkır, Ali Yeşildal, Çağatay Özdemir, *AK Parti ve Yükselen Türkiye* (ss.165-193). Ankara: Kadim Yayınları.
- Özdemir, F. N. (2020). Arap Baharı'nın Kriz Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi: Mısır Arap Cumhuriyeti Örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi).
- Özdemir, L. ve Akbaş, Z. (2020). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politika Eksenli Değerlendirmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(1), 48-75.
- Özen, Y. ve Şahin, G. (2020). 2005-2015 Perspektifinden Amerika Birleşik Devletleri'nin Sahraaltı Afrika Politikası ve Afrika Komutanlığı (AFRICOM). *Güvenlik Stratejileri*, 16(35), 461-517.
- Özkan, A. (2022). *Dış Politika ve Güvenlik Ekseninde Erdoğan Türkiye'si ve Putin Rusya'sı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özkan, B. (2021). Bush ve Obama Dönemlerinde ABD'nin Orta Doğu Politikası. Ed. Tarık Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi, *Küresel ve Bölgesel Güçlerin Orta Doğu Politikaları* (2.basım). (ss.27-54), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Özkan, G. (2019). Arap Baharı ve Sonrasında Orta Doğu'ya Yönelik Rusya'nın Dış Politikası. Ed. Orhan Battır ve Cüneyt Özşahin, *Arap Baharı Sonrası Orta Doğu Kuram ve Siyaset* (ss.207-242), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özlük, E. ve Özlük, D. (2023). ABD'nin Offshore Dengeleme Stratejisinin Ortadoğu ve Türkiye'ye Yansımaları. *TASAM*, 28.01.2023, <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/70262/abdnin-offshore-dengeleme-stratejisinin-ortadogu-ve-turkiye-ye-yansimalari>
- Öztürk, B. (2019). Hafta is Russia's Stone to Kill Many Birds. *SETA*, 27.12.2019, <https://www.setav.org/en/hafta-is-russias-stone-to-kill-many-birds/>
- Öztürk, B. (2020). Rusya'nın Libya Politikası: Mütevazı Yatırımla Çok Yönlü Kazanç. Ed. Burhanettin Duran & Muhuttin Ataman, *Libya Krizi Bölgesel ve Küresel Aktörlerin Politikası* (ss. 161-176), Ankara: SETA Kitapları.
- Panara, C. ve Wilson, G. (Ed.), (2013). *The Arab Spring*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers.
- Parlak, Z. (2017). ABD'nin Orta Doğu Politikasına Genel Bir Bakış. Ed. Sertif Demir ve Oktay Bingöl, *Yeni Orta Doğu Aktörler, Dinamikler ve Denge Arayışları* (ss. 431-475), Ankara: Barış Kitap.
- Pearson, R. W., Tol, G., Stein, A. ve Hintz, L. (2018). Turkey's Emerging Role in the Middle East. *Middle East Policy Council*, 20.04.2018, <https://mepc.org/journal/turkeys-emerging-role-middle-east>
- Peretz, D. (1994). *The Middle East Today* (Sixth Edition). Westport: Greenwood Publishing Group.
- Pinto, M. P. F. (2012). Mapping the Obama Administration's Response to the Arab Spring. *Revista Brasileira De Politica Internacional*, 55(2), 109-130.
- Pipes, D. (1990). *Greater Syria The History of an Ambition*. Oxford: Oxford University Press.
- Pipes, R. (2009). Russia: Craving to be a Great Power. *Moscow Times*, 15.07.2009, <https://www.usubc.org/news/biznews071509.php>
- Polat, F. (2015). Çok Kutuplu İç Savaş Sarmalında Libya: Aktörler ve İttifaklar. *ORMER Perspektif Serileri*, Mayıs 2015, No:13.
- Polat, F. (2020). Devrim Sonrası Türkiye'nin Libya Politikası: Kırılmalar ve Riskler. *SETA Perspektif*, Ocak 2020, Sayı: 256.
- Prifti, B. (2017). *US Foreign Policy in the Middle East The Case for Continuity*. London: Palgrave Macmillan.

- Purtaş, F. (2005). *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Platin Yayınları.
- Pusane, Ö. K. (2018). How to Profile PYD/YPG as an Actor in the Syrian Civil War: Policy Implications for the Region and Beyond. Ed. Özden Zeynep Oktav, Emel Parlar Dal, Ali Murat Kurşun, *Violent Non-State Actors and the Syrian Civil War* (ss. 73-90), New York: Springer.
- Rahman, K. (2010). US Middle East Policies and their Consequences. *Policy Perspectives*, 7(1), 33-60.
- Rakipoğlu, M. (2023). Türkiye-Körfez İlişkilerinde Yeni Dönem Çok Boyutlu İş Birlikleri ve Fırsatlar. *SETA Analiz*, (391).
- Raphaeli, N. (2007). Syria's Fragile Economy. *Middle East Review of International Affairs*, 11(2), 34-51.
- Ripsman, N. M. (2009). Neoclassical-realism and Domestic Interest Groups. Eds. S. E. Lobell., N. M. Ripsman and J. W. Taliaferro, *Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy* (pp. 170-193), Cambridge: Cambridge University Press.
- Ripsman, N. M., Taliaferro, J. W., ve Lobell, S. E. (2016). *Neoclassical Realist Theory of International Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Robinson, T. (1967). A National Interest Analysis of Sino-Soviet Relations. *International Studies Quarterly*, 11(2), 135-175.
- Rodkiewicz, W. (2020). Russia Playing on the Libyan Conflict. *Centre for Eastern Studies (OSW)*, 10.01.2020, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2020-01-15/russia-playing-libyan-conflict>
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1), 144-172.
- Rostec (2024). <https://rostec.ru/en/>
- Rotberg, R. I. (Ed). (2003). Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators. *State Failure and State Weakness in a Time of Terror* (pp. 1-28), Washington: Brookings Institution Press.
- Roy, O. (2005). *Siyasal İslam'ın İflası* (3.baskı). (Çev. Cüneyt Akalın), İstanbul: Metis Yayınları.
- Rubin, B. (2007). *The Truth About Syria*. London: Palgrave Macmillan.
- Russian International Affairs Council (RIAC), (2013). Russia and The Greater Middle East. https://russiancouncil.ru/common/upload/Russia_Middle_East_En.pdf

- Sabah (2009). Libya'ya Tarihi Ziyaret. 24.11.2009, https://www.sabah.com.tr/siyaset/2009/11/24/erdoganel_mahmudi_gorusmesi_basladi
- Sabah (2018). ABD Suriye'yi Vurdu İşte Şamdan İlk Görüntüler. 14.04.2018, <https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/abd-suriyeyi-vurdu-iste-samdan-ilk-goruntuler>
- Saifullah, M. D. (2014). Middle East and USA: Entering A New Period. *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 1(1), 1-10.
- Salehyan, I. ve Gleditsch, K.S. (2006). Refugees and the spread of Civil War. *International Organization*, 60(2), 335-366.
- Salem, P. (2020). US General Middle East Interest & Policy Priorities. Challenges & Opportunities For US Policy In The Middle East. <https://www.jstor.org/stable/pdf/resrep25885.3.pdf>
- Samoylov, Y. (2018). *Rusya'nın Suriye Politikası*. İstanbul: Hitabevi Yayınları.
- Schmitt, E. (2016). Obama is Pressed to Open Military Front Against ISIS in Libya. *The New York Times*, 04.02.2016, <https://www.nytimes.com/2016/02/05/world/africa/isis-libya-us-special-ops.html>
- Schweller, R. L. (1996). Neorealism's Status-Quo Bias: What security dilemma?" *Security Studies*, (5), 90–121.
- Schweller, R. L. (2003). The Progressiveness of Neoclassical Realism. Eds. C. Elman and M. F. Elman, *Progress in International Relations Theory* (pp. 311-347). Cambridge: MIT Press.
- Schweller, R. L. (2006). *Unanswered Threats; Political Constraints on the Balance of Power*. New Jersey: Princeton University Press.
- Schweller, R. L. ve Priess, D. (1997). A Tale of Two Realisms: Expanding the Institutions Debate. *Mershon International Studies Review*, 41(1), 1-32.
- Seddon, D. (2004). *A Political and Economic Dictionary of The Middle East*. London: Europa Publications.
- Seren, M. ve Aslan, M. (2018). DDSA'lar ve İstihbarat. Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu'da Devlet Dışı Silahlı Aktörler* (ss.31-72), SETA Kitapları.
- Seth, G. J. (2014). *A Persistent Threat: The Evolution of al Qaeda and Other Salafi Jihadists*. Kaliforniya: RAND Corporation.
- SIPRI (2018). Trends in World Military Expenditure, 2017. https://www.sipri.org/sites/default/files/2018-04/sipri_fs_1805_milex_2017.pdf

- SIPRI (2023). Trends in World Military Expenditure, 2022. April 2023, https://www.sipri.org/sites/default/files/2023-04/2304_fs_milex_2022.pdf
- SIPRI, (2024). Trends in International Arms Transfer, 2023. <https://www.sipri.org/publications/2024/sipri-fact-sheets/trends-international-arms-transfers-2023>
- Siddiqui, S. (2016). Donald Trump Calls Obama the Founder of ISIS. *The Guardian*, 11.08.2016, <https://www.theguardian.com/us-news/2016/aug/11/donald-trump-calls-barack-obama-the-founder-of-isis>
- Sinkaya, B. (2011). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi. *ADAM Akademi*, (1), 79-100.
- Sinkaya, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler. *ORSAM*, (1), 1-32.
- Smith, A. (1985). *Ulusların Zenginliği*. (Çev. Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı), İstanbul: Alan Yayınları.
- Smith, S., Owens, P. ve Baylis, J. (Ed.), (2014). *The Globalization of Wolrd Politics* (Sixth edition). Oxford: Oxford University Press.
- Snyder, J. (1977). The Soviet Strategic Culture. Implications for Limited Nuclear Operations. *Interim Report*, RAND Corporation.
- Somin, I. (2016). Obama Admits His Handling of the Libya War His Worst Mistake-But Not That It Was Unconstitutional. *The Washington Post*, 13.04.2016, <https://www.washingtonpost.com/news/volokh-conspiracy/wp/2016/04/13/obama-admits-that-his-handling-of-the-libya-war-was-his-worst-mistake-but-not-that-it-was-unconstitutional/>
- Sönmez, G. (2019). Arap Baharı, Radikalizm ve Terörizm. Ed. Orhan Battır ve Cüneyt Özşahin, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset* (ss.75-94), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sputniknews (2015). Kremlin: İnisiyatif IŞİD'in Elinde, Koalisyon Güçleri Şam ile Anlaşmalı. 29.06.2015, <https://sputniknews.com.tr/20150629/1016245581.html>
- Stein, K. W. (2002). The Bush Doctrine: Selective Engagement in the Middle East. *Middle East Review of International Affairs*, 6(2), 52-61.
- Stepanova, E. (2020). Russia's Foreign and Security Policy in the Middle East: Entering the 2020s. FEPS – Foundation for European Progressive Studies, 16.06.2020, file:///C:/Users/hp/Downloads/Russias_Foreign_and_Security_Policy_in_t.pdf
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) (2018). Global Arms Industry: US Companies Dominate the Top 100; Russian Arms Industry Moves to Second

- Place. 10.12.2018, <https://www.sipri.org/media/press-release/2018/global-arms-industry-us-companies-dominate-top-100-russian-arms-industry-moves-second-place>
- Szuba, J. (2020). Intel: Russian Mercenaries Enter Key Oil Field, Libya Oil Company Says. *Al-Monitor*, 26.06.2020, <https://www.al-monitor.com/originals/2020/06/intel-russia-mercenaries-enter-libya-sharara-oilfield-wagner.html>
- Şahin, M. (2010). ABD-İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına. *Ortadoğu Analiz*, 2(21), 39-45).
- Şahin, M. (2014). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası Süreklilik ve Değişim. Ed. İdris Demir, *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları* (ss.115-131), Bursa: Dora Yayıncılık.
- Şefkatli, F. E. (2022). Wagner'in Libya Müdahalesi. *ORSAM*, Bakış 210, Mayıs 2022.
- Şeker, Ş. (2022). Arap Baharından Başarısız Devlete: Libya. *İçtimaiyyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 33-49.
- Şen, S. (1999). *Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi (Tarihi ve Sosyal Temelleri)*. (İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi).
- Şöhret, M. (2014). Ortadoğu'da Devlet Yapıları. Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, *Ortadoğu Analizi İki Kutuplu Sistem Sonrası Ortadoğu ve Arap Baharı* (ss.1-36). İstanbul: BETA Yayıncılık.
- Şöhret, M. (2016). Suriye Siyasal Yapısı. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım, *Uluslararası Politikada Suriye Krizi* (ss. 39-84), İstanbul: BETA Yayıncılık.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023). <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2023). Türkiye-Suriye İlişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>
- T.C. İçişleri Bakanlığı (2017). PKK/KCK Terör Örgütünün Suriye Kolu: PYD/YPG, Mayıs 2017, https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/deneme/YAYI_NLAR/%C4%B0%C3%87ER%C4%B0K/pyd_tr_fr.pdf
- Taliaferro, J. W. (2000). Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited. *International Security*, 25(3), 128-161.
- Taliaferro, J. W. (2009). Neoclassical Realism and Resource Extraction: State Building for Future War". Ed., S. E. Lobell, N. M. Ripsman and J. W. Taliaferro,

Neoclassical Realism, The State, and Foreign Policy (pp. 194-226), Cambridge: Cambridge University Press.

Tapper, J. (2011). Clinton, No Longer a Believer that Assad is a “Reformer” Says He Can’t Sustain the Armed Opposition in Syria. abcNews, 18.11.2011, <https://abcnews.go.com/blogs/politics/2011/11/clinton-no-longer-a-believer-that-assad-is-a-reformer-says-he-cant-sustain-the-armed-opposition-in-syria>

Taştekin, F. (2020). Trump’ın Damadına Hazırlattığı Yüzyılın Anlaşması: Filistin İçin Son Tasfiye Planı. BBC, 31.01.2020, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-51320835>

Tatlı, İ. (2023). Yerel İsyanlardan Uluslararası İç Savaşa: 13. Yılında Suriye İç Savaşı. İNSAMER, Rapor 164, <https://www.insamer.com/tr/yerel-isyandan-uluslararası-ic-savasa-13-yilinda-suriye-ic-savasi.html>

TC. Dışişleri Bakanlığı (2023). Libya’nın Siyasi Görünümü. <https://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

TDK (Türk Dil Kurumu). (2022). Sözcük arama: “çıkar”, <https://sozluk.gov.tr/>

Tekin, Y. (2019). 12 Eylül 1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Hayat. Ed. Yusuf Tekin ve Çağatay Okutan, *Türk Siyasal Hayatı* (4.baskı). (ss.189-270), Ankara: Orion.

Telatar, G. (2015). AK Parti’nin Düzen Kurucu Dış Politika Söylemi ve Orta Doğu. *Alternatif Politika*, 7(3), 490-523.

Tellal, E. (2010). Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu’nun Dış Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 189-236.

Temel, E. (2007). Putin’in Sert Çıkışının Anlamı. BBC, 12.02.2007, https://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/02/070212_putin_mideast.shtml

Thakkar, M. (2020). Russia and Turkey in Libya, Testing the Waters? *International Policy Digest*, 03.02.2020, <https://intpolicydigest.org/russia-and-turkey-in-libya-testing-the-waters/>

The Guardian (2015). More than 90%’ of Russian Airstrikes in Syria Have not Targeted ISIS, US says. 07.10.2015, <https://www.theguardian.com/world/2015/oct/07/russia-airstrikes-syria-not-targeting-isis>

The National Security Strategy of the United States of America (2002). The White House, Washington, https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss2002.pdf?ver=oyVN99aEnrAWijAc_O5eiQ%3d%3d

- The UN Refugee Agency (UNHCR) (1951). Convention and Protocol Relating to the Status of Refugees, <https://www.unhcr.org/media/convention-and-protocol-relating-status-refugees>
- The UN Refugee Agency (UNHCR). (2022). Global Trends Report 2022. <https://www.unhcr.org/global-trends-report-2022>
- The White House, (2011). Remarks by the President in Address to the Nation on Libya. 28.03.2011, [Remarks by the President in Address to the Nation on Libya | whitehouse.gov \(archives.gov\)](https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/03/28/20110328libya)
- Thucydides (2009). *The Peloponnesian War*. (Trans. M. Hammond, Trans.), Oxford: Oxford University Press.
- Tibi, B. (1998). *Conflict and War in the Middle East From Interstate War to New Security* (Second edition). London: Palgrave Macmillan.
- Treisman, D. (2002). Russia Renewed?. *Foreign Affairs*, 81(6), 58-72.
- Trenin, D. (2006). Russia Leaves the West. *Foreign Affairs*, 85(4), 87-96.
- Trenin, D. (2009). Russia Reborn: Reimagining Moscow's Foreign Policy. *Foreign Affairs*, 88(6), 64-78.
- Trenin, D. (2016). "Russia in the Middle East: Moscow's Objectives, Priorities, and Policy Drivers," *Task Force White Paper, Carnegie Moscow Center*, April 05.05.2016, <https://carnegiemoscow.org/2016/04/05/russia-in-middle-east-moscow-s-objectives-priorities-and-policy-drivers-pub-63244>
- Trenin, D. (2020). The World Through Moscow's Eyes: A Classic Russian Perspective. *Carnegie Endowment for International Peace*, 03.03.2020, <https://carnegiemoscow.org/2020/03/03/world-through-moscow-s-eyes-classic-russian-perspective-pub-81203>
- Trenin, D. (2021). What Drives Russia's Policy in the Middle East?, Eds. D. Bachev, N. Popescu and S. Secieru, *Russia Rising* (pp.21-28), London: I.B. Tauris.
- Tuna, F. (2020). Türk Dış Politikasında Realist Yaklaşım: Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Libya Politikası. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 74-87.
- Tuncel, G. (2022). Küresel ve Bölgesel Sorunların Ortaya Çıkarttığı Göçler ve Türkiye'ye Etkisi. Ed. Abdulkadir Baharçipek, Gökhan Tuncel ve Osman Ağır, *Küresel Sorunlar ve Türkiye* (ss.173-213), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tuncel, G. ve Özdemir, F. N. (2022). Suriye İç Savaşı. Ed. Abdulkadir Baharçipek, Gökhan Tuncel ve Osman Ağır, *Küresel Sorunlar ve Türkiye* (ss. 321-361), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Tür, Ö. (2009). Türkiye-İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime?. *Ortadoğu Analiz*, 1(4), 22-29.
- Tür, Ö. (2012). 21. Yüzyılda Türkiye'nin Bölgesel Dış Politika Uygulamaları, Türkiye ve Ortadoğu. Ed: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, *21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tziampiris, A. (2016). The New Region of the Eastern Mediterranean. *Huffpost*, 05.08.2015, https://www.huffpost.com/entry/the-new-region-of-the-eastern-mediterranean_b_7932916
- Tziampiris, A. (2018). The New Eastern Mediterranean as a Regional Subsystem. Eds. Spyridon N. Litsas ve Aristotle Tziampiris, *The New Eastern Mediterranean Theory, Politics, and States in a Volatile Era* (pp.1-30), New York: Springer.
- Uluslararası AF Örgütü (2020). Libya: Mülteciler ve Göçmenler Savaş ve Hak İhlalleri Döngüsünde Maruz Kaldı. 24.09.2020, <https://www.amnesty.org.tr/icerik/libya-multeciler-ve-gocmenler-savas-ve-hak-ihlalleri-dongusunde-mahsur-kaldi>
- Ulutaş, U. (2016). *The State of Savagery ISIS in Syria*. SETA Publications.
- UN Security Council (2021). 2021/68, 03.02.2021, <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n21/000/98/pdf/n2100098.pdf?token=g5cdakVYQE2dcTRwA8&fe=true>
- Uslu, N. (2010). Türkiye'nin Yeni Orta Doğu Yaklaşımı. *Bilig*, (52), 147-180.
- Uysal, A. (2019). Ortadoğu Türkiye İçin Neden Önemli?, *Ortadoğu Analiz*, 10(90), 8-11.
- Uzgel, İ. (2004). *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Uzunöner, M. E. ve Çıkrıkçı, T. (2023). Türkiye, ABD ve Rusya'nın Libya İç Savaşı'na Yönelik Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. *Düşünce Dünyasında Türkiz*, 14(64), 11-56.
- Üren, M. (2019). Orta Doğu'daki Yeni Jeopolitik Ortamda Rusya'nın Suriye Politikası. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 8(2), 231-175.
- Varlık, A. B. (2014). Son Küreselleşme Evresi ve Ortadoğu. Ed. Hasret Çomak ve Caner Sancaktar, *Ortadoğu Analizi* (ss.485-527), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Varlık, A. B. (2017). Orta Doğu'da Devlet Modelleri ve Siyasal İslam. Ed. Sertif Demir ve Oktay Bingöl, *Yeni Orta Doğu Aktörler, Dinamikler ve Denge Arayışları* (ss.193-240), Ankara: Barış Kitap.
- Varlık, A. B. (2020). Libya İç Savaşında Askeri Gelişmeler. *Merkez Strateji Enstitüsü* (MSE), Bilgi Notu 16, file:///C:/Users/hp/Downloads/Merkez_Strateji_Enstitusu.pdf

- Vayrynen, R. (2003). Regionalism: Old and new. *International Studies Review*, 5(1), 25-51.
- Viotti, P. R., ve Kauppi, M. V. (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi (5. Basımdan Çeviri)*. (Çev. M. Aksoy), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Walt, S. M. (2017). Making the Middle East Worst, Trump-Style. *Foreign Policy*, 09.06.2017, <https://foreignpolicy.com/2017/06/09/making-the-middle-east-worse-trump-style-saudi-arabia-qatar-iran-israel/>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
- Waltz, K. N. (1990). Realist Thought and Neorealist Theory. *Journal of International Affairs*, 44(1), 21-37.
- Waltz, K. N. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*. (Çev. O. S. Binatlı), Ankara: Phoenix.
- Weber, M. (2013). *Bürokrasi ve Otorite* (6.baskı). (Çev. H.B. Akın), Ankara: Adres Yayınları.
- Weitershausen, I. (2015). Foreign Engagement in Contentious: Europe and the 2011 Uprisings in Libya. Ed. Fawas A. Gerges, *Contentious Politics in the Middle East* (pp. 155-168), London: Palgrave Macmillan.
- Weldes, J. (1996). Constructing National Interest. *European Journal of International Relations*, 2(3), 275-318.
- Wendt, A. (2003). *Social Theory of International Politics* (Second edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- White House (2017). President Donald J. Trump at the United Nations General Assembly: Outlining an America First Foreign Policy. 20.10.2017, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/president-donald-j-trump-united-nations-general-assembly-outlining-america-first-foreign-policy/c>
- Wohlforth, W. (1993). *The Elusive Balance: Power and Perceptions During the Cold War*. New York: Cornell University Press.
- Won Mises, L. (1985). *Liberalism In The Clasical Tradition* (Third edition). (Trans. R. Racio), New York: Cobden Press.
- World Bank (2003). Breaking the Conflict Trap Ciwil War and Development Policy. A World Bank Policy Research Report, <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/ce680d98-c240-5747-a573-b4896762e5f5/content>
- Wright, John, (1981). *Libya A Modern History*. Oxford: Routledge Revivals.

- Wright, T. (2020). The Point of No Return: The 2020 Election and the Crisis of American Foreign Policy. *Lowy Institute*, 02.10.2020, <https://www.lowyinstitute.org/publications/point-no-return-2020-election-crisis-american-foreign-policy>
- Yapıcı, M. İ. (2010). *Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler*. Ankara: USAK Yayınları.
- Yavuz, Ö. (2016). Temel Parametreler ve Farklılaşan Dinamikler Çerçevesinde Suriye-Türkiye İlişkileri. Ed. Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık, *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika* (ss.313-340). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yaycı, C. (2012). Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye. *Bilge Strateji*, 4(6), 1-70.
- Yaycı, C. (2020). *Libya Türkiye’nin Denizden Komşusudur*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yenal, S. (2020). İsrail Lobicilik Faaliyetlerinin Amerika’da Gelişimi ve Lobinin 2003 Irak Savaşına Etkisi. *Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi (SAVSAD)*, 30(2), 209-226.
- Yenilmez, M. İ. (2017). The Impact of Forced Migration in the Middle East: Syrian and Palestinian Refugees. *Perceptions*, 22(4), 183-201.
- Yeşiltaş, M. ve Balcı, A. (2012). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita. *Bilgi*, (23), 9-34.
- Yeşiltaş, M. ve Duran, B. (2018). Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Yükselişi. Ed. Murat Yeşiltaş ve Burhanettin Duran, *Ortadoğu’da Devlet Dışı Silahlı Aktörler* (ss.9-30), İstanbul: SETA Kitapları.
- Yeşiltaş, M. ve Öncel, R. (Ed.) (2020). Ortadoğu’da Savunma, Güvenlik ve Silahlanma: Temel Kavramlar, Stratejik Eğilimler ve Oyuncular. *Ortadoğu’da Güvenlik Savunma ve Silahlanma*. İstanbul: SETA Yayınları.
- Yılmaz, H.İ. (2016). Ortadoğu’nun Jeo-ekonomik Önemi ve ABD’nin Ortadoğu Politikasının Ekonomik Nedenleri. *TESAM Akademi Dergisi*, 3(1), 99-128.
- Yılmaz, S. (2015). Yeni Avrasyacılık ve Rusya. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (34), 111-120.
- Yılmaz, S. (2020). *Rusya’nın Suriye Politikası*. Ankara: İlbilge Yayıncılık Eğitim.
- Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası Politikada Orta Doğu* (2.baskı). Ankara: Barış Platin Kitabevi.

- Yiğittepe, L. (2019). Arap Baharı Sonrası Ortadoğu'da Güvenlik Algılamalarının Dönüşümü. Ed. Orhan Battır ve Cüneyt Özşahin, *Arap Baharı Sonrası Ortadoğu Kuram ve Siyaset* (ss.95-126), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Yolcu, F. H. (2018). Ortadoğu Güvenlik Raporu, 2017. Ed. Kemal İnat ve Muhittin Ataman, *Ortadoğu Yıllığı 2017* (ss.493-513). Ankara: Kadim Yayınları.
- Zakaria, F. (1999). *From Wealth to Power: the Unusual Origins of America's World Role*. Princeton: Princeton University Press.
- Zarakol, A. (2012). *Yenilgiden Sonra Doğu Batı İle Yaşamayı Nasıl Öğrendi?* (Çev. B. Cezar), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Zayd, O. A. (2020). HTŞ Popülizmi: Beka ve Genişleme. *Al Sharq Strategic Research*, 19.10.2020, <https://research.sharqforum.org/tr/2020/10/19/hts-populizmi-beka-ve-genisleme/>
- Zoubir, Y. H. (2020). The Protracted Civil War in Libya: The Role of Outside Powers. *Insight Turkey*, 22(4), 11-27.
- Zubaida, S. (2001). Islam and the Politics of Community and Citizenship. Middle East Research and Information Project: Critical Coverage of the Middle East Since 1971. <https://merip.org/2001/12/islam-and-the-politics-of-community-and-citizenship/>
- Zulfgar, S. (2018). Competing Interests of Major Powers in the Middle East: The Case Study of Syria and Its Implications for Regional Stability, *Perceptions*, 23(1), 121-148.